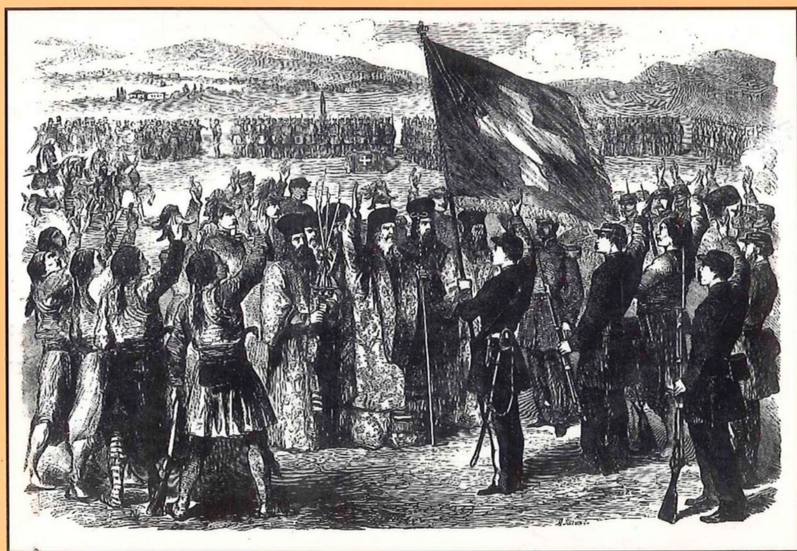
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

1833 - 1997

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΟΥΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
το ΠΟΝΤΙΚΙ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

1833 - 1997

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΟΥΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΤΟ ΠΟΝΤΙΚΙ»
ΜΑΣΣΑΛΙΑΣ 10 - ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 3609531-3
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ
ΣΟΛΩΝΟΣ 68

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΤΟ ΠΟΝΤΙΚΙ, 1997

Στοιχειοθεσία: ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε.
Τσακάλωφ 31, Τηλ. 36.33.120, 36.31.575
Διόρθωση: Χριστίνα Ανδρούτσου
Εξώφυλλο: Θοδωρής Λιβάνιος
Εκτύπωση: Ι. ΚΩΤΣΑΤΟΣ Ο.Ε., Τηλ.: 97.17.658, 97.54.224
Βιβλιοδεσία: ΙΩΑΝΝΑ ΔΕΛΗ, Τηλ.: 57.45.978 - 57.48.632
ISBN: 960-8402-49-2

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛΙΔΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό αποτελεί μια ιστορική επισκόπηση των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας από την ανακήρυξη του Αυτοκέφαλου, το 1833, έως τις μέρες μας. Εκατόν εξήντα τέσσερα χρόνια, στη διάρκεια των οποίων τα δύο μέρη συνυπήρξαν, πορεύτηκαν μαζί και αλληλοϋποστηρίχθηκαν διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο σχέσεων το οποίο χαρακτηρίζουν κυρίως οι επεμβάσεις της Πολιτείας στην Εκκλησία και σπανίως το αντίστροφο. Οι επεμβάσεις αυτές είχαν αποτέλεσμα τη μεταφορά των αντιπαραθέσεων της πολιτικής στον εκκλησιαστικό χώρο. Ανατροπές, κινήματα, πραξικοπήματα συνοδεύτηκαν πάντα από αλλαγές στην Εκκλησία της Ελλάδος με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα:

- Το Διχασμό της επταετίας 1915-1922.
- Την επεισοδιακή εκλογή του αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου το 1938 και την απομάκρυνσή του το 1941.
- Το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου και την άνοδο του Ιερωνύμου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο.
- Την ανατροπή του Παπαδόπουλου και την εκλογή του αρχιεπισκόπου Σεραφείμ.

Όλες αυτές οι αλλαγές αποδεικνύουν ότι η Εκκλησία της Ελλάδος, παρά την τεράστια πνευματική δύναμη που διαθέτει, παραμένει ουσιαστικά υποταγμένη στο κράτος, αρκούμενη -ως αντάλλαγμα- στη μη αμφισβήτηση της δράσης της και τη διατήρηση ορισμένων «κοσμικών» εξουσιών, κυρίως από τους επισκόπους της. Αυτήν ακριβώς την αλήθεια έχει σκοπό να αναδείξει το βιβλίο τούτο, ιδιαίτερα σε μια στιγμή που βρίσκονται ήδη σε κίνηση οι διαδικασίες για το πέρασμα της Εκκλησίας της Ελλάδος στη «μετά Σεραφείμ» εποχή. Μια δουλειά δημοσιογραφική, που δεν διεκδικεί ιστορικά και θεολογικά εύσημα. Μια δουλειά που αποτελεί μικρή συμβολή στην κατανόηση των σχέσεων μεταξύ της εκκλησιαστικής και της πολιτικής εξουσίας, οι οποίες ουδέποτε ήταν ευθύγραμμες, αλλά χαρακτηρίστηκαν από συγκρούσεις, εντάσεις και διενέξεις. Κύριες πηγές είναι:

- Οι εφημερίδες της κάθε εποχής.

- Έγγραφα και μαρτυρίες πρωταγωνιστών των γεγονότων.
- Πρακτικά της Βουλής.
- Εκκλησιαστικά περιοδικά.
- Η βασική βιβλιογραφία τόσο για την Πολιτική Ιστορία όσο και για την Ιστορία της Εκκλησίας, μονογραφίες κ.λπ.

Η παρουσίαση των γεγονότων συνοδεύεται από ένα χρονολόγιο με τους αρχιεπισκόπους, τους πρωθυπουργούς και τα κυριότερα γεγονότα της Εκκλησιαστικής και Πολιτικής Ιστορίας του 20ού αιώνα.

- Στο παράρτημα υπάρχει μια σειρά από έγγραφα, επιστολές και νομοθετικά κείμενα που δίνουν το στίγμα και φωτίζουν καλύτερα ορισμένες από τις κυριότερες -και περισσότερο πρόσφατες- φάσεις στις σχέσεις Εκκλησίας - Πολιτείας.

1832-1900

ΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ – ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ ΚΑΙ ΜΑΟΥΡΕΡ – ΤΟ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟ – Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ – ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΙΛΟΡΘΟΔΟΞΟ ΚΙΝΗΜΑ – ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1844 – ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΠΑΠΟΥΛΑΚΗ – ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ – ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ – «ΣΙΜΩΝΙΑΚΑ»

Αρχές του 1832, το ελληνικό κράτος, με τα σύνορα που του αναγνώρισαν οι μεγάλες δυνάμεις, θυμίζει περισσότερο μια μικρή επαρχία. Η Πελοπόννησος, η Στερεά Ελλάδα, η Εύβοια και οι Κυκλάδες καθορίζουν την έκτασή του, ενώ ο πληθυσμός του δεν ξεπερνάει τις εξακόσιες χιλιάδες.

Ο τόπος από τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας και τους εμφύλιους πολέμους έχει υποστεί μεγάλες καταστροφές. Η γη είναι ακαλλιέργητη, η βιοτεχνία ανύπαρκτη και οι αγρότες πάμφτωχοι. Σ' αυτό το πλαίσιο βαθιάς κρίσης του μετεπαναστατικού ελληνικού κράτους επιδιώκεται ο αναπροσδιορισμός του ηγετικού ρόλου που έπαιξε για τον Ελληνισμό τα χρόνια της δουλείας το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, με το οποίο οι σχέσεις είχαν διακοπεί de facto από την έναρξη της Επανάστασης.

Ο Καποδίστριας με τον ερχομό του ξεκινά προσπάθειες για την τακτοποίηση των εκκλησιαστικών ζητημάτων και ειδικότερα για την αποκατάσταση των σχέσεων με το Φανάρι. Βαθύτατα θρησκευόμενος, θεωρούσε ότι εκτελεί «θεία εντολή» και γι' αυτό επιθυμία του ήταν η Εκκλησία να αποτελέσει τμήμα του «πατερναλιστικού» κράτους του. Για την απρόσκοπτη υλοποίησή της αυτή η πολιτική προϋπέθετε την ομαλοποίηση των σχέσεων με το Φανάρι.

Έτσι, άρχισαν συνομιλίες προς μια συμφωνία που θα παραχωρούσε αυτοδιοίκηση στις επαρχίες του νέου κράτους, οι οποίες:

– Θα εξακολουθούσαν να εξαρτώνται (εκκλησιαστικά) και να βρίσκονται υπό την εποπτεία του Οικουμενικού Θρόνου.

– Θα διοικούνταν σύμφωνα με τους Ιερούς Κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Οι συνομιλίες προχωρούν και λίγο απέχουν από την τελική επικύρωσή τους. Η δολοφονία, όμως, του Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου / 9 Οκτωβρίου 1831) ακυρώνει την τελική συμφωνία.

Η πρώτη απόφαση...

Λίγους μήνες αργότερα, το Μάρτιο του 1832, η Ε' Εθνοσυνέλευση του Άργους παίρνει την πρώτη απόφαση για την αυτονομία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Αποφασίζεται η σύσταση «πενταμελούς Εκκλησιαστικού Συμβουλίου» από αρχιερείς του ελεύθερου κράτους, που θα εκλέγονται από τη νομοθετική εξουσία και θα διορίζονται από την κυβέρνηση.

Στην ίδια Εθνική Συνέλευση του Άργους, ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός (θα τον συναντήσουμε πάλι το 1834, ως υπουργό Εξωτερικών) μιλάει και για την ανάγκη κατάρτισης από την Πολιτεία ενός θεμελιώδους νόμου (Καταστατικού Χάρτη) της Εκκλησίας της Ελλάδος: *«Θεωρούσα το περί ου ο λόγος αντικείμενον ως πρωτίστην βάσιν της κοινωνίας, θέλει σκεφθή με την απαιτουμένην εμβρίθειαν τα περί θεμελιώδους νόμου, σκοπόν έχοντος τα εκκλησιαστικά και χορηγήσει εν καιρώ ενδόσιμον οργανισμόν, καθ' ον θέλει διέπεσθαι το ελληνικόν ιερατείον».*

Εν τω μεταξύ οι τρεις μεγάλες δυνάμεις (Αγγλία, Ρωσία και Γαλλία), με συνθήκη που υπέγραψαν στο Λονδίνο, στις 25 Απριλίου - 7 Μαΐου 1833, «εξέλεξαν» (για την ακρίβεια διόρισαν) βασιλιά της Ελλάδος τον Όθωνα, δευτερότοκο γιο του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου. Το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, ο Καθολικός Όθων ξεκινάει το ταξίδι για την Ελλάδα με προσκύνημα στο Βατικανό, για να πάρει την ευλογία του Πάπα. Ουδείς αμφισβητεί ότι επρόκειτο για απαίτηση του ίδιου του αρχηγού της καθολικής Εκκλησίας, που όμως ήταν ύβρις για την Ανατολική Εκκλησία και τους Έλληνες Ορθόδοξους. Ο Πάπας δέχεται τον Όθωνα στις 20 Δεκεμβρίου για αρκετή ώρα και του ζητά να «λάβη υπό την προστασία του τους Καθολικούς» της Ελλάδας.

Απόλυτος μονάρχης ο Όθων στην πρώτη προκήρυξή του ως «ελέω Θεού» βασιλιάς της Ελλάδας περιορίζεται σε μια λακωνική αναφορά στην πίστη των υπηκόων του: *«...Αναβαίνων του θρόνου της Ελλάδος δίδω την πάνδημον βεβαίωσιν του να προστατεύω ευ-*

συνειδήτως την θρησκείαν σας, να διατηρώ πιστώς τους νόμους, να διανέμεται η δικαιοσύνη προς ένα έκαστον και να διαφυλάττω ακέραια διά της θείας βοηθείας, εναντίον οποιουδήποτε, την ανεξαρτησίαν σας, τας ελευθερίας σας και τα δικαιώματά σας...».

Αντιβασιλεία...

Τον Όθωνα συνόδευαν τρεις αντιβασιλείς, οι οποίοι θα ασκούσαν την εξουσία μέχρι την ενηλικίωσή του. Ο κόμης Άρμανσπεργ, αρχηγός του Βαυαρικού Συνταγματικού Κόμματος, ο Μάουρερ, νομομαθής και πρώην υπουργός Δικαιοσύνης και ο υποστράτηγος Έιδεκ. Από τα πρώτα μελήματα της αντιβασιλείας είναι και η επίλυση του εκκλησιαστικού προβλήματος στο σκέλος που αφορούσε τις σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο ελληνικός λαός γύρω από αυτό το ζήτημα είναι βαθύτατα διχασμένος. Η πλειονότητα, κυρίως στα χωριά, επιθυμούσε τη διατήρηση στενών δεσμών με την Κωνσταντινούπολη, παρά τις επιφυλάξεις για το παλαιό καθεστώς απόλυτης εξουσίας των μητροπολιτών και την «αιχμαλωσία» του Πατριαρχείου από τους Τούρκους.

Ο καθηγητής Μάουρερ, μέλος της αντιβασιλείας, υπεύθυνος για τη Δικαιοσύνη, την Εκκλησία και την Παιδεία. Γνωστός νομομαθής της εποχής του, που είχε χρηματίσει υπουργός Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση της Βαυαρίας, στήριξε τις εισηγήσεις του για το Αυτοκέφαλο στις προτάσεις του Θεόκλητου Φαρμακίδη (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Από την άλλη πλευρά, οι φιλελεύθεροι και πλέον εξευρωπαϊσμένοι Έλληνες ζητούσαν να αποκοπεί ο ομφάλιος λώρος με τη μητέρα Εκκλησία. Ο πρώτος που ζήτησε να ανακηρυχθεί η Ελληνική Εκκλησία αυτόνομη και ανεξάρτητη από το Πατριαρχείο ήταν ο Αδαμάντιος Κοραής. Από την αρχή της Επανάστασης, έγραφε: *«Του έως την ώραν ταύτην ελευθερωθέντος μέρους της Ελλάδος ο κλήρος δεν χρεωστεί πλέον να γνωρίζη εκκλησιαστικόν αρχηγόν του τον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, εν όσω η Κωνσταντινούπολις μένει μολυσμένη από την καθέδραν του ανόμου τυράννου, αλλά πρέπει να κυβερνάται από Σύνοδον ιερέων, εκλεγομένων ελευθέρως από*

ιερείς και κοσμικούς, καθώς έπραττεν η αρχαία Εκκλησία και πράττει μέχρι σήμερον ακόμη των ομοθρήσκων Ρώσσων η Εκκλησία».

Θεόκλητος Φαρμακίδης

Από τους κυριότερους υποστηρικτές των απόψεων του Κοραή ήταν ο αρχιμανδρίτης Θεόκλητος Φαρμακίδης. Σαράντα εννέα ετών το 1833, με σπουδές στην Πατριαρχική Σχολή της Κωνσταντινούπολης και το Γκέτιγκεν της Γερμανίας, κοσμοπολίτης, που έζησε στο Βουκουρέστι και τη Βιέννη, αγωνιστής της Επανάστασης, καταδιώχτηκε στα χρόνια του Καποδίστρια και συγκρούστηκε με τον Δημήτριο Υψηλάντη, μετά την άρνησή του να δεχτεί λογοκρισία στα κείμενά του.

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, πρωτεργάτης της ανακήρυξης του Αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδος, αλλά και της υπαγωγής της στην κρατική εξουσία. Πίστευε ότι «η αυτονομία και ανεξαρτησία της Εκκλησίας είναι αχώριστος της αυτονομίας και ανεξαρτησίας της επικρατείας και πάσα κατ' εκείνης άμεσος ή έμμεσος προσβολή είναι και προσβολή κατά ταύτης» (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Η προσωπικότητά του προξένησε μεγάλη εντύπωση στον Μάουρερ από την πρώτη στιγμή της γνωριμίας τους. Προτεστάντης και κατά συνέπεια ξένος προς τις παραδόσεις της Ανατολικής Εκκλησίας, ο Βαυαρός αντιβασιλιάς υιοθετεί τις απόψεις του Φαρμακίδη για «απογαλακτισμό» από τη μητέρα Εκκλησία. Έτσι, στις 15 Μαρτίου 1833, συγκροτείται με βασιλικό διάταγμα επταμελής επιτροπή, με πρόεδρο το «γραμματέα της Επικράτειας επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως» Σπυρίδωνα Τρικούπη και μέλη τον Θεόκλητο Φαρμακίδη (σ.σ. και οι δύο ανήκουν στο αγγλικό κόμμα), τον αγωνιστή της Επανάστασης Πανούτσο Νοταρά, τους επισκόπους Αρδαμερίου Ιγνάτιο και Ελαίας Παΐσιο, τον Σκαρλάτο Βυζάντιο και τον Κωνσταντίνο Σχινά. Σκοπός της επιτροπής: «*...να εξακριβώση την στάσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και των Μοναστηρίων και να προβάλη τα μέσα προς βελτίωσιν της θέσεως της Εκκλησίας...*».

Στην πρώτη της συνεδρίαση η Επιτροπή συζητεί το θέμα «περί ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας» και ψηφίζει ομόφωνα απόφαση στην οποία, χωρίς να γίνεται αναφορά στο Πατριαρχείο, ορίζεται ότι: *«Απεφασίσθη ομοψήφως ότι η Εκκλησία του Βασιλείου της Ελλάδος, πνευματικώς μεν μη γνωρίζουσα κανέναν αρχηγόν ή κεφαλήν της, παρά μόνον τον θεμελιωτήν της Εκκλησίας, τον Ιησούν Χριστόν, πολιτικώς δε έχουσα και γνωρίζουσα αρχηγόν της τον Βασιλέα της Ελλάδος, είναι και μένει ανεξάρτητος από πάσαν άλλην Εκκλησίαν, καθ' όσον δε αφορά το δογματικόν, είναι και μένει διά παντός ηνωμένη με όλας τας λοιπάς Εκκλησίας του Ανατολικού Δόγματος. Την ανεξαρτησίαν της ταύτην, αφού η Ελληνική Εκκλησία την ανακηρύξη επισήμως, θέλει την γνωστοποιήσει εγγράφως διά της πολιτικής αρχής εις όλας τας Εκκλησίας του Ανατολικού Δόγματος»*.

Το διάταγμα περί ανεξαρτησίας

Η χωρισμένη σε ομάδες «Σύνοδος Μητροπολιτών, Αρχιεπισκόπων και Επισκόπων του Κράτους», που συγκαλείται στο Ναύπλιο από τις 15 έως τις 26 Ιουλίου, επικυρώνει τις αποφάσεις της επιτροπής. Έτσι, στις 23 Ιουλίου/4 Αυγούστου 1833 εκδίδεται διάταγμα της αντιβασιλείας «Περί της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας». Με το διάταγμα αυτό, που είναι και ο πρώτος Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, ορίζεται ότι η «Ορθόδοξος Ανατολική Αποστολική Εκκλησία του Βασιλείου της Ελλάδος»:

– Είναι ανεξάρτητη και αυτοκέφαλη, διατηρώντας μόνο δογματική ενότητα με τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες

– Έχει αρχηγό το (...ρωμαιοκαθολικό!) βασιλιά, ο οποίος και διορίζει την υπέρτατη εξουσία της, την πενταμελή Σύνοδο, που αποτελείται από τρεις αρχιερείς, ενώ τα δύο άλλα μέλη μπορεί να είναι απλοί ιερείς.

– Ακόμη, πρέπει να επισημανθεί η ιδιαίτερη έμφαση που δίνεται στη δεσμευτικότητα την οποία έχει η έγκριση του βασιλιά για την ισχύ των πράξεων της Συνόδου, δεδομένου ότι ουδεμία πράξη της Συνόδου είναι έγκυρη αν δεν λαμβάνεται παρουσία του βασιλικού επιτρόπου. Κατ' αυτόν τον τρόπο θεμελιώνεται η πολιτειο-

κρατική αντίληψη, που στην ουσία υποτάσσει την Εκκλησία στην αρχή τής «νόμω κρατούσης» πολιτείας.

Η ανακήρυξη του Αυτοκέφαλου της Ελληνικής Εκκλησίας προκαλεί αντιδράσεις, που έχουν για κίνητρό τους τόσο πολιτικά όσο και εκκλησιαστικά συμφέροντα. Το Πατριαρχείο τη χαρακτηρίζει πράξη επαναστατική και ορισμένοι μητροπολίτες (κυρίως πρόσφυγες από την Τουρκία) προσπαθούν -μάταια, αφού η καταστολή είναι άμεση- να ξεσηκώσουν το λαό. Αντίθετος είναι και ο τσάρος της Ρωσίας, που θεωρεί το Αυτοκέφαλο προσπάθεια «ρυμούλκησης» της Ελλάδας στη Δύση και τον Καθολικισμό. Γι' αυτό και στέλνει στο Ναύπλιο το μοναχό Προκόπιο Δενδρινό που μαζί με το Ρώσο πρεσβευτή Κατακάζι οργανώνουν κίνημα. Συμπαρίστανται και οι ηγέτες του ρωσόφιλου κόμματος των «Ναπαίων», που ξεκινούν (ανάμεσά τους και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης), μέσω της εφημερίδας τους «Χρόνος», εκστρατεία, καταγγέλλοντας τους κινδύνους στους οποίους έχει περιέλθει η εκκλησία και ζητώντας την παρέμβαση του τσάρου για την αποπομπή της αντιβασιλείας.

Οι Άρμανσπεργ, Μάουρερ και Έιδεκ απαντούν με, πρωτοφανείς για τη σκληρότητά τους, κατασταλτικές πρακτικές, αλλά και με κινήσεις αποπροσανατολισμού και αλλαγής συμμαχιών στο πολιτικό επίπεδο. Συλλαμβάνουν τρία ηγετικά στελέχη του κόμματος των «Ναπαίων» και παράλληλα αναθέτουν δύο από τα βασικότερα υπουργεία, των Εξωτερικών και της Δικαιοσύνης, στους ηγέτες του γαλλόφωνου κόμματος, τον Ιωάννη Κωλέττη και τον Κωνσταντίνο Σχινά.

Η «αιχμαλωσία» του Πατριαρχείου στους Τούρκους και η διαφθορά που πρόδιδαν η Σιμωνία και οι συνεχείς αυθαιρεσίες της πατριαρχικής Συνόδου, αποτελούσαν αναμφισβήτητα γεγονότα. Με το διάταγμα της «Ανεξαρτησίας» η Εκκλησία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους δημιουργούσε έναν πυρήνα απεξάρτησης από το Πατριαρχείο. Έμπαινε όμως σε μια σχέση εξάρτησης έως και υποτέλειας στις εκάστοτε κυβερνήσεις της χώρας. Αυτή δε η υποταγή έγινε τόσο συμπαγής, ώστε τα δεσμά που δημιούργησε ακόμη και σήμερα, 163 χρόνια μετά, ούτε η Πολιτεία αλλά ούτε και η Εκκλησία μπορούν να τα αποκόψουν.

Η δήμευση της εκκλησιαστικής περιουσίας

Πριν περάσει πολύς χρόνος η αντιβασιλεία, κάνοντας χρήση των απόλυτων εξουσιών της, προχωρεί στην αφαίρεση των περιουσιακών στοιχείων της Εκκλησίας. Είχε προηγηθεί η προσπάθεια του Καποδίστρια με το ψήφισμα της 2ας Αυγούστου 1829 «περί αγαθής διαθέσεως των εισοδημάτων των μονών υπέρ των εκκλησιών και σχολείων», το οποίο όμως δεν απέδωσε. Λίγες μόλις μέρες μετά την εγκαθίδρυσή της, στις 19 Αυγούστου 1833, η Ιερά Σύνοδος ζητεί από το «υπουργείο» να κλείσουν τα μοναστήρια που είχαν λιγότερους από τρεις μοναχούς, να δημευτεί η περιουσία τους και τα έσοδα να διατεθούν για τη δημιουργία Εκκλησιαστικού Ταμείου, το οποίο θα αναλάμβανε τη μισθοδοσία του κλήρου.

Ο ιστορικός Σπυρίδων Τρικούπης, επικεφαλής του πρώτου επταμελούς Υπουργικού Συμβουλίου, στο οποίο είχε και τη «Γραμματεία της Επικρατείας» (υπουργείο) των Εκκλησιαστικών. Οπαδός της ευρωπαϊκής σκέψης, πίστευε ότι ένας από τους σκοπούς της Επανάστασης ήταν και η «αποτίναξη» της πατριαρχικής εξουσίας στην Ελληνική Εκκλησία. (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Στις 25 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου, εκδίδεται βασιλικό διάταγμα, με το οποίο διαλύονται 412 από τα 545 ανδρικά μοναστήρια και η περιουσία τους – κινητή και ακίνητη, όπως σκεύη λατρείας, εικόνες, βιβλία, έπιπλα κ.ά. – διατίθεται για τους σκοπούς που όριζε το ψήφισμα του Καποδίστρια. Σε λιγότερο από ένα εξάμηνο (25 Φεβρουαρίου) διατάσσεται και το κλείσιμο των δεκαπέντε από τα δεκαοκτώ γυναικεία μοναστήρια που υπήρχαν τότε.

Είναι γεγονός πως την εποχή αυτή το αγροτικό πρόβλημα με τους δεκάδες ακτήμονες, από τη μια, και την τεράστια μοναστηριακή περιουσία, από την άλλη, της οποίας μάλιστα η διαχείριση σε πολλές περιπτώσεις δεν συμβαδίζει με τις αρχές του ορθόδοξου μοναχισμού, απαιτεί άμεση και ριζική λύση. Ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσόστομος Παπαδόπουλος στην «Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος» αναφέρει χαρακτηριστικά : *«Εν δε μόνον είναι*

βέβαιον, ότι η κτηματική περιουσία των Μοναστηρίων ήτο παραμελημένη, τα εισοδήματα κατεδαπανώντο υπό των μοναχών, η δε καθόλου κατάστασις του μοναχικού βίου ήτο δυσάρεστος». Ο Παναγιώτης Πιπινέλης προχωρεί σε ανάλογη εκτίμηση: *«Εκ των 500 περίπου μοναστηρίων, άτινα υπήρχον την εποχήν εκείνην μετά των 8.000 περίπου μοναχών, ελάχιστα επλήρουν σκοπούς αγιότητος και τα πλείστα εξ αυτών, εις αθλίαν κατάστασιν περιελθόντα, πολύ απείχον της εκπληρώσεως του σκοπού των».*

Όμως, ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκε το μέτρο κάθε άλλο παρά επιτυχής και αποδεκτός ήταν. Μια εξουσία ξένη προς τις παραδόσεις και τις αντιλήψεις του λαού μας, ο οποίος θεωρεί τα μοναστήρια αναπόσπαστο κομμάτι της κοινοτικής και θρησκευτικής ζωής, προχωρεί με πρωτοφανή βιαιότητα στην εφαρμογή του μέτρου της δήμευσης της μοναστηριακής περιουσίας.

Κρατικοί υπάλληλοι, όργανα της εξουσίας των βαυαρών, νομάρχες, έπαρχοι και χωροφύλακες, απομακρύνουν με τη βία τους μοναχούς, ξηλώνουν τις εικόνες και καίνε τα «άχρηστα» στα προαύλια των ναών. Και το χειρότερο; Αντί να προχωρήσουν σε συστηματική καταγραφή, κλέβουν τα πολύτιμα σκεύη!

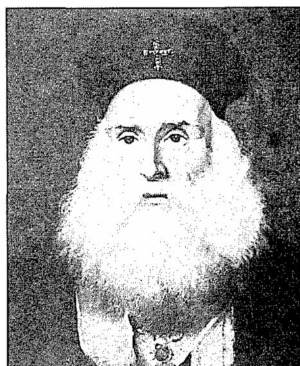
Τέτοιες πράξεις, όχι μόνο δεν νομιμοποιήθηκαν ποτέ στα μάτια του λαού, αλλά, αντιθέτως, είχαν αποτέλεσμα να αρχίσει να αναπτύσσεται σε ευρύτατα λαϊκά στρώματα η ιδέα πως οι Βαυαροί επιδιώκουν να εξαναγκάσουν τους Έλληνες να ασπαστούν το ρωμαιοκαθολικό δόγμα. Ο Μακρυγιάννης γράφει στα «Απομνημονεύματά» του για την εντύπωση που προξένησαν στο λαό οι ενέργειες των Βαυαρών: *«Αφάνισαν όλως διόλου τα μοναστήρια, αφού οι καϊμένοι οι καλόγεροι, οπού αφανίστηκαν εις τον αγώνα, πεθαίνουν της πείνας μέσα στους δρόμους, οπού αυτά τα μοναστήρια ήταν τα πρώτα προπύργια της απανάστασής μας. Ότι εκεί ήταν και οι τζεμπιχανέδες μας κι' όλα τ' αναγκαία του πολέμου· ότ' ήταν παράμερον και μυστήριον από τους Τούρκους. Και θυσιάσαν οι καϊμένοι οι καλόγεροι· και σκοτώθηκαν οι περισσότεροι εις τον αγώνα. Και οι Μπαυαρέζοι παντήχαιναν ότ' είναι οι Καπουτζίνοι της Ευρώπης, δεν ήξεραν ότ' είναι σεμνοί κι' αγαθοί άνθρωποι και με τα έργα των χεριών τους απόχτησαν αυτά, αγωνίζοντας και δουλεύοντας τόσους αιώνες· και ζούσαν μαζί τους τόσοι φτωχοί κ' έτρωγαν*

ψωμί. Και οι αναθεματισμένοι της πατρίδας πολιτικοί μας και οι διαφταρμένοι αρχιγερείς κι' ο τουρκοπιασμένος Κωνσταντινοπουλίτης Κωστάκης Σχινάς συνφώνησαν με τους Μπαυαρέζους και χάλασαν και ρήμαξαν όλους τους ναούς των μοναστηριών».

Η έλλειψη Συντάγματος, η «σατράπικη» συμπεριφορά των Βαυαρών και η περιφρόνηση προς την ιδιαιτερότητα της ελληνικής κληρονομιάς, ενός λαού μάλιστα που έβγαινε από τον αγώνα για την ανεξαρτησία του, είχαν φυσικό επακόλουθο τις συνεχείς λαϊκές εξεγέρσεις. Από το 1833 έως το 1852 έγιναν δεκαεπτά εξεγέρσεις, στις οποίες πάντα τα πολιτικά κίνητρα συνοδεύονταν και από θρησκευτικά. Σε μια επαναστατική προκήρυξη, η οποία κυκλοφόρησε το καλοκαίρι του 1834, διαβάζουμε: *«Προσέβαλαν τις εκκλησίες και τη θρησκεία μας, κατέστρεψαν τα μοναστήρια, μας έκαναν ρημαδιό και εξακολουθούν κάθε μέρα να μας ληστεύουν».* Οι επαναστατημένοι Ρουμελιώτες, σε κείμενο που κυκλοφορούν το 1836, γράφουν: *«Μολονότι εχύσαμεν το αίμα μας διά την ελευθερίαν της φιλτάτης πατρίδος, και πολλοί εξ ημών έχωσιν ακόμη ανοιγμένας τας πληγάς ας έλαβον από τους Τούρκους, απεπέμφθημεν των τάξεων του στρατού ως μεμολυσμένοι, αγροίκοι και απείθαρχοι, ενώ εις την πρωτεύουσαν, εις τας πόλεις και τους αγρούς περιφέρονται κορδακιζόμενοι και προπετείς στρατιώται εκ Βαυαρίας κληθέντες, οι οποίοι και την άμωμον ημών πίστιν χλευάζουσι και την αθάνατον ημών γλώσσαν αγνοούσιν».*

Η Εκκλησία και η επανάσταση του 1843

Ηγετικό ρόλο στο κίνημα κατά του Όθωνα έπαιξε ένας κληρικός από την Τσαρίτσανη της Θεσσαλίας, ο πρωτοπρεσβύτερος Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων (1780-1857). Καθηγητής της Ευαγγελικής Σχολής προεπαναστατικά, θαυμάζει τον Κοραή και αλληλογραφεί με τον Φαρμακίδη. Δεν άργησε να ακολουθήσει όμως το δικό του, διαφορετικό δρόμο, όταν θεώρησε πως οι απόψεις τους οδηγούν στον αφελληνισμό του γένους. Το 1819 τον βρίσκουμε ιεροκήρυκα στο Πατριαρχείο, ενώ λίγες μέρες μετά την έκρηξη της Επανάστασης φυγαδεύτηκε στην Πετρούπολη. Εκλέγεται μέλος της Ακαδημίας Επιστημών και της Θεολογικής Ακαδημίας και εργάζεται ως σύμβουλος του τσάρου για τις ελληνικές

Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος πολέμησε το Αυτοκέφαλο, πιστεύοντας ότι μόνον η ενότητα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα μπορούσε να εξουδετερώσει τις δυτικές επιρροές (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

υποθέσεις.

Στην Ελλάδα επιστρέφει το 1834 και αμέσως τάσσεται κατά της ανακήρυξης του Αυτοκέφαλου, προκαλώντας έτσι την αντίδραση του παλιού του φίλου Φαρμακίδη, ο οποίος τον αποκαλεί «Ρώσον» και «μίσθιον όργανον της Ρωσίας». Το 1839 το όνομα του Οικονόμου συνδέεται με την ίδρυση της «Φιλορθοδόξου Εταιρείας», την οποία προσπαθεί να εκμεταλλευτεί η ρωσική πρεσβεία, καθώς τα συνθήματα για την ένωση της εκκλησίας του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους με το Πατριαρχείο ευνοούν τα σχέδια της Πετρούπολης.

Στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 η Σύνοδος αλλά και οι απλοί κληρικοί τάσσονται στο πλευρό του εξεγερμένου λαού και στρατού. Στις 12 Νοεμβρίου του 1843 η Ιερά Σύνοδος υποβάλλει στη Συντακτική Συνέλευση έκθεση, με την οποία ζητά:

- *«...να καταργηθεί ολοσχερώς ο εν έτει 1833 γενόμενος και μέχρι τούδε υπάρχων διοργανισμός της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος, ως αντιβαίνων εις τους θείους και ιερούς κανόνας και τας ιεράς παραδόσεις της καθόλου ορθοδόξου Εκκλησίας...»*,
- να αναγνωρισθεί η Εκκλησία της Ελλάδος από το Πατριαρχείο και να διοικείται *«κατά τους όρους και κανόνας τους υπό των Ιερών Αποστόλων και των Θείων Πατέρων της Εκκλησίας τεθεσπισμένους και τας ανέκαθεν αυτή παραδεδεγμένας παραδόσεις...»*.

Η «Γνώμη» προς τη Συντακτική Συνέλευση

Ύστερα από σαράντα ημέρες και πριν αρχίσουν οι κύριες εργασίες της Συνέλευσης, η Ιερά Σύνοδος μαζί με τους «παρεπιδημούντες εν Αθήναις» αρχιερείς επανέρχεται και προτείνει τη διαδικασία για την αποκατάσταση των σχέσεων με το Πατριαρχείο, καταθέτοντας τη «Γνώμη εις το περί Θρησκείας Κεφάλαιον του σχεδίου Συντάγματος»: *«Η Ορθόδοξος Εκκλησία του Βασιλείου*

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΑΡΙΘ. 5. 1844 *ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ*, 18 *Μαρτίου.*

ΟΘΩΝ
ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν·

1. Τὸ *σχέδιον* τοῦ Συντάγματος, τὸ ὁποῖον συζητηθὲν ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐπαρουσιάσθη εἰς Ἡμᾶς τὴν 21 Φεβρουαρίου ε. ε. παρὰ τῆς ἐπὶ τούτου σταλείσης παρὰ τῆς Συνελεύσεως Ἐπιτροπῆς.

2. Τὰς ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου γενομένας παρ' Ἡμῶν παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας διὰ τοῦ ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου ε. ε. Διαγγέλματος ἀνεκοινώσαμεν πρὸς τὴν Συνέλευσιν.

3. Τὰς ἐπί τινων τῶν παρατηρήσεων τούτων εὐχὰς τῆς Συνελεύσεως, τὰς ὁποίας διὰ τῶν Ἀντιπροέδρων αὐτῆς καὶ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐκοινοποίησε πρὸς Ἡμᾶς τὴν 4 Μαρτίου ε. ε. καὶ

4. Τὴν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν πρὸς τὴν Συνέλευσιν διακοίνωσιν Ἡμῶν, δι' ἧς ἀπεδέχθημεν τὰς παρ' αὐτῆς ἐκφρασθείσας εὐχάς,

Ἀφοῦ κατὰ τὰ ἀνωτέρω, συνωμολογήθη μεταξὺ Ἡμῶν καὶ τῶν πληρεξουσίων τοῦ Ἔθνους τὸ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ,

Ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάττομεν·

α) Νὰ δημοσιευθῇ διὰ τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἕπεται·

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ἐν Ὀνόματι τῆς Ἁγίας καὶ Ὁμοουσίου καὶ Ἀδιαιρέτου Τριάδος.

Περὶ Θρησκείας.

Ἄρθρον 1.

Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας· πᾶσα δὲ ἄλλη γνωστὴ θρησκεία εἶναι ἀνεκτή, καὶ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς τελοῦνται ἀκωλύτως ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Νόμων, ἀπαγορευομένου τοῦ προσηλυτισμοῦ, καὶ πάσης ἄλλης ἐπεμβάσεως κατὰ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας.

Ἄρθρ. 2.

Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, κεφαλὴν γνωρίζουσα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχει ἀναποσπάστως ἡνωμένη δογματικῶς μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης καὶ πάσης ἄλλης ὁμοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τηροῦσα ἀπαραλλάκτως ὡς ἐκεῖναι τούς τε ἱεροὺς, ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις, εἶναι δὲ αὐτοκέφαλος, ἐνεργοῦσα ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης ἐκκλησίας τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς δικαιώματα, καὶ διοικεῖται ὑπὸ Ἱερᾶς Συνόδου Ἀρχιερέων.

Περὶ τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν Ἑλλήνων.

Ἄρθρ. 3.

Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ Νόμου καὶ συνεισφέρουσιν ἀδιακρίτως εἰς τὰ δημόσια βάρη, ἀναλόγως τῆς περιουσίας των· μόνοι δὲ οἱ πολῖται Ἕλληνες εἶναι δεκτοὶ εἰς ὅλα τὰ δημόσια ἐπαγγέλματα.

Πολῖται εἶναι ὅσοι, ἀπέκτησαν ἢ ἀποκτήσωσι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολίτου κατὰ τοὺς Νόμους τοῦ Κράτους.

Ἄρθρ. 4.

Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπαραβίαστος· οὐδεὶς καταδιώκεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται, ἢ ἄλλως πως περιορίζεται, εἰμὴ ὁπόταν καὶ ὅπως ὁ Νόμος ὁρίζῃ.

Ἄρθρ. 5.

Ἐκτὸς τῆς περιπτώσεως τοῦ αὐτοφώρου ἐγκλήμα-

Τα πρώτα άρθρα του Συντάγματος του 1844, που ψήφισαν οι 244 πληρεξούσιοι της «εν Αθήναις της Τρίτης Σεπτεμβρίου Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως». Τα άρθρα 1 και 2 διατηρούν ουσιαστικά τις ρυθμίσεις του 1833, παρά τις μικρές παραχωρήσεις στους εκπροσώπους του φιλορωσικού κόμματος των «Ναπαίων».

της Ελλάδος θέλει αναγνωρισθή κατά την εκκλησιαστικήν διατύπωσιν υπό της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, ως κέντρου απασών των ομοδόξων Εκκλησιών τη κοινή συσκέψει του Ιερού Κλήρου της Ελλάδος και συνευδοκήσει της Κυβερνήσεως».

Η «Γνώμη» ενοχλεί τον Όθωνα και τους μυστικοσυμβούλους του. Ένας μάλιστα από αυτούς, ο Φίλιππος Ιωάννου, καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και υποστηρικτής του Διαφωτισμού, σπεύδει κατ' εντολήν του βασιλιά να ζητήσει την παρέμβαση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, που είχε μόλις επιστρέψει από την Πόλη, όπου ήταν πρεσβευτής, για να αναλάβει υπουργείο στην κυβέρνηση του Ανδρέα Μεταξά. Στην επιστολή που του στέλνει ο Ιωάννου γράφει: *«Σας επιστρέφω έγκλειστον την υπό της Ιεράς Συνόδου εις την Επιτροπήν έγγραφον γνώμην, ήτις δεν υπηγορεύθη βεβαίως από τον ζήλον προς την Ιεράν των πατέρων μας πίστιν, αλλ' υπό πνεύμα επίβουλον της πολιτικής ημών ανεξαρτησίας. Οι περισσότεροι ίσως των υπογραψάντων Αρχιερέων δεν εννόησαν τι έγραψαν».*

Στη Συνέλευση η συζήτηση των «περί θρησκείας» άρθρων του Συντάγματος, που διεξήχθη απο τις 3/15 έως τις 5/17 Ιανουαρίου 1844, έγινε σε έντονους τόνους. Οι πληρεξούσιοι του Ρωσικού κόμματος, με επικεφαλής τον Μιχαήλ Σχινά, φίλο του Κωνσταντίνου Οικονόμου, ζητούν να αποκατασταθούν οι σχέσεις με το Πατριαρχείο, να απαγορευτούν οι κρατικές παρεμβάσεις, με τον περιορισμό του βασιλιά στο ρόλο του απλού προστάτη της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας, και να εξαιρεθεί ο κλήρος από τις αρμοδιότητες των κοσμικών δικαστηρίων.

Αντιθέτως, οι εκπρόσωποι του Αγγλικού και του Γαλλικού κόμματος επιμένουν στη διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης. Τελικά, κατέληξαν σε συμβιβασμό, που διαιώνιζε όμως την υπεροχή της κρατικής εξουσίας.

Στο πρώτο άρθρο ορίζεται ότι επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι αυτή της «Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας» και κατοχυρώνεται η ελευθερία πίστης στα άλλα δόγματα. Ακόμη, προστίθεται μια αόριστη διατύπωση για την προστασία της Εκκλησίας από παρεμβάσεις.

Στο δεύτερο άρθρο ορίζεται ότι η Εκκλησία της Ελλάδος είναι αυτοκέφαλη, διατηρεί όμως τη δογματική ενότητα με τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες και δεν γίνεται καμία αναφορά στη θέση του βασιλιά, που μέχρι τότε αναφερόταν ως αρχηγός της.

Στο άρθρο 40 ορίζεται ότι «πας διάδοχος του Ελληνικού Θρόνου απαιτείται να πρεσβεύη την θρησκείαν της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας» και στο άρθρο 44 ότι ο επίτροπος του βασιλιά, στην περίπτωση που θα είναι ανήλικος, πρέπει να είναι «πολίτης Έλλην, του Ανατολικού δόγματος». Η δέσμευση αυτή ισχύει και στην περίπτωση διορισμού αντιβασιλιά (άρθρο 45).

Οι εξεγέρσεις στην Πελοπόννησο

Η παραχώρηση του Συντάγματος δεν σήμαινε και την αυτόματη ομαλοποίηση της κατάστασης στα πολιτικά και εκκλησιαστικά πράγματα. Είναι χαρακτηριστικά τα όσα γράφει ο Αυστριακός πρεσβευτής στην Αθήνα και ιστορικός Πρόκες-Όστεν στο υπουργείο Εξωτερικών της χώρας του, στις 6 Ιουλίου 1844, τέσσερις μόλις μήνες μετά τη δημοσίευση του νέου Συντάγματος: *«Η κατάστασις εδώ είναι αβεβαία και παραμένει αμφίβολον ποιος θα νικήση, η αναρχία ή η τάξις. Το Σύνταγμα υπήρχε προς στιγμήν το μέσον ίνα σωθή ο θρόνος, ουδεμία δ' εν τούτω εκλογή αλλά το μέσον είναι τόσω κακόν, όσο το κακόν αυτό. Έπρεπε να αναμένεται».* Σε άλλο γράμμα του, την ίδια μέρα, προς τον Αυστριακό καγκελάριο Μέτερνιχ, ο Πρόκες-Όστεν κατονομάζει και τους «υπεύθυνους» της αναταραχής: *«Οι φιλορθόδοξοι και οι αναρχικοί, πάντες γενικώς όσοι εδημιούργησαν την 3ην Σεπτεμβρίου, προξενούσι τι καλόν σήμερον ισχυριζόμενοι την ανεπιτηδειότητα του συστήματος. Αν όμως ερωτήση τις αυτούς με τι θέλουσι να το αντικαταστήσωσι, ουδεμίαν έχουσι απάντησιν».*

Όσο για τη Φιλορθόδοξο Εταιρεία, είναι ενδιαφέροντα τα όσα είπε ο ίδιος ο Όθων στον Πρόκες-Όστεν, που με τη σειρά του τα μετέφερε στον Μέτερνιχ: *«Μοι ωμίλησε διά μακρών περί της εταιρείας, ήτις στρέφεται αποκλειστικώς εναντίον της Δυναστείας του και την οποίαν θεωρεί διοικουμένην υπό του Ρωσσικού κόμματος. Η γνώμη ότι η Ρωσσία θέλει διά παντός τρόπου να τον εκτοπίση εντεύθεν, φαίνεται αυτώ τόσον αδειάσειστος, ώστε αφωσιώθη εις*

τας Θαλασσίας Δυνάμεις και συνδιηλλάγη προς το συνταγματικόν σύστημα, εις το οποίον διαβλέπει κατά της Ρωσσίας και υπέρ εαυτού έδαφος».

Μέσα σ' αυτό το κλίμα του «πολέμου των μεγάλων δυνάμεων» και των συνεχών παρεμβάσεων της Αγγλίας, που 'χε πάρει το «πάνω χέρι» στην οθωνική αυλή, κάνει την εμφάνισή του στην Πελοπόννησο ο μοναχός Χριστόφορος Παναγιωτόπουλος ή Παπουλάκος ή Παπουλάκης (1770-1861). Αγράμματος (χασάπης στα νεανικά του χρόνια), γίνεται μοναχός σε μεγάλη ηλικία και κοντά στα ογδόντα του αρχίζει να κηρύττει στα χωριά της Αχαΐας. Για μια μερίδα μελετητών (π.χ., Γιάννης Κορδάτος) ο Παπουλάκης ήταν ένας αγύρτης καλόγερος, που «περνούσε για άγιος και προφήτης» και ο οποίος λίγο έλειψε να αιματοκυλίσει τον Μοριά με τα σκοταδιστικά κηρύγματά του. Τα κηρύγματα αυτά παρέσυραν τα λαϊκά στρώματα, που δεν καταλάβαιναν ότι έτσι γίνονταν όργανα της ρωσικής πολιτικής. Πολιτική που, «κάτω από τη μάσκα της ορθοδοξίας, οργάνωνε αντιδυναστικό κίνημα», με στόχο την εκθρόνιση του Όθωνα και την αναρρίχηση στο θρόνο «κάποιου Ρώσου πρίγκιπα».

Αντίθετη είναι η άποψη άλλων μελετητών, όπως του αρχιεπισκόπου Χρυσόστομου Παπαδόπουλου και του σύγχρονού μας, καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου Χρήστου Γιανναρά. Γι' αυτούς ο Παπουλάκης μπορεί να μιλούσε τη γλώσσα των αγράμματων ανθρώπων, με βαρβαρισμούς, ασυνταξίες και γραμματικά λάθη, «γλώσσαν χυδαίαν για τους εγγράμματους», είχε όμως την «πειθώ της στοργής και του πόνου για τους ανθρώπους, ο λόγος του αφορούσε τη ζωή και τα προβλήματά τους, έβγαινε μέσα από την εμπειρία του».

Γεγονός πάντως είναι πως ο Παπουλάκης ξεσήκωσε το λαό, όχι μόνο στη Λακωνία και τη Μεσσηνία, αλλά και σε άλλες περιοχές της Πελοποννήσου, όπως το Κρανίδι και οι Σπέτσες. Η κυβέρνηση αρχικά δεν έδωσε μεγάλη σημασία στα κηρύγματά του. Όταν, όμως, είδε την απήχηση που είχε ο λόγος του στο λαό, έστειλε στην Πελοπόννησο, την άνοιξη του 1852, πολεμικά πλοία και αντιπροσωπεία με επικεφαλής το γιο του Γέρου του Μοριά και αυλικό Γενναίο Κολοκοτρώνη. Παράλληλα, η Σύνοδος εξέδωσε ειδική

καταδικαστική εγκύκλιο και αποφάσισε τον εγκλεισμό του σε μοναστήρι. Η αντίδραση αυτή της κυβέρνησης προκάλεσε ξεσηκωμό του λαού και στη Λακωνία έγιναν ένοπλες συγκρούσεις με τα κυβερνητικά στρατεύματα. Τελικά, στις 24 Ιουνίου 1852 και ύστερα από προδοσία ενός Μανιάτη παπά, του Βασίλαρου, ο Παπουλάκης συλλαμβάνεται και οδηγείται στο Ρίο, όπου τον κλείνουν στις φυλακές. Στις ίδιες φυλακές βρίσκονται έγκλειστοι 150 μοναχοί, καθώς και ο εκ των ηγετών της Φιλορθοδόξου Εταιρείας Κοσμάς Φλαμιάτος. Ο Κεφαλονίτης αυτός δάσκαλος, ο οποίος μαζί με τον Παπουλάκη είναι εκφραστής της ησυχαστικής παράδοσης της Ορθοδοξίας, άφησε την τελευταία του πνοή μέσα στη φυλακή.

Με την έκρηξη του πολέμου της Κριμαίας, το 1854, δίνεται με βασιλικό διάταγμα αμνηστία στον Παπουλάκη. Με απόφαση, όμως, της Συνόδου δεν απελευθερώνεται, αλλά οδηγείται σε μοναστήρι της Άνδρου, όπου και πέθανε λησμονημένος, τον Ιανουάριο του 1861.

Η αποκατάσταση των σχέσεων με το Φανάρι

Από το 1840, η Ιερά Σύνοδος του Βασιλείου της Ελλάδος, εκμεταλλευόμενη διάφορα εκκλησιαστικά ζητήματα, κάνει προσπάθειες για την αποκατάσταση της επικοινωνίας με το Πατριαρχείο. Το ζήτημα των «κακοδοξιών» του Θεόφιλου Καΐρη ήταν μια πρώτη αφορμή. Ο κληρικός Θεόφιλος Καΐρης (1784-1853) υπήρξε αγωνιστής της Επανάστασης του 1821 κι ένας από τους κορυφαίους διανοούμενους του ελληνικού Διαφωτισμού. Η θεωρία του διακήρυττε έναν ιδιότυπο μυστικιστικό ηθικισμό, τον οποίο αποκαλούσε «Θεοσοφία». Με έγγραφο της Συνόδου καταδικάστηκε, το Δεκέμβριο του 1852, σε φυλάκιση δύο ετών στη Σύρο. Λίγες μέρες μετά τη φυλάκισή του, στις 9 Ιανουαρίου του 1853, πέθανε μέσα στο κελί του.

Στις 8 Νοεμβρίου 1841, η Σύνοδος στέλνει επιστολή στο Πατριαρχείο ενημερώνοντάς το για τις δοξασίες του Καΐρη. Ουσιαστικά, επιδίωξε μέσω αυτής της ενέργειας την έμμεση αναγνώρισή της. Η απάντηση όμως του Φαναρίου είναι αρνητική. Δηλώνει ότι αγνοεί την ύπαρξη Συνόδου του Βασιλείου της Ελλάδος και δεν δέχεται την επιστολή.

Ο θάνατος του πρωθυπουργού και αρχηγού της γαλλικής μερίδας Ιωάννη Κωλέττη, το Σεπτέμβριο του 1847, δίνει την ευκαιρία - δεδομένου ότι ο Κωλέττης εν όσω κυβερνούσε διατηρούσε σε ισχύ την πολιτική ελέγχου του κράτους στην Εκκλησία- για την έναρξη μυστικών επαφών Πατριαρχείου και ελληνικής κυβέρνησης, με πρωτεργάτη τον πρέσβη της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ιάκωβο Ρίζο Νερουλό. Το 1849, με αφορμή το πρόβλημα της πληρώσεως των κενών επισκοπικών θρόνων, δίνεται άλλη μια ευκαιρία για επικοινωνία με το Φανάρι. Στις 17 Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου, πεθαίνει ο Νερουλός. Η παρουσία του πατριάρχη Ανθίμου και εκπροσώπων της Συνόδου στην κηδεία του φανερώνει ότι ο νεκρός τιμάται όχι μόνον ως ένας παλιός Φαναριώτης, αλλά και ως εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης. Η τελευταία απαντά σ' αυτή την τιμή με την απονομή του παρασήμου του Σωτήρος στον πατριάρχη Άνθιμο. Το παράσημο, μαζί με μια επιστολή της Συνόδου, μεταφέρει ο αρχιμανδρίτης και καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Μισαήλ Αποστολίδης. Η εκκλησία της Ελλάδος ελπίζει πως αν ο πατριάρχης αποδεχθεί την επιστολή, θα αναγνωρίσει σιωπηρώς το καθεστώς της. Για δεύτερη όμως φορά μέσα σε λίγα χρόνια ο Πατριάρχης, ενώ δέχεται το παράσημο, επιστρέφει την επιστολή λέγοντας στον Αποστολίδη ότι δεν αναγνωρίζει ούτε την «Ιερά Σύνοδο του Βασιλείου της Ελλάδος» ούτε τον πρόεδρό της.

Ο πρωθυπουργός Α. Κριεζής συγκαλεί εκτάκτως τους υπουργούς και αποφασίζουν να ζητηθεί με επίσημο γράμμα της κυβέρνησης η αναγνώριση της Εκκλησίας στην Ελλάδα. Ακόμη, η κυβέρνηση υποδεικνύει στη Σύνοδο να ζητήσει την αναγνώριση του εκκλησιαστικού καθεστώτος στην Ελλάδα, στέλνοντας σχετική αίτηση στο Πατριαρχείο. Με βάση τα γράμματα αυτά, ο πατριάρχης Άνθιμος ο Δ' συγκαλεί Μεγάλη Σύνοδο, η οποία στις 29 Ιουνίου 1850 εκδίδει το Συνοδικό Τόμο, με τον οποίο ανακηρύσσεται αυτοκέφαλη η Εκκλησία της Ελλάδος με ρητούς όρους, από τους οποίους ο κυριότερος ήταν: Η Εκκλησία θα διοικείται *«κατά τους θείους και ιερούς κανόνας ελευθέρως και ακωλύτως από πάσης κοσμικής επεμβάσεως»* από Σύνοδο μητροπολιτών, που θα προσκαλούνται «αλληλοδιαδόχως» υπό την προεδρίαν του μητροπολίτου

Αττικής.

Και αυτή η εκκλησιαστική πράξη συνοδεύτηκε από έντονο διπλωματικό και πολιτικό παρασκήνιο. Αποδεικτικό στοιχείο, το γράμμα του τσάρου Νικολάου προς τον Όθωνα, στις 9 Δεκεμβρίου 1850. Στο γράμμα αυτό ο τσάρος, απαντώντας σε επιστολή του Όθωνα, με την οποία του γνωστοποιούσε την αποκατάσταση των σχέσεων με το Πατριαρχείο, αναφέρει τα εξής: «...*Εγένετό μοι δ' ιδιαίτατα ευάρεστον, όπερ έμαθον, ότι αι οδηγίαι μου προς τον εν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν μου συνέβαλον εις το ευτυχές τούτο επίτευγμα, προς το οποίον η περισσή φροντίς της Υμετέρας Μεγαλειότητος τοσούτω σωφρόνως προπαρασκεύασε τα μέσα*...».

Την έκδοση του Πατριαρχικού Τόμου ακολούθησε το βασιλικό διάταγμα, με το οποίο ο πρόεδρος της Ιεράς Συνόδου, επίσκοπος Αττικής Νεόφυτος Μεταξάς (1762-1861) ονομάστηκε μητροπολίτης Αθηνών. Διάδοχοί του μέχρι τις αρχές του εικοστού αιώνα ήταν οι Μισαήλ Αποστολίδης (1789-1862), Θεόφιλος Βλαχοπαπαδόπουλος (1780-1873), Προκόπιος Γεωργιάδης (1815-1889), Γερμανός Καλλιγάς (1844-1896) και Προκόπιος Οικονομίδης.

Δεν πέρασαν δύο χρόνια από τον Πατριαρχικό Τόμο και η ψήφιση του «Καταστατικού Νόμου» (ΣΑ'/1852) ανατρέπει ουσιαστικά τα συμφωνηθέντα και επαναφέρει την Ελληνική Εκκλησία στις αρχές που είχαν καθοριστεί στα χρόνια της αντιβασιλείας και του Μάουρερ, με την εξής (σημαντική) διαφορά: ανώτατη αρχή αναγνωρίζεται η Ιερά Σύνοδος και όχι ο Καθολικός στο θρήσκευμα βασιλιάς, τα δε μέλη της Συνόδου δεν διορίζονται από την κυβέρνηση, αλλά καλούνται αλληλοδιαδόχως κατά τα πρεσβεία της αρχιεροσύνης. Παραμένει, παρ' όλα αυτά, ο θεσμός του βασιλικού επιτρόπου, που πρέπει να προσυπογράφει όλες τις αποφάσεις, για να μη θεωρηθούν άκυρες. Ακόμη, ορίζεται ότι οι επίσκοποι εκλέγονται με τη διαδικασία του «τριπρόσωπου», δηλαδή η Σύνοδος ψηφίζει τρεις κληρικούς, από τους οποίους ο βασιλιάς επιλέγει τον έναν.

Στο Σύνταγμα του 1864, που ψηφίστηκε μετά την απομάκρυνση του Όθωνα και την άνοδο στο θρόνο του Δανού Γεωργίου του Α', επαναλαμβάνονται οι διατάξεις του Συντάγματος του 1844, με μια μικρή προσθήκη για την εποπτεία που θα ασκεί η Πολιτεία στους

λειτουργούς όλων των «αναγνωρισμένων θρησκειών». Δύο χρόνια μετά, το 1866, με πατριαρχική πράξη προσαρτώνται στην Εκκλησία της Ελλάδος οι επισκοπές των Επτανήσων. Με ανάλογη πράξη του 1882 προσαρτώνται και οι εκκλησιαστικές επαρχίες της Θεσσαλίας και μέρος της Ηπείρου. Η μεταβολή των ορίων της χώρας επιφέρει και την αλλαγή στα όρια «δικαιοδοσίας» της Εκκλησίας.

Το σκάνδαλο των «σιμωνιακών»

Εν τω μεταξύ, στα τέλη του 1874, ξεσπά το σκάνδαλο των «σιμωνιακών». Δύο μέλη της κυβέρνησης Βούλγαρη, ο γαμπρός του Β. Νικολόπουλος, υπουργός Δικαιοσύνης, και ο Ι. Βαλασόπουλος, υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης, κατηγορούνται ότι δωροδοκήθηκαν για να επηρεάσουν τη Σύνοδο στην εκλογή των επισκόπων Πατρών, Μεσσηνίας, Αργολίδος και Κεφαλληνίας.

Ο πρωθυπουργός Βούλγαρης υποχρεώνεται σε παραίτηση και η νέα Βουλή, με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο, αποφασίζει, κάνοντας χρήση του νόμου «περί ευθύνης υπουργών», να παραπέμψει στο Ειδικό Δικαστήριο τους Βαλασόπουλο και Νικολόπουλο για αντιποίηση αρχής και πλαστογραφία κι ολόκληρη την κυβέρνηση Βούλγαρη για επέμβαση στις εκλογές.

Η δίκη των Νικολόπουλου, Βαλασόπουλου και των επισκόπων άρχισε στις 16/28 Ιανουαρίου 1876, κράτησε δύο μήνες και η απόφαση ήταν καταδικαστική για όλους. Στον Βαλασόπουλο επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης ενός έτους, με τριετή στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του και πρόστιμο 56.000 δρχ., όσα ήταν τα χρήματα που πήρε. Στον Νικολόπουλο επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης δέκα μηνών. Οι κληρικοί καταδικάστηκαν σε χρηματικές ποινές, ενώ η Σύνοδος τους τιμώρησε με τριετή αργία.

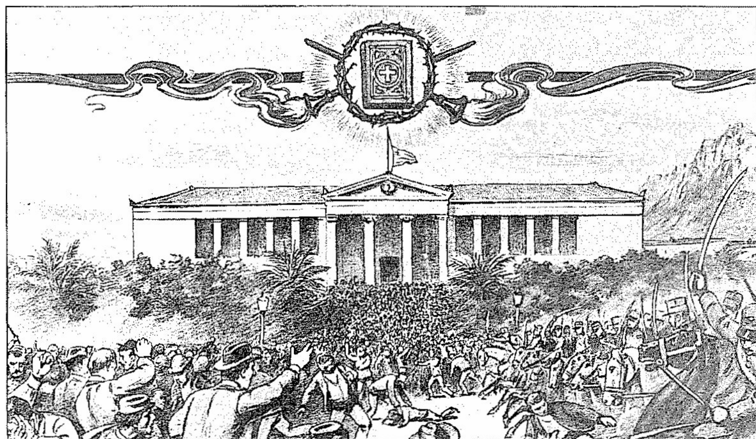
1900 -1938

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΚΑ - ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ 1909 ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ - ΤΟ ΑΝΑΘΕΜΑ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ - ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΚΕΣ ΣΕ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ - ΟΙ ΣΥΝΕΧΕΙΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩΝ - Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ

Η αυγή του εικοστού αιώνα βρίσκει την Ελλάδα σε βαθύτατη οικονομική, κοινωνική και ηθική κρίση. Η χώρα είναι καταστραμμένη, εξουσιάζεται από συμμορίες ληστών, ο στρατός αποτελείται από ομάδες αξιωματικών και οπλοφόρων που περιφέρονται εμπλεκόμενοι σε πολιτικά παιχνίδια της εποχής, η κρατική μηχανή έχει φτάσει σε επίπεδα πλήρους διάλυσης. Αποφασιστικό πλήγμα για τη χώρα αποτελεί και το ότι την κυβερνούν τα «παλιά τζάκια», τα οποία όχι μόνο δεν μπορούν να την οδηγήσουν στην ανάκαμψη, αλλά με την πολιτική τους (ακόμη και την ...ατολμία τους) απειλούν να φέρουν το διχασμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα γι' αυτό αποτελούν τα Ευαγγελιακά, με πρωταγωνιστές τη βασίλισσα Όλγα και το δημοτικιστή Αλέξανδρο Πάλλη.

Μεταφραστής της Ιλιάδας και του Ευαγγελίου ο Πάλλης, που είχε ζήσει στην Αγγλία, πίστευε πως αν οι άνθρωποι του λαού διάβαζαν το Ευαγγέλιο στη γλώσσα τους, θα γίνονταν αυτομάτως καλοί χριστιανοί και σωστοί Έλληνες πατριώτες. Η αντίληψη αυτή θεωρήθηκε βαθύτατα επηρεασμένη από τον πουριτανισμό της Αγγλικανικής Εκκλησίας και τον πιετισμό (ευσεβισμό) των προτεσταντών. Ίσως γι' αυτό και ήταν ξένη προς τα ελληνικά πράγματα, όσο κι αν η μετάφραση των Ευαγγελίων κρινόταν από πολλούς αναγκαία. Ανάλογες ήταν και οι αντιλήψεις της βασίλισσας Όλγας.

Έτσι, το καλοκαίρι του 1898, αναθέτει στη γραμματέα της Ιουλία Καρόλου τη μετάφραση του Ευαγγελίου. Η μετάφραση -όπως βεβαιώνει η Καρόλου- τίθεται υπόψη του μητροπολίτη Αθηνών και προέδρου της Ιεράς Συνόδου Προκοπίου, ο οποίος *«επιστημόνως απεφάνθη ότι είναι καλή και έδωκεν εις την βασίλισσαν την άδειαν να την δημοσιεύση»*. Η βασίλισσα ενθαρρύνεται και ζητά από το

Νοέμβριος 1901. Η προσπάθεια της βασίλισσας Όλγας να μεταφράσει τα Ευαγγέλια και η δημοσίευση αποσπασμάτων μιας πιο ακραίας μετάφρασης του Αλ. Πάλλη στην εφημερίδα «Ακρόπολις» προκαλούν την οργισμένη αντίδραση της Ιεράς Συνόδου και αιματηρές συγκρούσεις των φοιτητών με την Αστυνομία. Ένδεκα νεκροί και ογδόντα τραυματίες είναι ο απολογισμός της πραγματικής μάχης που έγινε μπροστά στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

υπουργείο Παιδείας να εκδώσει εγκύκλιο για τη διάδοση της μετάφρασης. Ο υπουργός Α. Μομφεράτος αρνείται και ζητά την έγκριση της Ιεράς Συνόδου. Στην Ιερά Σύνοδο προσέφυγε με επιστολή της (2/14-12-1898) και η βασίλισσα Όλγα. Η απάντηση της Συνόδου έρχεται ύστερα από τέσσερις μήνες (3/15-3-1899) και είναι αρνητική για τη μετάφραση: «*Η Σύνοδος απέχει τού εγκρίναι την υποβληθείσα αυτή εν χειρογράφω μετάφρασιν του Ιερού Ευαγγελίου εν γλώσση δημώδη και τετριμμένη*».

Η Όλγα επιμένει και με νέα επιστολή ζητά τη διαιτησία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η απάντηση της Συνόδου και σ' αυτό το αίτημα είναι αρνητική. Παρά τις αντιρρήσεις που συναντά, η βασίλισσα προχωρά, ερήμην της κυβέρνησης, σε δοκιμαστική εκτύπωση χιλίων αντιτύπων, που διανέμονται μεν σε πρόσωπα του στενού της περιβάλλοντος, κατά «περίεργο» όμως τρόπο φτάνουν στα σχολεία και τα νοσοκομεία της χώρας.

Σ' όλες αυτές τις διεργασίες ο πρόεδρος της Ιεράς Συνόδου Προκόπιος προσπαθεί να συμβιβάσει τα ...ασυμβίβαστα. Όταν συζητάει με τη βασίλισσα δεν αντιτάσσεται κατηγορηματικά στη

μετάφραση και όταν προεδρεύει των συνεδριάσεων της Ιεράς Συνόδου ουδεμία αντίρρηση εκφράζει στις αποφάσεις της.

Το Μάρτιο του 1901, η Όλγα προχωρεί σε δεύτερη έκδοση της μετάφρασης. Την ίδια εποχή, δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Ακρόπολις» και η μετάφραση του Πάλλη, που ξεσηκώνει θύελλα αντιδράσεων. Στις 8 Οκτωβρίου 1901, ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' και η Σύνοδος του Πατριαρχείου αποδοκιμάζουν τη μετάφραση της Γραφής. Ανάλογη είναι και η θέση των καθηγητών της Θεολογικής Σχολής.

Η κατάσταση είναι εκρηκτική. Στις 5 Νοεμβρίου, γίνονται φοιτητικές διαδηλώσεις. Τρεις μέρες μετά, οι φοιτητές που είναι οχυρωμένοι στο Πανεπιστήμιο, οργανώνουν μεγάλο συλλαλητήριο ζητώντας από τη Σύνοδο να εκδώσει αφορισμό. Η κυβέρνηση καλεί τους πεζοναύτες από τον Πειραιά και στις συγκρούσεις που ακολουθούν, τρεις φοιτητές και οκτώ πολίτες σκοτώνονται, ενώ άλλοι ογδόντα πολίτες και στρατιώτες τραυματίζονται. Οι συγκρούσεις θα έπαιρναν μεγαλύτερες διαστάσεις αν ο βασιλιάς και η κυβέρνηση δεν υποχρέωναν σε παραίτηση τον Προκόπιο. Στις 12 Νοεμβρίου παραιτήθηκε και η κυβέρνηση του Γεωργίου Θεοτόκη.

Θεόκλητος Μηνόπουλος

Μετά την απομάκρυνση του Προκοπίου, στο μητροπολιτικό θρόνο των Αθηνών τοποθετείται ο επίσκοπος Μονεμβασίας Θεόκλητος Μηνόπουλος (53 ετών τότε), μια μορφή που σφράγισε όχι μόνον την εκκλησιαστική, αλλά και την πολιτική ζωή έως το 1922.

Το 1907, με αφορμή το ζήτημα του διορισμού ψαλτών και νεωκόρων, τίθεται εκ νέου το πρόβλημα των σχέσεων Εκκλησίας - Πολιτείας. Για τη Σύνοδο ο διορισμός τους και η παύση τους αποτελούν αποκλειστικό δικαίωμα του επισκόπου. Ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, Τζιβανόπουλος, γνωμοδοτεί υπέρ της άποψης της Συνόδου. Αντίθετη είναι η θέση της κυβέρνησης του Γ. Θεοτόκη, με υπουργό Εσωτερικών τον Ν. Καλογερόπουλο, που θεωρεί πως τα εκκλησιαστικά συμβούλια και οι δημοτικές αρχές, ως διαχειριστές των ναών, έχουν δικαίωμα επεμβάσεως. Τελικά, η διαφορά λύθηκε το 1908 υπέρ της Ιεράς Συνόδου.

Εν τω μεταξύ η βαθύτατη κρίση στην εσωτερική πολιτική ζωή, οι

Οκτώβριος 1913. Ο μητροπολίτης Αθηνών Θεόκλητος Μηνόπουλος φωτογραφίζεται με την επιτροπή Αγιορειτών, που επέδωσε στο βασιλιά Κωνσταντίνο το ψήφισμα περί ενσωματώσεως του Αγίου Όρους στην Ελλάδα (από την Αγιορείτικη Φωτοθήκη).

αποτυχίες στα εθνικά ζητήματα και το κύμα δυσαρέσκειας προς το παλάτι καθιστούν αναγκαίες εκείνες τις ενέργειες που θα οδηγήσουν σε ριζική μεταρρύθμιση. Έτσι, κατά τα πρότυπα της νεοτουρκικής κίνησης «Ένωσις και Πρόοδος», αξιωματικοί του Στρατού και του Ναυτικού συγκροτούν το «Στρατιωτικό Σύνδεσμο». Κύριο αίτημά τους, η αναδιοργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων, η απομάκρυνση των πριγκίπων από νευραλγικές θέσεις του στρατεύματος και η εξυγίανση της πολιτικής ζωής. Τον Αύγουστο του 1909, επιβάλλουν πραξικοπηματικά τις θέσεις τους και καλούν στην Ελλάδα τον Ελευθέριο Βενιζέλο, εγκαινιάζοντας έτσι μια νέα περίοδο στην ιστορία της χώρας.

Το λαϊκό χρίσμα στην Επανάσταση του 1909 έδωσε η μεγάλη συγκέντρωση που οργάνωσαν οι Συντεχνίες στο Πεδίον του Άρεως, στις 14 Σεπτεμβρίου. Επρόκειτο για τη μεγαλύτερη συγκέντρωση στην ιστορία του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Και σ' αυτήν καθοριστικός ήταν ο ρόλος των απλών κληρικών. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα περιγράφει ο Σπύρος Μελάς, ο οποίος ήταν παρών στο συλλαλητήριο :

«...Ξαφνικά, πρόβαλε στη μέση ένας πελώριος και πασίγνωστος ιερωμένος, ο Παπαδράκος, κρατώντας στο ένα χέρι χρυσό σταυρό

και στο άλλο ασημένιο Ευαγγέλιο. Τα σήκωσε ψηλά, που αστραπο-βόλησαν στον ήλιο, και με φωνή βροντώδη μίλησε στα πλήθη:

– Ο Χριστός και η Εκκλησία -φώναξε- ευλογούν τους πρωτεργάτας της ανορθώσεως και τους ταχθέντας παρά το πλευρό αυτών. Είθε ο τίμιος Σταυρός, εν τη σημερινή ανυψώσει αυτού, να ανυψώση και το Έθνος ημών εις την αρμόζουσαν αυτώ θέσιν. Αλλά, διά να επιτευχθή τούτο, πρέπει πάντες, Κλήρος, Λαός, Στρατός, να ορκισθώμεν ότι και την τελευταίαν ρανίδα του αίματος ημών θα χύσωμεν διά την εφαρμογήν των σημερινών αποφάσεών μας. Πεπεισμένος ότι όλοι είμεθα φιλοπάτριδες, προτείνω να ανυψώσωμεν την δεξιάν εις τον ουρανόν και να ορκισθώμεν με όλην την ψυχήν και όλην την καρδίαν μας!

Εκατό και πλέον χιλιάδες χέρια, "δάσος" αληθινό, σηκώθηκαν. Και τα πλήθη βροντοφώνησαν μ' ένα στόμα:

Ορκιζόμαστε!

Ο Παπαδράκος υπαγόρεψε τον όρκο.

"Ορκιζόμεθα εις την Αγίαν ημών Πίστιν, ότι αποφασίζομεν από σήμερον να υπηρετήσωμεν την Πατρίδα, ως αφωσιωμένοι αυτής στρατιώται, υπεράνω παντός ατομικού συμφέροντος και πάσης κομματικής σκέψεως, να πέσωμεν δ' εν ανάγκη υπέρ της ανορθώσεως και του μεγαλείου της Πατρίδος"!

Φωνές ακούστηκαν από το πλήθος.

– Να μας κάψη ο Σταυρός, αν δεν το κάνουμε!

Οι παπάδες, που ήτανε μαζί με τον Παπαδράκο, πρόβαλαν στη μέση με τα άμφιά τους και άρχισαν να ψάλλουν: "Σώσον, Κύριε, τον λαόν Σου και ευλόγησον την κληρονομίαν Σου..."».

Ο Χρυσόστομος Χρυσοστομίδης ή Παπαδράκος το 1897 ήταν μαθητής της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης και εγκατέλειψε τις σπουδές του, προκειμένου να καταταγεί εθελοντής στον ελληνικό Στρατό. Χρησιμοποίησε το όνομα Παπαδράκος, για να μη γίνει γνωστή στους Τούρκους η διαφυγή του, γεγονός που θα είχε σοβαρές συνέπειες για το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Από το 1904 έως το 1908, συμμετείχε στο Μακεδονικό Αγώνα, στο σώμα του καπετάν Βάρδα (Γεώργιος Τσόντος). Οπαδός του Ελευθερίου Βενιζέλου, συμμετείχε ενεργά στην πολιτική. Πέθανε πάμπτωχος και λησμονημένος, στο Παγκράτι.

Το Σύνταγμα του 1911, που προήλθε από την Επανάσταση του 1909 (Β' Αναθεωρητική Βουλή), επαναλαμβάνει ουσιαστικά, με φραστικές μόνο μικροαλλαγές, τα σχετικά με τη θρησκεία άρθρα των προηγούμενων Συνταγμάτων. Ουσιώδης προσθήκη, η διάταξη (άρθρο 2 § 2), στην οποία ορίζεται ότι: *«Το κείμενον των Αγίων Γραφών τηρείται αναλλοίωτον. Η εις άλλον γλωσσικόν τύπον απόδοσις τούτου, άνευ της προηγουμένης εγκρίσεως και της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, απαγορεύεται απολύτως».*

Βενιζελικοί και βασιλικοί

Ο διχασμός ανάμεσα στους βενιζελικούς και βασιλικούς είχε άμεσο αντίχτυπο στην Εκκλησία της Ελλάδος. Από το 1915 έως το 1923 η πολιτική διαίρεση γίνεται και εκκλησιαστική. Η πλειονότητα των επισκόπων της «Παλαιάς Ελλάδος», με πρώτο το μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο, τάσσεται στο πλευρό του βασιλιά. Οι επίσκοποι των λεγόμενων «Νέων Χωρών» (Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου και νησιών του Αιγαίου), καθώς και μια ομάδα νέων κληρικών, με κορυφαίους τον αρχιμανδρίτη και μετέπειτα αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό Παπανδρέου και το διάκονο και μετέπειτα Οικουμενικό Πατριάρχη Αθηναγόρα Σπύρου, συμπαρατάσσονται με τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Η κρίση στις σχέσεις Κωνσταντίνου και Βενιζέλου ξέσπασε ανοιχτά τους πρώτους μήνες του 1915. Ο βασιλιάς και η αυλή αρνούνται τη συμμετοχή της Ελλάδος στην αγγλική επίθεση κατά των Δαρδανελίων. Ο Βενιζέλος υποχρεώνεται σε παραίτηση και προκηρύσσονται εκλογές για τις 31 Μαΐου. Η προεκλογική μάχη είναι σκληρή. Στον αγώνα εναντίον του Βενιζέλου η αυλή «αξιοποιεί» και την ασθένεια του Κωνσταντίνου και οι αντίπαλοι του αρχηγού των Φιλελευθέρων διαδίδουν πως *«ο Βασιλιάς ησθένησε επειδή τον εστενοχώρησεν ο Βενιζέλος».* Δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν ακόμη και την εικόνα της Παναγίας.

Γράφει γι' αυτό ο ιστορικός Γ. Βεντήρης: *«Την 13ην Μαΐου (παλαιόν ημερολόγιον) διετάχθη το καταδρομικόν "Γ. Αβέρωφ" να πλεύση εις Τήνον, προς παραλαβήν τής εκεί εικόνος της Θεοτόκου. Του σκάφους επέβησαν ο υπουργός της Παιδείας Βοζίκης και ο Επίσκοπος Σύρου, όστις θα επέδιδε το ιερόν εικόνισμα εις τον Βα-*

σιλέα προς ίασιν.(...) Ιππείς εκάλπαζον εις την λεωφόρον Συγγρού, διά να τηρούν ενήμερον των προ των ανακτόρων πρωθυπουργόν περί της πορείας της πομπής. Η ανοικτή άμαξα, επί της οποίας ο μητροπολίτης Θεόκλητος έφερε την αγίαν εικόνα, συνωδεύετο από τον υπουργόν Βοζίκην, από αστυνομικούς, οι οποίοι δεν εφύλασσον βέβαια την Παναγίαν, από εμπίστους του κόμματος. Αντί ψαλμών και δεήσεων, κραυγαί μίσους και κατάραι απηυθύνοντο κατά του Βενιζέλου.(...) Υπό το καύμα της θερινής δείλης περίφρυτος και ασθμαίνων συρφετός, έξαλλος από κομματικόν πάθος, υβρίζων εκείνον όστις "έκαμε ασθενή" τον Βασιλέα, απειλών τους αντιθέτους, διηυθύνετο εκ της οδού Φιλελλήνων και της πλατείας του Συντάγματος εις τα ανάκτορα».

Ένας άλλος ιστορικός, ο βασιλικός βιογράφος Γ. Τσοκόπουλος, περιγράφει την πομπή από τον Πειραιά στα ανάκτορα ως εξής: «*Την μεσημβρίαν της 14ης Μαΐου η εικών της Παναγίας της Ευαγγελιστρίας έφθασεν εις τας Αθήνας διά της λεωφόρου Συγγρού. Το θέαμα της ανόδου διά της ευρείας εξοχικής λεωφόρου προς την Πρωτεύουσαν παρουσίαζεν εικόνα εκπληκτικής λιτανείας των λαμπροτέρων χριστιανικών χρόνων. Πλήθη κόσμου εργατικού του Πειραιώς, γέροντες, γυναίκες, παιδία, συνωθούντο περί τα εξαπτέρυγα και τον Σταυρόν, ψάλλοντα "Κύριε ελέησον".*

Ηκολούθει αυτοκίνητον, εντός του οποίου ο Μητροπολίτης Αθηνών, φέρων την μεγάλην ολόχρυσον στολήν του, εκράτει διά των δύο χειρών του την θαυματουργόν εικόνα, απαστράπτουσαν εις τας ακτίνας ωραίου θερινού ηλίου. Είποντο αι άμαξαι των Επισκόπων Σύρου και Άρτης και χιλιάδες λαού δεομένου εν κατανύξει.

Η λεωφόρος Συγγρού ήτο πλήρης κόσμου. Όλαι αι Αθήναι ευρίσκοντο επί ποδός, και άνθρωποι του λαού και άνθρωποι της ανωτάτης κοινωνίας, και γυναίκες ασκεπείς και κυρίες εντός αυτοκινήτων εδέοντο χαμηλοφώνως και εσταυροκοπούντο εις την διάβασιν της θαυματουργού εικόνος.

Η πρωτεύουσα εν πρωτοφανεί διά την εποχήν μας θρησκευτική κατανύξει, η πρωτεύουσα ολόσωμος εις μίαν σπανίαν συνένωσιν τάξεων κοινωνικών και βαθμίδων αναπτύξεως, υπεδέχετο την εικόνα, από την οποίαν και μόνην πλέον εξήρτα την σωτηρίαν του Βασιλέως».

«Διώξεις» όλων εναντίον όλων

Η υγεία του Κωνσταντίνου βελτιώνεται. Είναι όμως ο Βενιζέλος αυτός που κερδίζει τις εκλογές, με ισχυρή μάλιστα πλειοψηφία. Παρά την πλειοψηφία του, υποχρεώνεται σε νέα παραίτηση, τον Οκτώβριο του 1915. Στις εκλογές που γίνονται το Δεκέμβριο, απέχει το κόμμα του Βενιζέλου κι έτσι η εξουσία περνά στα χέρια των αντιπάλων του. Ο διχασμός είναι πλέον οριστικός. Η Ελλάδα χωρίζεται στα δύο. Στο «Κράτος των Αθηνών», που τα σύνορά του δεν ξεπερνούν αυτά του 1912, και στο «Κράτος της Θεσσαλονίκης», όπου το Σεπτέμβριο του 1916 σχηματίζεται η κυβέρνηση της «Εθνικής Αμύνης» από τον Βενιζέλο, τον Κουντουριώτη και τον Δαγκλή.

Στην Παλαιά Ελλάδα οι επίστρατοι, ομάδες φιλοβασιλικών, τις οποίες είχε οργανώσει ο Ι. Μεταξάς, συλλαμβάνουν, φυλακίζουν, διαπομπεύουν κι εκτελούν βενιζελικούς. Στη μάχη για τον «πολιτικό θάνατο» του Βενιζέλου επιστρατεύονται όλα τα μέσα. Στις 12/25 Δεκεμβρίου 1916, σε συγκέντρωση των επαγγελματικών σωματείων στο Πεδίον του Άρεως, ο μητροπολίτης Αθηνών αναθεματίζει τον Βενιζέλο και οι συγκεντρωμένοι πολίτες καλούνται να ρίξουν τον «λίθον του αναθέματος» ακολουθώντας τον αρχιερέα: *«Κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου, φυλακίσαντος αρχιερείς και επιβουλευθέντος την Βασιλείαν και την πατρίδα, ανάθεμα έστω».*

Και στο Κράτος της Θεσσαλονίκης, όμως, δεν λείπουν οι διώξεις και οι φυλακίσεις αντιπάλων, ακόμη και κληρικών, με αυτουργούς τους Κρητικούς χωροφύλακες. Σε συνέλευσή τους δε, οι ιεράρχες των νέων χωρών συγκροτούν, το Μάιο του 1917, ξεχωριστή αρχή, το «Εκκλησιαστικόν Αρχιερατικόν Συμβούλιον».

Για τις διώξεις και την ταλαιπωρία των ιεραρχών που αναμίχθηκαν στη διαπάλη βενιζελικών - βασιλικών είναι χαρακτηριστική η αφήγηση ενός ουδέτερου, του Κώστα Βάρναλη, που στις αρχές της δεκαετίας του '20 συνάντησε στην Αίγινα, όπου υπηρετούσε ως καθηγητής, τον πρώην Φιλιππουπόλεως Φώτιο, θείο του Οικουμενικού Πατριάρχη Φωτίου Β': *«Μετά τους ανθελληνικούς διωγμούς του 1906, που ο μανιασμένος όχλος των "πατριωτών" (Βουλγάρων) κατέστρεψε την παλιά κι αξετίμητη βιβλιοθήκη της μητρόπολης, ο Φώτιος, όπως και οι άλλοι τέσσερις Ρωμιοί δεσποτάδες στη Βουλγαρία, έφυγε. Στον πρώτο βαλκανικό πόλεμο ο ελληνι-*

κός στρατός, προχωρώντας στη Μακεδονία, τόνε βρήκε δεσπότη Σερβίων και Κοζάνης και τον προσάρτησε στην εκκλησία του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Στα 1916, όταν ο Βενιζέλος έκανε την "αντεπανάσταση" της Θεσσαλονίκης, ο Φώτιος ρίχτηκε στη φυλακή κι έφαγε χαστούκια από τους "πατριώτες" χωροφυλάκους του Βενιζέλου γιατί, λέει, μνημόνευσε στην εκκλησία τον προδότη βασιλιά!

Αυτό το περιστατικό τού κόστισε πολύ. Κι έτσι, έσπασε μέσα του ο ειρμός της λογικής και χάλασε το θυμητικό του. Κι ύστερα; Τι ύστερα! Αφού δεν καταλάβαινε τι του γίνεται κι αφού δεν μπορούσε να μιλήσει, έπαθε ό,τι είναι φυσικό να πάθει ένας τέτοιος ανυπεράσπιστος άνθρωπος μέσα σε μια ζούγκλα. Δηλαδή, ό,τι δεν έπαθε από τους Βουλγάρους το έπαθε από τους Ρωμιούς. Του κλέψανε την κορώνα του, την πατερίτσα του, τα παράσημά του, τα χρυσά του άμφια κι όσα λεφτά είχε και στο τέλος ή δεν του έδινε σύνταξη η μητρόπολη ή του την τρώγανε άλλοι!».

Ανώτατο Εκκλησιαστικό Δικαστήριο

Τον Ιούνιο του 1917, με τη βοήθεια των συμμάχων, ο Βενιζέλος επιστρέφει στην Αθήνα. Ο Κωνσταντίνος υποχρεώνεται να εγκαταλείψει την Ελλάδα και στο θρόνο ανεβαίνει ο δευτερότοκος γιος του, Αλέξανδρος. Πριν από τη συμπλήρωση του πρώτου μήνα από την κάθοδο του Βενιζέλου στην Αθήνα δημοσιεύεται το νομοθετικό διάταγμα «Περί Τροποποιήσεως του Καταστατικού της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος», με το οποίο απομακρύνονται τα μέλη της Ιεράς Συνόδου, ο Αθηνών Θεόκλητος, ο Λαρίσης Αρσένιος, ο Φωκίδος Αμβρόσιος, ο Κεφαλληνίας Δαμασκηνός και ο Ηλείας Δαμασκηνός και συγκροτείται νέα αριστίνδην Σύνοδος, με μέλη τους αρχιερείς Θεσσαλιώτιδος Ευθύμιο, Σύρου Αθανάσιο, Χαλκίδος Χρύσανθο και Φθιώτιδος Ιάκωβο, που πρόσκεινται όλοι στη νέα κυβέρνηση.

Επίσης, συγκροτείται Ανώτατον Εκκλησιαστικόν Δικαστήριον από δεκατρείς αρχιερείς της Παλαιάς και Νέας Ελλάδος *«διά την δίκην του Προέδρου και των μελών της Ιεράς Συνόδου, ένεκα των εν τη εκτελέσει των Συνοδικών αυτών καθηκόντων παραβάσεων εκκλησιαστικού τινός θεσμού, ως και διά την εκδίκασιν παντός παραπτώματος Αρχιερέως, τελεσθέντος εν τη περιφερεία της Αυτοκεφάλου*

Εκκλησίας της Ελλάδος και συνεπαγομένου την ποινήν της καθαιρέσεως ή διαρκούς αργίας...». Στις συνεδρίασεις του Α.Ε.Δ θα παρίσταται και ο βασιλικός επίτροπος. Έτσι, ο Θεόκλητος, τα μέλη της Συνόδου και όσοι αρχιερείς τούς ακολουθούν, συλλαμβάνονται και φυλακίζονται ή κλείνονται (υπό φρούρηση) σε μοναστήρια.

Ενδεικτικά των διαθέσεων των βενιζελικών έναντι των κληρικών αυτών είναι τα όσα γράφουν δύο στενοί συνεργάτες του Βενιζέλου, η Πηνελόπη Δέλτα και ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος. Η Δέλτα γράφει για το μητροπολίτη Αθηνών και πρόεδρο της Συνόδου: *«Όταν επέστρεψε (σ.σ.: ο Βενιζέλος) από την Θεσσαλονίκη, τον Μάιο του 1917, μετά τα Νοεμβριανά και το αξιοθρήνητο ανάθεμα, την ώρα που οι κατατρεγμένοι των Νοεμβριανών, οι δαρμένοι, οι συγγενείς των δολοφονημένων γύρευαν εκδίκηση και τιμωρία των υπευθύνων, έτυχε να δω τον Νίκο Μπαλάνο, και δεν ξέρω ποιον άλλο, που μου είπαν πως είχαν ρίξει τον μητροπολίτη Θεόκλητο, τον ήρωα του αναθέματος, σ' ένα μπουντρούμι, χωρίς κρεβάτι, χωρίς κάθισμα, μ' ένα βρώμικο στρώμα και πως τον είχαν σε απομόνωση.*

Δεν είχα καμιά συμπάθεια για τον άθλιο μητροπολίτη. Είχα δει, ίσα ίσα, την κινηματογραφική ταινία, που οι δολοφόνοι των Νοεμβριανών είχαν τον κυνισμό να πάρουν, του ξυλοκοπήματος του δρόμου, όπου ο όχλος έδερνε, κλωτσούσε, έφτυνε και κακοποιούσε δεμένους ανθρώπους, όπου στρατιώτες και χωροφύλακες άνοιγαν κεφάλια με κοντακιές και στραπατσάριζαν νέους και γέρους, που τους πήγαιναν σαν δεμένη αγέλη στις φυλακές. Είχα δει την ταινία του αναθέματος, το ικρίωμα όπου στέκουνταν ο μητροπολίτης, με το επιτελείο του από μουστακαλήδες μαγκουροφόρους, και άπλωνε τα χέρια του για να δώσει την εκκλησιαστική κατάρα. Είχα δει το δάσος από χιλιάδες χέρια που σηκώνουνταν ολόγυρα για να μουντζώσουν. Είχα δει τον αρχηγό της Εκκλησίας να τρικλίζει από το σκουντοκόπημα που γίνουνταν γύρω από το πρόχειρο ικρίωμα και να χαμογελά εγκαρδιωτικά στις χιλιάδες χέρια που μούντζωναν και πετάγουνταν απάνω, σκεπάζοντας τα πόδια και τον ποδόγυρο του μητροπολιτικού ράσου. Και είχα ντραπεί, και είχα αηδιάσει, και είχα αναγουλιάσει για το κατάντημα Κράτους και Εκκλησίας μας.

Ώστε συμπάθεια δεν είχα για τον αξιοθρήνητο ιεράρχη. Μα είπα του Μπαλάνου: "Θα μιλήσω του Βενιζέλου. Δεν πρέπει να ξε-

πέσουμε και μεις στο επίπεδο των κωνσταντινικών". Και το ίδιο βράδυ είδα τον Βενιζέλο στο πατρικό και του είπα όσα μου είχαν πει για το μπουντρούμι όπου είχαν ρίξει τον ξεπεσμένο μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο. (...) Την επαύριο ή τη μεθεπαύριο, τον ξαναείδα τον Βενιζέλο. Μου είπε γελώντας: "Άδικα ανησυχήσατε για τον μητροπολίτη, κυρία Δέλτα. Να σας πει ο Κυριακίδης τι έγινε και πού ήταν". Και μου είπε ο Αριστ. Κυριακίδης –αρχηγός, γραμματεύς ή διευθυντής του πολιτικού γραφείου του Βενιζέλου– πως ο Θεόκλητος είχε σταλεί σε φυλακή, πως είχε όμως δύο δωμάτια, μια κρεβατοκάμαρα κ' ένα σαλονάκι, μ' έπιπλα, με χαλιά κ.λπ., πως όλη η βασιλική Αθήνα τον επισκέπτουνταν, του πήγαιναν κυρίες λουλούδια, γλυκίσματα, πεσκέσια, πως άπλωνε κείνος τα περιποιημένα και μυρωμένα χέρια του προς τα τρυφερά κ' ευλαβή τους χείλια και πως ο ίδιος ομολογούσε ότι ποτέ δεν έζησε τέτοια ζωή χαρισάμενη. Ντράπηκα πολύ για την ανάμιξή μου!».

Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, βουλευτής, υπουργός του κόμματος των Φιλελευθέρων και πρωθυπουργός, τον Οκτώβριο του 1924, σε υπόμνημά του (το έφερε στη δημοσιότητα ο ιστορικός Δ. Γατόπουλος) προς τον Βενιζέλο, λίγο πριν κατεβούν στην Αθήνα, σημειώνει:

«Σεβαστέ μου κ. Πρόεδρε,

Σας έλεγα προ καιρού εις το Συμβούλιον ότι: όταν ξεμπερδέψωμεν με το καλό τον εθνικόν αγώνα, τον τεράστιον, τον οποίον ανελάβατε, πρέπει, διά το καλόν του τόπου, να αναλάβητε έναν άλλον, επίσης μεγάλον – την τακτοποίησιν επί το νεωτεριστικώτερον των θρησκευτικών πραγμάτων. Λέγων θρησκευτικών δίδω έννοιαν ευρυτάτην. Εννοώ και τα του κλήρου, και τα των θρησκευτικών εκδηλώσεων (λειτουργιών, εορτών, ημερών αργίας, αγίων πολυωνύμων κ.λπ.), και τα των μοναστηριακών κτημάτων και ει τι άλλο. Θα σας χρειασθή να τεθή επί κεφαλής της αληθώς επαναστατικής μεταρρυθμίσεως ένας ευρείας διανοίας –σχεδόν σαν και σας εις την πολιτικήν– κληρικός. Τον έχετε: είναι ο Κύπρου Μελέτιος Μεταξάκης. Αυτός θα γίνη, υπό την κηδεμονίαν σας, ο Βενιζέλος της Ελληνικής Εκκλησίας».

Στο Ανώτατο Εκκλησιαστικό Δικαστήριο παραπέμπονται ο πρόεδρος – ο οποίος μάλιστα απειλείται και με παραπομπή στο Στρατοδικείο – , τα μέλη της Συνόδου και είκοσι πέντε αρχιερείς, με μηνυτή τον ίδιο τον υπουργό Εκκλησιαστικών Δ. Δίγκα, ο οποί-

ος αναφέρει ότι: «...*πάντες απήγγειλαν ενώπιον χριστιανών αυτοσχέδια αναθέματα και προσωπικούς αφορισμούς κατά του ηγέτου του κόμματος των Φιλελευθέρων και των εν τη περιφερεία αυτών οπαδών αυτού, υβρίσαντες, διαβαλόντες και συκοφαντήσαντες χριστιανούς κατά παράβασιν θείου και ανθρωπίνου δικαίου και ούτω ηρέθησαν το χριστεπώνυμον πλήρωμα, υποκαύσαντες τα κομματικά πάθη και μίση...*».

Δεν παραλείπει, μάλιστα, να συγχαρεί τα μέλη του Α.Ε.Δ με την ολοκλήρωση της πρώτης φάσης της δίκης: «...*ως εκπροσωπών την Πολιτείαν, την ταύτην ενώπιον του Ανωτάτου Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου, σπεύδω να εκφράσω τα συγχαρητήριά αυτής προς την Εκκλησίαν διά την εξυγίανσιν, ην το αποτέλεσμα της εργασίας του Δικαστηρίου επέφερεν εις τον κλήρον...*». Στη συγχαρητήρια αναφορά του υπουργού απάντησε ο πρόεδρος του Δικαστηρίου, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος: «*Δεν θα θεωρηθή υπερβολικόν εάν είπον ότι το Δικαστήριον ήτο άξιον των ευχαριστιών του Υπουργού εξ ονόματος της Κυβερνήσεως, διότι αναντιρρήτως εξεπλήρωσε τα ανατεθέντα αυτώ καθήκοντα μετά πάσης προθυμίας...*».

Με τις αποφάσεις του Α.Ε.Δ ο Θεόκλητος και ο Λαρίσης καταδικάζονται σε καθαίρεση απο τον εκκλησιαστικό τους βαθμό, ενώ οι επίσκοποι Ηλείας Δαμασκηνός, Φωκίδος Αμβρόσιος και Κεφαλληνίας Δαμασκηνός, σε έκπτωση από τους θρόνους τους. Από τους υπόλοιπους αρχιερείς, άλλοι καταδικάστηκαν σε έκπτωση, άλλοι σε αργία και άλλοι αθωώθηκαν.

Μελέτιος Μεταξάκης

Στις 26 Φεβρουαρίου 1918, συνέρχεται η αριστίνδην σύνοδος για την εκλογή νέου μητροπολίτη Αθηνών. Στη λεγόμενη «τριπρόσωπη» πρόταση περιλαμβάνονται ο μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Μεταξάκης (4 ψήφοι) και οι αρχιμανδρίτες Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (ο μετέπειτα αρχιεπίσκοπος - 5 ψήφοι) και Ιάκωβος Βατοπεδινός (4 ψήφοι). Από τους τρεις ο βασιλιάς Αλέξανδρος προκρίνει τον Μελέτιο, τον οποίο πρότεινε και η κυβέρνηση Βενιζέλου.

Με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) η Ελλάδα παίρνει την Ανατολική Θράκη, την Ίμβρο και την Τένεδο, επικυρώνει την κυριαρχία της στα υπόλοιπα νησιά του Αι-

γαίου και αναλαμβάνει τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης. Οι διπλωματικές επιτυχίες του Βενιζέλου δεν είχαν αντίκτυπο στο εκλογικό σώμα. Ο λαός, κουρασμένος από τους συνεχείς πολέμους, τον καταψηφίζει και δίνει άνετη πλειοψηφία στην παράταξη των κωνσταντινικών.

Αμέσως μετά το σχηματισμό της νέας κυβέρνησης από τον Δ. Ράλλη, επαναλαμβάνεται για την Ελληνική Εκκλησία το σενάριο του Ιουλίου 1917. Μόνον που οι ρόλοι έχουν αντιστραφεί. Ο Μελέτιος είναι ανεπιθύμητος για τη νέα κυβέρνηση. Στις 5 Νοεμβρίου 1920, ο Μελέτιος ενημερώνει τη Σύνοδο: «...*Χθες, εκλήθην υπό του Αντιβασιλέως (Π. Κουντουριώτου), ίνα παραστώ εις την ορκωμοσίαν της νέας Κυβερνήσεως. Κατόπιν όμως συζητήσεως, ήτις διεξήχθη ιδιαιτέρως, ο κ. Αυλάρχης μοι είπεν ότι παρίστατο η ανάγκη ίνα ειδοποιηθή εις ιερεύς διά την ορκωμοσίαν, καθ' όσον η νέα Κυβέρνησις δεν ήθελε να ορκισθή ενώπιον του Μητροπολίτου Αθηνών. Πράγματι, μετά την αποχώρησίν μου, εκλήθη προς τον σκοπόν τούτον ο εφημέριος του Ι. Ναού Αγίου Σπυρίδωνος*».

Λίγες μέρες αργότερα, στις 17 Νοεμβρίου, με απλό κυβερνητικό έγγραφο ο πρόεδρος της Συνόδου ...απολύεται!

«Προς τον Πανιερώτατον Μητροπολίτην κ. Μελέτιον Μεταξάκην,

Γνωστοποιούμεν υμίν ότι διά Β. Διατάγματος, δημοσιευθέντος χθες εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως (φύλλον υπ' αριθ. 257), θεωρείται αυτοδικαίως άκυρος, ως αντισυνταγματική και αντικανονική, η απόφασις του Ειδικού Ανωτάτου Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου, δι' ου καθηρέθη ο Μητροπολίτης Αθηνών Θεόκλητος Μηνόπουλος, μηδόλως επηρεάσασα την εν τη Εκκλησία της Ελλάδος και παρά τη Ι. Συνόδω θέσιν αυτού, προσκαλείται δε κατ' ακολουθίαν να επανέλθη εκ της Μονής Γοργοεπηκόου, εν η διατελεί περιωρισμένος, συνεπεία της ρηθείσης καταδικαστικής αποφάσεως, και αναλάβη τον Μητροπολιτικόν θρόνον Αθηνών και την παρά τη Ι. Συνόδω συνταγματικήν θέσιν αυτού. Επί τούτοις έχω την τιμήν να παρακαλέσω την Υμετέραν Σεβασμιότητα να αποχωρήση του Μητροπολιτικού θρόνου και εγκαταλείψη το μητροπολιτικόν μέγαρον, παραδίδουσα αυτό μετά των παραρτημάτων, του γραφείου, του αρχείου και των επίπλων, προς τον Αρχιμανδρίτην της Μητροπόλεως Αθηνών κ. Παρθένιον Λυμπερόπουλον.

Υπουργός Θεόδ. Ζαΐμης»

Ο Μελέτιος εγκαταλείπει το θρόνο και φεύγει στην Αμερική. Το Νοέμβριο του 1921, εκλέγεται Οικουμενικός Πατριάρχης, όμως, δύο χρόνια αργότερα, υποχρεώνεται σε παραίτηση. Το 1926, εκλέγεται πατριάρχης Αλεξανδρείας και παραμένει στη θέση αυτή μέχρι το θάνατό του, τον Ιούνιο του 1935. Ο Θεόκλητος Μηνόπουλος επιστρέφει στο θρόνο των Αθηνών μαζί με τους υπόλοιπους έκπτωτους επισκόπους. Όλες οι πράξεις της αριστίνδην Συνόδου, καθώς και οι αποφάσεις του Ανώτατου Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου ακυρώνονται. Όμως, οι παρεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας δεν σταματούν εδώ.

Τα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή

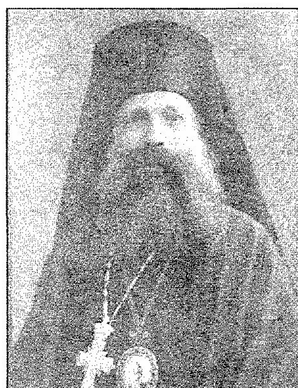
Η τρίτη πράξη στο δράμα «Εκκλησία και διχασμός», που παίζεται μετά την Καταστροφή του 1922, δεν διαφέρει (τουλάχιστον ως προς τις μεθοδεύσεις) από τις προηγούμενες. Η διάσπαση των μετώπων της Μ. Ασίας (Αύγουστος 1922), η καταστροφή της Σμύρνης (9 Σεπτεμβρίου 1922) και η εγκατάλειψη της Ιωνίας από τον ελληνικό Στρατό οδηγούν στην επανάσταση υπό τον Ν. Πλαστήρα και την αναγκαστική αποχώρηση του βασιλιά Κωνσταντίνου.

Η επαναστατική κυβέρνηση με βασιλικό διάταγμα συγκροτεί αριστίνδην Σύνοδο και ακυρώνει όλα τα προηγούμενα διατάγματα. Σ' όλες αυτές τις κινήσεις αγνοείται παντελώς ο Θεόκλητος. Οι οριστικές αποφάσεις για τις αλλαγές στην Εκκλησία λαμβάνονται στις 12 Δεκεμβρίου 1922 στο Πολιτικό Γραφείο του πρωθυπουργού, σε σύσκεψη υπό την προεδρία του ίδιου του Πλαστήρα και με τη συμμετοχή υπουργών της κυβέρνησής του (Γονατάς, Σιώτης, Ρέντης, Σίδερης) και του προεδρείου της «Παγκληρικής Ενώσεως», μιας κίνησης άγαμων κληρικών, που είχε συγκεντρώσει αρχιμανδρίτες, ιερομόναχους και διακόνους φίλα προσκείμενους στη βενιζελική παράταξη. Αυτοί θα αποτελέσουν την ηγετική ομάδα της Εκκλησίας τα επόμενα χρόνια, ενώ ορισμένοι θα φτάσουν στα ανώτατα αξιώματα: ο πρόεδρός της, αρχιμανδρίτης Δαμασκηνός Παπανδρέου, θα γίνει αργότερα αρχιεπίσκοπος και αντιβασιλέας και... θα βάλει τη σφραγίδα του στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950, ενώ ο γραμματέας, διάκονος Αθηναγόρας Σπύρου, θα εκλε-

γεί Οικουμενικός Πατριάρχης.

Τέσσερις ημέρες μετά την κυβερνητική σύσκεψη, στις 16 Δεκεμβρίου 1922, εκλέγονται επτά (7) νέοι μητροπολίτες για την κάλυψη ισάριθμων κενών εδρών. Όλοι νέοι στην ηλικία (οι «τριαντάρηδες», όπως τους αποκαλούσαν περιφρονητικά οι αντίπαλοί τους) και ανάμεσά τους, ο Δαμασκηνός Παπανδρέου, που εξελέγη μητροπολίτης Κορινθίας, ο Αθηναγόρας Σπύρου, μητροπολίτης Κερκύρας και ο Παντελεήμων Φωστίνης, αντιπρόεδρος της «Παγκληρικής Ενώσεως» και προσωπικός φίλος του Πλαστήρα, που εξελέγη μητροπολίτης Καρυστίας.

Χρυσόστομος Παπαδόπουλος

Ο Χρυσόστομος Παπαδόπουλος εξελέγη από αριστίνδην Σύνοδο το Φεβρουάριο του 1923.

Με τη συγκρότηση της δεκαπενταμελούς μείζονος αριστίνδην Συνόδου αποκαθίστανται στο αξίωμά τους όλοι όσοι είχαν καταδικαστεί το 1917 σε έκπτωση, με την εξαίρεση του μητροπολίτη Αθηνών Θεοκλήτου, ο οποίος αποκαταστάθηκε μόνον ως προς το αξίωμά του, όχι όμως και στη μητρόπολή του. Ο Θεόκλητος έζησε τα υπόλοιπα χρόνια στη Μονή Πετράκη και πέθανε το 1931, σε ηλικία 85 ετών. Στις 23 Φεβρουαρίου 1923, η Σύνοδος προτείνει για το θρόνο της Αθήνας τον καθηγητή Εκκλησιαστικής Ιστορίας, αρχιμανδρίτη Χρυσόστομο Παπαδόπουλο και τους επίσης αρχιμανδρίτες Γερμανό Βασιλάκη και Κωνσταντίνο Παγώνη. Από τους τρεις η κυβέρνηση επιλέγει τον 55χρονο Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, ο οποίος χειροτονείται στις 25 Φεβρουαρίου. Τον «αδιάφθορο» Παπαδόπουλο, που δεν είχε εμπλακεί ανοιχτά στις κομματικές διαμάχες, στήριξε σύσσωμη η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, με πρώτο τον «ισχυρό» καθηγητή του Κανονικού Δικαίου Αμίλκα Αλιβιζάτο. Με την άνοδό του στο θρόνο των Αθηνών, η Εκκλησία μπαίνει σε μια νέα περίοδο, πιο ήρεμη σε σχέση με τις θύελλες των ετών 1916-1922. Η «περίοδος ειρηνεύσε-

ως» συνοδεύεται και από την κατάρτιση του νέου Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας (ΦΕΚ Α'/387/31.12.1923). Με τα 82 άρθρα του Χάρτη ανατρέπεται το καθεστώς που ίσχυε από την ανακήρυξη του Αυτοκέφαλου:

– Ανώτατη αρχή είναι η Σύνοδος όλων των αρχιερέων (με αρχιεπισκοπή Αθηνών και 32 μητροπόλεις).

– Ο βασιλικός επίτροπος παρίσταται στις συνόδους της Ιεραρχίας, χωρίς όμως δικαίωμα ψήφου.

– Τα θρησκευτικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου υπόκεινται στον έλεγχο της Ιεράς Συνόδου.

– Οι αρχιερείς εκλέγονται από τη Σύνοδο και ο υπουργός Παιδείας υποχρεώνεται να εκδίδει τα αναγκαία διατάγματα.

Παρά τα σημαντικά βήματα που έγιναν με το νέο Χάρτη, η Εκκλησία δεν έπαυσε να εξαρτάται από την Πολιτεία και ιδιαίτερα από τις αλλαγές στην κορυφή της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το νομοθετικό διάταγμα της δικτατορίας του Πάγκαλου (26 Σεπτεμβρίου 1926), που επαναφέρει ουσιαστικά την Εκκλησία στους καταστατικούς νόμους του 1833 και 1852, με τη σύσταση επταμελούς Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, την αναστολή της Ιεραρχίας και την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του κυβερνητικού επιτρόπου.

Ο Χρυσόστομος Παπαδόπουλος βρέθηκε στο πηδάλιο της Εκκλησίας στα χρόνια της πρώτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1924-1936), η οποία αναπτύχθηκε μέσα σε συνθήκες αστάθειας (τα πρώτα χρόνια η μία κυβέρνηση διαδεχόταν την άλλη σε μικρά χρονικά διαστήματα), συνεχών πραξικοπημάτων και σοβαρών προβλημάτων, τόσο εσωτερικών (ανταλλαγή πληθυσμών με Τουρκία, απορρόφηση και ενσωμάτωση προσφύγων) όσο και εξωτερικών (σχέσεις με Τουρκία, Σερβία, Βουλγαρία). Και, βεβαίως, το μεγάλο πρόβλημα της Κύπρου, τις ταραχές στο νησί, την απόφαση της Εθνικής Επιτροπής να κηρύξει την Ένωση με την Ελλάδα και την «άψογη στάση» του Βενιζέλου, που οδήγησε στην παραίτηση της κυβέρνησής του το Μάιο του 1932. Για να ακολουθήσουν οι συνεχείς διαδοχές κυβερνήσεων, τα κινήματα του 1933 και 1935, η απόπειρα κατά του Βενιζέλου και, τέλος, η επαναφορά της μοναρχίας και η κατάλυση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας με τη δικτατορία του Μεταξά την 4η Αυγούστου 1936.

Το παλαιοημερολογιακό ζήτημα

Οι δραματικές αυτές εξελίξεις έχουν άμεση επίπτωση και στην Εκκλησία της Ελλάδος, η οποία παράλληλα έχει να αντιμετωπίσει τα δικά της εσωτερικά προβλήματα, με πιο σημαντικό το παλαιοημερολογιακό ζήτημα, που κάνει την εμφάνισή του λίγο μετά την αποδοχή από την Ιεραρχία, τον Απρίλιο του 1923, της απόφασης του Πανορθόδοξου Συνεδρίου της Κωνσταντινούπολης για διόρθωση κατά 13 ημέρες του ιουλιανού ημερολογίου. Στην απόφαση αυτή αντέδρασαν μητροπολίτες και απλοί κληρικοί. Στις προσωπικές αντιθέσεις των ιεραρχών προστίθεται και η προσπάθεια πολιτικής εκμετάλλευσης από την πλευρά της αντιβενιζελικής παράταξης. Έτσι, φτάνουμε στη δημιουργία παλαιοημερολογιακού ζητήματος, το οποίο κορυφώνεται το 1935 με την αποχώρηση τριών μητροπολιτών, από τους οποίους οι δύο καθαιρέθηκαν, ενώ ένας επέστρεψε στην επίσημη Εκκλησία.

Στα χρόνια του Χρυσοστόμου λύθηκε και το ζήτημα της διοίκησης των μητροπόλεων των Νέων Χωρών. Ύστερα από διαπραγματεύσεις με την ελληνική κυβέρνηση, το Πατριαρχείο με συνοδική πράξη (4.9.1928) ανέθεσε «επιτροπικώς» και με όρους τη διοίκηση των μητροπόλεων αυτών στην Εκκλησία της Ελλάδος.

Γλώσσα, πολιτική και Εκκλησία

Στις δεκαετίες του '20 και του '30 το εργατικό και κομμουνιστικό κίνημα αρχίζει να παίζει ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας, με τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας και το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας, που το 1924 μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας. Παράλληλα, συνεχίζονται και οι διαμάχες για το γλωσσικό ζήτημα, στις οποίες πρωταγωνιστούν, από την πλευρά των «μαλλιαρών» δημοτικιστικών, διανοούμενοι όπως ο Δημήτρης Γληνός, ο Γιάννης Κορδάτος και ο Κώστας Βάρναλης, οι οποίοι είχαν επηρεαστεί από τις ιδέες της Οχτωβριανής Επανάστασης του 1917 στη Ρωσία. Η Εκκλησία δεν έμεινε έξω από αυτόν το σκληρό ιδεολογικό και πολιτικό αγώνα. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα συνέβησαν στις αρχές ακόμη της Πρώτης Δημοκρατίας.

Το 1924, η έκδοση του βιβλίου τού Γιάννη Κορδάτου για την «Κοινωνική σημασία της επανάστασης του '21», με τις γνωστές αρ-

νητικές αναφορές στο ρόλο του Πατριαρχείου και του ανώτερου κλήρου, ξεσηκώνει θύελλα διαμαρτυριών από τα χριστιανικά σωματεία, που ζητούν την παραπομπή του συγγραφέα στη Δικαιοσύνη. Με το θέμα ασχολείται και η Ιερά Σύνοδος (Οκτώβριος 1924) και είναι ενδεικτικές για το κλίμα της εποχής οι θέσεις που διατύπωσαν τα μέλη της και ο αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος, ο οποίος εκλήθη να δώσει απάντηση και για μια συνάντησή του με τον Δημήτρη Γληνό:

Σύρου Αθανάσιος: *«Ότε κατά τους τελευταίους χρόνους ενεφανίσθησαν νέαι ιδέαι, ως κατά του προσώπου του Ιησού Χριστού, και βιβλία σχετικά εγράφησαν, η Εκκλησία διά βιβλίων αντεπεξήλθεν. Όταν ο Σοσιαλισμός έφθασεν εις το κατακόρυφον εν Γερμανία και βιβλία υπό Μπέμπελ και άλλων εις την λαϊκήν γλώσσαν εγράφησαν και ταύτα την κοινωνίαν κατέπλησσον, τας δε λαϊκάς τάξεις ανεστάτουν, διά βιβλίων αντεπεξήλθον.(...) Η παραπομπή του βιβλίου του Κορδάτου εις τα δικαστήρια ή ο αφορισμός αυτού ζημίαν θα φέρωσι· τα μόνα όπλα είναι η δύναμις του γραπτού και προφορικού λόγου».*

Αθηνών Χρυσόστομος: *«Το αναγραφόμενον εν τω υπομνήματι περί απειλής εκ μέρους του Γληνού προέρχεται εκ παρεξηγήσεως, διότι από ετών ουδέ εις προσωπικήν συνάντησιν έχω έλθει μετά τούτου. Ίσως πρόκειται περί άλλου τινός επεισοδίου προ πολλού.(...) Δεν δύναται η Εκκλησία ν' αναμιχθή επί γλωσσικού ζητήματος. Αληθές εστίν, ότι εκπαιδευτικοί τινες ομιλούσι κατά της νηστείας, της προσευχής και άλλων και περί αυτών δέον ν'ασχοληθώμεν».*

Δημητριάδος Γερμανός: *«Το γλωσσικόν ζήτημα είναι ξένον προς την Εκκλησία;».*

Αθηνών Χρυσόστομος: *«Βεβαίως όχι, αλλ' εκείνο, το οποίον δέον ν' αποσχολήση ημάς, είναι το θρησκευτικόν μόνον μέρος. Μία αναίρεσις του βιβλίου του Κορδάτου δέον να γίνη».*

Γόρτυνος Πολύκαρπος: *«Φρονώ ότι το εργατικόν δέον να εξετασθή ως προς την θρησκείαν καθόλου, διότι πολλοί εργάται πλανώνται. Ανάγκη να δηλωθή, ότι η θρησκεία, καθώς είναι κατά των πλουσίων, ούτω είναι και συμπαθής των εργατών».*

Μαντινείας Γερμανός: *«Φρονώ ότι δέον να μη πραγματεύηται περί πλουσίων και εργατών, αλλά δι' αυτής να δεικνύηται πότε η Εκκλησία επευλογεί τους πλουσίους και πότε τους πτωχούς, άνευ μηδεμιάς μνείας του κομμουνισμού».*

Καλαβρύτων Τιμόθεος: *«Κομμουνιστάς παντού έχομεν και δυνάμεθα να τους πλήξωμεν διά μιας εγκυκλίου. Το μη θίγειν, σημαίνει ότι ευρισκόμεθα εις την αυτήν κατάστασιν. Έχουσι προπαγάνδαν και εκ του κέντρου εξηπλώθησαν και εις τα πλέον απόκεντρα χωρία».*

Χαλκίδος Γρηγόριος: *«Το ζήτημα εγενικεύθη και συζητείται το κοινωνικόν ζήτημα. Ουδείς θέλει να θίξη μίαν μερίδα. Υπάρχει μέγα κοινωνικόν πρόβλημα. Οι κομμουνισταί γράφουσι κατά της θρησκείας, αλλά και όλοι δεν είναι πολέμιοι αυτής και θρησκεύονται. Η Εκκλησία δεν παρηκολούθησε τον εργάτην. Αυτός βλέπει η Εκκλησία να υπάρχη μετά των πλουσίων. Πρέπει τα ζητήματα να διακριθώσιν· ολόκληρος η εργατική τάξις, υπάλληλοι και πολλοί μεμορφωμένοι ανήκουσιν εις τον κομμουνισμόν. Έχομεν την εγκατάλειψιν του εργάτου και δεν πρέπει ν' αντιταχθώμεν αμέσως. Πρέπει να παρακολουθήσωμεν αυτόν και εις την Εκκλησίαν τον οδηγήσωμεν».* (Σ.σ. στη διάρκεια της κατοχής ο Γρηγόριος τήρησε στάση «ευμενούς ουδετερότητας» απέναντι στο ΕΑΜ και γι' αυτό το 1945 καταδικάστηκε σε ολιγόμηνο αργία από το Συνοδικό Δικαστήριο.)

Καρυστίας Παντελεήμων: *«Αποδέχομαι τα του Αγίου Χαλκίδος. Πλην και έκαστον σωματείον έχει ίδιον σκοπόν. Ούτω και οι κομμουνισταί σκοπόν έχουν την ανατροπήν της θρησκείας, ίνα εξ αυτής, ως λέγουσι, τον λαόν απελευθερώσωσιν· αν οι εργάται παραπονώνται ότι η Εκκλησία τούς εγκατέλιπε και αύτη σκοπόν έχει να δείξη ότι θέλει να τους ευλογή. Αι αρχαί δέον να τύχωσι προσεκτικής ερεύνης, χωρίς να θιχθώσι πρόσωπα. Ως προς το γλωσσικόν ζήτημα, έγιναν, φρονώ, ευχάριστοι, διότι εις την γλώσσαν της καρδίας των ωμίλησαν. Ο λαός επιθυμή να αισθανθή την Εκκλησίαν».*

Χαλκίδος Γρηγόριος: *«Ερωτώ τον Μακαριώτατον, εάν τα Σοβιέτ ανεγνώρισαν την Εκκλησίαν».*

Αθηνών Χρυσόστομος: *«Ανέχονται ταύτην».*

Χαλκίδος Γρηγόριος: *«Επομένως, συμπεραίνω ότι η επίσημος οργάνωσις δεν παρουσιάζεται πολεμία τη Εκκλησία».*

Καρυστίας Παντελεήμων: *«Βαθμηδόν θέλουσι να κάμωσι τούτο».*

Αθηνών Χρυσόστομος: *«Το εκδοθησόμενον βιβλίον θα είναι γενικόν και δεν θα στρέφεται ειδικώς κατά του Κορδάτου».*

Υπάρχουν όμως και μητροπολίτες που ζητούν «δυναμικότερα μέτρα»:

Μονεμβασίας Γερμανός: *«Δεν άκουσα όμως εν άλλο μέτρο, ότι δηλαδή διά του υπουργού δέον να καταγγελθή εις την Αστυνομίαν, συμφώνως τω Καταστατικώ Νόμω, η διάδοσις του βιβλίου αυτού».*

Ναυπακτίας Αμβρόσιος: *«Με προέλαβεν ο Άγιος Μονεμβασίας, όστις και εξέθηκε τας εκ του Καταστατικού Νόμου υποχρεώσεις της Πολιτείας. Ως προς το γλωσσικόν ζήτημα, ο Καταστατικός της Εκκλησίας Χάρτης ουδέν δικαίωμα επεμβάσεως παρέχει τη Εκκλησία».*

Τρίκκης Πολύκαρπος: *«Συνιστώ όπως κληθώσιν οι υπογράψαντες το υπόμνημα και αναφέρωσι συγκεκριμένα γεγονότα ως προς τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς».*

Άρτης Σπυρίδων: *«Πληροφορώ την Ι.Σ. ότι το Ε' Σώμα Στρατού εζήτησε παρά του Μητροπολίτου της περιφερείας του συνεργασίαν κατά του κομμουνισμού και ουδέν ενήργησεν, έως ου συνεννοηθή μετά της Συνόδου και δι' αυτό ζητεί την γνώμην ταύτης, εάν δύναται και υπό ποίον πνεύμα ν' απαντήση. Ως προς το υπόμνημα, δεν πρέπει, φρονώ, να εφαρμοσθή η ιδέα "πάσσαλος πασσάλω εκκρούεται", διότι πόλεμον οξύν θα προκαλέση και εις τούτο η Εκκλησία δέον να έχη τα ανάλογα μέσα, βιβλία κ.λπ. Πλην είναι γνωστή η οικονομική της Εκκλησίας καχεξία και δι' αυτό ο πόλεμος κατά του κομμουνισμού δέον ηπιώτερος να είναι, διότι άλλως θα προκαλέση ανάλογον αντίδρασιν».*

Τελικά, αποφασίζεται ν' ανατεθεί στο θεολόγο Π. Τρεμπέλα η συγγραφή μελέτης με τίτλο «Ο ιστορικός υλισμός εξ απόψεως φιλοσοφικής», η οποία θα αναιρεί τις θέσεις του Κορδάτου. Η μελέτη αυτή εκδόθηκε το Μάιο του 1925 και διακινήθηκε μέσω των εκκλησιών όλης της χώρας.

«Μαρασλειακά»

Την ίδια εποχή (άνοιξη του 1925), ξεσπούν τα λεγόμενα «μαρασλειακά». Τα χριστιανικά σωματεία και οι οπαδοί της καθαρεύουσας κατακλύζουν το υπουργείο Παιδείας (δικτατορική κυβέρνηση Πάγκαλου) και την Ιερά Σύνοδο με καταγγελίες ότι στην Παιδαγωγική Ακαδημία και το Μαράσλειο Διδασκαλείο οι καθηγητές ακολουθούν «αντεθνικές» και «υλιστικές» μεθόδους. Στις 18 Ιουλίου 1925, η Ιερά Σύνοδος ζητά την παρέμβαση του υπουργείου Παιδείας. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1926, απομακρύνονται οι εκ-

παιδευτικοί Δημήτρης Γληνός, Αλέξανδρος Δελμούζος, Ρόζα Ιμβριώτη, Μιχάλης Παπαμαύρος, Ιορδανίδης και Κώστας Βάρναλης και καταργείται η Παιδαγωγική Ακαδημία.

Η απομάκρυνση των «μαλλιαρών» συζητήθηκε και στην Ιερά Σύνοδο, στις 21 Ιανουαρίου 1926:

Γόρτυνος Πολύκαρπος: *«Προκειμένης παύσεως των Βάρναλη και Ιμβριώτου και λοιπών θα έπρεπε να μελετηθή η υπόθεσις καλλίτερον και επί δεδομένων στοιχείων η Ι.Σ να ενεργήση προσηκόντως».*

Καρυστίας Παντελεήμων: *«Να εξετασθή η υπόθεσις καλώς και να ανατεθή εις ένα ή δύο των Σεβ. Συνοδικών και μελετήσωσι το βιβλίον του Βάρναλη και άλλα ακόμη, επί τη βάσει δε των πληροφοριών τούτων ενεργήση η Ι.Σ.».*

Κυθήρων Δωρόθεος: *«Το ζήτημα τούτο παρουσιάζει τρεις εκφάνσεις, τον μαλλιαρισμόν, αθεϊσμόν και κομμουνισμόν. Αι εκφάνσεις αύται προεκάλεσαν άμεσον το ενδιαφέρον της Πολιτείας, αποφασισάσης να καταπολεμήση αυτάς, πράγμα όπερ ευκολώτερον θέλει επιτευχθή και τη συνδρομή της Εκκλησίας, μη αδρανούσης εν τη προκειμένη περιστάσει, και προσθέτω ότι είναι ανάγκη να συνταχθή εκ μέρους της Ι. Συνόδου εγκύκλιος και αναγνωσθή εις τον λαόν και δημοσιευθή εις τας εφημερίδας, μολονότι οι Σεβ. Αρχιερείς επιτελούσι το καθήκον των κατά του μαλλιαρισμού, του αθεϊσμού και του κομμουνισμού».*

Κορινθίας Δαμασκηνός: *«Κατόπιν της συλλογής πάντων των στοιχείων των σχετικών προς την υπόθεσιν η Ι.Σ. θα έπρεπεν ως εκ της σπουδαιότητος του ζητήματος να παρέπεμπε και διεβίβαζε πάντα τα σχετικά προς το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών, προς μελέτην υπό ειδικών και ανάκρισιν υπό προσώπων αμερολήπτων».*

Καλαβρύτων Τιμόθεος: *«Ανάγκη να γίνη άμεσος ενέργεια, άνευ αναβολής της υποθέσεως, ένεκα της λεπτότητος του ζητήματος και της λεπτής θέσεως της Ι.Σ. εις ην περιήγαγον αυτήν».*

Αθηνών Χρυσόστομος: *«Οι περί ων πρόκειται, θελήσαντες να δημιουργήσωσι γλώσσαν δημοτικήν, ηρνήθησαν τον πολιτισμόν του παρελθόντος κ' ενώ παρατηρεί τις ότι και αυτός ακόμη ο Ψυχάρης δεν έθιξε την θρησκείαν, αυτοί όμως θίγουν αυτήν, ως και την πατρίδα και την οικογένειαν. Και διά να καθορίση την θέσιν της η Εκκλησία απέναντι αυτών, φρονώ ότι δεν πρέπει να προβή αύτη εις*

πράξιν αφορισμού αυτών, αλλά να καταδικάση τας στρεβλάς αυτών αντιθρησκευτικάς και αντεθνικάς δοξασίας, μη παρατρέχουσα βεβαίως και το γλωσσικόν ζήτημα, μόνον εφ' όσον τούτο θίγει την θρησκείαν, λόγου χάριν, περί μεταφράσεως της Γραφής κ.λπ.».

Οι συνοδικοί αναθέτουν στο μητροπολίτη Ηλείας Αντώνιο να μελετήσει το ζήτημα και να υποβάλει σχετικό υπόμνημα. Στις 15 Φεβρουαρίου 1926, το υπόμνημα παρουσιάζεται στη Σύνοδο και μ' αυτό καλείται το υπουργείο Εκκλησιαστικών να προχωρήσει σε ανακρίσεις και να ζητήσει από τους εκπαιδευτικούς «να υποβάλωσι λίβελλον κατά των δοξασιών αυτών», να αποκηρύξουν δηλαδή τις ιδέες τους. Ακολουθεί μία ακόμη συνεδρίαση, που ασχολείται με την έκθεση του Αντωνίου, στην οποία οι Δελμούζος και Γληνός κατηγορούνται, ανάμεσα στ' άλλα, ότι προσέλαβαν ως συνεργάτες τον Βάρναλη «κεκηρυγμένο κομμουνιστή, αναρχικό και άθεο», τον Ιορδανίδη «στοιχείο αναρχικό, εκδιωχθέν ως τοιούτον εξ Αιγύπτου» και τη Ρόζα Ιμβριώτη, «κεκηρυγμένη κομμουνίστρια».

Το «παιχνίδι» της Ιστορίας

Η τελευταία συζήτηση γίνεται στις 21 Απριλίου 1926. Ορισμένοι μητροπολίτες, με οξύτερο στις απαιτήσεις του το μητροπολίτη Καλαβρύτων Τιμόθεο, ζητούν τη λήψη σκληρών μέτρων. Τελικά, υπερισχύει η θέση του αρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου (με τον οποίο συμφωνούσαν «ισχυροί» μητροπολίτες, όπως ο Κορινθίας Δαμασκηνός), σύμφωνα με την οποία:

– Ζητείται μεν από το υπουργείο Εκκλησιαστικών να λάβει μέτρα

– Τονίζεται όμως ότι *«οι αρχηγοί της ειρημένης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης δεν αποδεικνύεται αναντιρρήτως ότι διεξάγουσιν, ως κατηγορούνται, πόλεμον αντιθρησκευτικόν και αντεθνικόν»*.

Μ' αυτό το σκεπτικό μετατίθεται η ευθύνη για τη λήψη της τελικής απόφασης στη Δικαιοσύνη. Και καλείται ο Άρειος Πάγος να κάνει ανακρίσεις, *«ίνα αποφασίση ασφαλώς και επί αναντιρρήτων αποδείξεων ό,τι δέον προς πρόληψιν τού εκ της μεταρρυθμίσεως ταύτης ενδεχομένου θρησκευτικού και εθνικού κινδύνου»*.

Οι ανακρίσεις ανατέθηκαν στον αρεοπαγίτη Γ. Αντωνακάκη, ο οποίος χαρακτήρισε ασύστατες τις κατηγορίες γιατί, όπως σημείωνε στο «διά ταύτα» της έκθεσής του: *«...αντιθρησκευτικότητες,*

Άγιον Όρος, 1930. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος έξω από τη μονή Βατοπεδίου, (από την Αγιορείτικη Φωτοθήκη).

αντεθνικότητες και ανηθικότητες ήσαν επιθέσεως μέσα (...) και εχρησιμοποιήθησαν, διότι ήτο γνωστόν ότι αυτά κυρίως θα έκαμνον εντύπωσιν, ότι δι' αυτών θα συνεκινείτο, ως και συνεκινήθη, η ελληνική κοινωνία ολόκληρος. Και δεύτερον, ότι η εν τω Μαρασλείω Διδασκαλείω τελουμένη εργασία ήτο σπουδαιοτάτη.(...) Ήτον έργον πλήρες από παλλόμενον θρησκευτικόν αίσθημα, από ζωντανόν αισιόδοξον πατριωτικόν ενθουσιασμόν, έργον το οποίον, και διά τον έχοντα επιφυλάξεις ως προς την χρησιμοποιηθείσαν ακράτως δημοτικήν γλώσσαν, ήτο άξιον καλυτέρας τύχης...».

Η ειρωνεία της ιστορίας είναι πως ο εισηγητής της λήψης μέτρων κατά των «μαλλιαροκομμουνιστών», μητροπολίτης Ηλείας Αντώνιος, δεκαέξι χρόνια αργότερα, θα προσχωρήσει στο ΕΑΜ, θα αγωνιστεί μαζί με τον Βάρναλη, τον Γληνό, τον Παπαμαύρο και την Ιμβριώτη και θα τιμωρηθεί, μετά την απελευθέρωση, με την ποινή της καθαίρεσης από το βαθμό του επισκόπου. Αργότερα, η Ιερά Σύνοδος θα τον αποκαταστήσει στον επισκοπικό βαθμό, όχι όμως και στο θρόνο του.

1938 - 1941

ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ 4ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ - Η ΕΚΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΚΑΙ Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ - ΤΟ «ΠΑΘΗΜΑ» ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ - ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΟΥ ΜΑΝΙΑΔΑΚΗ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ - Η ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ - ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ - ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ο Χρυσόστομος Παπαδόπουλος πέθανε στις 22 Οκτωβρίου 1938. Η εκλογή του διαδόχου του προκαλεί σοβαρότατη κρίση στους κόλπους της κυβέρνησης του δικτάτορα Μεταξά. Οι άνθρωποι της αυλής, με τους υπουργούς Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλο (πολιτευτής του Λαϊκού Κόμματος, θα γίνει μετά τον πόλεμο πρόεδρος του Ερυθρού Σταυρού και υπηρεσιακός πρωθυπουργός στις εκλογές του 1958), Διοικήσεως Πρωτευούσης Κ. Κοτζιά και Σιδηροδρόμων Γ. Σπυρίδωνος υποστηρίζουν το μητροπολίτη Κορινθίας Δαμασκηνό Παπανδρέου. Ο 48χρονος τότε Δαμασκηνός, που ξεχώριζε για το ύψος του, είχε συγκεντρώσει μεγάλη δύναμη στην Ιεραρχία, ως οικονομικός επίτροπος της Εκκλησίας, από το 1936. Όμως, για τον Μεταξά ήταν ο βενιζελικός που είχε εκλεγεί στη μητρόπολη Κορίνθου μετά την επανάσταση του Πλαστήρα, το 1922.

Ο Μεταξάς και οι υφυπουργοί Τύπου Θ. Νικολούδης και Ασφαλείας Κ. Μανιαδάκης υποστηρίζουν το μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρύσανθο. Ένας από τους σημαντικότερους μητροπολίτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ο 57χρονος Χρύσανθος, ζούσε εξόριστος στην Αθήνα, μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Οπαδός της Μεγάλης Ιδέας και βασιλόφρων, δεν αρνήθηκε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον Ελευθέριο Βενιζέλο την εποχή που υπογραφόταν η Συνθήκη των Σεβρών (1920). Η ειρωνεία της ιστορίας είναι ότι ο ηγέτης των Ελλήνων του Πόντου στα δύσκολα χρόνια 1915-1923, που δεν δίστασε να συμμετάσχει ακόμη και στα σοβιέτ, όταν οι μπολσεβίκοι μπήκαν στην Τραπεζούντα, υποστηριζόταν τώρα από έναν δικτάτορα.

Η αγγλική παρέμβαση

Στο σκληρό αγώνα της διαδοχής παρενέβη και ο «ξένος παράγων». Η αγγλική πρεσβεία ενδιαφερόταν για την εκλογή του Χρύσανθου, γιατί έτσι θα αποτρεπόταν η εκλογή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου. Μάλιστα, ο τότε Βρετανός πρεσβευτής Ουότερλο παρενέβη άμεσα και συναντήθηκε με τον Χρύσανθο υποβάλλοντας ερωτήσεις «ανακριτικού τύπου», στην προσπάθειά του να εκμαιεύσει τις προθέσεις του ιεράρχη. Ο Σπύρος Μαρκεζίνης, που ήταν στενός συνεργάτης του Χρύσανθου, γράφει: «*...οι Άγγλοι, έχοντες υπόψη το πρόσφατο παρελθόν, εφοβούντο πάντοτε τις μέσω της Κυπριακής Εκκλησίας αντιδράσεις των Κυπρίων. Επικειμένης της εκλογής Αρχιεπισκόπου Κύπρου, απέβλεπαν να αποκλείσουν την εκλογή ισχυρής προσωπικότητας, όπως ο Τραπεζούντος Χρύσανθος, και ο Κυβερνήτης της Κύπρου εδημοσίευσε σειρά νόμων προς τον σκοπόν αυτόν. Από τα επίσημα κείμενα του Φόρειν Όφφις της εποχής, παρουσιάζουν πολύ ενδιαφέρον οι συνομιλίες τού τότε Βρετανού πρέσβη Ουώτερλο με τον Χρύσανθο. Στις κατά βάθος ανακριτικές, υπό διπλωματική διατύπωση, ερωτήσεις ο Χρύσανθος διαβεβαίωνε ότι δεν τον ενδιέφερε η κενή έδρα της Κύπρου*».

Η αμφισβητούμενη ψήφος

Τον πρώτο γύρο της αναμέτρησης για την ανάδειξη του νέου αρχιεπισκόπου τον κερδίζουν οι αυλικοί και ο Γεωργακόπουλος. Η Ιερά Σύνοδος, που συνέρχεται στις 5 Νοεμβρίου 1938, εκλέγει τον Δαμασκηνό με 31 ψήφους έναντι 30 που πήρε ο Χρύσανθος. Η ψήφος που έκρινε το αποτέλεσμα ανήκε στο μητροπολίτη Δρυινουπόλεως Ιωάννη, ο οποίος είχε καταδικαστεί από το πρωτοβάθμιο Συνοδικό Δικαστήριο σε έκπτωση από το θρόνο του για «σιμωνιακές χειροτονίες, παράνομες μεταθέσεις κ.λπ.».

Ο Μεταξάς αισθάνεται προδομένος. Συμπεριφέρεται σαν απατημένος σύζυγος. Οι εγγραφές στο ημερολόγιό του φανερώνουν την οργή του:

«21 Οκτωβρίου - 11 Δεκεμβρίου 1938, Κηφισιά. Τα σπουδαιότερα συμβάντα. Γιατί δεν έγραφα σ' αυτό το διάστημα; Μια μεγάλη αλλαγή μέσα μου. Έβγαλα το συμπέρασμα του περασμένου

φερσίματός μου, επήρα απόφασι, εμπήκα σε άλλο δρόμο και τραβώ εμπρός. Έπρεπε όμως να φθάσω στο χείλος του γκρεμνού, σαν υπνοβάτης. Ας τα μετρήσουμε ένα ένα. Πρώτα πρώτα, η εκλογή του Αρχιεπισκόπου. Κινδυνεύει ο Χρυσόστομος. Αρχίζει κίνησις προεκλογική. Καλώ Γεωργακόπουλον, μου λέγει ότι σχεδόν όλη η Ιεραρχία είναι συγκεντρωμένη ολόγυρα στον Κορινθίας. Ο Γεωργακόπουλος το είχε προετοιμάσει όλο από καιρό –δύο χρόνια. Τον ανύψωσε, τον ενδυνάμωσε, τον έκανε αφέντη των υλικών μέσων της Εκκλησίας.

Συγχρόνως, εδυνάμωσε τον εαυτό του, απέκτησε την ιδιαιτέραν εκτίμησιν του Βασιλέως, του Διαδόχου, την ιδιαιτέραν συνάφειαν με την Αυλή, εμένα με κατέβασε με πολλή τέχνη και χωρίς να φαίνεται, μου έρριξε και μερικά κόκκαλα της Νεολαίας, για να μη τον ενοχλώ, στο Υπουργικό Συμβούλιο έρριχνε τον πάγο. Και τώρα θέλησε να μου κολλήση τον Κορινθίας, τον άνθρωπο που συνώμοσε μαζί του, και που αισθανόμουνα την εχθρότητα. Τι να κάμω; Γύρω μου κανείς. Κοτζιάς γραμμή στον Δαμασκηνό, που του έβλεπε βεβαία την επιτυχία. Σπυρίδωνος ύπουλα μου έσκαβε τον λάκκο. Οι άλλοι, μη ξαίροντες τίποτε. Μανιαδάκης έτοιμος για ό,τι πω. Τραπεζούντος με σταυρωμένα τα χέρια. Η περασμένη ψυχική αδράνεια με έσπρωχνε σε αποφυγή του αγώνος. Ούτε ήξαιρα τι δυνάμεις είχα. Αγκαλιά έχει κανείς δυνάμεις εκειές που θέλει να έχη. Και δίσταξα για όλα. Κατέφυγα στην ουδετερότητα. Επροσπάθησα να πάρω τον Γεωργακόπουλο με το καλό. Να τον κερδίσω. Κερδίζει κανείς τους εχθρούς του όταν τον νομίσουν χωρίς θάρρος.

»Έκαμνε και αυτός τον ουδέτερο, μα από κάτω ενεργούσε με όλη του τη δύναμη για τον Δαμασκηνό. Έλεγα σε όλους: Δεν με ενδιαφέρει ποιος θα εκλεγή, και οι δύο καλοί είναι. Στο τέλος δεν δίνω σημασία στην Εκκλησία... Δεν με φοβίζει ο Δαμασκηνός Αρχιεπίσκοπος. Είμαι αρκετά ισχυρός. Στην αρχή τα επίστευα. Έπειτα, όμως, λίγο λίγο άρχισα να διστάζω. Εκαταλάβαινα ότι αυτά ήταν για να σκεπάσω την αδράνειά μου. Αλλά δεν ημπορούσα να κάμω και αλλιώς. Δεν ήταν πλέον καιρός για να έβγω υπέρ του Χρυσάνθου. Έτσι εφανταζόμουνα. Από αυτήν την ασυνέπειαν με έβγαλε ο Νικολούδης. Γράμματα το ένα πά-

νω στο άλλο. Μου έδειχνε τον κίνδυνο. Ενδιαφερόταν για τον Χρύσανθο. Αλλά αισθανόμουνα ότι όσα μου έλεγε ήταν αλήθεια. Του απαντούσα και προφορικά και με γράμματα, αντιλέγοντας και επιμένοντας ότι έπρεπε να μείνω ουδέτερος. Μα αισθανόμουνα σιγά σιγά ότι δεν είχα δίκιο. Και έτσι, άφησα τον Νικολούδη να ενεργήση και έσπρωξα τον Μανιαδάκη να τον βοηθήση. Αλλά μυστικά. Δεν ήθελα να δείξω ανάμιξιν. Εμπλέχθηκα στα δίχτυα που άπλωσα μόνος μου. Είπα η Εκκλησία να μείνη απολύτως ελευθέρα. Και κάτω από αυτό το προνόμιο, υπουργός και κλίκα του προετοίμαζαν την εκλογή. Δεν είχα καταλάβει την δύναμίν μου. Και έτσι έγινε η εκλογή. Γεωργακόπουλος με ηπάτησε και έβαλε να ψηφίση ο Δρυινουπόλεως. Ενώ την προηγουμένην ημέρα με είχε βεβαιώσει ότι ακόμα και αν το Νομικό Συμβούλιο έδινε γνωμοδότησι υπέρ τού να ψηφίση, αυτός δεν θα τον άφηνε. Με εμεταχειρίσθηκε θρασύτατα και αναιδέστατα...».

Στη σύγκρουση με τον Γεωργακόπουλο χρησιμοποιούνται όλα τα μέσα. Ακόμη και οι πράκτορες του πανίσχυρου υφυπουργού Ασφαλείας Κ. Μανιαδάκη. Στην ίδια εγγραφή του ημερολογίου ο Μεταξάς προσθέτει: «...*Και είχα στα χέρια μου τα δελτία της Αστυνομίας και συνομιλίες του στα τηλέφωνα! Είχα χάσει το κύρος μου*».

Παρέμβαση μέσω ΣτΕ

Ο δικτάτορας αισθάνεται ότι απειλείται. Και περνάει στην αντεπίθεση. Όπλο του, το Συμβούλιο της Επικρατείας. Η στρατηγική του είναι απλή, άλλωστε είναι πασίγνωστο πως ήταν ένας ικανός επιτελικός αξιωματικός: «...*Αφού αφήκα τον αντίπαλον να μου επιτεθή σε όλο το μέτωπο και εξαντλήθηκαν οι δυνάμεις του, του αντεπιτέθηκα, του έρριξα τις εφεδρείες μου. Ευρήκα το ασθενές σημείο σε όλη αυτή την καλά ετοιμασμένη συνωμοτική επίθεση. Και τους επήγα στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Εκεί είδα τι είχε προετοιμασθή εναντίον μου και τι εκινδύνευσα. Αλλά η υπόθεσις ετράβηξε με καλή τέχνη και πάλι εκερδήθηκε, όχι με ευκολία!..*».

Όλα γίνονται με μεγάλη ταχύτητα. Τρεις μητροπολίτες –οι

Αθήνα, Δεκέμβριος 1938. Μετά την ενθρόνισή του ο Χρύσανθος Φιλιππίδης κατευθύνεται στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο (από το αρχείο Μεγαλοοικονόμου).

Φθιώτιδος Αμβρόσιος, Μυτιλήνης Ιάκωβος και Σάμου Ειρηναίος– καταθέτουν προσφυγή στο ΣτΕ. Η ολομέλεια συνέρχεται στις 16 Νοεμβρίου, ένδεκα μέρες μετά την εκλογή του Δαμασκηνού, με πρόεδρο τον Σταμ. Παπαφράγκου. Στις 28 του ίδιου μήνα αποφασίζει, με ψήφους 8 υπέρ και 7 κατά, την ακύρωση της εκλογής.

Υπέρ της εγκυρότητας της εκλογής είχαν παρέμβει 32 μητροπολίτες. Έτσι, η δικτατορική κυβέρνηση, φοβούμενη ότι μια νέα σύγκληση της Ιεραρχίας θα οδηγούσε σε εκ νέου εκλογή τού Κορινθίας, εκδίδει αναγκαστικό νόμο (αρ. 1493/38) «περί εκλογής Αρχιεπισκόπου Αθηνών και των μητροπολιτών του Βασιλείου». Με το νόμο αυτό ανατρέπεται το μέχρι τότε ισχύον εκκλησιαστικό καθεστώς και το έργο της εκλογής ανατίθεται σε μικρή Σύνοδο, από 12 αρχιερείς, η οποία είχε δικαίωμα να προτείνει τρία ονόματα, από τα οποία η κυβέρνηση θα επέλεγε το ένα. Ο τότε γενικός διευθυντής Θρησκευμάτων, που εκτελούσε χρέη βασιλικού επιτρόπου, απαγορεύει στους 12 μητροπολίτες την αναγραφή στο «τριπρόσωπο» του ονόματος του Δαμασκηνού και ο Χρύσανθος εκλέγεται τελικά αρχιεπίσκοπος. Την ίδια ώρα, ο Μεταξάς προχωρεί σε ριζική εκκαθάριση της κυβέρνησής του, απομακρύνοντας τους Γεωργακόπουλο, Σπυρίδωνος και άλλους ανεπιθύμητους υπουργούς.

Από εκείνη τη στιγμή αρχίζει ένας σκληρός και ασυμφιλίωτος αγώνας ανάμεσα στους δύο κληρικούς. Ο Δαμασκηνός θεωρεί τον εαυτό του τον μόνο και κανονικό αρχιεπίσκοπο, χαρακτηρίζει τον Χρύσανθο «επιβάτη» του αρχιεπισκοπικού θρόνου, υπογράφει όλα τα έγγραφά του ως «Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός» και αρνείται κάθε συμβιβασμό.Ο Χρύσανθος αντιδρά σκληρά και με τη βοήθεια της κυβέρνησης απομονώνει τον Δαμασκηνό στη Σαλαμίνα, στο Μοναστήρι της Φανερωμένης, με αστυνομική φρουρά που απαγορεύει κάθε μετακίνησή του.

Ως εγγραφή στις λεπτομέρειες της ιστορίας επισημαίνουμε ότι εκείνους τους κρίσιμους μήνες του 1938 ο Δαμασκηνός, ως μητροπολίτης Κορινθίας, χειροτονεί διάκονο έναν 25χρονο φοιτητή της Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και μοναχό στη Μονή Πε-

Αθήνα, παραμονές του πολέμου. Χειραψία του βασιλιά Γεωργίου με τον Ι. Μεταξά υπό το βλέμμα του αρχιεπισκόπου Χρύσανθου (αρχείο Σπ. Μαρκεζίνη).

ντέλης. Το όνομά του; Σεραφείμ, κατά κόσμον Βησσαρίων Τίκκας. Τριάντα έξι χρόνια μετά, σε μια άλλη δικτατορία, του Ιωαννίδη, ο νεαρός διάκονος του '38 θ' αναδειχθεί (με πολλές αμφισβητήσεις για τον τρόπο εκλογής) Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Λίγους μήνες μετά την εκλογή του, ο Χρύσανθος θα χειροτονήσει έναν νεαρό διάκονο με λαμπρές σπουδές στη Γερμανία, τον Ιερώνυμο Κοτσώνη, ο οποίος θα γίνει αρχιεπίσκοπος στα χρόνια της δικτατορίας του Παπαδόπουλου.

Η συνθηκολόγηση

Για δυόμισι χρόνια ουδείς αμφισβητεί την κανονικότητα του Χρύσανθου. Όμως, όλα αλλάζουν με τον πόλεμο. Η γερμανική επίθεση και η γρήγορη προέλαση των τεθωρακισμένων της «Βέρμαχτ» απειλεί με κατάρρευση το κύριο μέτωπο των ελληνικών δυνάμεων στην Αλβανία. Οι στρατηγοί του μετώπου, Τσολάκογλου, Μπάκος και Δεμέστιχας, είναι έτοιμοι να συνθηκολογήσουν, παρά τις αντίθετες διαταγές της κυβέρνησης και του αρχιστράτηγου Παπάγου. Πρωταγωνιστικό ρόλο στις κινήσεις για συνθηκολόγηση παίζει ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων, τον οποίο οχτώ χρόνια μετά θα συναντήσουμε ως αρχιεπίσκοπο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Άνθρωπος της δράσης, ο Σπυρίδων, ως μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης, συμμετείχε το 1914 στην κυβέρνηση της Αυτόνομης

Βορείου Ηπείρου. Στα χρόνια του διχασμού διώχθηκε από τους βενιζελικούς.

Στις 16 Απριλίου 1941, με τηλεγράφημά του προς τον πρωθυπουργό Αλέξανδρο Κορυζή συνηγορεί υπέρ της συνθηκολόγησης: «*Επερχομένη εξέλιξις γεγονότων επιβάλλει επιτακτικόν καθήκον απευθύνω υστάτην έκκλησιν. Πάσα αναβολή απειλεί κατάρρευσιν μετώπου, διαπόμπευσιν τετιμημένου νικητού Στρατού, καταδίκην ίσως οριστικήν μεγαλωνύμου τμήματος Ελληνικής Πατρίδος. Εξορκίζω επιτρέψητε αυθωρεί ελευθέραν ενέργειαν Στρατιάς Ηπείρου, μη επηρεάζουσαν άλλως κινήσεις, δυναμένην ίσως εξασφαλίση ενότητα τυχόν σύμπαντος Ελληνισμού και αποτρέψη μανίαν και κατακτητικήν βουλιμίαν Ιταλών*».

Η απάντηση της κυβέρνησης είναι αρνητική. Μάλιστα, ο Παπάγος απευθύνει δραματικές εκκλήσεις για συνέχιση του αγώνα: «*...Επικαλούμαι πατριωτισμόν πάντων. Στρατός, δέον αγωνισθή μέχρις εσχάτου ορίου δυνατοτήτων του*».

Όμως, οι στρατηγοί και ο Σπυρίδων προχωρούν στη συνθηκολόγηση. Και οι Έλληνες στρατιώτες υποχρεώνονται να εγκαταλείψουν το μέτωπο και επιστρέφουν στα σπίτια τους διασχίζοντας, οι περισσότεροι με τα πόδια, το ρημαγμένο τόπο.

Το «όχι» του Χρύσανθου στον Τσολάκογλου

Στην Αθήνα βασιλιάς και κυβέρνηση ετοιμάζονται να εγκαταλείψουν τη χώρα. Ο Χρύσανθος παραμένει. Όταν θα δεχθεί την πρώτη κρούση να συνεργαστεί με τους κατακτητές, θα απαντήσει αρνητικά. Τις δραματικές εκείνες μέρες περιγράφει στο ημερολόγιό του:

«*24 Απριλίου 1941. Έρχονται εις επίσκεψίν μου ο Νομάρχης Αττικοβοιωτίας κ. Πεζόπουλος και ο Δήμαρχος κ. Πλυτάς, κατ' εντολήν του Υφυπουργού Ασφαλείας κ. Μανιαδάκη, διά να μοι είπουν ότι μετά των ανωτέρω δύο και του Φρουράρχου Αθηνών Στρατηγού Καβράκου θα παραδώσωμεν την πόλιν εις τους Γερμανούς. Απήντησα ότι εις το έργον τούτο ουδεμίαν θέσιν έχει ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Νομίζω μάλιστα ότι και σεις οι άλλοι είσθε πολλοί και ότι θα έφθανεν εις κατώτερος αξιωματικός διά να είπη εις τους Γερμανούς ότι η πόλις δεν αμύνεται και ότι είναι*

ελεύθεροι να εισέλθουν. Επέμεινον και επανέλαβον ότι έργον του Αρχιεπισκόπου είναι, όχι να υποδουλώνη, αλλά να ελευθερώνη...

»27 Απριλίου. Όλην σχεδόν την νύκτα της χθεσινής ημέρας Σαββάτου περνώ άυπνος, ακουμπισμένος επάνω εις το κρεββάτι της Αρχιεπισκοπής. Μουγκρίζουν οι βόμβες οι εχθρικές και ο κρότος των αντιαεροπορικών τηλεβόλων γίνεται ολονέν ασθενέστερος. Προς τα εξημερώματα παύουν όλα και στυγνή ηρεμία διαχέεται καθ' όλην την πόλιν. Σηκώνομαι και μανθάνω ότι ο εχθρός, ο Γερμανός, φθάνει και ευρίσκεται μεταξύ Κηφισιάς και Αμπελοκήπων. Θα τον υποδεχθή ο Δήμαρχος κ. Πλυτάς, ο Φρούραρχος Αθηνών κ. Καβράκος και ο Νομάρχης Αττικοβοιωτίας. Έστειλα αμέσως τον βοηθόν του υπαλλήλου μου Κ. Πολυζώνη, τον νεαρόν Λέανδρον, ίνα παρακολουθήση από μακρόθεν τα γινόμενα. Μετά μίαν περίπου ώραν επιστρέφει ασθμαίνων διά να μοι αναγγείλη ότι τους τρεις αντιπροσώπους της πόλεως συνήντησεν εις τους Αμπελοκήπους εις Γερμανός ανθυπολοχαγίσκος και ότι εισήλθον όλοι εις παρακείμενον καφενείον, ενώ οι Γερμανοί ποδηλατισταί εξηκολούθησαν την πορείαν των εντός της πόλεως, εις δε λοχίας ανέβη κατ' ευθείαν εις την Ακρόπολιν, διά να την μολύνη με την ανάρτησιν της σημαίας του αγκυλωτού σταυρού. Κατά τινα πληροφορίαν ο Έλλην φρουρός της ελληνικής σημαίας επί της Ακροπόλεως, μη θελήσας να παραστή μάρτυς του θλιβερού θεάματος της αναρτήσεως της εχθρικής σημαίας, ώρμησεν εκ της Ακροπόλεως και εκρημνίσθη φονευθείς. Εκάθησα εις το Γραφείον περίλυπος μέχρι θανάτου και δακρύων..».

Στο ίδιο ημερολόγιο, λίγο παρακάτω, γράφει για τις πιέσεις που του ασκήθηκαν μετά την είσοδο των Γερμανών :

«27 Απριλίου... Εν τω μεταξύ αναγγέλλεται κάποιος όστις θέλει να με ίδη κατ' εντολήν του Δημάρχου κ. Πλυτά.(...) Εις ερώτησίν μου τι επιθυμεί, απαντά ότι ο κ. Δήμαρχος είπεν ότι οι Γερμανοί στρατηγοί επιθυμούν να κατέλθω εις τον ναόν ίνα παρόντων και αυτών τελέσωμεν δοξολογίαν. Εμβρόντητος ήκουσα την παραγγελίαν του κ. Δημάρχου και διέταξα τον κομιστήν της παραγγελίας να απέλθη αμέσως εκ της Αρχιεπισκοπής, ειπών

ότι αν ο κ. Δήμαρχος έχει να είπη τι, πρέπει να έρχεται ο ίδιος αυτοπροσώπως να το ανακοινή. Και εις ερώτησιν του διαγγελέως "Τι να είπω εις τον κ. Δήμαρχον;", απήντησα: "Να είπης ότι σε έδιωξα"...».

Στις 29 Απριλίου, σχηματίζεται η πρώτη κυβέρνηση Κουίσλινγκ, με πρωθυπουργό το στρατηγό Γ. Τσολάκογλου. Ο Πλάτων Χατζημιχάλης, επίτροπος της εκκλησίας της Μεταμόρφωσης, στην Πλάκα, που ανέλαβε το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, επισκέπτεται– κατ' εντολήν των Γερμανών και του Τσολάκογλου– τον Χρύσανθο και του ζητάει να ορκίσει την κυβέρνηση. Ο αρχιεπίσκοπος απαντά: *«...η εθνική κυβέρνηση, την οποία ώρκισα, εξακολουθεί να υφίσταται και να συνεχίζη τον πόλεμον. Άλλην κυβέρνησιν δεν δύναμαι να ορκίσω...».* Δίνει δε εντολή σε όλους τους κληρικούς της Αρχιεπισκοπής να μη δεχθούν να ορκίσουν την κυβέρνηση. Η τύχη του έχει πια κριθεί. Η απομάκρυνσή του είναι θέμα ημερών.

Η επανεμφάνιση του Δαμασκηνού

Μετά την κατάρρευση του μετώπου και τη διάλυση του κράτους οι φρουροί του Δαμασκηνού, στο μοναστήρι της Σαλαμίνας, αποσύρονται. Έτσι, ο Δαμασκηνός, που ήταν σύμφωνος με τη συνθηκολόγηση, την οποία χαρακτήρισε – σε μεταγενέστερη επιστολή του προς τον Τσολάκογλου – «μέτρον ανάγκης», επιστρέφει στην Αθήνα.

Ο καθηγητής Κ. Λογοθετόπουλος, υπουργός Παιδείας του Τσολάκογλου και μετέπειτα πρωθυπουργός σε κυβέρνηση Κουίσλινγκ, μαζί με το διορισμένο επίτροπο της Συνόδου Δ. Πετρακάκο προωθούν τα διατάγματα για την επάνοδο του Δαμασκηνού στην κορυφή της Εκκλησίας. Ο Λογοθετόπουλος στο βιβλίο του «Ιδού η Αλήθεια» (1948) γράφει πως για την επιλογή του Δαμασκηνού καθοριστικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι *«συνεδέετο μετά του αειμνήστου Στρατηγού Τσολάκογλου και της οικογενείας του στενώτατα και οικειώτατα από της εν Κορίνθω διακονίας του ως Μητροπολίτου».* Ένα άλλο στέλεχος των κατοχικών κυβερνήσεων, ο καθηγητής Πανεπιστημίου Νικόλαος Λούβαρις γράφει πως στην αρχή οι Γερμανοί ήταν αντίθετοι στην

επάνοδο του Δαμασκηνού, γιατί τον θεωρούσαν αγγλόφιλο, για να προσθέσει πως μόνο χάρη στις δικές του ενέργειες συναίνεσαν τελικά στην επάνοδό του.

Στο βιβλίο «Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός - Οι χρόνοι της δουλείας» του Ηλία Βενέζη, στενού συνεργάτη του Δαμασκηνού, διαβάζουμε πως εκείνες τις ημέρες ζητούσε τη συμβουλή των φίλων του.

Ο Θεμιστοκλής Τσάτσος, ο οποίος αργότερα έγινε μέλος της κυβέρνησης της Απελευθέρωσης, άκουσε σε μια από τις καθημερινές συζητήσεις τους τον Δαμασκηνό να του λέει: *«Είναι εν τούτοις αίσχος διά την Ελλάδα ότι έπρεπε να έλθουν οι Γερμανοί διά να παύση η εναντίον μου δίωξις. Όχι! Είμαι ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Δεν μπορώ να μην ενασκήσω, αυτήν ακριβώς την ώρα, τα καθήκοντά μου, που θα είναι μαρτύριον και κίνδυνος. Το εναντίον θα είναι φυγή»*.

Στον ίδιο τόνο είναι και όσα είπε σ' έναν άλλο φίλο του, τον τότε πρόεδρο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Κ. Μανέα: *«Είμαι ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Δεν παρακαλώ. Ούτε τους Γερμανούς ούτε την Κυβέρνησιν. Η Κυβέρνησις οφείλει να κάμη τα τυπικά Διατάγματα, ό,τι χρειάζεται, διά να αναλάβω τα καθήκοντά μου»*.

Το παρασκήνιο οργιάζει. Μητροπολίτες, οι οποίοι συμμετέχουν στις διαβουλεύσεις αυτές, ενημερώνουν τον Χρύσανθο, ο οποίος γράφει στο ημερολόγιό του: *«25 Μαΐου. Έρχεται ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Μαρωνείας Βασίλειος και μοι αγγέλλει ότι εις το πολιτικόν γραφείον του Τσολάκογλου είδεν ενθρονισμένους τους Μητροπολίτας Λαρίσης, Καρυστίας, Αλεξανδρουπόλεως, Ελασσώνος, ετοίμους να εισαχθώσι παρά τω Τσολάκογλου. Ήρχισαν, είπα, κατ' εμαυτόν, αι ραδιουργίαι»*.

Την επομένη, ένας από τους συμμετέχοντες στις «ραδιουργίες» σπεύδει να δώσει εξηγήσεις στον Χρύσανθο: *«26 Μαΐου. Ο Καρυστίας, υποθέσας ότι ο Μαρωνείας θα μοι ανήγγελε την επίσκεψίν του εις Τσολάκογλου, ήλθε διά να απολογηθή και λέγει ότι, ενώ περιεπάτει παρά τον Ευαγγελισμόν, τον βλέπει ο Λαρίσης και του λέγει έλα να πάμε να επισκεφθώμεν τον Τσολάκογλου και να τον παρηγορήσωμεν και έτσι επήγε και αυτός. Εμει-*

δίασα πικρώς και ενισχύθην εις την υποψίαν ότι είχον αρχίσει αι ραδιουργίαι».

Την ίδια ώρα, φίλοι του Χρύσανθου επισκέπτονται τον Τσολάκογλου και του ζητούν να μην προχωρήσει στην αντικατάστασή του: *«27 Μαΐου. Επιτροπή του βιομηχανικού και εμπορικού κόσμου, αποτελούμενη εκ των κ.κ. Θωμά Λαναρά, Σ. Τεγοπούλου και Μάκη Σινιόσογλου, επισκέπτονται τον Τσολάκογλου και εφιστούν την προσοχήν του να μη δημιουργήση ζήτημα εκκλησιαστικόν και ταράξη την Εκκλησίαν, της οποίας η τάξις και η δύναμις είναι απαραίτητος κατά τους χαλεπούς καιρούς. Απαντά ότι τον Αρχιεπίσκοπον Χρύσανθον δεν τον θέλουν οι Γερμανοί και διά τούτο είμαι υποχρεωμένος να τον παύσω. Τα αυτά είχεν είπει προ ολίγων ημερών και εις τους επισκεφθέντας αυτόν Ζάνναν και Κ. Μοσκώφ».*

Η παύση του Χρύσανθου

Στις 18 Ιουνίου 1941, δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως νομοθετικό διάταγμα, με το οποίο συγκαλείται «Μείζων Σύνοδος» από 23 μέλη (12 από αυτά είχαν εκλέξει τον Χρύσανθο), για να αποφανθεί «περί του κύρους εκλογής του Αρχιεπισκόπου Αθηνών». Μάλιστα, ορίζεται ότι οι αποφάσεις της Συνόδου θα είναι τελεσίδικες και εναντίον τους δεν μπορεί να γίνει προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Η Σύνοδος συνεδριάζει στις 2 Ιουλίου 1941, σε απόσταση λίγων μόλις μέτρων από το γραφείο όπου ο Χρύσανθος εξακολουθεί να ασκεί τα καθήκοντά του:

«2 Ιουλίου. Εις την αίθουσαν των συνεδριάσεων της Ιεράς Συνόδου συνέρχονται οι αποτελούντες την "Μείζονα Σύνοδον" εγκάθετοι αρχιερείς, εν τελεία αγνοία του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου, συνεχίζοντος τα καθήκοντά του εν τω παραπλεύρως κειμένω μεγάρω της Αρχιεπισκοπής. Με επισκέπτεται ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ακαρνανίας Ιερόθεος και μοι λέγει ότι ο Πετρακάκος (Κυβερνητικός Επίτροπος, διορισθείς εσχάτως υπό της ψευδοκυβερνήσεως Τσολάκογλου) λέγει προς τον Μητροπολίτην Μαντινείας Γερμανόν και άλλους μητροπολίτας διστάζοντας, να έχουν θάρρος και να σπεύσουν, διότι οι Γερ-

μανοί βαδίζουν προς την Μόσχαν. Μοι λέγει ακόμη ότι έχει ίδει και ο ίδιος τον Τσολάκογλου και εις σύστασίν του να προσέξη εις το ζήτημα της Εκκλησίας και του Αρχιεπισκόπου, είπεν ότι οι Γερμανοί ζητούν την παύσιν του Αρχιεπισκόπου».

Η Σύνοδος ακυρώνει όλες τις προηγούμενες πολιτικές και εκκλησιαστικές πράξεις και στις 6 Ιουλίου ο Δαμασκηνός εγκαθίσταται στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Σημάδι των καιρών εκείνων, το γεγονός ότι η απόφαση της Συνόδου ήταν ομόφωνη, δηλαδή συμφώνησαν και οι μητροπολίτες που πριν από τρία χρόνια είχαν προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας ζητώντας την ακύρωση της εκλογής του Δαμασκηνού!

1941-1944

ΚΑΤΟΧΗ - ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΜΕ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΙΚΕΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ - Ο ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ - ΚΛΗΡΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ - Η «ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΒΟΥΝΟΥ» ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Με την πτώση της Κρήτης, στις 31 Μαΐου 1941, ολοκληρώνεται η κατάληψη της Ελλάδας, η οποία διαιρείται σε τρεις ζώνες κατοχής, τη γερμανική, την ιταλική και τη βουλγαρική. Την καταστροφή της χώρας από τον πόλεμο την ολοκληρώνει η καταλήστευση των πόρων της από τους κατακτητές. Παράλληλα με τον αγώνα του λαού για την επιβίωσή του, δημιουργούνται οι πρώτοι πυρήνες αντίστασης. Το Σεπτέμβριο του 1941, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος με άλλες συγγενικές δυνάμεις (Σοσιαλιστικό Κόμμα, Κόμμα Λαϊκής Δημοκρατίας ΕΛΔ, Αγροτικό Κόμμα κ.ά) ιδρύουν το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) και λίγο αργότερα, τον Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό (ΕΛΑΣ). Ακολουθεί η συγκρότηση και άλλων αντιστασιακών οργανώσεων, από τις οποίες οι πιο σημαντικές είναι η ΕΚΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις), με πολιτικό αρχηγό τον Γ. Καρτάλη και στρατιωτικό το συνταγματάρχη Δ. Ψαρρό και ο ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος), με ηγέτη το συνταγματάρχη Ναπολέοντα Ζέρβα. Μικροομάδες συγκροτούνται και στην Αθήνα από αξιωματικούς και πολιτευτές που πρόσκεινται είτε στα παλαιά πολιτικά κόμματα είτε στον εξόριστο βασιλιά. Οι περισσότερες από αυτές διατηρούν διαύλους επικοινωνίας τόσο με τις κατοχικές κυβερνήσεις όσο και με την εξόριστη κυβερνήση του Καΐρου.

Έτσι, η Ελλάδα μπαίνει στη μεγάλη περιπέτεια της δεκαετίας 1940 - 1950, όπου ο αγώνας κατά των ναζί συνδυάζεται και με τη σκληρή πάλη για την πολιτική εξουσία. Στην αδυσώπητη αυτή διαπάλη πρωταγωνιστικός ήταν ο ρόλος όχι μόνον του Δαμασκηνού, που λόγω αξιώματος δρα στο προσκήνιο, αλλά και του Χρύσανθου, από το παρασκήνιο. Πολλοί επίσης ήταν οι μητροπολίτες και εκατοντάδες οι απλοί κληρικοί που έσπευσαν να ενταχθούν στις αντιστασιακές οργανώσεις.

Ο Χρύσανθος και οι αντικομμουνιστικές οργανώσεις

Ο Χρύσανθος, που τα δύσκολα εκείνα χρόνια ζει σ'ένα μικρό διαμέρισμα, στην οδό Σουμελά 3 της Κυψέλης, και συντηρείται με την οικονομική βοήθεια φίλων του, είναι ο εκπρόσωπος του βασιλιά στην Ελλάδα, με συνεργάτη το νομικό σύμβουλο του Γεωργίου, Σπύρο Μαρκεζίνη. Για τη δράση του εκείνη την εποχή γράφει ο υπαρχηγός του ΕΔΕΣ Κομνηνός Πυρομάγλου:

«...η "βυζαντινή" του συγκρότησις και η εκ παραδόσεως προσήλωσίς του προς τον "Βασιλικόν θεσμόν" τον είχον επί πλέον οπλίσει και με όλας τα ειδικάς εκείνας αρετάς, που απαιτούνται διά μίαν τόσον λεπτήν και δύσκολον αποστολήν του υπάτου τοποτηρητού του "Βασιλικού Θεσμού" εις την κατεχομένην και Δημοκρατικήν Ελλάδα. Χωρίς την έγκρισιν του Χρυσάνθου δεν λαμβάνεται καμμία απόφασις, πολιτικού ή στρατιωτικού περιεχομένου».

Και αναφέρει χαρακτηριστικά παραδείγματα των παρεμβάσεών του:

«Διά την αποστολήν ανωτέρων αξιωματικών - συνδέσμων της "Στρατιωτικής Ιεραρχίας" (σ.σ. ιδρύθηκε από τον Αλ. Παπάγο και επιτελείς της ήταν γνωστοί βασιλόφρονες πολιτικοί και στρατιωτικοί της εποχής, όπως οι Σπ. Θεοτόκης, Σπ. Μαρκεζίνης, Κ. Βεντήρης κ.ά) εις τα Ελληνικά βουνά (Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή, Περτούλι, Ιούλιος 1943) πρέπει να εγκρίνη και ο Χρύσανθος. Ο Χρύσανθος εγκρίνει τελικά την μορφήν, τον τρόπο και την έκτασιν του αντιστασιακού αγώνος εις την Ελλάδα. Ο Χρύσανθος ρυθμίζει τους τομείς δράσεως εις την (σ.σ. κατοχική) Κυβέρνησιν Ράλλη και τας Εθνικάς δυναμικάς Οργανώσεις υπό την "Στρατιωτικήν Ιεραρχίαν". Ο Χρύσανθος επιλέγει τα ανώτερα πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη του νέου αγώνος, που διαμορφώνεται εις την Ελλάδα, εναντίον των δημοκρατικών δυνάμεων και της Αβασιλεύτου Δημοκρατίας. Ο Χρύσανθος θα δώση την εντολήν, τον Ιανουάριον του 1944, όταν από το Λονδίνον κατεδικάσθησαν τα Τάγματα Ασφαλείας: "Να πάτε είτε στας Εθνικάς Οργανώσεις είτε να φύγετε για την Μ. Ανατολή" εννοών, με τον όρον Εθνικάς Οργανώσεις, αυτάς που οργανώνει και αναπτύσσει η "Στρατιωτική Ιεραρχία"».

Ή ακόμη: *«Τα Τάγματα Ασφαλείας, χωρίς να διαλυθούν, να*

κρατηθούν συγκεντρωμένα για τελευταία εφεδρεία...». Ο Χρύσανθος έπαιξε καθοριστικό ρόλο και στην τοποθέτηση ως πρωθυπουργού της κυβέρνησης του Καΐρου του Γ. Παπανδρέου, αφού προηγουμένως ο τελευταίος είχε αποδεχθεί τη θέση για «επάνοδο του βασιλιά (μετά την απελευθέρωση) άνευ δημοψηφίσματος».

Ακόμη, ο πρωθυπουργός της κυβέρνησης του Καΐρου, Εμμανουήλ Τσουδερός, σε ιδιόχειρη απάντησή του σε ερωτήματα που του έθεσε ο Κομνηνός Πυρομάγλου, αναφέρει: *«Ως γνωστόν, ο κ. Παπανδρέου συνωδεύετο εις την κάθοδόν του εις Αίγυπτον μεταξύ άλλων και από τον κ. Λυκουρέζον (αδελφόν του τέως Υπουργού Εσωτερικών -νομίζω ότι ήτο άλλοτε του Β. Ναυτικού). Ούτος ανήκε εις την ομάδα της Εθνικής Δράσεως (Σιφναίος, Μαρκεζίνης, Κύρου κ.λπ.). Αυτός, λοιπόν, είπεν, εις πλείονας του ενός, ότι ο κύριος Παπανδρέου, πριν αναχωρήση εξ Αθηνών, είχε συνεννοηθή και με τον πρώην Αρχιεπίσκοπον Αθηνών Χρύσανθον (ως γνωστόν αντιπρόσωπον του Βασιλέως εν Αθήναις) και με άλλους, ότι θα επανέφερε τον Βασιλέα. Μάλιστα, ο κ. Λυκουρέζος προσέθεσε ότι ο κ. Παπανδρέου ωρκίσθη ή υπέγραψε πρακτικόν όρκου περί τούτου... ».*

Δαμασκηνός και Τσολάκογλου

Σ' όλο το διάστημα της Κατοχής ο Δαμασκηνός κινείται προσεκτικά, φροντίζοντας να διατηρεί καλές σχέσεις και ανοιχτή επικοινωνία με όλους τους παράγοντες της πολιτικής ζωής. Ταυτόχρονα, στα εκκλησιαστικά πράγματα βάζει τη δική του σφραγίδα. Δικά του έργα είναι η μισθοδοσία των κληρικών από το Δημόσιο Ταμείο και ο Καταστατικός Χάρτης (νόμος 671/1943), ο οποίος, με ορισμένες τροποποιήσεις, ίσχυσε μέχρι τα χρόνια της απριλιανής δικτατορίας.

Από την πρώτη κατοχική κυβέρνηση, με τη βοήθεια της οποίας ανέβηκε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο των Αθηνών, κρατάει κάποιες αποστάσεις. Στις 22 Αυγούστου του 1941, ενάμιση μόλις μήνα μετά την ενθρόνισή του, ο στρατηγός Τσολάκογλου με προσωπική επιστολή ζητάει από τον αρχιεπίσκοπο να βγούν οι κληρικοί στον άμβωνα και, αναλαμβάνοντας διαφωτιστικό ρόλο: *«να εξηγήσουν*

Πρώτες μέρες της Κατοχής στην Αθήνα. Ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός με το στρατηγό Γ. Τσολάκογλου έξω από το μητροπολιτικό ναό της Αθήνας.

καταλλήλως εις τον Λαόν ποία είναι η γραμμή η διέπουσα την σκέψιν του και ποίοι οι σκοποί χάριν των οποίων ανέλαβε τας φροντίδας και τας αγωνίας της Κυβερνητικής Εξουσίας». Ο Δαμασκηνός αφήνει να περάσουν τέσσερις ημέρες και στις 26 Αυγούστου, με επιστολή του στον Τσολάκογλου, αφού αναφέρει μερικά καλά λόγια για τα κίνητρα του στρατηγού («αποβλέπομεν μετά βαθείας εκτιμήσεως προς την τολμηράν πρωτοβουλίαν, την οποίαν ανελάβατε»), αρνείται τη συμπαράστασή του, καθιστώντας σαφές πως η Εκκλησία δεν μπορεί να ταυτίσει την τύχη της με τη μοίρα των κατοχικών κυβερνήσεων: *«Ποίαν θα είχεν αξίαν το από άμβωνος κήρυγμα –και αν τούτο υποτεθή ότι ήτο δυνατόν και επιτετραμμένον εις την Εκκλησίαν υπό τας παρούσας ιδιοτύπους εθνικώς συνθήκας– όταν θα λείπη εκ των λόγων το ουσιώδες άρτυμα των γονίμων έργων, η σφραγίς των εμπνευσμένων αποφάσεων, η δικαίωσις των γενναίων αποτελεσμάτων; (...) Και δεν θα υπήρχεν άραγε βάσιμος φόβος να ίδωμεν τότε την Εκκλησίαν αναλισκομένην εις τον αχάριστον αυτού αγώνα των λόγων και το γόητρον Αυτής συνθλιβόμενον υπό το συντριπτικόν βάρος των γεγονότων, τα οποία δεν θα είχε την δύναμιν να διευθετήση άλλως;».*

Ανάλογη ήταν η στάση που κράτησε απέναντι στον πληρεξούσιο του Χίτλερ στην Ελλάδα Άλτενμπουργκ και στους επόμενους κατοχικούς πρωθυπουργούς Κ. Λογοθετόπουλο και Ι. Ράλλη, όταν του ζήτησαν να καταδικάσει ανοιχτά τις οργανώσεις της Εθνικής Αντίστασης, την (τότε) Σοβιετική Ένωση και τους Έλληνες κομμουνιστές. Από την άλλη πλευρά, όμως, συμμετέχει ενερ-

γά στο σχηματισμό των κατοχικών κυβερνήσεων. Ο Γεώργιος Ράλλης στο βιβλίο του «Ο Ιωάννης Δ. Ράλλης ομιλεί εκ του τάφου», (1947) βεβαιώνει ότι *«ο μακαριώτατος κ. Δαμασκηνός εξεδήλωσε εμπράκτως την συγκατάθεσίν του ως Αρχηγός της Εκκλησίας, διά τον σχηματισμόν της κυβερνήσεως της 7ης Απριλίου 1943 (σ.σ. η τελευταία κατοχική κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, την οποία όρκισε ο Δαμασκηνός και έμεινε ώς την απελευθέρωση) πιέσας τον διστάζοντα κύριον Νικ. Λούβαρην να συμμετάσχη ως υπουργός της Παιδείας και συγχαρείς τον πατέρα μου διά το θάρρος ο επεδείκνυε αναλαμβάνων την τεράστιαν ευθύνην της διακυβερνήσεως της χώρας υπό κατοχήν ....»*.

Οι επαφές με τους Άγγλους

Από τα μέσα του 1942, με την αποστολή στην Ελλάδα του ταγματάρχη Γιάννη Τσιγάντε, ο Δαμασκηνός έρχεται σ' επαφή με τους Άγγλους και την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση του Καΐρου. Αρχικά, η αγγλική κυβέρνηση είναι πολύ επιφυλακτική απέναντι στον αρχιεπίσκοπο. Ο Μακ Μίλαν, υπουργός της κυβέρνησης Τσόρτσιλ στον πόλεμο και πρωθυπουργός μεταπολεμικά της Μεγ. Βρετανίας, βεβαιώνει πως ο Τσόρτσιλ θεωρούσε τον Δαμασκηνό «όργανο των Γερμανών». Σιγά σιγά, όμως, η στάση των Βρετανών θ' αλλάξει και τον Οκτώβριο του 1943 διατυπώνεται για πρώτη φορά, και παρά τις αντιρρήσεις του βασιλιά Γεωργίου, στον πρωθυπουργό της εξόριστης κυβέρνησης Εμμ. Τσουδερό η ιδέα της σύστασης αντιβασιλείας υπό τον Δαμασκηνό.

Για το σκοπό αυτό φτάνει τις πρώτες μέρες του Ιανουαρίου 1944 στην Ελλάδα ο συνταγματάρχης Φραδέλος, μεταφέροντας μήνυμα της κυβέρνησης του Καΐρου προς τον Δαμασκηνό. Ο αρχιεπίσκοπος συναντάται με τον Φραδέλο και αρχίζει συνεννοήσεις με τους πολιτικούς αρχηγούς που είχαν μείνει στην Αθήνα. Όλες αυτές οι κινήσεις ανησυχούν τους Γερμανούς και το Μάιο ο Δαμασκηνός τίθεται σε κατ' οίκον περιορισμό (σ.σ. η Γερμανική Φρουρά θ' αποσυρθεί στις 28 Αυγούστου 1944). Παράλληλα, σχεδιάζουν ακόμη και την απομάκρυνσή του από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Μάλιστα, βολιδοσκοπούν και τον Χρύσανθο, όπως βεβαιώνει ο ίδιος στο ημερολόγιό του: *«5 Φεβρουαρίου 1944. Ήλθον οι*

δύο αδελφοί Μινόπουλοι, ανεψιοί του αείμνηστου Μητροπολίτου Αθηνών κυρού Θεοκλήτου, και μοι ανακοινώνουν εμπιστευτικώς ότι ο Δαμασκηνός περιέπεσεν υπό την δυσμένειαν των Γερμανών, διότι απεδείχθη ότι συνεργάζεται με τους κομμουνιστάς και ότι έχουν απόφασιν να τον παύσουν και εν ανάγκη να τον απομακρύνουν εις Γερμανίαν, αρκεί μόνον να δηλώσω ότι δέχομαι να επανέλθω εις την Αρχιεπισκοπήν και, αν κατ' αρχήν δεχθώ, θα έλθη ο Λογοθετόπουλος διά να συνεννοηθώμεν περί των λεπτομερειών. Απήντησα ότι είναι αδύνατον να δεχθώ τοιούτον τι και αν ο Δαμασκηνός έλαβεν ανά χείρας την ψαλίδα και έσχισε τον άρραφον χιτώνα του Κυρίου, δεν είμαι εγώ, ο οποίος θα συνεχίσω το σχίσιμον προς τέρψιν των εχθρών της πατρίδος, αρεσκομένων να αναβιβάζουν και καταβιβάζουν τους Αρχιεπισκόπους κατά βούλησιν. Επομένως, περιττόν να έλθη και ο Λογοθετόπουλος. Εφ' ω και απήλθον οι αδελφοί Μινόπουλοι».

Η Αριστερά για τον αρχιεπίσκοπο

Τις τελευταίες ημέρες της Κατοχής ο ρόλος του Δημασκηνού είναι πρωταγωνιστικός, κυρίως σε παρασκηνιακές διαβουλεύσεις μεταξύ Αγγλων, Γερμανών και εκπροσώπων της κυβέρνησης του Καΐρου. Τις κινήσεις αυτές παρακολουθεί με καχυποψία η Αριστερά, η οποία σ' όλο το διάστημα της Κατοχής απέφυγε να επιτεθεί στον αρχιεπίσκοπο, ενώ από το καλοκαίρι του '44 φροντίζει να υπάρξει ένας δίαυλος επικοινωνίας μαζί του. Χαρακτηριστικές για τις διαθέσεις της απέναντι στον Δαμασκηνό είναι οι κρίσεις του Πέτρου Ρούσου, μέλους τότε του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, στο βιβλίο του «Η μεγάλη πενταετία»: «...*Την ώρα που, κατά τις ομολογίες των ίδιων των Γερμανών, ο ένδοξος ΕΛΑΣ χτυπά τους κατακτητές, και τους χτυπά αλύπητα για να λευτερώσει την πατρίδα, οι "εθνικιστικοί κύκλοι" και "ισχυρές προσωπικότητες" της πλουτοκρατίας βρίσκονται σε "συνεχή επαφή" με τον εχθρό, για να εξασφαλίσουν την "αλλαγή φρουράς" για το αντιλαϊκό καθεστώς τους. Μέσα στις "ισχυρές προσωπικότητες" πρώτος πρώτος εξυπονοείται ο τότε αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Δαμασκηνός*». Και προσθέτει πως οι Αγγλοι «*θεωρούσαν τον Δαμασκηνό πρόσωπο ικανό να συνενώσει γύρω του*

Τα μέλη της Πανελλήνιας Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης και ο μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ (από το λεύκωμα του Σπύρου Μελετζή «Με τους αντάρτες στα βουνά»).

τους Ελληνες εκείνη τη στιγμή, μια και είχε υψώσει τη φωνή του για ορισμένα προβλήματα κατά την περίοδο της Κατοχής, πράγμα που του στοίχισε τον κατ' οίκον περιορισμό».

Κληρικοί στην Αντίσταση

Στα χρόνια της Κατοχής πολλοί κληρικοί συνεργάστηκαν με τις αντιστασιακές οργανώσεις και κάποιοι δεν δίστασαν ν' ανεβούν στο βουνό και να ενταχθούν στις ένοπλες ομάδες. Άλλοι κατέφυγαν στη Μέση Ανατολή, όπως ο μητροπολίτης Καρυστίας Παντελεήμων Φωστίνης και ο διάκονός του (και μετέπειτα μητροπολίτης Κορινθίας) Παντελεήμων Καρανικόλας. Αντιθέτως, λίγα ήταν τα παραδείγματα των μητροπολιτών ή των απλών ιερέων που συνεργάστηκαν άμεσα με τους κατακτητές ή δέχθηκαν να εξυπηρετήσουν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, τα συμφέροντά τους.

Το 1942, εντάσσεται στο ΕΑΜ ο μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ (1883 - 1962). Ιεράρχης του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καταδικασμένος σε θάνατο από τις τουρκικές αρχές, κατέφυγε στην Ελλάδα το 1923 και εξελέγη μητροπολίτης Κοζάνης. Ο Ιωακείμ, που διώχθηκε από τις δικτακτορίες του Πάγκαλου και του Μεταξά, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις συζητήσεις για να συνταχθεί το

«Πρωτοκόλλο Τιμής» μεταξύ του ΕΑΜ και 40 αξιωματικών του Τακτικού Στρατού, που υπογράφτηκε μέσα στη μητρόπολη Κοζάνης. Και όταν η δράση του έγινε γνωστή στους κατακτητές και κινδύνευε να συλληφθεί, πέρασε στις ελεγχόμενες από τον ΕΛΑΣ περιοχές. Πήρε μέρος στο Εθνικό Συμβούλιο των Κορυσχάδων (Μάιος 1944) και συνέβαλε στη συγκρότηση της «κυβέρνησης του Βουνού», της γνωστής Π.Ε.Ε.Α. (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης). Μετά την Απελευθέρωση, ο Ιωακείμ θα δικαστεί ερήμην από Εκκλησιαστικό Δικαστήριο και θα τιμωρηθεί με εκθρόνιση και καθαίρεση. Στα μέσα της δεκαετίας του '50 θα αποκατασταθεί στον αρχιεπισκοπικό βαθμό, όχι όμως και στη μητρόπολή του.

Το 1943, εντάχθηκε στο ΕΑΜ και ο μητροπολίτης Ηλείας Αντώνιος (1891 - 1963). Πήρε μέρος στο Εθνικό Συμβούλιο των Κορυσχάδων, ενώ η πελοποννησιακή Επιτροπή του ΕΑΜ τον ανακήρυξε αρχηγό της, *«εκτιμώντας τις αφοσιωμένες υπηρεσίες προς την Πατρίδα, την αγάπη του προς το Λαό και το σεβασμό του προς τα κυριαρχικά δικαιώματά του»*. Οι κυβερνήσεις των χρόνων του εμφύλιου πολέμου και η εκκλησιαστική ηγεσία επιφύλαξαν στον Αντώνιο την ίδια τύχη με αυτήν του Κοζάνης Ιωακείμ.

Το ΕΑΜ βοήθησαν και άλλοι ανώτεροι κληρικοί, όπως οι μητροπολίτες Σάμου Ειρηναίος –ο οποίος διατέλεσε και πρόεδρος της Επιτροπής Απελευθέρωσης του νησιού, όταν κατελήφθη για μικρό χρονικό διάστημα από τους Αγγλους, μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών– Χίου Ιωακείμ, Χαλκίδος Γρηγόριος και Αττικής Ιάκωβος, ο οποίος έγινε αρχιεπίσκοπος το 1962 και έμεινε στο θρόνο του λίγες μέρες.Ανάμεσα σε αυτούς που ανέβηκαν στο βουνό ήταν και ο μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ. Το Σεπτέμβριο του 1943, νεαρός ακόμη αρχιμανδρίτης, εγκαταλείπει την Αθήνα και την ενορία του Αγίου Λουκά Πατησίων και μέσω Πατρών και Αγρινίου φτάνει στους Σκιαδάδες της Αρτας, όπου ήταν το στρατηγείο τού ΕΔΕΣ υπό τον Ν. Ζέρβα.

Η Εκκλησία στις «ελεύθερες περιοχές»

Ενδιαφέρον για την εποχή έχει και το εκκλησιαστικό καθεστώς που ίσχυε στις περιοχές που ήλεγχαν οι αντιστασιακές οργανώσεις

Κληρικοί στον ΕΛΑΣ. Ο Παπαχολέβας (αριστερά) και ο ιερομόναχος «Ανυπόμονος» (δεξιά). Ο αρχιμανδρίτης Γερμανός Δημάκος, ο «παπα-Ανυπόμονος» της Κατοχής, έγινε ηγούμενος της μονής Αγάθωνος στη Φθιώτιδα (από το Λεύκωμα του Σπύρου Μελετζή «Με τους αντάρτες στα βουνά»).

και το οποίο, λόγω του Εμφυλίου που ακολούθησε, έμεινε άγνωστο στους πολλούς. Με τον «Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης» για τη Στερεά Ελλάδα, που ετέθη σε εφαρμογή από το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ στις 15 Αυγούστου 1943, σε κάθε Δήμο ή Κοινότητα συγκροτήθηκαν Δημοτικά και Κοινοτικά Συμβούλια, καθώς και Λαϊκές Επιτροπές Ασφάλειας, Σχολική, Εκκλησιαστική και Κοινωνικής Πρόνοιας. Ανάμεσα στις αρμοδιότητες των Δημοτικών Συμβουλίων ήταν και «*η διαχείριση των Δημοτικών ή Κοινοτικών και των Δημοσίων Κτημάτων, καθώς και των Κτημάτων του ΟΔΕΠ (Οργανισμός Διαχειρίσεως Εκκλησιαστικής Περιουσίας) που βρίσκονται στην περιφέρειά τους και που τα εισοδήματά τους αποτελούν πόρους τους*». Η δε Εκκλησιαστική Επιτροπή «*φρόντιζε για όλα τα ζητήματα που έχουν σχέση με τις εκ-*

κλησίες, τον κλήρο, τους ιεροψάλτες και το άλλο προσωπικό και διαχειριζόταν την εκκλησιαστική περιουσία».

Η σύνθεση και τα καθήκοντα της Εκκλησιαστικής Επιτροπής ορίζονται και στην απόφαση του Κοινού Γενικού Στρατηγείου Εθνικών Ομάδων Ανταρτών για την εκλογή οργάνων αυτοδιοίκησης στις ελεύθερες περιοχές. Στην απόφαση, που ελήφθη στις 10 Αυγούστου του 1943 και την υπέγραφαν ο αντισυνταγματάρχης Κρις Γουντχάουζ της Αγγλικής Στρατιωτικής Αποστολής και οι αντιπρόσωποι του ΕΛΑΣ, υποστράτηγος Στ. Σαράφης και του ΕΔΕΣ, συνταγματάρχης Π. Ραφτόπουλος, αναφέρονται τα εξής: *«Σχολικοεκκλησιαστική Υποεπιτροπή: Αύτη, αποτελουμένη εκ δύο αιρετών και ενός αντιπροσώπου της Λαϊκής Διοικητικής Επιτροπής, επιμελείται των εσόδων και μεριμνά διά την θεραπείαν των αναγκών του Σχολείου και της Εκκλησίας. Μεριμνά επίσης διά την συγκέντρωσιν τής εις είδος ή χρήμα αποζημιώσεως των ιερέων βάσει της ισχυούσης συμφωνίας, παραπέμπουσα τους δυστροπούντας εις την Δικαστικήν Υποεπιτροπήν. Όπου υπάρχουν πλείονες εκκλησίαι και σχολεία δύνανται να εκλεγούν και πλείονες Υποεπιτροπαί».*

Η Εκκλησιαστική Επιτροπή προβλέπεται και στις διατάξεις του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ «Για την Αυτοδιοίκηση και τη Λαϊκή Δικαιοσύνη» (146 άρθρα), οι οποίες τέθηκαν σε εφαρμογή την πρώτη Ιανουαρίου 1944 σε όλες τις ελεγχόμενες από το ΕΑΜ περιοχές: *«Η Εκκλησιαστική Επιτροπή αποτελείται από τρία τακτικά και ένα αναπληρωματικό μέλη. Οι πολίτες εκλέγουν το ένα από τα τακτικά και το αναπληρωματικό μέλος. Το δεύτερο τακτικό ορίζεται από το Κοινοτικό ή Δημοτικό Συμβούλιο, από τα τακτικά μέλη του, και το τρίτο είναι ιερέας, εκλεγόμενος από τους κληρικούς της Κοινότητας ή του Δήμου. Σε περίπτωση ισοψηφίας για την εκλογή του ιερέα, ο αντιπρόσωπος εκλέγεται με κλήρο μεταξύ των ισοψηφησάντων».* Στην Επιτροπή ανατίθεται και η διαχείριση της μοναστηριακής περιουσίας της περιοχής, *«παίρνοντας κάθε αναγκαίο για την διαφύλαξή της μέτρο».*

Ορίζεται ακόμη ότι *«η κλοπή και η υπεξαίρεση κειμηλίων ή άλλων περιουσιακών στοιχείων των Μονών από τους διαχειριζόμενους μοναστηριακή περιουσία»*, δεν δικάζεται από τα Λαϊκά Δικαστήρια (τα «τακτικά δικαστήρια» στις ελεγχόμενες από τις αντι-

1944, σε κάποιο μακεδονικό χωριό. Ο συνταγματάρχης Πούλος, πλαισιωμένος από Γερμανούς αξιωματικούς, μιλάει στους χωρικούς, μπροστά στο κοινοτικό γραφείο. Πίσω του, η σημαία με τη σβάστικα. Δεξιά του, ο παπάς του χωριού (από το λεύκωμα του Βάσου Μαθιόπουλου «Εικόνες Κατοχής»).

στασιακές οργανώσεις περιοχές), αλλά από τα Στρατοδικεία, μαζί με άλλα σοβαρά αδικήματα, όπως εσχάτη προδοσία, συνεργασία με τον κατακτητή, ληστεία, εμπρησμός δασών κ.λπ.

Στην αρμοδιότητα των Λαϊκών Δικαστηρίων υπάγεται και το διαζύγιο, προβλέπεται όμως ρητά και ο ρόλος του οικείου μητροπολίτη: «*Τα Λαϊκά Δικαστήρια αποφασίζουν για την λύση ή ακύρωση του γάμου, αν συντρέχει κατά την κρίση τους αδυναμία εξακολούθησης της συμβίωσης σύμφωνα με τους παληούς νόμους, υπό τον όρο να τηρηθεί η προδικασία για την απόπειρα συμβιβασμού στον Μητροπολίτη, όπως και η διαδικασία μετά την απόφαση, προκειμένου για την πνευματική λύση...*».

Στη θύελλα των εμφύλιων μεταπολεμικών συγκρούσεων χάθηκαν πολλά γραπτά ντοκουμέντα για τη δραστηριότητα των Εκκλησιαστικών Επιτροπών στα χωριά που βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο των ανταρτών. Σε ένα από τα λίγα κείμενα που διασώθη-

καν, το στέλεχος της αυτοδιοικήσης στη Λάρισα, δικηγόρος και κατόπιν βουλευτής Γ. Δοξόπουλος ενημερώνει για τη δράση των Επιτροπών σε χωριά του νομού: «*Νιβολιανή: Φροντίζει καθημερινά για τα ζητήματα της Εκκλησίας και του παπά.(...) Κουκουράβα: Έχει ελλείψεις η εκκλησία, αλλά θα γίνουν από τα εισοδήματα των κτημάτων της. (...) Καλαμάκι: Έκανε ενέργειες για παπά και τους έρχεται κάθε 15 μέρες. (...) Βουλγαρινή: Η εκκλησιά είναι σχεδόν κλειστή, διότι δεν έχουν παπά. Έρχεται από άλλο χωριό μια φορά τον μήνα και του δίνουν ένα ποσόν από τα εισοδήματα της εκκλησίας, φρόντισαν για κερί κ.λπ. (...) Σκλήθρον: Άλυτο το ζήτημα του εκκλησιαστικού ταμείου, δεν μπορούν να πληρώσουν παπά, δεν έχουν πόρους*».

Στις 10 Απριλίου 1944, με πράξη της Π.Ε.Ε.Α. ακυρώνονται οι αποφάσεις του Κοινού Γενικού Στρατηγείου των Ανταρτών (ΕΛΑΣ - ΕΔΕΣ) και του Στρατηγείου του ΕΛΑΣ για τις Εκκλησιαστικές Επιτροπές και την αμοιβή των εφημερίων και δηλώνεται ρητά ότι στους σκοπούς της «Κυβέρνησης του Βουνού» δεν περιλαμβάνεται καμία μεταρρύθμιση σχετική με την Εκκλησία και τους ιερούς κανόνες που τη διέπουν: «*Ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος, ο νόμος περί ενοριών, Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων, οι θεσμοί αποστολικής διακονίας επισκοπικών δικαστηρίων, η διαδικασία συμβιβασμού διισταμένων συζύγων, διαζυγίου και εκδόσεως επισκοπικών αδειών γάμου και λοιποί σχετικοί νόμοι ισχύουν και θα εφαρμόζονται στην ελεύθερη Ελλάδα*». Ακόμη, στις «Προσωρινές διατάξεις για τα αδικήματα και τις ποινές», που ενέκρινε η Π.Ε.Ε.Α., στις 25 Αυγούστου 1944, ορίζεται πως «*όποιος ταράζει την ησυχία των συγκεντρωμένων σε εκκλησία ή σε οποιοδήποτε χώρο, όπου γίνεται θρησκευτική λειτουργία, με οποιονδήποτε άπρεπο τρόπο, τιμωρείται με φυλάκιση ώς πέντε χρόνια, αν μεταχειρίσθηκε βία σε πρόσωπα ή πράγματα, και με φυλάκιση ώς δύο χρόνια σε κάθε άλλη περίπτωση*». (Σ.σ. Ο ισχύων σήμερα Ποινικός Κώδικας για τα αδικήματα αυτά προβλέπει ποινή φυλάκισης ώς δύο χρόνια.)

Το ενδεχόμενο συμμετοχής κληρικών στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, που αποφασίστηκε στο Συνέδριο του Λιβάνου, απασχόλησε την Π.Ε.Ε.Α. ύστερα από σχετικό αίτημα του μητροπολίτη

Κοζάνης Ιωακείμ, το οποίο δεν έγινε δεκτό. Στα πρακτικά της συνεδρίασης της πρώτης Ιουνίου 1944 διαβάζουμε: *«Ο γραμματέας Εσωτερικών (σ.σ. Ηλίας Τσιριμώκος) ανακοινώνει ότι ο σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ τον επεσκέφθη και πρότεινε ένας από τους δύο μητροπολίτες, δηλαδή αυτός ή ο Ηλείας Αντώνιος, να πάρει ένα υπουργείο και ειδικώς το υπουργείο Θρησκευμάτων στην ενιαία Εθνική Κυβέρνηση. Έπειτα από συζήτηση, αποφασίζεται να ανακοινωθεί στο σεβασμιώτατο ότι, κατά τα μέχρι τούδε κρατούντα στην Ελλάδα, οι κληρικοί δεν μπορούν να καταλάβουν πολιτικά αξιώματα, αφού μάλιστα για την κυβέρνηση του εξωτερικού ισχύει το Σύνταγμα του 1911. Εξάλλου δεν θα ήτανε ορθό να ζητήσουμε εμείς τώρα την συμμετοχή στην κυβέρνηση του σεβασμιωτάτου, γιατί, στο σημείο όπου βρίσκονται οι διαπραγματεύσεις, θα φαινόταν ότι επιζητούμε να βάλουμε ακόμη έναν υπουργό δικό μας μέσα στην κυβέρνηση».*

1944-1949

ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1944 – ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ – ΕΜΦΥΛΙΟΣ – Ο ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΓΙΑ ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ – ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ – ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ «ΟΠΟΥΣ ΝΤΕΪ» – ΜΙΚΡΟΙ «ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ» – ΣΧΕΔΙΑ ΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Οι Γερμανοί εγκατέλειψαν την Αθήνα στις 12 Οκτωβρίου 1944. Δύο ημέρες αργότερα, στην πρωτεύουσα μπαίνει μια βρετανική ταξιαρχία υπό το στρατηγό Σκόμπι, ο οποίος αναλαμβάνει και τη διοίκηση όλων των δυνάμεων των ανταρτών. Ακολουθεί η ελληνική κυβέρνηση υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Η απαίτηση του Βρετανού στρατηγού ν' αφοπλιστούν οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ προκαλεί την παραίτηση των υπουργών του ΕΑΜ και την οργάνωση μεγάλου συλλαλητηρίου, την Κυριακή 3 Δεκεμβρίου, που διαλύεται με τα όπλα από την Αστυνομία. Επί ένα μήνα η Αθήνα γίνεται πεδίο άγριων συγκρούσεων των δυνάμεων του ΕΛΑΣ με τα αγγλικά στρατεύματα και τις πιστές στο βασιλιά Γεώργιο στρατιωτικές δυνάμεις. Η πρώτη εμφύλια σύγκρουση θα τελειώσει με τη συμφωνία της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945). Εν τω μεταξύ ο Δαμασκηνός, ο οποίος έχει λάβει ενεργό μέρος σ' όλες τις διαβουλεύσεις τις μέρες των μαχών στην Αθήνα, ορίζεται αντιβασιλεύς.

Ο Βρετανός πρεσβευτής Λίπερ επανέφερε την πρόταση για διορισμό του Δαμασκηνού, που είχε διατυπωθεί για πρώτη φορά έναν χρόνο πριν. Ο Τσόρτσιλ παρέμενε επιφυλακτικός. Τον κατείχε η έμμονη ιδέα ότι ο αρχιεπίσκοπος θα γινόταν ένας «κληρικός δικτάτωρ» της Αριστεράς! Και μόνον όταν έφτασε στην Αθήνα και συναντήθηκε με τον αρχιεπίσκοπο, μεταπείστηκε και κατέληξε στην εκτίμηση ότι ο Δαμασκηνός είναι ο «ισχυρός ανήρ» που χρειαζόταν εκείνη τη στιγμή η χώρα. Επιστρέφοντας στο Λονδίνο, ο Βρετανός πρωθυπουργός υποχρέωσε και το βασιλιά Γεώργιο να δεχθεί τη λύση Δαμασκηνού. Έσπευσε δε να ενημερώσει και τον Αμερικανό πρόεδρο Ρούσβελτ: *«...αναγκάσθηκα να πω στον Βασιλέα ότι, αν δεν συμφωνούσε, το θέμα θα ερυθμιζετο ερήμην του και*

Ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός με τον Ουίνστον Τσόρτσιλ (από το λεύκωμα του Dimitri Kessel «Ελλάδα του '44»).

ότι θα αναγνωρίζαμε αντ' αυτού τη νέα κυβέρνηση...». Έτσι, στις 31 Δεκεμβρίου, ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών ορκίζεται αντιβασιλέας, αξίωμα το οποίο θα διατηρήσει έως τις 27 Σεπτεμβρίου 1946. Για ένα διάστημα μάλιστα (Οκτώβριος - Νοέμβριος 1945) άσκησε ταυτόχρονα και τα καθήκοντα του πρωθυπουργού.

Ο Σεφέρης για τον Δαμασκηνό

Στενός συνεργάτης του Δαμασκηνού τα χρόνια της αντιβασιλείας ήταν ο μεγάλος Έλληνας ποιητής Γιώργος Σεφέρης. Διευθυ-

ντής του πολιτικού του γραφείου, από το Μάιο του 1945, σημειώνει στο δεύτερο τόμο του «Πολιτικού Ημερολογίου» για τον «Παππού», όπως αποκαλεί τον αρχιεπίσκοπο: *«Ψυχολογία παππού: αδύνατο να δεχτεί αντίρρηση όταν πεισμώσει. Κλείνεται στο καμπούκι του και είτε παύει να σε βλέπει είτε θολώνει τα νερά με αστεία, μοναστηρίσια αστεία. Η αρχή, τι είναι η αρχή γι' αυτόν; Το αξίωμα. Ένα σεβασμό και μια ευλάβεια προς την αρχή, το αξίωμα: Γεωρ. (σ.σ. πρόκειται για το βασιλιά Γεώργιο). Ακατανοησία του ξένου κόσμου, κοινωνικά, όχι ψυχολογικά, ψυχολογικά καταλαβαίνει περισσότερο απ' άλλους. Αλλά σου λέει στο Λονδίνο "Δεν καταλαβαίνω τι κάνεις όλη μέρα!", ενώ δεν μπορείς να σταθείς πια στα πόδια σου. Και όταν του λες, σου λέει: "Αυτά είναι ασήμαντα!" ή είναι μια τέτοια χειρονομία. Σημαντικοί ίσως μόνο Attlee και Bevin (σ.σ. πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας). Συνήθειες διοίκησης μοναστηριού. Ένας υπηρέτης μπορεί προκαλέσει σημαντικότατα ζητήματα. Εξυπνάδα χωρικού γερή και καλή, αλλά κάποτε βαριά».*

Ανάμεσα στους πολιτικούς που συνεργάστηκαν στενά με τον Δαμασκηνό, από τα τέλη του 1944 έως την παραίτησή του από την αντιβασιλεία, ήταν και ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος, αναλύοντας την προσωπικότητά του, έλεγε στον Ηλία Βενέζη: *«Ο Δαμασκηνός είχε το πάθος όχι της δυνάμεως, αλλά της αρχής. Και ιδία της πολιτικής εξουσίας. Είχε προσπεράσει την ικανοποίησιν της Εκκλησιαστικής Ηγεσίας. Ήτο φύσις πολιτική»*. Μάλιστα, όταν ο Δαμασκηνός είχε πια περιοριστεί μόνο στα εκκλησιαστικά του καθήκοντα, συναντήθηκε στην Ακαδημία με τον Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος δεν δίστασε να του πει: *«Έχω την εντύπωσιν ότι τώρα είσθε μακράν των κυρίων έργων σας και ότι τελείτε επ' αδεία»*. Μια παρατήρηση που, όχι μόνο δεν ενόχλησε τον αρχιεπίσκοπο, αλλά, όπως γράφει και ο Βενέζης, *«ο πρώην Αντιβασιλεύς γέλασε με την καρδιά του»*.

Μια σκιαγράφηση του Δαμασκηνού ως πολιτικού κάνει κι ένας από τους διαδόχους του στην κορυφή της Εκκλησίας, που τον έζησε από κοντά στα χρόνια της Κατοχής, ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ Τίκκας, σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Καθημερινή» (29-10-1995): *«Το γεγονός ότι ήταν αντιβασιλικός, βενιζελικός συγκεκρι-*

μένα, και οι τότε βασιλείς δέχθηκαν να αναλάβει αντιβασιλέας και επί των ημερών του να γίνει το δημοψήφισμα για την βασιλεία, λέει πολλά. Όλοι τον εμπιστευόντουσαν. Ήξεραν ότι θα φέρει σε πέρας και το πολιτικό του έργο και δεν πρόκειται να αδικήσει ή να υπονομεύσει κανέναν. Ήταν άρχοντας, ήταν ηγέτης».

Η επιστροφή του Γεωργίου

Στις 30 Μαρτίου 1946, παραμονή των πρώτων μετακατοχικών εκλογών, από τις οποίες απέχουν τα κόμματα της Αριστεράς και τα περισσότερα του Κέντρου, μία ομάδα ανταρτών επιτίθεται στο σταθμό Χωροφυλακής του Λιτοχώρου, στον Όλυμπο. Η επίθεση αυτή ήταν το έναυσμα του εμφύλιου πολέμου, που κράτησε τρία ολόκληρα χρόνια (1946 - 1949), αφήνοντας πίσω του 47.000 νεκρούς και από τις δύο πλευρές, μια ερειπωμένη χώρα και μια ανοιχτή πληγή, που έκλεισε μόλις στα μέσα της δεκαετίας του '70.

Μετά τις εκλογές, στις οποίες πλειοψήφησε το Λαϊκό Κόμμα υπό τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, ο Δαμασκηνός, βλέποντας ότι η επάνοδος του Γεωργίου ήταν ζήτημα μηνών, θέλησε να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα στα εκκλησιαστικά πράγματα, έτσι ώστε να μη δώσει τη δυνατότητα στους αντιπάλους του να εγείρουν αρχιεπισκοπικό ζήτημα με την ακύρωση όλων των επί Κατοχής νομοθετικών πράξεων, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην εκθρόνισή του. Οι φόβοι του δεν ήταν αβάσιμοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Γεώργιος στα τηλεγραφήματα που έστειλε το Δεκέμβριο του 1944, τόσο προς τον ίδιο όσο και προς τον τότε πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου, για την ανάθεση της αντιβασιλείας, αναφερόταν στο «μητροπολίτην κ. Δαμασκηνόν» και όχι στο «Μακαριώτατον αρχιεπίσκοπον Αθηνών και πάσης Ελλάδος Κύριον Δαμασκηνόν».

Ο Χρύσανθος απέφευγε να ομιλεί για το ζήτημα αυτό. Ο Σπ. Μαρκεζίνης γράφει πως *«θεωρούσε ότι είχε τερματισθεί ο εκκλησιαστικός του ρόλος, διατηρούσε όμως τον τίτλο του, διότι άλλως θα συνέπραττε σε όσα παράνομα και εθνικώς απαράδεκτα έπραττε η κυβέρνησις των δωσιλόγων».* Γεγονός είναι πως ο ίδιος δεν επιθυμούσε να επανέλθει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Όμως, ζητούσε

Ο βασιλιάς Γεώργιος δέχεται στην αίθουσα Τροπαίων της Βουλής τα συγχαρητήρια των μελών της Ιεραρχίας για την επάνοδό του στο θρόνο (Σεπτέμβριος 1946). Πρώτος παρουσιάζεται ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και ακολουθεί ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων.

επιμόνως, ακόμη και τις τελευταίες ημέρες πριν από το θάνατό του, το 1949, αυτό που ονόμαζε *«αποκάθαρσιν της Εκκλησίας και της Πολιτείας από τα στίγματα των συντακτικών πράξεων και νόμων της βδελυράς Κατοχής και απαισίου τυραννίας»*. Και αυτό, βεβαίως, δεν σήμαινε τίποτε άλλο παρά την απομάκρυνση του Δαμασκηνού, τον οποίο ποτέ δεν αναγνώρισε, όχι μόνον ως νόμιμο αρχιεπίσκοπο, αλλά και ως αντιβασιλέα. Το στόχο αυτό επιδίωκε και η προσκείμενη στον Χρύσανθο ισχυρή ομάδα των μητροπολιτών Λήμνου, Θεσσαλονίκης, Μυτιλήνης, Κίτρους, Φθιώτιδος, Χίου, Ακαρνανίας, Ελευθερουπόλεως, Μηθύμνης, Ζακύνθου, Καστορίας, Κασσανδρείας, Λευκάδος.

Ο Δαμασκηνός συγκάλεσε εκτάκτως την Ιεραρχία, στις 22 Ιουλίου 1946. Στη συνεδρίαση συμμετείχαν 45 μητροπολίτες, ενώ απουσίαζαν 13 ιεράρχες πιστοί στον Χρύσανθο. Ο μητροπολίτης Κεφαλληνίας, Γερμανός, έθεσε αρχιεπισκοπικό ζήτημα και, ύστερα από μακρά συζήτηση, 39 αρχιερείς αποφάσισαν να εκφρασθεί η ευγνωμοσύνη της Ιεραρχίας προς τα μέλη της Μείζονος Συνόδου του Ιουλίου 1941, που επανέφερε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο τον Δαμασκηνό. Δύο αρχιερείς ψήφισαν κατά κι ένας

επιφυλάχθηκε. Με την απόφαση αυτή ο αντιβασιλιάς και αρχιεπίσκοπος είχε –εν όψει της επιστροφής του Γεωργίου– τη δεδηλωμένη στήριξη της πλειοψηφίας των μητροπολιτών.

Η παραίτηση Χρύσανθου

Εν τω μεταξύ, ο Χρύσανθος, επικειμένης της έναρξης των εργασιών της Βουλής που προήλθε από τις εκλογές του Μαρτίου (Δ' Αναθεωρητική), κάλεσε τον Σπ. Μαρκεζίνη και του ζήτησε να παραδώσει στον πρόεδρο του Σώματος Ι. Θεοτόκη το κείμενο της παραίτησής του από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Στο κείμενο αυτό τονίζει ότι η παραίτησή του ισχύει από τη στιγμή που *«οι Γερμανοί επενέβησαν εις τα της Εκκλησίας, δηλαδή κατά Ιούλιο 1941, ανακοινουμένην δε μόλις νυν, ως εκ του ότι δεν υφίστατο νόμιμος αρχή»*. Υποδηλώνει έτσι για μία ακόμη φορά ότι δεν αναγνωρίζει τον Δαμασκηνό.

Ο Μαρκεζίνης πείθει τον Χρύσανθο να επιδώσει την παραίτηση στον ίδιο το βασιλιά, *«όταν θα είχε αποκατασταθή πλέον η πλήρης νομιμότης»*. Συντάσσεται μάλιστα και σχετικό πρακτικό, το οποίο υπογράφουν ο Χρύσανθος, ο αρχιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος, ο Αχιλλέας Κύρου και ο Σπύρος Μαρκεζίνης. Το δημοψήφισμα για την επαναφορά του βασιλιά γίνεται την 1 Σεπτεμβρίου 1946 και στις 27 του ίδιου μήνα ο Γεώργιος επιστρέφει. Μία ημέρα μετά, ο Σπύρος Μαρκεζίνης, με τη συγκατάθεση του Χρύσανθου, παραδίδει στον Αλέξανδρο Παπάγο, που είχε γίνει ήδη μέγας αυλάρχης του Γεωργίου, το παρακάτω κείμενο παραίτησης:

«Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ
Μεγαλειότατε,

Ήδη, οπότε τη Θεού χάριτι απεκατεστάθη η Υμετέρα Μεγαλειότης εις την ενεργόν βασιλείαν και συνεπληρώθη ούτω το όλον συνταγματικόν πολίτευμα του Ελληνικού Κράτους, σπεύδω να υποβάλω εις τον κανονικόν Ανώτατον Άρχοντα της Χώρας την από του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου οριστικήν και αμετάκλητον παραίτησίν μου.

Εις την Αναθεωρητικήν Βουλήν πάντως θα γίνη η αποκάθαρσις

της Εκκλησίας και της Πολιτείας από τα στίγματα των συντακτικών πράξεων και νόμων της βδελυράς κατοχής και απαισίου τυραννίας. Επειδή δε μετά την αποκάθαρσιν ταύτην ίσως αποβλέπουν εις εμέ ως τον ενδεδειγμένον να αναλάβω και πάλιν τας ευθύνας της Αρχιεπισκοπής Αθηνών, προάγομαι να δηλώσω κατηγορηματικώς ότι αφ' ης στιγμής αι γερμανικαί λόγχαι έσχισαν τον άρραφον χιτώνα του Κυρίου, την Εκκλησίαν, και βιαίως εξέβαλον εμέ της Αρχιεπισκοπής και ανύψωσαν έτερον, ήτοι από της 5ης Ιουλίου 1941, εγώ θεωρώ εμαυτόν οριστικώς παρητημένον του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου. Αν δε μέχρι τούδε δεν υπέβαλον και εγγράφως την παραίτησίν μου, τούτο αιτίαν έχει ότι έκτοτε δεν υπάρχει νόμιμος και κανονική εκκλησιαστική αρχή ούτε και πολιτική πλήρως συντεταγμένη εις ην να υποβάλω αύτην.

Νυν, οπότε εξελέγη υπό του ελληνικού Λαού νόμιμος Αναθεωρητική Βουλή και συνεκροτήθη εις σώμα, διά δε της επ' εσχάτων των ημερών πανηγυρικής ψήφου του ευσεβούς ελληνικού Λαού ετέθη η Υμετέρα Μεγαλειότης επί κεφαλής του Κράτους, παρακαλώ την Υμετέραν Θεοφρούρητον Μεγαλειότητα να αποδεχθή την παραίτησίν μου και παραπέμψη αυτήν εις την Έντιμον Άναθεωρητικήν Βουλήν, ην παρακαλώ επίσης να αποδεχθή ταύτην και καταλογίση μοι ως διάστημα κανονικής αρχιεπισκοπείας μόνον τον από 13 Δεκεμβρίου 1938, ημέρας της εκλογής μου, μέχρι 5ης Ιουλίου 1941, ημέρας της ανόμου και βιαίας αποχωρήσεώς μου, χρόνον, ου αναλαμβάνω ακεραίας τας ευθύνας, είτε καλή είτε κακή υπήρξεν η αρχιεπισκοπεία μου, ο Θεός οίδε. Πέραν τούτου, τας ευθύνας υπέχει έτερος. Αρκετά μέχρι τούδε εδοκιμάσθη και έπαθε και εζημιώθη η Εκκλησία. Δεν επιθυμώ να γίνουν νέοι διαπληκτισμοί, ων ακουσίως θα μετέχω και εγώ.

Εις την μακράν και ατέρμονα ιστορίαν του Εθνους και της Εκκλησίας ημείς τα άτομα είμεθα απλά σημεία, τα οποία πρέπει να σβήνουν, φθάνει μόνον με την θυσίαν ταύτην το Εθνος και η Εκκλησία να συντηρήται και προάγηται.

Ως γνωστόν, η Εκκλησία δεν είναι όπως το υλικόν Κράτος. Είναι ίδρυμα πνευματικόν και ευπαθές και λεπτόν και ευαίσθητον και δεν επιδέχεται βιαίους κλονισμούς και επικινδύνους σχοινοβασίας, συνεπεία των οποίων κινδυνεύει να διαλυθή.

Όταν δε καταλυθή και πέση εις ερείπια ο ωραίος ούτος ναός, ο οποίος λέγεται Εκκλησία, εις ουδέν θα ωφελή η οιμωγή των υπαιτίων και η όψιμος ομολογία των ότι ο καταλυθείς ήτο ο ωραιότερος των ναών.

Επί τούτοις διατελώ μετά τιμής και αγάπης βαθείας
της Υμετέρας Ευσεβεστάτης Μεγαλειότητος
διάπυρος προς Θεόν ευχέτης
Ο πρώην Αθηνών Χρύσανθος»

Όμως, πριν από την επίσημη υποβολή της παραίτησης είχε προηγηθεί έντονο παρασκήνιο το καλοκαίρι και στις αρχές του φθινοπώρου του 1946. Βουλευτές και μητροπολίτες πίεζαν για την απομάκρυνση του Δαμασκηνού και απειλούσαν πως αν δεν δοθεί νομοθετική λύση στο ζήτημα, θα φέρουν το θέμα στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη ενημερώνει το βασιλιά κι αυτός με τη σειρά του βολιδοσκοπεί, για μια ακόμη φορά, τη βρετανική κυβέρνηση. Η απάντηση είναι αρνητική. Και όταν ο Χρύσανθος συναντάται για πρώτη φορά ύστερα από πέντε χρόνια με τον Γεώργιο, στις 7 Οκτωβρίου 1946, ο βασιλιάς φροντίζει να γίνει σαφές πως δεν επιθυμεί την ανακίνηση αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Κατά την αναχώρηση του Χρύσανθου από τα ανάκτορα ο υπασπιστής υπηρεσίας τού παραδίδει την επιστολή που συνέταξε στο Λονδίνο, στις 18 Σεπτεμβρίου, ο σύμβουλος του βασιλιά Α.Λ. Πάλλης:

18 Σεπτεμβρίου 1946

«Μακαριώτατε,

Είχαμε λάβει τελευταίως ανοικτόν τηλεγράφημα από το Υπουργείον Πληροφοριών, το οποίον, μεταξύ άλλων ειδήσεων, ανέφερεν ότι "Κυβέρνησις πιέζεται επαναφέρη εις Αρχιεπισκοπικόν Θρόνον Χρύσανθον".

Γνωρίζετε τα προς υμάς αισθήματά μου και προς ποίον μέρος ευρίσκονται αι συμπάθειαί μου εις το ζήτημα τούτο. Δι' αυτό και λαμβάνω το θάρρος να σας γράψω, διότι φρονώ ότι ανακίνησις του αρχιεπισκοπικού ζητήματος κατά την στιγμήν ταύτην θα έχη δυσμενή αντίκτυπον εις την εδώ κοινήν γνώμην. Ο Δαμασκηνός, λόγω της δράσεώς του επί Κατοχής, κατώρθωσε να κερδίση τας συμπα-

θείας πολλών εκ των ιθυνόντων, όχι μόνον των Εργατικών, αλλά και των Συντηρητικών, το δε γεγονός της ανωμάλου ανόδου του εις τον Θρόνον απεσιωπήθη. Απόδειξις ότι, όταν κατά τινα εν τη Βουλή των Λόρδων συζήτησιν, τον Δεκέμβριον του 1944, ο Λόρδος Long εξέφρασεν αμφιβολίας εάν "ο Δαμασκηνός είναι κατάλληλον πρόσωπον διά να αναλάβη την Αντιβασιλείαν, διότι δεν είναι εκείνος ο νόμιμος Αρχιεπίσκοπος, αλλά άλλος", η τότε Κυβέρνησις (του κ. Τσώρτσιλ) θεληματικώς παρέβλεψε το σημείον τούτο.

Όταν αργότερον επηκολούθησεν η επίσκεψις του Δαμασκηνού εις Λονδίνον, ο εδώ Τύπος τον έρρανε με άνθη. Συντηρητικός βουλευτής, επανελθών τελευταίως εξ Ελλάδος, μοι εξέφρασεν επίσης την γνώμην ότι δεν θα ήτο σκόπιμος η ανακίνησις του αρχιεπισκοπικού ζητήματος κατά την στιγμήν ταύτην.

Δεν αμφιβάλλω ότι, εάν εγίνετο προσφυγή εις το Συμβούλιον της Επικρατείας, τούτο θα ήτο υποχρεωμένον να κηρύξη άκυρον την πράξιν της ψευδοκυβερνήσεως Τσολάκογλου, διά της οποίας ο Δ. ανήλθεν εις τον Θρόνον. Αλλά υπάρχουν περιστάσεις, όπου η νομιμότης οφείλει να υποχωρήση προ της πολιτικής σκοπιμότητος.

Αι περιστάσεις είναι δύσκολοι και πρέπει να αποφύγωμεν οιανδήποτε ενέργειαν, η οποίαν θα μπορούσε να προκαλέση αντίδρασιν της βρεταννικής κοινής γνώμης, νομίζω δε ότι οιαδήποτε νομική ή άλλη εξήγησις και αν εδίδετο, δεν θα ήτο αρκετή διά να άρη τας προκαταλήψεις.

Θα μου επιτρέψητε, λοιπόν, να εκφράσω την φιλικήν μου γνώμην ότι υμείς, παραιτούμενοι της διεκδικήσεως των νομίμων σας δικαιωμάτων χάριν του συμφέροντος της Χώρας, θέλετε εξυψώση τον εαυτόν σας ακόμη περισσότερον εις την εκτίμησιν της κοινής γνώμης, ήτις θέλει αναγνωρίσει τον ανώτερον πατριωτισμόν, όστις πάντοτε ενέπνευσεν απάσας τας πράξεις σας.

Ασπαζόμενος την δεξιάν της Υμετέρας Μακαριότητος, διατελώ μετ' ιδιαιτέρου σεβασμού.

Υμέτερος Α. Α. Πάλλης»

Οι φήμες για το αρχιεπισκοπικό οργιάζουν. Η κυβέρνηση αμήχανη προσπαθεί να εκτονώσει την ένταση σε μια στιγμή που ο εμ-

ΕΣΤΙ ΔΙΚΗΣ (ΔΟΣΙΛΟΓΩΝ) ΟΦΘΑΛΜΟΣ...

Μὴ γνώτω ἡ δεξιά, τί ποιεῖ ἡ ἀριστερά!..

Τόσες ἔψολλες βρῶμες στῆς 'Αθήνας τὴ δίκη
πῶς βλογήθηκαν τάχα τῶν ταγμάτων οἱ λῦκοι
ποὺ ἐτοῦτο μπρὲ Ράλλη μερακλῆ κοτσονάτε
τὸ πολὺ κὺρ ἐλέησον κι ὁ.... παπᾶς τὸ φοβᾶται

Νάσουν τάχα πιομένος καὶ ξεχνᾷς πὼς τὸ χέρι
τὸ δεξὶ δὲν γνωρίζει τὶ ποιεῖ τ' ἄλλο χέρι.
Νὰ βουλώσεις τὸ στόμα. Μὴ σκαλίζεις τὰ πράσσα
γιατὶ ἀλλοῦ τὸν Δεσπότη κι ἀλλοῦ στέλνεις τὰ ράσσα.

Ε. Α. Μ.

Προκήρυξη του ΕΑΜ μετά την απολογία στο δικαστήριο δωσιλόγων του τελευταίου κατοχικού πρωθυπουργού Ι. Ράλλη.

φύλιος πόλεμος εξαπλώνεται σ' όλη την Ελλάδα. Στην «Καθημερινή» της 13ης Οκτωβρίου 1946 διαβάζουμε: «*Αρμοδίως ανεκοινώθη χθες ότι η Κυβέρνησις δεν έχει γνώσιν του γραφέντος ότι ο πρώην Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρύσανθος επέδωσεν εις τον Βασιλέα επι-*

στολήν και υπόμνημα εν σχέσει με το αρχιεπισκοπικόν ζήτημα. Ο κ. υπουργός των Θρησκευμάτων, ερωτηθείς σχετικώς, απέφυγε να δώση συγκεκριμένην απάντησιν. Εν τούτοις, υπό των προσκειμένων προς τον κ. Χρύσανθον κύκλων ετονίζετο ότι τοιούτον υπόμνημα και επιστολή επεδόθησαν πράγματι εις τον Άνακτα και την Κυβέρνησιν. Λέγεται ότι ο Χρύσανθος επιδιώκει την επανάληψιν της εκλογής διά την θέσιν του Αρχιεπισκόπου. Ο ίδιος τονίζει εν τω υπομνήματι, ότι δεν πρόκειται να εκθέση υποψηφιότητα».

«Συμβίωση» Γεωργίου - Δαμασκηνού

Η ψυχρή στάση που τηρεί ο Γεώργιος απέναντι στον Χρύσανθο δεν σημαίνει πως αποδέχεται πλήρως και τη «συμβίωση» με τον Δαμασκηνό. Και δεν χάνει ευκαιρία για να το δείξει. Στις 19 Οκτωβρίου 1946, η σύζυγος του διαδόχου Παύλου, Γερμανίδα πριγκίπισσα Φρειδερίκη, βαφτίστηκε Ορθόδοξη. Το μυστήριο δεν το ετέλεσε ο προκαθήμενος της Εκκλησίας Δαμασκηνός, αλλά ο Χρύσανθος, ο οποίος μάλιστα -σύμφωνα με τον Μαρκεζίνη- είχε συντάξει για το σκοπό αυτό «ειδικό κείμενο», το οποίο επρόκειτο να απαγγείλει κατά τη βάπτισή της η διάδοχος. Ήταν ένα ιδιότυπο «Πιστεύω».

Ο Γεώργιος πέθανε μερικούς μήνες αργότερα, χωρίς να ικανοποιήσει το αίτημα του Χρύσανθου να γίνει αποδεκτή η παραίτησή του, που θα σήμαινε αναγνώριση της κανονικότητάς του ως αρχιεπισκόπου από το 1938 έως το 1941. Στις 16 Απριλίου 1947, ο Χρύσανθος επανέρχεται με επιστολή του στο βασιλιά Παύλο:

«Μεγαλειότατε,

Ότε, τη του Θεού χάριτι, ο αείμνηστος Βασιλεύς Γεώργιος Β' αποκατεστάθη εις την ενεργόν βασιλείαν και συνεπληρώθη ούτω το όλον συνταγματικόν πολίτευμα του Ελληνικού Κράτους, έσπευσα να υποβάλω, και δη ακριβώς την ημέραν τής εις την πρωτεύουσαν του Βασιλείου επιστροφής Αυτού, το από 28 Σεπτεμβρίου 1946 έγγραφον παραιτήσεώς μου από του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου Αθηνών. (...) Ο αείμνηστος Βασιλεύς, άμα λαβών γνώσιν της παραιτήσεώς μου, με παρεκάλεσε να μη επιμείνω όπως ενεργηθώσιν αμέσως τα νόμιμα προς αποδοχήν αυτής, αλλά να αναμείνω έως ότου επιστή ο κατά την κρίσιν Του εύθετος προς τούτο καιρός.

Ενέδωκα, ως εικός, εις την Βασιλικήν επιθυμίαν, ότε η αιφνίδιος του λαοφιλούς Βασιλέως προς Κύριον εκδημία ανέκοψε πάσαν περαιτέρω περί τούτου ενέργειαν.(...)

Ήδη, της Υμετέρας Θεοφρουρήτου Μεγαλειότητος αναλαβούσης την εξουσίαν, προάγομαι ίνα επανέλθω επί της παραιτήσεώς μου από του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου Αθηνών και να παρακαλέσω την Υμετέραν Μεγαλειότητα, όπως ευδοκήση και αποδεχθή αυτήν, οριστικήν και αμετάκλητον ούσαν, επί τω τελεί ίνα ενεργηθή αρμοδίως ό,τι νόμιμον και κανονικόν, όπως εκδοθή η προσήκουσα πολιτειακή πράξις αποδοχής της παραιτήσεώς μου...».

Ο Παύλος έτρεφε για τον Δαμασκηνό τα ίδια αισθήματα που έτρεφε και ο αδελφός του Γεωργίος. Και τα εξέφραζε ανοικτά με κάθε ευκαιρία. Ένας από τους μεγαλύτερους Αμερικανούς δημοσιογράφους, ο Σάιρους Σουλτσμπέργκερ, στο βιβλίο του «Πολιτικά Παρασκήνια της εποχής μας» γράφει πως στις 12 Ιουνίου 1948, σε γεύμα στ' ανάκτορα των Αθηνών, παρουσία μελών από διάφορες βασιλικές οικογένειες, ο Παύλος του είπε πως *«τρεις ανθρώπους δεν θα δεχόταν ποτέ ως πρωθυπουργούς στην Ελλάδα και ούτε θα τους έδινε ποτέ το χέρι του. Αυτοί οι τρεις είναι ο στρατηγός Πλαστήρας, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και ο Τσουδερός, ο πρωθυπουργός της προσφυγικής κυβέρνησης στο Κάιρο για αρκετό διάστημα».*

Όμως, παρά το μίσος του Παύλου για τον Δαμασκηνό, ο εξωτερικός παράγων (Βρετανοί), αλλά και η πολιτική ηγεσία δεν επέτρεψαν την απομάκρυνσή του από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, στον οποίο παρέμεινε μέχρι το θάνατό του, στις 20 Μαΐου 1949. Τις μέρες εκείνες εκδηλώθηκε μια ύστατη προσπάθεια εκ μέρους ορισμένων μητροπολιτών για την αποκατάσταση του Χρύσανθου. Απέτυχε όμως, γιατί στην Ιεραρχία υπήρχε μια συμπαγής πλειοψηφία 42 μητροπολιτών πιστών στον Δαμασκηνό, ενώ αντίθετη ήταν και η κυβέρνηση του Θεμιστοκλή Σοφούλη, ο οποίος δεν ήθελε στην πιο κρίσιμη φάση του εμφύλιου πολέμου ν' ανοίξει ένα ακόμη μέτωπο, εκκλησιαστικό αυτή τη φορά. Η κυβέρνηση κινήθηκε ταχύτατα. Συνέστησε «διακριτικά» στους πιστούς στον Χρύσανθο μητροπολίτες να εγκαταλείψουν τα σχέδιά τους, ενώ παράλληλα εξέδωσε βασιλικό διάταγμα για τη σύ-

Μακρόνησος 1948. Ο τότε αρχιμανδρίτης Στυλιανός Κορνάρος (και μετέπειτα μητροπολίτης Πρεβέζης), ιερέας του στρατοπέδου συγκέντρωσης όπου χιλιάδες Έλληνες μαρτύρησαν σε μία από τις τελετές για την «εθνική διαπαιδαγώγηση» των κρατουμένων. Δίπλα του, ο διοικητής του στρατοπέδου Σκαλούμπακας.

γκληση της Ιεραρχίας σε χρόνο-ρεκόρ, πριν ακόμη συμπληρωθούν 24 ώρες από το θάνατο του Δαμασκηνού. Απετράπη έτσι το ενδεχόμενο σύγκλησης μιας μείζονος αριστίνδην Συνόδου από 26 τουλάχιστον μητροπολίτες, που θα μπορούσε να αποκαταστήσει τον Χρύσανθο.

Τελικά, το αίτημα του Χρύσανθου για αναγνώριση της κανονικότητάς του ως αρχιεπισκόπου ικανοποιήθηκε εν μέρει μόνο μετά την εκλογή του διαδόχου τού Δαμασκηνού, μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνος. Η Ιερά Σύνοδος αποφάσισε κατ' «άκραν εκκλησιαστικήν οικονομίαν» να του απονείμει τον τίτλο του αρχιεπισκόπου πρώην Αθηνών, καθώς και ισόβια σύνταξη. Η απόφαση ελήφθη στις 10 Αυγούστου 1949, ήταν όμως ήδη πολύ αργά, αφού στις 28 Σεπτεβρίου ο αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος πέθανε.

Εκκλησία και Εμφύλιος

Εκείνα τα «πέτρινα χρόνια» του Εμφυλίου η Εκκλησία, μετά την απομάκρυνση όλων των κληρικών που εντάχθηκαν στο ΕΑΜ ή συνεργάστηκαν μαζί του, αποτελεί έναν από τους κυριότερους

στυλοβάτες της βασιλικής κυβέρνησης των Αθηνών. Και δεν είναι μόνον οι εγκύκλιοι της Ιεράς Συνόδου που καταδικάζουν την Αριστερά, αλλά και η ενεργός παρουσία κληρικών στις στρατιωτικές μονάδες, που θέτει τα θεμέλια μιας στενής σχέσης ανάμεσα στην Εκκλησία και τις Ενόπλες Δυνάμεις. Δεν είναι τυχαίο ότι αρκετά χρόνια αργότερα, το 1984, το ένα τρίτο περίπου των μελών της Ιεράς Συνόδου είχε προϋπηρεσία στο Στρατό την περίοδο του Εμφυλίου! Ορισμένοι, μάλιστα, από τους νεαρούς αρχιμανδρίτες της εποχής, οι οποίοι αργότερα έγιναν ισχυροί μητροπολίτες, υπηρέτησαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Μακρονήσου, συνεισφέροντας και αυτοί στη «διαπαιδαγώγηση» των κρατουμένων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο Στυλιανός Κορνάρος, ο μετέπειτα μητροπολίτης Πρεβέζης και στενός συνεργάτης του αρχιεπισκόπου Ιερώνυμου Κοτσώνη, που απομακρύνθηκε από το θρόνο του στα τέλη της δεκαετίας του '70, μετά το σάλο που προκάλεσαν οι εναντίον του κατηγορίες για τις σχέσεις του με τη σύζυγο ενός ιερέα. Ακόμη, ο μητροπολίτης Μεσογαίας Αγαθόνικος Φιλιππότης στο σύντομο βιογραφικό του, που δημοσιεύτηκε στο «Ημερολόγιο της Εκκλησίας» του 1987, δεν παρέλειπε να θυμίσει πως το διάστημα 1949 - 1952 υπηρέτησε ως στρατιωτικός ιερέας και στη Μακρόνησο.

Η ιδεολογία του αντικομμουνισμού

Καθοριστικό ρόλο στον ιδεολογικό και πολιτικό αγώνα κατά της Αριστεράς έπαιξε η οργάνωση θεολόγων «Ζωή». Ένα σωματείο λαϊκών και κληρικών, που ιδρύθηκε το 1907 και μέσα σε σαράντα χρόνια εξελίχθηκε σε θρησκευτικό «κίνημα» με δεκάδες χιλιάδες οπαδούς σ' όλη τη χώρα και επηρέασε, όχι μόνο τη ζωή της Εκκλησίας, αλλά και τις πολιτικές εξελίξεις.

Το 1946 στο περιοδικό «Ακτίνες», το οποίο εκδίδει μια δυναμική ομάδα νέων επιστημόνων της «Ζωής», δημοσιεύεται η «Διακήρυξις της Χριστιανικής Ενώσεως Επιστημόνων», η οποία συνιστά παρέμβαση του «Χριστιανικού Κινήματος» στην πολιτική ζωή της χώρας. Στο παράρτημα της «Διακηρύξεως» δημοσιεύεται «Δήλωση Ελλήνων Επιστημόνων, Λογοτεχνών και Καλλιτεχνών», με 220 υπογραφές, που καθορίζουν *«την κατεύθυνσιν, την οποίαν πρέπει*

Στα χρόνια του Εμφυλίου σε πολλά χωριά, κυρίως της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης, οι χωρικοί είχαν εξοπλιστεί από την κυβέρνηση για την αντιμετώπιση των ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. Σ' αυτές τις ένοπλες ομάδες πολλές φορές συμμετείχαν και οι εφημέριοι των χωριών (φωτογραφία από χωριό της Μακεδονίας).

να ακολουθήσει ο ελληνικός λαός επί των μεγάλων βασικών προβλημάτων της ζωής, διά να δυνηθή να υπερνικήση τας δυσχέρειας των καιρών και να επιτύχη την πνευματικήν αλλά και την υλικήν αναδημιουργίαν του έθνους». Τη «δήλωση», που λειτουργεί ως ιδεολογικό μανιφέστο του αντικομμουνισμού, υπογράφουν γνωστές προσωπικότητες (Πικιώνης, Παπαλουκάς, Π. Χάρης, Ν. Λούρος, Σπ. Μαρινάτος, Αγγ. Τερζάκης), όχι όμως και οι Φώτης Κόντογλου, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης και Γιώργος Θεοτοκάς, που φαίνεται πως ήταν «υποψιασμένοι» για τους στόχους των θρησκευτικών οργανώσεων (βλ. και Χρ. Γιανναρά «Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα»).

Με την επάνοδο της βασιλείας και τη μεσολάβηση του Χρύσανθου και του Ιερώνυμου Κοτσώνη, στελέχους της «Ζωής» και πρωθιερέα των ανακτόρων, ο προϊστάμενος της «Αδελφότητος», αρχιμανδρίτης Σεραφείμ Παπακώστας, από τους στενότερους συνεργάτες του Χρύσανθου, έρχεται σ'επαφή με το βασιλιά Παύλο και τη βασίλισσα Φρειδερίκη και αναλαμβάνει το «πνευματικόν μέρος του αντικομμουνιστικού αγώνος», στην υπηρεσία του οποίου τίθεται ένα πλατύ δίκτυο οργανώσεων. Δίπλα στα «Συνεργαζόμενα

Χριστιανικά Σωματεία Απόστολος Παύλος», με πρόεδρο τον Ιερώνυμο Κοτσώνη, δημιουργείται το «Ελληνικόν Φώς», με πρόεδρο τον ίδιο το βασιλιά Παύλο. Το «Ελληνικόν Φως» σηκώνει το κύριο βάρος της διαφώτισης του λαού, με δεκάδες εκδόσεις που κυκλοφορούν σε απίστευτα μεγάλους για την εποχή αριθμούς αντιτύπων: «Για μια Καινούργια Ελλάδα» (200.000), «Διατί αγωνιζόμεθα» (155.000), «Ελευθερώστε τα παιδιά μας από το παιδομάζωμα» (155.000), «Ενα γράμμα στον Ελληνα στρατιώτη» (70.000). Σε μια έκθεση που οργάνωσαν στο Ζάππειο τα «Συνεργαζόμενα Χριστιανικά Σωματεία» και το «Ελληνικόν Φως», αναφέρεται ότι στη διάρκεια του Εμφυλίου τα μέλη τους έκαναν 16.000 ομιλίες στην ύπαιθρο, 1.930.000 επισκέψεις σε «οικογένειες μαχομένων» και 5.000 μαθήματα στις «Παιδουπόλεις», όπου η Φρειδερίκη είχε συγκεντρώσει τα παιδιά των «συμμοριτών».

Σε αντάλλαγμα των υπηρεσιών αυτών το επίσημο κράτος παρέχει κάθε διευκόλυνση στις οργανώσεις αυτές. Εκείνη την εποχή μόνον τρεις οργανισμοί είχαν απαλλαγεί από το χαρτόσημο: Τ' ανάκτορα, η πρεσβεία των Ηνωμένων Πολιτειών και η «Ζωή». Οι πανεπιστημιακοί Αλέξανδρος Τσιριντάνης και Γεώργιος Ράμμος, ο ψυχίατρος Αρίστος Ασπιώτης, ο οικονομολόγος Θεόδωρος Μερτικόπουλος, οι αρχιμανδρίτες Νικόλαος Ξένος και Λεωνίδας Παρασκευόπουλος και οι νεαροί θεολόγοι Γεώργιος Παυλίδης και Κωνσταντίνος Μουρατίδης αποτελούν το «βαρύ πυροβολικό» της οργάνωσης τα χρόνια εκείνα. Οι περισσότεροι θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στις δεκαετίες 1950 και 1960 και κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας. Τους Τσιριντάνη και Μερτικόπουλο θα τους δούμε μέλη σε υπηρεσιακές κυβερνήσεις. Ο Τσιριντάνης, μάλιστα, ήταν υπουργός Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση Δόβα, που έκανε τις γνωστές εκλογές της «βίας» και της «νοθείας» του 1961. Οι Παρασκευόπουλος, Ξένος και Παυλίδης θα γίνουν μητροπολίτες από τον Ιερώνυμο Κοτσώνη. Ο πρώτος, ως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, «θ'αφήσει εποχή» με την περίφημη προσφώνησή του στη Δέσποινα Παπαδοπούλου, που την ... παρομοίαζε με την Παναγία. Ο δεύτερος θα γίνει μητροπολίτης Ενόπλων Δυνάμεων. Ο τρίτος θα γίνει ένας από τους «ισχυρούς άνδρες» της ιερωνυμικής Ιεραρχίας. Ενώ ο Μουρατίδης, ως καθηγητής της Θεολογικής Σχολής, θα παίξει ρόλο

«ιδεολογικού καθοδηγητή» στην προσπάθεια των τριών Κυπρίων μητροπολιτών να εκθρονίσουν τον εθνάρχη Μακάριο το 1972.

Ολοι αυτοί καθοδηγούσαν έναν τεράστιο μηχανισμό, που κάλυπτε κάθε γωνία της ελληνικής γης. Σε κάθε συνοικία υπήρχε παράρτημα της Πανελληνίου Ενώσεως Γονέων «Η Χριστιανική Αγωγή» (Γ.Ε.Χ.Α.). Τα παραρτήματα αυτά στήριζαν τους «Φιλικούς Κύκλους» (σ.σ. τοπικές οργανώσεις της «Ζωής») που χωρίζονταν σε «Κύκλους μελέτης του φύλλου της "Ζωής"», και σε «Κύκλους μελέτης της Αγίας Γραφής». Στα πανεπιστήμια δρούσε η «Χριστιανική Φοιτητική Ένωση», η οποία αποτελούσε την κύρια δύναμη στις αναμετρήσεις των εθνικοφρόνων με τους αριστερούς φοιτητές, όχι μόνο στα χρόνια του Εμφυλίου, αλλά και έως τις αρχές της δεκαετίας του '60. Μέλη της ΧΦΕ στη δεκαετία του '50 ήταν και γνωστά στελέχη όλων σχεδών των σημερινών κομμάτων, όπως ο πρώην υπουργός και βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Στέλιος Παπαθεμελής, ο αντιπρόεδρος της Βουλής και βουλευτής Λάρισας της Ν.Δ. Νίκος Κατσαρός και ο πρώην βουλευτής, αντιπρόεδρος της Βουλής και στέλεχος του Συνασπισμού Μανόλης Δρεττάκης. Ακόμη, στο χώρο των εργαζομένων έδρασε η οργάνωση «Χριστιανική Ένωσις Εργαζόμενης Νεολαίας», που ιδρύθηκε το 1946. Ένα χρόνο μετά, ιδρύθηκε η «Χριστιανική Ένωσις Εκπαιδευτικών Λειτουργών» και το 1949 ιδρύθηκε η «Αδελφότης Γυναικών Νοσοκόμων "Ευνίκη"», πλάι στην ήδη δρώσα «Αδελφότητα Ευσέβεια» με χιλιάδες γυναίκες μέλη.

«Χριστιανικές Μαθητικές Ομάδες»

Δύναμη κρούσης της «Ζωής» στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια αποτελούσαν οι «Χριστιανικές Μαθητικές Ομάδες» (Χ.Μ.Ο.). Δεκάδες χιλιάδες νέοι σ' όλη την Ελλάδα διαπαιδαγωγούνταν για να γίνουν «καλοί στρατιώτες του Χριστού». Πρώτο τους καθήκον, να μάθουν τον Ύμνο των Χ.Μ.Ο., ένα εμβατήριο που καμία σχέση δεν είχε με την ορθόδοξη μουσική παράδοση και θύμιζε περισσότερο βαυαρικό «μαρς»:

Όλοι με Χαρά το λέμε
με το θάρρος του πιστού,
μια καινούργια Ελλάδα θέμε
μιαν Ελλάδα του Χριστού.

Σαν στρατιώτες ζούσαν κάθε καλοκαίρι τα μέλη των Χ.Μ.Ο. της Αθήνας, που φυλοξενούνταν στις εγκαταστάσεις της «Ζωής» στην Αγία Παρασκευή. Εκεί, κάθε βράδυ, μετά την υποστολή της σημαίας, ο αρχηγός διάβαζε το πολεμικό ανακοινωθέν της ημέρας και ανέλυε στους νεαρούς ακροατές του το νόημα του «αγώνα της χριστιανικής Ελλάδας κατά του άθεου κομμουνισμού». Ακολουθούσαν πολεμικά εμβατήρια και η βραδινή προσευχή για τη νική των «εθνικών δυνάμεων». Έναν απ' αυτούς τους μικρούς «στρατιώτες του Χριστού», τον Γιάννη Παλαιοκρασσά, θα τον συναντήσουμε στα χρόνια της δικτατορίας και του Ιερώνυμου ως διαχειριστή της Εκκλησιαστικής Περιουσίας. Στέλεχος των μεταπολιτευτικών κυβερνήσεων της Νέας Δημοκρατίας και μέλος της οικουμενικής κυβέρνησης Ζολώτα, θα πετύχει το 1990 την ψήφιση τροπολογίας που θα επιτρέψει στους έκπτωτους «ιερωνυμικούς» και «ζωικούς» μητροπολίτες να προσφύγουν στο Συμβούλιο της Επικρατείας, βυθίζοντας την Εκκλησία σε μια μακρόχρονη κρίση.

Τα σχέδια για πολιτικό κόμμα

Πολλά στοιχεία μαρτυρούν πως στα σχέδια των ανακτόρων εκείνη την εποχή ήταν και ο μετασχηματισμός όλου αυτού του κινήματος σε πολιτική δύναμη. Άλλωστε, βρισκόμαστε στην εποχή που στη Δυτική Ευρώπη κάνουν την εμφάνισή τους πανίσχυρα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα. Οι θεωρητικές βάσεις για ένα πολιτικό κίνημα στηριγμένο στα ιδανικά του «Χριστιανικού Πολιτισμού» υπάρχουν στη «Διακήρυξη» της Χριστιανικής Ενώσεως Επιστημόνων και στο πρόγραμμα «Για μια Καινούργια Ελλάδα», που κυκλοφόρησε ο Σύλλογος «Ελληνικό Φως» στις αρχές του 1950. Τις ιδέες του νέου Κινήματος, που φιλοδοξούσε να συγκροτήσει ο Αλέξανδρος Τσιριντάνης, μπορούν να διαδώσουν τα δεκάδες χιλιάδες μέλη των «Χριστιανικών Σωματείων». Στα πρακτικά της ΚΓ' Συνελεύσεως της Αδελφότητος «Ζωή», το 1951, υπάρχει σαφέστατη κατεύθυνση για την πολιτική δράση των μελών της: «*Τα Συνεργαζόμενα Χριστιανικά Σωματεία θα είναι μία δύναμις πνευματική πολύ υπολογίσιμος. Μία δύναμις που θα συμβάλη και εις την εξυγίανσιν της πολιτικής ζωής της χώρας. Δεν πρόκειται να πολιτευθούν τα Σωματεία. Αλλά ο διαφωτισμός και η πνευματική καλ-*

λιέργεια, η οποία γίνεται εις τα μέλη των Σωματείων, συντελεί ώστε να εξυγιαίνεται το πολιτικόν φρόνημα του λαού».

Παράλληλη κατεύθυνση -αν και με σημαντικές αποκλίσεις- ακολουθεί και το «Νέο Κόμμα» του Σπύρου Μαρκεζίνη. Άνθρωπος των ανακτόρων, στενός συνεργάτης του Χρύσανθου και ισχυρός άνδρας στις κυβερνήσεις Παπάγου, ο Μαρκεζίνης επιδίωκε τη δημιουργία μιας κίνησης που θα περιλάμβανε στελέχη του Κέντρου, αλλά και προσωπικότητες της μετριοπαθούς Αριστεράς, κατά το πρότυπο της Ιταλικής Χριστιανοδημοκρατίας του Ντε Γκάσπερι. Όλα αυτά τα σχέδια δεν ευοδώθηκαν. Τα στελέχη των παλαιών συντηρητικών κομμάτων αντέδρασαν. Οι προϊστάμενοι της «Ζωής», που ανέλαβαν μετά την ασθένεια του Σεραφείμ Παπακώστα, αρνήθηκαν να στηρίξουν τα σχέδια του Τσιριντάνη. Και το κυριότερο: Οι Αμερικανοί, που είχαν εδραιώσει την κυριαρχία τους, προτιμούσαν μια καθαρόαιμη Δεξιά, ανανεωμένη και συγχρόνως συνέχεια του παραδοσιακού συντηρητικού χώρου. Έτσι, σιγά σιγά ο Τσιριντάνης και η ομάδα του άρχισαν να μπαίνουν στο περιθώριο. Μάλιστα, ίδρυσαν και δική τους ομάδα, με όργανο το περιοδικό «Συζήτησις», στο οποίο έγραφαν συχνά για τη μεγάλη «ευκαιρία που χάθηκε» και την «ηγετική παρουσία του Χριστιανισμού που δεν επεβλήθη».

1949-1956

ΤΟ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ - ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΣΤΑ «ΜΕΤΡΑ ΕΙΡΗΝΕΥΣΕΩΣ» - Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ - Ο ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΤΗΣ ΚΕΡΑΤΕΑΣ - ΟΙ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑΤΙΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΑ ΚΑΙ Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ - ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ - Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΜΠΕΛΟΓΙΑΝΝΗ ΚΑΙ Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΡΧΙΑΣ - ΤΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΑΝΑ ΚΑΙ Η ΔΥΣΑΡΕΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ

Ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων, ο πρώτος επίσκοπος από τις Νέες Χώρες που καταλαμβάνει το ύπατο αξίωμα της Εκκλησίας, ανεβαίνει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο τη στιγμή που ο αιματηρός εμφύλιος έχει κριθεί και η ολοκληρωτική στρατιωτική ήττα της Αριστεράς είναι πια υπόθεση λίγων μηνών.

Η χώρα είναι καταστραμμένη και οι νεκροί χιλιάδες. Ακόμη εξήντα χιλιάδες άνδρες και γυναίκες του «Δημοκρατικού Στρατού» κατέφυγαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Εκεί μεταφέρθηκαν και 28.000 παιδιά. Περισσότεροι από 700.000 χωρικοί έχουν απομακρυνθεί από τα χωριά τους που βρίσκονταν κοντά στα πεδία των μαχών και 50.000 στελέχη και οπαδοί της Αριστεράς κρατούνται στις φυλακές και τα νησιά της εξορίας (Μακρόνησος, Γυάρος). Η πλειονότητα του λαού υποσιτίζεται και η φυματίωση θερίζει μικρούς και μεγάλους.

Στα τέλη του 1950, ο απεσταλμένος της αγγλικής εφημερίδας «Ντέιλι Τέλεγκραφ», σε μαρτυρία του, την οποία παραθέτει ο Σπύρος Λιναρδάτος στο βιβλίο του «Από τον Εμφύλιο στη Χούντα», κάνει λόγο για δύο «βασίλεια» στην Ελλάδα, των νεόπλουτων στις αριστοκρατικές συνοικίες της Αθήνας και των κατοίκων της υπόλοιπης Ελλάδας: *«Εις το βασίλειον υπ' αριθμ. 1, ουδέν ίχνος πολεμικής ερημώσεως είτε υποσιτισμού που κατατρέχει το πειναλέον βασίλειον υπ' αριθμ. 2 και ανεβάζει το ποσοστόν της φυματιώσεως εις το υψηλότερον μεταξύ των χωρών του Σχεδίου Μάρσαλ, (...) έξω των εξωγκωμένων γελοίως πόλεων Αθηνών, Πειραιώς και Θεσσαλονίκης, ο ελληνικός λαός διάγει ζωήν υποτυπώδη, με αβεβαίαν δίαιταν ζυμαρικών, φασολίων, λευκού τυρού, ψωμιού και ελαιολάδου».*

25 Σεπτεμβρίου 1950 στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο. Ο Αμερικανός πρεσβευτής Τζ. Πιουρι-φόι, «υπερκυβερνήτης» της χώρας στα πρώτα δύσκολα μετεμφυλιακά χρόνια, με τον αρ-χιεπίσκοπο Σπυρίδωνα (από το αρχείο Μεγαλοοικονόμου).

Οι νικητές επιβάλλουν καθεστώς υποτέλειας στις Ηνωμένες Πολιτείες και σ' ένα κλίμα άκρατου αντικομμουνισμού διώκουν, όχι μόνον οπαδούς της Αριστεράς, αλλά και μετριοπαθείς κεντρώους, που ζητούν τη λήθη και την εθνική συμφιλίωση. Η ιδεολογία του αντικομμουνισμού δεν εξαντλείται στις διώξεις και τις καταδίκες πολιτικών αντιπάλων. Παγιώνει παράλληλα και το πολιτιστικό οικοδόμημα των νικητών του Εμφυλίου. Κυρίαρχο στοιχείο τού προς διάδοση νέου πολιτισμού αποτελεί η εμμονή στην πιο ακραία και αντιδραστική μορφή των «ελληνοχριστιανικών παραδόσεων», που καμία σχέση δεν έχει με το αληθινό περιεχόμενο της ορθόδοξης παράδοσης, την αγάπη, την ανοχή και τη συγγνώμη.

«Κρατική» Εκκλησία

Στο Σύνταγμα της 1ης Ιανουαρίου 1952 ορίζεται ότι η *«επικρατούσα θρησκεία εν Ελλάδι είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας. Πάσα δε άλλη γνωστή θρησκεία είναι ελευθέ-*

ρα και τα της λατρείας αυτής τελούνται ακωλύτως υπό την προστασίαν των νόμων απαγορευομένου του προσηλυτισμού και πάσης άλλης επεμβάσεως κατά της επικρατούσης θρησκείας».

Η Ιεραρχία, πιστή στο πολιτικό και κοινωνικό κατεστημένο, συντηρητική κι έντονα αντικομμουνιστική, ικανοποιείται με την ιδιότητα της «κρατικής Εκκλησίας» που της παρέχει το Σύνταγμα, το οποίο όμως, από την άλλη πλευρά, κατοχυρώνει την πολιτειοκρατία, αφού και σ' αυτό επαναλαμβάνονται οι «μαουρερικές» διατάξεις των προηγούμενων Συνταγμάτων. Φοβούμενοι μη χάσουν τα πλεονεκτήματα που τους δίνει η «κρατική Εκκλησία» οι μητροπολίτες, όχι μόνο δεν πρωτοστατούν στο αίτημα μεγάλης μερίδας του λαού για εθνική συμφιλίωση και λήθη, αλλά, αντιθέτως, ορισμένοι από αυτούς το πολεμούν.

Το Κυπριακό

Άτολμη, άβουλη και διστακτική είναι και η στάση της Ιεραρχίας στο μεγάλο εθνικό θέμα της Κύπρου. Ο αρχιεπίσκοπος, παρ' ότι ήταν πρόεδρος της Πανελλήνιας Επιτροπής Ενώσεως Κύπρου (ΠΕΕΚ), δεν ξέφυγε ούτε στιγμή από την επίσημη γραμμή των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων, ακόμη και όταν αυτή οδηγούσε σε απαράδεκτους συμβιβασμούς, που προκαλούσαν την οργή του λαού και της ηγεσίας του κυπριακού Ελληνισμού, επικεφαλής της οποίας ήταν ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος.

Πρώτο μέλημα του Σπυρίδωνος ως αρχιεπισκόπου είναι η οργάνωση των υπηρεσιών της Εκκλησίας «υπέρ των πληγέντων υπό του συμμοριτισμού», όπως το «Δέμα επαναπατρισμού», η «Ανοικοδόμηση Ναών» κ.λπ. Γενικός συντονιστής τοποθετείται ο πρωθιερέας των ανακτόρων και στέλεχος της «Ζωής», αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Κοτσώνης, ο οποίος ταυτόχρονα αναλαμβάνει και τη θέση του γενικού γραμματέα της ΠΕΕΚ.

Εννέα μήνες μετά τη λήξη του Εμφυλίου στα μακεδονικά βουνά, στην Κύπρο φουντώνει ο αγώνας για την Ένωση. Στις 20 Μαΐου φτάνουν στον Πειραιά ο μητροπολίτης Κυρήνειας Κυπριανός, ο Νικόλαος Γανίτης και ο Ζήνων Ρωσσίδης, που φέρνουν μαζί τους τους τόμους με τις υπογραφές του δημοψηφίσματος για την Ένωση. Χιλιάδες λαού συγκεντρώνονται στο λιμάνι και στους δρόμους που οδηγούν στη

μητρόπολη Αθηνών, τους αποθεώνουν. Εκπρόσωποι της κυβέρνησης δεν παρίστανται στην υποδοχή. Στη μητρόπολη τους υποδέχεται ο Σπυρίδων, ο οποίος χοροστατεί και στη δέηση που γίνεται για την Ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Όμως, η κυβέρνηση Πλαστήρα, ακροβατώντας μεταξύ των εθνικών αισθημάτων και της φιλίας προς τη Μεγάλη Βρετανία, δεν φαίνεται διατεθειμένη να στηρίξει μέχρι τέλους το αίτημα για Ένωση. Το δείχνει με την απουσία εκπροσώπου της από την υποδοχή της κυπριακής αντιπροσωπείας. Και το δηλώνει καθαρά ο Γ. Παπανδρέου στο δήμαρχο Λευκωσίας Θ. Δέρβη, ο οποίος του ζητά να επαναλάβει η Βουλή το ψήφισμα για Ένωση: *«Η Ελλάς αναπνέει σήμερον με δύο πνεύμονας, τον μεν αγγλικόν, τον δε αμερικανικόν, και δι' αυτό δεν ημπορεί, λόγω του Κυπριακού, να διακινδυνεύση να πάθη ασφυξίαν»*. Αυτή η στάση της κυβέρνησης οδηγεί και στην απαγόρευση του συλλαλητηρίου σε ανοιχτό χώρο, που ζητούσαν οι οργανώσεις συμπαράστασης στον αγώνα της Κύπρου. Όμως, παρά την απαγόρευση, το συλλαλητήριο έγινε στις 21 Ιουλίου 1950, με κύριο ομιλητή τον αρχιεπίσκοπο. Σ' αυτό κάνουν την εμφάνισή τους και ομάδες της Αριστεράς με κύριο σύνθημά τους την ενότητα του Αριστερού Κυπριακού Κόμματος (ΑΚΕΛ) με την Εθναρχία του νησιού, επικεφαλής της οποίας ήταν ο εκάστοτε αρχιεπίσκοπος.

Ο νεότερος αρχιεπίσκοπος

Εκείνες τις ημέρες στην Κύπρο όλα δείχνουν ότι ο νεαρός μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος είναι ο επικρατέστερος διάδοχος του αρχιεπισκόπου Μακαρίου Β', οποίος είχε πεθάνει στις 28 Ιουνίου. Ο Μακάριος πράγματι θα εκλεγεί αρχιεπίσκοπος Κύπρου στις 20 Οκτωβρίου, σε ηλικία μόλις 37 ετών, με τη δέσμευση της συνέχισης του αγώνα του προκατόχου του «υπέρ της Ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα». Από τη διαδικασία εκλογής του νεότερου αρχιεπισκόπου στην ιστορία της Ελληνικής Εκκλησίας είχαν αποκλειστεί οι κομμουνιστές του ΑΚΕΛ. (Σ.σ. Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου εκλεγόταν από 78μελή Εκκλησιαστική Σύνοδο: 66 μέλη εκλεγμένα από τους πιστούς και 12 διορισμένα από την Εκκλησία.)

Η εκλογή Μακαρίου είχε πολιτικό χαρακτήρα. Οι δεξιές και κεντρώες δυνάμεις τον υποστήριξαν. Οι κομμουνιστές του ΑΚΕΛ, μετά τον αποκλεισμό τους από την εκλογή ως *«πρεσβεύοντες αντί-*

θετα της χριστιανικής θρησκείας και ενεργούντες κατά της Εκκλησίας», απάντησαν με προκήρυξη, στην οποία ζητούσαν από το λαό *«να απόσχη της φάρσας που λέγεται αρχιεπισκοπική εκλογή, η οποία, διά τους σκοπούς των πλουτοκρατών, αποβλέπει εις την διάσπασιν του λαού εις εποχήν που είναι απαραίτητος η ενότης διά την διεξαγωγήν του αποφασιστικού αγώνα»*. Η αντιπαράθεση Μακαρίου με την κυπριακή Αριστερά θα κρατήσει έως τα μέσα της δεκαετίας του '60. Τότε, οι Κύπριοι κομμουνιστές θα συμμαχήσουν με τον αρχιεπίσκοπο και πρόεδρο της νεαρής δημοκρατίας, αποδεχόμενοι έτσι τον ηγετικό του ρόλο.

«Γραμματείς και φαρισαίοι»

Κι ενώ αυτά συμβαίνουν στην Κύπρο, στην Αθήνα ο Πλαστήρας, στηριζόμενος κυρίως σε μια εκλογική βάση ΕΑΜικής προέλευσης, προωθεί πολιτική συμφιλίωσης και ειρήνευσης. Για την πολιτική του αυτή βάλλεται, όχι μόνον από την αντιπολίτευση, αλλά και από μέλη της κυβέρνησής του και τους αρχηγούς των κομμάτων του Κέντρου, Γ. Παπανδρέου και Σοφ. Βενιζέλο. Στο στρατόπεδο των αντιπάλων του Πλαστήρα βρίσκονται και πολλοί ιεράρχες.

Στις 15 Αυγούστου επισκέφτηκε την Τήνο και στη διάρκεια γεύματος προς τιμήν του αναφέρθηκε στα «μέτρα επιείκειας» και στις εναντίον του αντιδράσεις: *«...έχω παρεξηγηθή, ώστε να θεωρούμαι συνοδοιπόρος ή κομμουνιστής μόνον και μόνον διότι εμμένω εις τα μέτρα επιεικείας. Αυτό δεν με ταράσσει, ούτε θα με κάνη να απομακρυνθώ της αρχής, η οποία είναι κατ' αρχήν της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Εξακολουθώ να πιστεύω εις την επιείκειαν, όπως εγώ την αντιλαμβάνομαι, η οποία, όμως, υπό την παρούσαν σύνθεσιν της κυβερνήσεως δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθή καθ' ολοκληρίαν...»*. Τα λόγια αυτά προκάλεσαν την αντίδραση ενός από τους ισχυρούς άνδρες της Ιεραρχίας, του μητροπολίτη Σύρου Φιλάρετου. Ο Σπύρος Λιναρδάτος («Από τον Εμφύλιο στη Χούντα») γράφει πως ο μητροπολίτης έσπευσε να παρατηρήσει ότι *«η Εκκλησία παρέχει συγγνώμην εις τους πράγματι και ειλικρινώς μετανοήσαντας»*, για να απαντήσει ο Πλαστήρας: *«Είμαι κεκηρυγμένος κατά της αφαιρέσεως ανθρωπίνων ψυχών, εις οιανδήποτε περίπτωσιν. Την στιγμήν κατά την οποίαν υπάρχουν επιεικέστεραι ποιναί, όπως τα ισόβια δε-*

σμά, δεν δύναμαι να εννοήσω πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν άνθρωποι επιθυμούντες την αφαίρεσιν της ζωής ενός συνανθρώπου...».

Σαράντα πέντε χρόνια μετά, στις 23 Ιουνίου 1995, δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Καθημερινή» επιστολή του μητροπολίτη Λεοντοπόλεως Τίτου (του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας), ο οποίος αποδίδει την πτώση της κυβέρνησης Πλαστήρα στον *«κυρίαρχον μητροπολίτην Σύρου Φιλάρετον, ο οποίος τον στηλίτευσε για τους λόγους του σε δείπνο σε ξενοδοχείο της Τήνου»* και προσθέτει πως το ακροατήριο *«έμεινε έκπληκτο»* από τα όσα είπε τότε ο πρωθυπουργός.

Στο μητροπολίτη Λεοντοπόλεως απάντησε με επιστολή του στην ίδια εφημερίδα (6.7.1995) ένας αυτόπτης μάρτυς των γεγονότων, ο πρώην βουλευτής του Κέντρου Εμμανουήλ Ζαπάρτας: *«...στον εορτασμό της Μεγαλόχαρης της Τήνου παρέστησαν τότε από την κυβέρνηση ο πρωθυπουργός Πλαστήρας και ο υπουργός Εθν. Αμύνης Φιλ. Μανουηλίδης. Ως διευθυντής του πολιτικού γραφείου του τελευταίου μετείχα στη συνοδεία και γι' αυτό θεωρώ χρέος μου να καταθέσω την μαρτυρίαν μου για το επεισόδιο στο οποίο αναφέρεται με τόσο θαυμασμό ο Σεβασμιώτατος Λεοντοπόλεως. Προηγήθηκε το προσκύνημα του πρωθυπουργού και της συνοδείας του. Ακόμα ριγώ στη θύμηση του θρυλικού Μαύρου Καβαλλάρη, γονατισμένου ταπεινά στην εικόνα της Μεγαλόχαρης να προσεύχεται "Παναγιά μου βοήθα την Ελλάδα".*

Ακολούθησε ένα λιτό γεύμα των τοπικών αρχών στον πρωθυπουργό, τον υπουργό Εθν. Αμύνης και την ολιγάριθμη συνοδεία τους. Ο αείμνηστος Πλαστήρας, έκδηλα συγκινημένος ακόμη από το προσκύνημα, απαντώντας σε προσφώνηση, κήρυξε για μια ακόμη φορά την ανάγκη της εθνικής συμφιλιώσεως και εξομολογήθηκε πως αν είχε αυτοδύναμη κυβέρνηση, θα προχωρούσε στην κατάργηση της θανατικής ποινής και σε περισσότερα μέτρα επιεικείας.

Τότε, έλαβε το λόγο ο Μητροπολίτης Σύρου Φιλάρετος, ο οποίος με βροντώδη φωνή έψεξε έμμεσα τον πρωθυπουργό για τις απόψεις του (της επιεικείας) και του υπενθύμισε ότι "ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός δεν εδίστασε να πάρει το φραγγέλιο όταν χρειάσθηκε".

Αυτό είναι το επεισόδιο που θεώρησε σκόπιμο να μας θυμίσει ο Σεβ. Μητροπολίτης κ. Τίτος. Όσο για τα σχόλιά του και για το "έκπληκτο ακροατήριο" θα μου επιτρέψει να έχω εντελώς αντίθετη άποψη.

Η πολιτική επιεικείας και λήθης του Πλαστήρα, αμέσως μετά το τέλος του Εμφυλίου, ήταν γνωστή στον ελληνικό λαό. Άλλοι συμφωνούσαν και αρκετοί διαφωνούσαν τότε μ' αυτήν. "Έκπληκτο επομένως έμεινε το ακροατήριο από τα λόγια ενός Ορθοδόξου ιεράρχη, που ενοχλήθηκε και αντέδρασε στο κήρυγμα συγχώρεσης και λήθης ενός δοκιμασμένου πατριώτη πρωθυπουργού..."».

Ούτε δύο μέρες δεν πέρασαν από το λόγο της Τήνου και ο Σοφοκλής Βενιζέλος, βρίσκοντας την αφορμή που ζητούσε, απέσυρε τους υπουργούς του κόμματος των Φιλελευθέρων από την κυβέρνηση. Και στις 21 Αυγούστου, ορκίζονται οι πρώτοι υπουργοί της νέας κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Σοφοκλή Βενιζέλο, στην οποία συμμετείχε και ο Γεώργιος Παπανδρέου ως αντιπρόεδρος. Όταν η κυβερνητική κρίση συζητήθηκε στη Βουλή, ο Νικόλαος Πλαστήρας στηλίτευσε τους «γραμματείς και φαρισαίους» που αντέδρασαν στην πολιτική της επιείκειας: «*...εδημιουργήθη κυβερνητική κρίσις διότι εις μιαν θρησκευτικήν εορτήν επανέλαβα το "Ειρήνη υμίν" του Ιησού, διά το οποίο Εκείνος κατεδικάσθη από τους τότε γραμματείς και φαρισαίους. Θα ήτο φυσικά αντίθετον προς την Ιστορίαν, εάν και οι σημερινοί γραμματείς και φαρισαίοι δεν κατεδίκαζον διά τον λόγον αυτόν και έναν κοινόν θνητόν*».

Μεσαιωνικές ιστορίες στον εικοστό αιώνα

Το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου η Ελλάδα συγκλονίζεται από τις αποκαλύψεις για τα όσα συμβαίνουν στο παλαιοημερολογίτικο μοναστήρι της Πευκοβουνογιάτρισσας, στην Κερατέα. Η ηγουμένη Μαριάμ, με τη βοήθεια καλογριών, επιβάλλει βασανιστικές τιμωρίες σε ηλικιωμένες εύπορες γυναίκες, τις οποίες υποτίθεται ότι είχε αναλάβει να γηροκομήσει, με τον όρο να αφήσουν την περιουσία τους στο μοναστήρι. Νηστείες που ξεπερνούν τα όρια αντοχής του ανθρώπινου οργανισμού και σωματικά βασανιστήρια επιβάλλονται και στα ορφανά παιδιά που «φιλοξενούνται» από τη Μαριάμ και τους συνεργάτες της.

Ισχυροί πολιτικοί προστάτες, ως επί το πλείστον συντηρητικοί βουλευτές της Αττικής, που οφείλουν την εκλογή τους στις κατευθυνόμενες ψήφους παλαιοημερολογιτών, δεν επιτρέπουν την παρέμβαση των αρχών. Όταν όμως γίνονται καταγγελίες ακόμη και

για βίαιους θανάτους, οι αρχές επεμβαίνουν. Τα ξημερώματα της 5ης Δεκεμβρίου δεκάδες άνδρες της Χωροφυλακής, με επικεφαλής εισαγγελέα, κυκλώνουν το μοναστήρι. Απαιτούν από τη Μαριάμ να τους δείξει τα παιδιά. Μπροστά στα μάτια των έκπληκτων δικαστικών εμφανίζονται 36 αγόρια και κορίτσια, για τα οποία ο ιατροδικαστής βεβαιώνει ότι βρίσκονται σε άθλια σωματική κατάσταση και διακατέχονται από συμπτώματα φοβίας και θρησκευτικού παραληρήματος. Διατάσσεται η μεταφορά τους στον Παιδικό Σταθμό Λαυρίου. Όμως, η Μαριάμ, οι 300 μοναχές και πολλοί παλαιοημερολογίτες απ' όλη την Αττική, που έσπευσαν στο μοναστήρι μόλις μαθεύτηκε το γεγονός, αντιστέκονται. Τα επεισόδια κατέληξαν στη σύλληψη της Μαριάμ και των συνεργών της, ενώ τα κακοποιημένα παιδιά μεταφέρθηκαν στο Λαύριο.

Η δίκη έγινε έπειτα από δύο χρόνια, το Φεβρουάριο του 1953, στο Κακουργιοδικείο της Αθήνας. Κατέθεσαν δεκάδες μάρτυρες και οι περιγραφές τους για τις συνθήκες του μοναστηριού της Κερατέας θυμίζουν Μεσαίωνα. Ένας από αυτούς, ο Σεραφείμ Σίλβεστρος, κατήγγειλε ότι μέσα στο μοναστήρι πέθαναν φυματικοί η αδελφή του και ο γαμπρός του, ενώ τα τρία παιδιά τους βασανίζονταν καθημερινά. Μάλιστα, ένα από αυτά το κρέμασαν ανάποδα γυμνό και το χτυπούσαν μέχρι να μείνει αναίσθητο. Το ακροατήριο παγώνει όταν ο μάρτυρας καταθέτει πως οι καλόγριες *«προέτρεπαν το γαμπρό του να μολύνει το παιδί του με φυματίωση, γιατί, αν ζούσε, θα γινόταν κακός άνθρωπος. Τον συμβούλευαν να μασάει αυτός το φαγητό του και να ταΐζει μ' αυτό το αγοράκι του, ώστε να πεθάνει πριν απ' αυτόν»*. Κι όλα αυτά για να καρπωθεί το μοναστήρι την περιουσία της οικογένειας, ένα σπίτι και 65 στρέμματα. Άλλοι μάρτυρες μιλούν για «Μαφία», «αγύρτες» και «ληστές». Αντιθέτως, οι πιστοί της Μαριάμ περιγράφουν το μοναστήρι σαν επίγειο παράδεισο, όπου *«τα κελλιά ήταν κελλάκια προνομιούχα, γιατί εκεί έτρωγαν τυράκι, ψαράκι, γαλατάκι και μπλουγουράκι...»*.

Ο εισαγγελέας Κωστόπουλος ξεσπάει: *«Η Κερατέα είναι αίσχος διά την Ελλάδα. Σηκώνονται οι τρίχες της κεφαλής μου. Σκεφθήτε ότι εκεί μέσα πέθαναν 150 φυματικά κορίτσια»*. Ενώ ο διαπρεπής ποινικολόγος Μπαμπάκος χαρακτηρίζει τους κατηγορούμενους *«Μαριάμ και Κόμπανυ»*.

Τα ξημερώματα της Παρασκευής 7 Φεβρουαρίου 1953, οι ένορκοι βγάζουν την απόφασή τους και ο πρόεδρος, εφέτης Τούσης, απαγγέλλει τις ποινές. Η Μαριάμ (Μαρία Σουλακιώτου, κατά κόσμον) καταδικάζεται σε κάθειρξη 10 ετών *«δι' εκβίασιν, έκθεσιν, υπεξαίρεσιν και απάτην»*. Η ίδια ποινή επιβάλλεται και στην Ευφροσύνη Μενδρινού. Ποινή φυλάκισης τριών χρόνων επιβλήθηκε στη Σταυρούλα Μπότση, ενώ ο επίσκοπος των παλαιοημερολογιτών Κωνσταντίνος Αλεξανδρόπουλος καταδικάστηκε επιεικώς για απάτη σε φυλάκιση ενός έτους.

Οι αποκαλύψεις για το μοναστήρι της Κερατέας είχαν θετικές επιπτώσεις για την επίσημη Εκκλησία της Ελλάδος, καθώς αρκετοί κληρικοί και πιστοί στράφηκαν προς αυτήν, εγκαταλείποντας το παλαιό ημερολόγιο.

Ο ΙΔΕΑ και ο Σπυρίδων

Τη νύχτα της 30ής προς την 31η Μαΐου 1951 εκδηλώνεται το κίνημα των αξιωματικών του ΙΔΕΑ, μιας μυστικής οργάνωσης ακροδεξιών μεσαίων στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων, που ιδρύθηκε το 1944 και από τότε ουσιαστικά διοικούσε το Στρατό. Οι πραξικοπηματίες ζητούν να ανακληθεί η παραίτηση από την αρχιστρατηγία του Αλέξανδρου Παπάγου γιατί, όπως υποστηρίζουν, «εξωθήθη» σ' αυτήν. Πολλοί από τους πρωτεργάτες του πραξικοπήματος, όπως οι ταξίαρχοι Χρηστέας, Φροντιστής και Κοντόπουλος, οι συνταγματάρχες Νάτσινας, Μπέλλας και Κουρούκλης, οι Γεώργιος Παπαδόπουλος, Καρδαμάκης, Σπαντιδάκης κ.ά., είχαν παρακολουθήσει τις ενημερωτικές ομιλίες που οργάνωνε το «Ελληνικό Φως» στα χρόνια του Εμφυλίου. Το 1961, βρίσκονται στο παρασκήνιο των εκλογών της «βίας και νοθείας» και αργότερα ορισμένοι απ' αυτούς θα είναι οι πρωταγωνιστές του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967.

Το κίνημα καταστέλλεται και στο πόρισμα του συμβούλου της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης Ζωζωνάκη, που έκανε τις ανακρίσεις, αποκαλύπτεται πως σχεδίαζαν να κάνουν πρωθυπουργό τον αρχιεπίσκοπο Σπυρίδωνα, *«γνωστό για το ρόλο του κατά τον πόλεμο του 1940-41 και τη συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς και τις απέραντες φιλοδοξίες»*, όπως σημειώνει ο Σπ. Λιναρδάτος. Ο αρχηγός των κινηματιών, ταξίαρχος Χρηστέας, κατέθεσε στον ανακριτή:

«Εις μίαν στιγμήν ο υποπτέραρχος Κελαϊδής Εμμ., ευρισκόμενος εις το γραφείον του κ. Κιτριλάκη, εξήλθε διά να κατέβη κάτω και τότε ο ταξίαρχος Ταβουλάρης τον ηρώτησε εάν μπορεί να φέρη τον Δεσπότην από τα Ιωάννινα "Ντακότα", διά να επέμβη ίνα μεταπείση τον Στρατάρχην». Και ο Ζωζωνάκης συμπληρώνει πως έγινε βολιδοσκόπηση και του ίδιου του Σπυρίδωνα: *«...οι περί τον ΙΔΕΑ κινούμενοι απέβλεπον πάντοτε εις τον Αρχιεπίσκοπον, δι' ο και ο μεν αντισυνταγματάρχης Καραμπότσος ωμίλει εις τα Ιωάννινα περί δυναμικωτέρας κυβερνήσεως υπό τον Αρχιεπισκόπον, τα ίδια δε επανελάμβανε και εις την Θεσσαλονίκην, (...)ο δε ταξίαρχος Χρηστέας και ένας άλλος ταξίαρχος επεσκέφθη τον Μακαριώτατον και του επρότεινε να αναλάβη την προεδρίαν της κυβερνήσεως, την οποίαν ούτοι θα εξησφάλιζον διά στρατιωτικού πραξικοπήματος».*

Η περιουσία

Το 1952 απειλήθηκε κρίση στις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας με αφορμή το θέμα της εκκλησιαστικής περιουσίας. Η κυβέρνηση Πλαστήρα, με αντιπρόεδρο τον Σοφ. Βενιζέλο, υπουργό άνευ χαρτοφυλακίου, υπεύθυνο των διαπραγματεύσεων με την Ιεραρχία τον Γ. Βαρβούτη και υπουργό Γεωργίας τον Στ. Αλλαμανή, απειλεί να προχωρήσει σε αναγκαστική απαλλοτρίωση εκκλησιαστικών γαιών και διακοπή της μισθοδοσίας των κληρικών, για να πετύχει τη συγκατάθεση της Εκκλησίας στην παραχώρηση της ακίνητης περιουσίας της. Τις εκτάσεις αυτές η κυβέρνηση τις προόριζε για αποκατάσταση 200.000 ακτημόνων.

Η Ιεραρχία δέχεται να παραχωρήσει μέρος των εκτάσεών της, όχι όμως αυτές που ζητά η κυβέρνηση. Οι διαπραγματεύσεις, στις οποίες παίρνει μέρος και ο μετέπειτα Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Τσάτσος, ως νομικός σύμβουλος της Εκκλησίας, γίνονται σε κλίμα οξύτητας και κινδυνεύουν να ναυαγήσουν. Όπως αναφέρει ο αρχιμανδρίτης Θεόκλητος Στράγκας στο βιβλίο του «Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ Πηγών Αψευδών, 1817-1967», σε κάποια στιγμή των διαπραγματεύσεων ο Σπυρίδων φώναξε προς τον υπουργό Γεωργίας Αλλαμανή: *«Η Εκκλησία παραχωρεί αυτό και αυτό, αν δέχεται η κυβέρνησις, τακτοποιείται το θέμα, αν όχι, τότε ή εγώ θα μείνω αρχιεπίσκοπος ή εσείς υπουργός».*

Στις πολύμηνες συζητήσεις οι δύο πλευρές κωδικοποίησαν τις προτάσεις τους. Το κείμενο που μοιράστηκε στα μέλη της Ιεράς Συνόδου έχει ως εξής: *«Η Πολιτεία εκ της εκκλησιαστικής περιουσίας, της υποκειμένης εις αναγκαστικήν μίσθωσιν ή απαλλοτρίωσιν, ζητεί: 1) Τα 4/5 του συνόλου των καλλιεργουμένων ή καλλιεργησίμων αγρών. 2) Το λεκανοπέδιον της Αττικής, εκτός των εκτάσεων των εχουσών οικοπεδικήν αξίαν. 3) Απάσας τας εκτάσεις των βοσκοτόπων και λειβαδίων, εξαιρουμένων, έστω και εις το διπλάσιον των σημερινών αναγκών, των εκτάσεων αίτινες αναγκαιούσι προς συντήρησιν του ποιμνίου μιας εκάστης Μονής. 4) Τας δασώδεις εκτάσεις, τας κεκαλυμμένας υπό δεκτικών εξημερώσεως αγρίων δένδρων, τας θαμνώδεις τοιαύτας, τας επιδεκτικάς εκχερσώσεως και καλλιεργείας και τας συστάδας δένδρων, τας εντός εξαγοραζομένων κτημάτων, εξαιρουμένων των κυρίως δασών, υπό τον όρον εξασφαλίσεως κατά τινα τρόπον ξυλεύσεως και βοσκής των περιοίκων. 5) Το τίμημα ορίζεται εις το 1/3 της σημερινής αξίας, ως τοιαύτης υπολογιζομένης, κατά το ανώτατον όριον, της αποτιμήσεως του 1931, πολλαπλασιαζομένης επί 400. 6) Ως τρόπος εξοφλήσεως ορίζεται η προκαταβολή 20-25% της αξίας, το δε υπόλοιπον εις 8-10 ετησίας δόσεις.*

Αι απόψεις της Εκκλησίας είναι αι εξής : 1) Επιτόπιος διαδικασία διά την ακριβή καταμέτρησιν και τον καθορισμόν της αποτιμήσεως κατά Μονάς και δι' εκάστην Μητρόπολιν υπό μεικτής Επιτροπής εξ αντιπροσώπων της Εκκλησίας και της Πολιτείας, αποτύπωσις δε των προσδιορισθησομένων υπό της Επιτροπής εκτάσεων εις κτηματολογικά διαγράμματα, συντασσόμενα μερίμνη της Τοπογραφικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Γεωργίας. 2) Τα 3/4 της αγροτικής εκτάσεως θα παραχωρηθώσιν εις το Κράτος. 3) Το 1/2 των βοσκοτόπων και λειβαδίων θα παραχωρηθή ομοίως εις το Κράτος. 4) Συστάδες δένδρων μικράς εκτάσεως, σαφώς καθοριζομένης κατά τεμάχιον, περιεχόμεναι εντός των παραχωρουμένων αγρών, μεταβιβάζονται μετ' αυτών εις το Κράτος. Ωσαύτως μεταβιβάζονται σποραδικά ελαιόδενδρα εντός των αγρών, αποτιμώμενα όμως ιδιαιτέρως. 5) Εκτάσεις καλυπτόμεναι εν συνεχεία υπό αγρελαιών, ή σποραδικώς μεν, αλλ' ευ-

ρισκόμεναι εντός περιοχής ελαιώνων, παραμένουσιν εις τας Μονάς. 6) Τα κυρίως δάση παραμένουσιν εις τας Μονάς, εις δε το Κράτος παραχωρούνται αι δεκτικαί εκχερσώσεως θαμνώδεις εκτάσεις. 7) Διά την ξύλευσιν των περιοίκων και την νομήν των ζώων αυτών εντός των εκκλησιαστικών δασών θα έχωσιν εφαρμογήν αι διατάξεις του δασικού Νόμου αι ισχύουσαι επί των ιδιωτικών δασών. 8) Το λεκανοπέδιον του Νομού Αττικής εξαιρείται γενικώς πάσης παραχωρήσεως. 9) Ως προς το τίμημα και τον τρόπον εξοφλήσεως, η Εκκλησία ζητεί την καταβολήν τοις μετρητοίς ωρισμένου ποσοστού, το δε υπόλοιπον να καλυφθή διά παραχωρήσεως εις αυτήν δημοσίων κτημάτων, ορισθησομένων ως αναπαλλοτριώτων. Και 10) Η Εκκλησία ζητεί όπως ρυθμισθώσιν άπασαι αι μεταξύ αυτής και της Πολιτείας εκκρεμότητες επί του ζητήματος της εκκλησιαστικής περιουσίας, καθώς και αι προκύψασαι τοιαύται εκ των κατά το Ν.Δ 327/47 γενομένων αναγκαστικών μισθώσεων».

Τελικά, οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν σε συμφωνία και, με νομοσχέδιο που ψήφισε η Βουλή, παραχωρήθηκαν από την Εκκλησία 600.000 στρέμματα βοσκοτόπων και 150.000 στρέμματα αγροτικών καλλιεργειών. Ως αντάλλαγμα όμως η Εκκλησία πήρε το «φιλέτο» μεγάλης αξίας οικοπεδικών εκτάσεων στην Αττική.

Η εκτέλεση Μπελογιάννη

Οι εκτελέσεις στελεχών της Αριστεράς, στις αρχές της δεκαετίας του '50, που ξεσήκωσαν κύμα διαμαρτυριών, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο, αποτέλεσαν για τον αρχιεπίσκοπο και την Ιερά Σύνοδο και μια δοκιμασία των «αντοχών» τους απέναντι στην πολιτική εξουσία. Και σ' αυτή την περίπτωση όμως η εκκλησιαστική ηγεσία δεν μπόρεσε να υπερβεί τα «όρια» στις σχέσεις της με την Πολιτεία και να ξεφύγει από την «πεπατημένη» της σιωπής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η στάση στην υπόθεση του Νίκου Μπελογιάννη και των συντρόφων του. Ο Μπελογιάννης, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, είχε μπει παράνομα στην Ελλάδα και συνελήφθη το Δεκέμβριο του 1950. Έντεκα μήνες μετά, το Νοέμβριο του 1951, καταδικάστηκε για πρώτη φορά σε

θάνατο μαζί με άλλους συντρόφους του. Στις 25 Φεβρουαρίου 1952, ο Μπελογιάννης με 28 στελέχη του ΚΚΕ δικάζονται ξανά στο Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών. Ανάμεσά τους και η σύντροφός του, Έλλη Ιωαννίδου, ο οικονομολόγος Δημήτρης Μπάτσης, γιος ναυάρχου που διατέλεσε αυλικός και οι παλαίμαχοι κομμουνιστές Αργυριάδης και Καλούμενος. Την 1η Μαρτίου, εκδίδεται η απόφαση, με την οποία καταδικάζονται σε θάνατο για κατασκοπεία οχτώ από τους κατηγορούμενους, τέσσερις καταδικάζονται σε ισόβια δεσμά, δύο σε είκοσι χρόνια, τέσσερις σε δεκαπέντε, δύο σε δέκα, δύο σε έναν χρόνο και εφτά απαλλάσσονται των κατηγοριών. Την ώρα που στο εξωτερικό ξεσηκώνεται ένα πρωτοφανές κίνημα διαμαρτυρίας για τις καταδίκες σε θάνατο, στην Αθήνα παίζεται ένα άθλιο παιχνίδι και οι ζωές των καταδικασθέντων γίνονται αντικείμενο πολιτικού παζαριού. Ένας από τους ξένους ανταποκριτές στην Ελλάδα, ο Όμηρος Μπόγκαρτ, χαρακτηρίζει το παζάρι αυτό *«ποδόσφαιρο με ανθρώπινα κεφάλια»*.

Βουλευτές της ΕΔΑ κάνουν αλλεπάλληλα διαβήματα στον αρχιεπίσκοπο. Ο Σπύρος Λιναρδάτος («Από τον Εμφύλιο στη Χούντα») παραθέτει την αφήγηση του Παναγιώτη Κατερίνη, ο οποίος την εποχή εκείνη ήταν ένα από τα ηγετικά στελέχη της Αριστεράς: *«Ο Αρχιεπίσκοπος τούς βεβαιώνει πως του έχει προκαλέσει μεγάλη εντύπωση η παλληκαριά, η πίστη στις ιδέες, η αυτοθυσία, το ηθικό μεγαλείο του Μπελογιάννη. Η αυταπάρνηση στον Μπελογιάννη είναι ανώτερη και απ' αυτήν των πρώτων χριστιανών, λέει ο Αρχιεπίσκοπος. Γιατί αυτός δεν έχει καμμία ελπίδα για μέλλουσα ζωή, αφού δεν την πιστεύει. Δεν δέχεται ο Σπυρίδων να κάνει δημόσια δήλωση εναντίον των εκτελέσεων, γιατί φοβάται, όπως εξομολογείται στους βουλευτές της ΕΔΑ, τις αντιδράσεις μέσα στην ίδια την Εκκλησία. Υπόσχεται όμως να εκφράσει ευχή στον βασιλιά»*.

Τις ίδιες μέρες, ο Σπυρίδων δέχεται τηλεγραφήματα από Αμερικανούς κληρικούς, καθώς και επισκόπους και ιερείς της Αγγλικανικής Εκκλησίας, με τα οποία του ζητούν να ακολουθήσει το παράδειγμα του Ιωάννου του Χρυσοστόμου και να σώσει τους μελλοθάνατους.

Οι μέρες περνούν και η αγωνία για την τύχη των οχτώ κορυφώνεται. Στις 28 Μαρτίου, ο πατριάρχης Αλεξανδρείας με τηλεγράφη-

μά του προς τον Σπυρίδωνα ζητάει: «*...εν ονόματι της χριστιανικής πίστεως και της διδασκαλίας του Χριστού, όπως επέμβη διά να μην εκτελεσθούν οι οκτώ κομμουνισταί και ούτω αποτραπή η αιματοχυσία*». Στις 29 Μαρτίου, στην εφημερίδα «Προοδευτική Αλλαγή» δημοσιεύεται δήλωση του μητροπολίτη Ναυπακτίας: «*Δεν πρέπει να γίνουν οι εκτελέσεις. Η γνώμη της Εκκλησίας είναι εκπεφρασμένη*».

Ο αρχιεπίσκοπος όμως δεν έκανε ούτε κι εκείνες τις ύστατες ώρες δήλωση για αποτροπή των εκτελέσεων. Και σε βουλευτή της ΕΔΑ που τον επεσκέφθη τη νύχτα της 29ης Μαρτίου, λίγες ώρες πριν οδηγηθούν στο Γουδί για εκτέλεση οι Μπελογιάννης, Μπάτσης, Αργυριάδης και Καλούμενος, περιορίστηκε να πει ότι είναι βέβαιος πως οι εκτελέσεις θα γίνουν.

Ουδείς γνωρίζει αν υπήρξε διάβημα του Σπυρίδωνα στο βασιλιά, όπως είχε υποσχεθεί. Αλλά ακόμη κι αν έγινε, είχε λίγες πιθανότητες να φέρει αποτέλεσμα, δεδομένου ότι «*η γνώμη της Εκκλησίας, και αν ακόμη είχε εκφραστεί από τον προκαθήμενό της, δεν βαρύνει πολύ αυτές τις ώρες. Οι πολιτικές σκοπιμότητες και άλλες παρεμβάσεις είναι πολύ ισχυρότερες*» (Σπ. Λιναρδάτου, όπ. παρ.).

Ο Καζαντζάκης

Τον Ιούλιο του 1954, ο Νίκος Καζαντζάκης μπαίνει στο στόχαστρο της Ιεράς Συνόδου, που ζητά από το Πατριαρχείο να αφορίσει τα έργα του «Καπετάν Μιχάλης» και «Τελευταίος Πειρασμός», γιατί «*διασύρεται η Εκκλησία και διαπομπεύονται οι θεσμοί της*». Παράλληλα, ζητάει και την παρέμβαση της Εισαγγελίας Αθηνών.

Η ενέργεια αυτή προκαλεί θύελλα αντιδράσεων. Η κυβέρνηση τιμωρεί τους δημοτικούς συμβούλους, σε όλη τη χώρα, που διαμαρτυρήθηκαν για τη στάση της Εκκλησίας απέναντι στο μεγάλο Έλληνα συγγραφέα. Στις 4 Μαΐου 1955, το θέμα φτάνει στη Βουλή. Η κυβέρνηση Παπάγου δέχεται έντονη κριτική από τα κόμματα του Κέντρου και της Αριστεράς. Ιδιαίτερα επικριτικοί της στάσης της ήταν βουλευτές της Κρήτης. Τελικά, μπροστά στο σάλο που δημιουργήθηκε και παρά την πίεση της Συνόδου και συντηρητικών βουλευτών, η Εισαγγελία δεν πήρε μέτρα κατά του «βλάσφημου» Καζαντζάκη.

Το πογκρόμ της Κωνσταντινούπολης

Μέχρι το θάνατό του ο Σπυρίδων παρέμεινε πρόεδρος της Επιτροπής Συμπαράστασης στον κυπριακό λαό και ήταν ο κύριος ομιλητής σε όλα τα μεγάλα συλλαλητήρια που έγιναν στην Αθήνα. Η εξάρτηση όμως της Εκκλησίας από την πολιτική εξουσία δεν επέτρεπε ούτε στο ελάχιστο τη διαφοροποίησή της από τις συμβιβαστικές θέσεις της κυβέρνησης του παπαγικού «Συναγερμού» στο Κυπριακό.

Τη νύχτα της 6ης Σεπτεμβρίου 1955, πλήθη Τούρκων, φανατισμένων από την πληροφορία για έκρηξη στο τουρκικό προξενείο Θεσσαλονίκης (σ.σ. όπως αποδείχθηκε αργότερα, τη βόμβα είχαν τοποθετήσει πράκτορες της Άγκυρας), ξεχύνονται στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης και καταστρέφουν ελληνικά καταστήματα, πυρπολούν εκκλησίες, βασανίζουν γέροντες, δολοφονούν ιερείς. Και στη Σμύρνη γίνονται επιθέσεις εναντίον Ελλήνων στρατιωτικών του κλιμακίου του ΝΑΤΟ.

Η διεθνής κοινή γνώμη συγκλονίζεται. Οι μεγάλες ξένες εφημερίδες φιλοξενούν αναλυτικά ρεπορτάζ για τις αγριότητες σε βάρος των Ελλήνων της Πόλης. Ο ελληνικός λαός ξεσηκώνεται και τα κόμματα της αντιπολίτευσης ζητούν ριζικές αλλαγές στην εξωτερική πολιτική. Η κυβέρνηση, όμως, περιορίζεται σε διαβήματα στην Άγκυρα, την Ουάσιγκτον, το Λονδίνο και την έδρα του ΝΑΤΟ, ενώ προσπαθεί να κατευνάσει τα πνεύματα στο εσωτερικό.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας επιθυμούσε μεγαλύτερη συμπαράσταση από την Αθήνα. Δεν τη βρήκε όμως. Και μπορεί να μη μίλησε ποτέ δημοσίως για τη στάση της Αθήνας και της Εκκλησίας της Ελλάδος εκείνες τις τραγικές ώρες, όμως σε συζητήσεις με συνεργάτες του ήταν αποκαλυπτικός: *«Ο Αθηναγόρας ήταν ολότελα απογοητευμένος από την Αθήνα. Μου είπε ότι ο Έλληνας επιτετραμμένος παρέδωσε με χαμόγελο στο υπουργείο Εξωτερικών της Άγκυρας τη νότα διαμαρτυρίας που είχε συντάξει ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος εκ μέρους της κυβερνήσεως των Αθηνών...»* (Δ. Τσάκωνας «Αθηναγόρας, ο Οικουμενικός των Νέων Ιδεών»).

Όσο για τη στάση της Εκκλησίας της Ελλάδας, ο ίδιος συνερ-

γάτης του Πατριάρχη σημειώνει: *«Μ' όλο που υπήρχε Εκκλησία της Ελλάδος και θρησκευτικές οργανώσεις και ορθόδοξο πλήρωμα, δεν έγινε ούτε μία ουσιώδης διαμαρτυρία διά την καταστροφή των χριστιανικών ναών και των λειψάνων, ούτε μία αγρυπνία, έστω σ' έναν ναό της Ελληνικής Πρωτευούσης, πράγμα που περιέργως συνέβη αργότερα κατά την συνάντηση Πάπα Παύλου ΣΤ' και Οικουμενικού Πατριάρχου Αθηναγόρα Α' στα Ιεροσόλυμα...»*.

Ο αρχιεπίσκοπος Σπυρίδων δέχεται συνεχείς πιέσεις από την κυβέρνηση. Ακόμη και στις 20 Σεπτεμβρίου, που είχε οριστεί ημέρα πένθους για το πογκρόμ των Ελλήνων της Πόλης, η ραδιοφωνική μετάδοση του αρχιεπισκοπικού μηνύματος καθυστερεί είκοσι πέντε λεπτά, γιατί οι εκπρόσωποι της κυβέρνησης τον πιέζουν να αποφύγει τις επιθέσεις κατά των συμμάχων. Κι αυτός περιορίζεται, τελικά, σε μια γενικόλογη καταδίκη: *«...ενώπιον του ανοσιουργήματος οι ισχυροί σιωπούν, οι φίλοι υποκρίνονται και οι δράσται μάς εμπαίζουν»*.

Στις 12 Μαρτίου 1956, λίγες μέρες πριν από το θάνατό του, ο Σπυρίδων, ως πρόεδρος της Πανελληνίου Επιτροπής Ενώσεως Κύπρου, κάλεσε το λαό της Αθήνας σε συλλαλητήριο στην Ομόνοια, σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη σύλληψη του αρχιεπισκόπου Μακαρίου από τους Άγγλους. Η κυβέρνηση, πιεζόμενη από τον πρέσβη των ΗΠΑ Κάνον, απαγορεύει το συλλαλητήριο, επικαλούμενη «άτακτα στοιχεία», που «προετοιμάζουν γεγονότα ευρείας εκτάσεως». Ο αρχιεπίσκοπος συμμορφώνεται, ματαιώνει τη συγκέντρωση και, υιοθετώντας τις κυβερνητικές θέσεις, λέγει ότι *«σκότιαι δυνάμεις είχον καταστρώσει σχέδια να μεταβάλουν εις αληθή αλληλοσφαγήν το σημερινόν συλλαλητήριον»*.

Ο ίδιος ο Σπυρίδων ποτέ δεν μίλησε ανοιχτά γι' αυτές τις πιέσεις. Όμως, ένας από τους στενότερους συνεργάτες του εκείνα τα χρόνια, ο μητροπολίτης Κοζάνης Διονύσιος, έγραψε ότι η Πανελλήνια Επιτροπή Αυτοδιαθέσεως Κύπρου, πρόεδρος της οποίας ήταν ο αρχιεπίσκοπος, δεν μπόρεσε να προβάλει το κυπριακό πρόβλημα λόγω της εξάρτησης της Εκκλησίας από την Πολιτεία.

ΔΩΡΟΘΕΟΣ, Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΩΝ 17 ΜΗΝΩΝ – ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ – Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΨΗΦΟΥ ΤΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ – ΤΟ «ΜΕΤΑΘΕΤΟ» – «ΕΠΤΑ» ΚΑΤΑ ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ – ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ – ΟΙ ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ – ΣΥΜΠΛΟΚΕΣ ΣΤΗΝ ΙΕΡΑΡΧΙΑ

Ο Σπυρίδων πέθανε στις 21 Μαρτίου 1956 και στις 29 του ιδίου μήνα η Ιεραρχία, με 40 ψήφους, εκλέγει νέο αρχιεπίσκοπο, το μητροπολίτη Λαρίσης Δωρόθεο. Άνθρωπος χαμηλών τόνων, που προτιμούσε ν' ασχολείται με το Κανονικό Δίκαιο, ο Δωρόθεος θα μείνει στην Ιστορία ως ο αρχιεπίσκοπος που ήταν μόνο 17 μήνες στην κορυφή της Ελληνικής Εκκλησίας, αφού πέθανε στις 26 Ιουλίου 1957. Διαδέχθηκε τον Σπυρίδωνα στην Επιτροπή Συμπαράστασης στον αγώνα του κυπριακού λαού και ήταν ομιλητής στο μεγάλο συλλαλητήριο που έγινε στην Ομόνοια, στις 9 Μαΐου 1956. Στο συλλαλητήριο αυτό έγιναν άγριες συγκρούσεις μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομικών που χρησιμοποίησαν τα όπλα τους. Τελικός απολογισμός: τρεις διαδηλωτές κι ένας αστυνομικός έχασαν τη ζωή τους και δεκάδες τραυματίστηκαν.

Η σύντομη παραμονή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο σημαδεύτηκε από τη συνέχιση της πολιτικής τού Σπυρίδωνος κατά της σύναψης διπλωματικών σχέσεων μεταξύ του ελληνικού κράτους και του Βατικανού. Επί της αρχιερατείας του έγινε και η αποκατάσταση στο βαθμό του επισκόπου (όχι όμως στις έδρες τους) των μητροπολιτών Κοζάνης Ιωακείμ και Ηλείας Αντωνίου, οι οποίοι είχαν καθαιρεθεί το 1944 λόγω της συμμετοχής τους στο ΕΑΜ.

Αυγουστίνος Καντιώτης

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '50 αρχίζει να γίνεται γνωστός ένας ιδιόρρυθμος κληρικός, ο Αυγουστίνος Καντιώτης. Γεννημένος το 1907, στρατιωτικός ιερέας στα χρόνια του Εμφυλίου, ξεκίνησε τη δραστηριότητά του από τη «Ζωή», γρήγορα, όμως, αποχώρησε και συνέχισε ως ιεροκήρυκας σε διάφορες επαρχιακές πόλεις. Τράβηξε πάνω του τους προβολείς της δημοσιότητας με την

οργάνωση οργισμένων διαδηλώσεων κατά του Καρνάβαλου και των καλλιστείων, με τους πιστούς του να σπάνε τα τζάμια των ξενοδοχείων, όπου διαδραματίζονταν αυτές οι «ηθικές παρεκτροπές».

Μέσα σε λίγα χρόνια, ο Καντιώτης κατάφερε να γίνει «ο φόβος και ο τρόμος» πολιτικών και κυρίως εκκλησιαστικών ηγετών. *«Δεκαετίες ολόκληρες, κριτήριο πολλών εκκλησιαστικών ενεργειών ή θεολογικών απόψεων ήταν στην Ελλαδική Εκκλησία η αποφυγή και μόνον της κριτικής του Καντιώτη. Επίσκοποι, κληρικοί και θεολόγοι, αλλά και κοσμικοί άρχοντες μεριμνούσαν έμφοβοι να μην περιπέσουν στην μήνιν του: φοβούνταν τον αδίστακτο διασυρμό, την κατασυκοφάντηση, τις ύβρεις και τη χυδαιολογία που μπορούσε να εξαπολύσει ανεξέλεγκτα εναντίον τους. Ποτέ ο ελληνικός χώρος -ούτε και σε περιόδους τυραννικής δικτατορίας- δεν γνώρισε τέτοια πνευματική τρομοκρατία, σαν αυτή που άσκησε ο Καντιώτης μέσα στο σώμα της Ελλαδικής Εκκλησίας»* (βλ.Χρ. Γιανναράς όπ. παρ.).

Στους οπαδούς του Καντιώτη, τους οποίους είδαμε και πρόσφατα να επιβάλουν δυναμικά τις απόψεις τους σε βάρος των εκλεγμένων από την Ιεραρχία και υποστηριζομένων από τον αρχιεπίσκοπο Σεραφείμ μητροπολιτών Αττικής και Λαρίσης, συναντάμε το χαρακτηριστικό τύπο «θρησκευτικού ανθρώπου» με την ξεχωριστή εξωτερική εμφάνιση, που πρέπει να εκφράζει την «εσωτερική ηθικότητα», όπως επιτάσσουν οι παραεκκλησιαστικές οργανώσεις. *«Δεν χρειάζεται χωρίστρα των μαλλιών. Ο λαιμοδέτης πρέπει να είναι απλούς και σοβαρός, τα δε παντελόνια όχι γυριστά και μοδέρνα... Βλέμματα άτακτα και γέλωτες ανάρμοστοι και λόγοι ασύνετοι και απερίσκεπτοι και τρόπος και σύνολον και εμφάνισις ουχί κοσμία, είναι εμπόδια σοβαρά εις τον εργάτην του Ευαγγελίου... Πρέπει εις όλα να μορφώνεται ενιαίος τύπος...»* (από τα πρακτικά της «Ζωής»).

Οι δικτάτορες του Απριλίου 1967 επέβαλαν την εκλογή του Αυγουστίνου Καντιώτη στη μητρόπολη Φλωρίνης και από τότε αυτή η ακριτική πόλη έγινε το κέντρο της δράσης των «σκληρών» μελών των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων.

Ο παπάς των φτωχών

Στην αντίπερα όχθη βρίσκονται απλοί ιερωμένοι, που υπηρετούν στις φτωχές συνοικίες της πρωτεύουσας και των άλλων πόλε-

ων και αντιμετωπίζουν συχνά την ...μήνιν των εισαγγελέων του μετεμφυλιακού κράτους. Ένας απ' αυτούς είναι και ο παπα-Γιώργης Πυρουνάκης, που λειτουργεί σε μια εκκλησία- παράγκα της Ελευσίνας. Το Μάιο του 1959, ο βουλευτής Πειραιά του Κόμματος των Προοδευτικών Ευάγγελος Σαββόπουλος κατήγγειλε με ερώτησή του στη Βουλή ότι η υποδιοίκηση Χωροφυλακής Ελευσίνας είχε σχηματίσει έναν ογκωδέστατο φάκελο κατά του ιερέα τού Αγίου Γεωργίου παπα-Πυρουνάκη, επειδή υποστήριζε τα αιτήματα των άνεργων εργατών της ενορίας του. Τελικά, ο παπα-Πυρουνάκης απέφυγε τη δίωξη χάρη στη στήριξη του τότε μητροπολίτη Αττικής Ιακώβου. Λίγα χρόνια αργότερα, ήταν ένας από τους κληρικούς που στάθηκαν στο πλευρό των φοιτητών στον αγώνα κατά της δικτατορίας της 21ης Απριλίου.

«Ποτέ ψήφον μη δεχθήτε»

Στις 11 Μαΐου 1957, στο μητροπολιτικό ναό Αθηνών ενθρονίζεται ο διάδοχος του Δωρόθεου, μητροπολίτης Πατρών Θεόκλητος. Η εκλογή του (πήρε 31 ψήφους σε σύνολο 58 παρόντων) συνοδεύτηκε από έντονο παρασκήνιο, στο οποίο πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε ο εκλεγόμενος στην Αχαΐα υπουργός Παιδείας Αχιλλέας Γεροκωστόπουλος. Η υποστήριξη στον Θεόκλητο επιτυγχάνεται σε συσκέψεις που γίνονται σε σπίτια μητροπολιτών. Και ο μητροπολίτης Πατρών, όταν ανεβαίνει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, ανταποδίδει τη βοήθεια, εξασφαλίζοντας διά του «μεταθετού» μεγαλύτερες μητροπόλεις για δέκα από τους υποστηρικτές του, μεταξύ των οποίων ήταν και ο μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ, μητροπολίτης Άρτας τότε, που μετατέθηκε στη μητρόπολη Ιωαννίνων.

Το Νοέμβριο του 1958, η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας αποφασίζει, με ψήφους 40 υπέρ έναντι 13 κατά, να απαγορεύσει την ψήφο των κληρικών στις βουλευτικές εκλογές. Την πρόταση να επιτραπεί η ψήφος εισηγήθηκε ο μητροπολίτης Σύρου. Οι περισσότεροι μητροπολίτες επικαλέστηκαν για την αιτιολόγηση της άρνησής τους λόγους κυρίως θεολογικούς. Όπως ο μητροπολίτης Αττικής Ιάκωβος: *«Είναι άξιον πάσης εξάρσεως και υπογραμμίσεως το γεγονός ότι η Ιερά Σύνοδος της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος*

από της ιδρύσεως αυτής μέχρι σήμερον, εν ενί στόματι, διά μέσου των υπέρ εκατόν είκοσι ετών τής ζωής αυτής, διαρρήδην ηρνήθη την ανάμιξη του ιερού κλήρου εις τα πολιτικά και εις τας εκλογάς. Στώμεν καλώς και μετά προσοχής, άγιοι αδελφοί, επί του προκειμένου το πολίτευμα του κληρικού εν ουρανοίς υπάρχει. Θυσιαστήριον και πολιτική και πολιτικολογία είναι άκρως αντίθετα».

Όμως, άλλοι, μεταξύ τους και ο αρχιεπίσκοπος Θεόκλητος, προχώρησαν παραπέρα, υποστηρίζοντας ότι δεν μπορεί να επιτραπεί η ψήφος στους κληρικούς, γιατί δεν είναι δυνατός ο «έλεγχός» τους. Μάλιστα, ο Θεόκλητος εξήγησε ότι αν ήταν δυνατή η «κατεύθυνση» της ψήφου στο κόμμα που υποστηρίζει η Εκκλησία, τότε θα μπορούσε να επιτραπεί και η συμμετοχή των κληρικών στην εκλογική διαδικασία:

«...το πολίτευμα ημών εν ουρανοίς υπάρχει. Η αποστολή ημών είναι να διαπλάσωμεν ψυχάς χριστιανικάς. Οταν τούτο κατωρθώσωμεν, τότε θα γνωρίζουν οι χριστιανοί μας πού έγκειται η ωφέλεια και η σωτηρία και εκεί θα δίδουν τας ψήφους των. Δεν συμφέρει να ψηφίζουν οι κληρικοί, διότι εάν επικρατήση κατά τας εκλογάς η μερίς την οποίαν θα υποστηρίξη η Εκκλησία, έχει καλώς, εάν όμως αποτύχη, τι δέον γενέσθαι τότε; Συνεπώς, ακούσατε και εμέ: ποτέ ψήφον μη δεχθήτε, διότι είναι ζήτημα αν σας ακούσουν οι ιερείς και θα επέλθη εξευτελισμός του Κλήρου. Επομένως, να το προσέξητε και επί πλέον να έχητε και δίδαγμα την τάσιν των λαϊκών να θέλουν να ψηφίζουν κατά τας εκλογάς των Αρχιερέων».

Ο αρχιεπίσκοπος «αιφνιδιάζει» την κυβέρνηση

Το Σεπτέμβριο του 1958, ο Θεόκλητος, πρόεδρος της Πανελληνίου Επιτροπής Αυτοδιαθέσεως Κύπρου, καταδικάζει σε διάγγελμά του τις αγγλικές ωμότητες στην Κύπρο. Όμως, σε αντίθεση με τους προκατόχους του, Σπυρίδωνα και Δωρόθεο, που περιορίζονταν σε γενικόλογες καταγγελίες, χωρίς να κατονομάζουν τους «συμμάχους» μας, αιφνιδιάζει την κυβέρνηση Καραμανλή, χαρακτηρίζοντας τη συντηρητική κυβέρνηση του Λονδίνου «Καννιβάλους Τόρρυδες», ενώ δεν παραλείπει να προσθέσει πως η πολιτική της Ελλάδας δεν μπορεί να υπαγορεύεται και να περιορίζεται από την ανάγκη υποταγής στα συμφέροντα του αγώνα του «ελεύθερου

κόσμου» εναντίον του κομμουνισμού: «*Η αχαλίνωτος βαρβαρότης των απειραρίθμων στρατιωτικών ορδών του κυριάρχου, με μοναδικά θύματα τους Κυπρίους αδελφούς μας, ουχί μόνον έχει συνεπίκουρον την ανοχήν των φερομένων ως συμμάχων της Ελλάδος μεγάλων τε και μικρών, αλλά και την εγκληματικην συνενοχήν αυτών επί τω σκοπώ, όπως παντί τρόπω, κατασιγάσουν την φωνήν των βαρβάρως καταδυναστευομένων Κυπρίων. (...) Είναι καιρός πλέον να διδάξωμεν, ότι τα εθνικά ζητήματα δεν προδίδονται προς χάριν των λεγομένων ιδεολογικών συμφερόντων ή κοινωνικών συστημάτων*».

Οι φιλοκυβερνητικές, αλλά και ορισμένες κεντρώες εφημερίδες επιτίθενται στον αρχιεπίσκοπο χαρακτηρίζοντας το διάγγελμα «*επικίνδυνον σύμπτωμα πολιτικής και πνευματικής αναρχίας*». Μάλιστα, οι πιο ακραίοι φτάνουν να τον κατηγορήσουν ακόμη και για «συμμαχία με τον Κομμουνισμό». Αντιθέτως, η εφημερίδα της ΕΔΑ «Αυγή» υποστήριξε τον Θεόκλητο: «*Μήπως δεν είναι αλήθεια ότι χωρίς την εγκληματική συνενοχή του Ντάλλες (σ.σ. υπουργός Εξωτερικών, τότε, των ΗΠΑ) και ολόκληρης της Ιεράς Συμμαχίας του ΝΑΤΟ οι Βρεταννοί αποικισταί και οι Τούρκοι μπράβοι τους δεν θα μπορούσαν να σφάζουν και να κρεμούν, να βασανίζουν γυναίκες και να λογχίζουν γέροντες, να εξευτελίζουν ιερείς και να πυρπολούν ελληνικά σπίτια και εκκλησίες;* ».

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, αντιμετωπίζοντας, όπως άλλωστε και οι προκάτοχοί του, την Εκκλησία ως μια «υποτελή» δημόσια υπηρεσία, κάλεσε τον Θεόκλητο κι αυτός έδωσε τις αναγκαίες εξηγήσεις, λέγοντας πως δεν είχε σκοπό να αναμιχθεί στην πολιτική, αλλά απλώς το διάγγελμά του ήταν μία «*έντονος έκφρασις του δικαίου παραπόνου διά την έλλειψιν κατανοήσεως και την άδικον συμπεριφοράν κατά της Ελλάδος*».

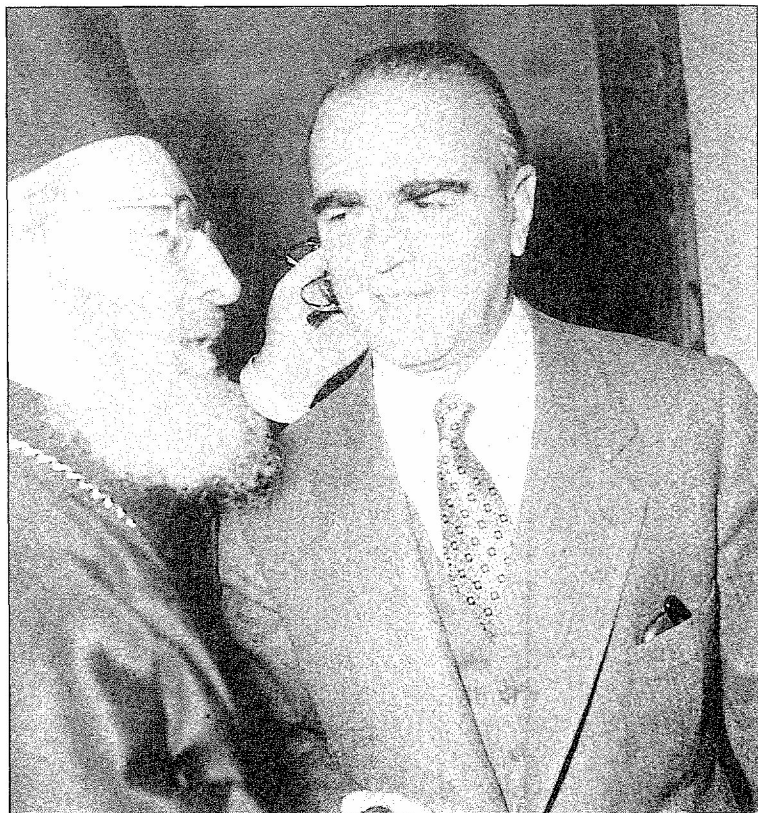
Βεβαίως, ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών δεν προσχώρησε –έστω και αργά– στο ...«αντιμπεριαλιστικό στρατόπεδο». Γεγονός, όμως, είναι πως το διάγγελμα ήταν μια πολιτική πράξη παράλληλη με κινήσεις συντηρητικών κύκλων στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας και της Κύπρου, που ζητούσαν πιο «σκληρή» αντιμετώπιση των συμμάχων. Ο Σπύρος Λιναρδάτος στο βιβλίο του «Από τον Εμφύλιο στη Χούντα» σημειώνει: «*Η αλήθεια είναι ότι ακόμη και κύκλοι της Δεξιάς και ηγετικοί παράγοντες της Εκκλησίας στην Ελλάδα και στην*

Κύπρο υποστηρίζουν, αυτή την περίοδο, ότι η ελληνική κυβέρνηση θα πρέπει να φτάσει και ώς την αποχώρηση από το ΝΑΤΟ ή τουλάχιστον να απειλήσει ότι θα το κάνει, αν οι Αγγλοι επιμένουν να εφαρμόσουν το Σχέδιο Μακμίλαν (σ.σ. τότε συντηρητικός πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας, που προωθούσε σχέδιο διχοτόμησης της Κύπρου). Λίγες μέρες πριν από το διάγγελμα Θεόκλητου, έχει κάνει τέτοιες υποδείξεις στην ελληνική κυβέρνηση ο μητροπολίτης Άνθιμος (σ.σ.: της Εκκλησίας της Κύπρου), ενώ ο ίδιος ο Γρίβας συσταίνει να προσανατολιστεί η εξωτερική πολιτική της χώρας προς την ενεργό ουδετερότητα».

Η μεγάλη κρίση του '59

Χωρίς να έχει την προσωπικότητα και τα ηγετικά προσόντα του Χρύσανθου, του Δαμασκηνού ή του Σπυρίδωνος, ο Θεόκλητος βρέθηκε στο επίκεντρο μιας μεγάλης κρίσης, που ταλάνισε γι' αρκετό διάστημα την Εκκλησία, απειλώντας την ακόμη και με διχασμό. Από τη μια πλευρά, βρίσκονταν πολλοί μητροπολίτες που επιδίωκαν την εκλογή τους με το «μεταθετό» σε οικονομικά ισχυρότερες μητροπόλεις και με κάθε ευκαιρία αμφισβητούσαν την αρχιεπισκοπική εξουσία. Από την άλλη, ήταν η κυβέρνηση της ΕΡΕ που ήθελε να ελέγξει την εκλογή αρχιεπισκόπου και μητροπολιτών. Ακόμη, επιδίωκε την κατάργηση του «μεταθετού» πιεζόμενη από τους βουλευτές της πλειοψηφίας, πολλοί από τους οποίους όφειλαν την εκλογή τους στις ψήφους των χιλιάδων μελών των πανίσχυρων παραεκκλησιαστικών οργανώσεων, που είχαν τη δύναμη να κατεβάσουν στους δρόμους χιλιάδες πιστούς. Η κατάργηση του «αμαρτωλού» μεταθετού ήταν ένα από τα κύρια συνθήματα των οργανώσεων αυτών.

Στον «πόλεμο» αυτό συμμετείχαν και τα ανάκτορα, που επιδίωκαν πάση θυσία την εκλογή σε μητροπολίτη του πρωθιερέα τους, αρχιμανδρίτη Ιερώνυμου Κοτσώνη, ως ένα πρώτο βήμα για την ανάδειξή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Ο καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ιερώνυμος Κοτσώνης αποτελούσε «κόκκινο πανί» για την πλειονότητα των μητροπολιτών, που θεωρούσαν προτεσταντικές πολλές απόψεις του. Μάλιστα, η μετάφραση που έκανε σ' ένα προτεσταντικό βιβλίο τον

Συνάντηση του αρχιεπισκόπου Θεόκλητου με τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή, για το εκκλησιαστικό πρόβλημα, το 1959 (από το αρχείο Μεγαλοοικονόμου).

οδήγησε στο «εδώλιο» του επισκοπικού δικαστηρίου της Αρχιεπισκοπής, αθωώθηκε όμως, ύστερα από παρέμβαση των ανακτόρων στον Θεόκλητο.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα έντονης διαμάχης των εκφραστών διαφορετικών συμφερόντων ο Θεόκλητος προσπαθούσε να κρατήσει τις ισορροπίες. Στις συνεδριάσεις της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου συμφωνούσε με τους υπέρμαχους της άμεσης εκλογής (και διά μεταθέσεως, όπως όριζε ο κατοχικός Καταστατικός Χάρτης 671/1943) νέων μητροπολιτών για την κάλυψη των κενών θέσεων. Στην πράξη όμως, θέλοντας να τα έχει καλά με την κυβέρνηση και

φοβούμενος την αντίθετη προς τις θέσεις του πλειοψηφία των μελών της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, δεν προχωρούσε σ' εκλογές. Όμως, η κρίση δεν απεφεύχθη...

Το πρωΐ της 7ης Απριλίου 1959, συνέρχεται η Διαρκής Ιερά Σύνοδος. Στην αρχή τής συνεδρίασης όλα βαίνουν ομαλώς και τίποτα δεν προμηνύει τη θύελλα που θ' ακολουθήσει, αλλά το θερμόμετρο ανεβαίνει όταν ο μητροπολίτης Σάμου θέτει θέμα πλήρωσης των κενών μητροπολιτικών εδρών. Το θέμα προέκυψε μετά την εγγραφή στον κατάλογο των υποψηφίων του αρχιμανδρίτη Κοτσώνη. Ο Θεόκλητος αντιτάσσεται λέγοντας πως πρέπει να προηγηθεί η σύνταξη του νέου Καταστατικού Χάρτη και υπενθυμίζει ότι με τη θέση αυτή συμφωνεί και η Πολιτεία. Όμως, η πλειοψηφία των 13 μελών της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου επιμένει στην εκλογή και τότε ο αρχιεπίσκοπος λύνει τη συνεδρίαση και αποχωρεί ακολουθούμενος από πέντε μητροπολίτες (Δράμας, Κερκύρας, Ηλείας, Κίτρους και Ξάνθης), ενώ διατάσσει να κλειδωθούν οι πόρτες του παρεκκλησίου της Ιεράς Συνόδου, για να μην μπορέσουν οι αντίπαλοί του να τελέσουν το «μήνυμα» των νέων αρχιερέων, σε περίπτωση που θα προχωρούσαν σε εκλογές.

Στην αίθουσα παραμένουν επτά μητροπολίτες (Καβάλας, Λευκάδος, Σάμου, Φωκίδος, Μεσσηνίας, Θεσσαλιώτιδος και Πρεβέζης), οι οποίοι, ύστερα από πρόταση του μητροπολίτη Καβάλας (και μετέπειτα αρχιεπισκόπου) Χρυσοστόμου, συνέρχονται σε νέα συνεδρίαση και αποφασίζουν τη μετάθεση του μητροπολίτη Πρεβέζης Στυλιανού Κορνάρου στη μεγαλύτερη μητρόπολη Φθιώτιδος και την εκλογή του αρχιμανδρίτη Δαμασκηνού Παπαχρήστου στη μητρόπολη Ολυμπίας - Τριφυλίας.

Οι δύο πλευρές αρχίζουν να κατηγορούν η μία την άλλη μέσω του Τύπου:

«Οι αποχωρήσαντες μητροπολίται (σ.σ. όσοι ακολούθησαν τον αρχιεπίσκοπο) ετόνιζαν ότι ο Μητροπολίτης Καβάλας είχε προ πολλού αξιώσει την προσάρτησιν της Μητροπόλεως Ελευθερουπόλεως εις την Μητρόπολίν του, η οποία όμως δεν εγένετο αποδεκτή υπό του Αρχιεπισκόπου. Με τον Μακαριώτατον είχον επίσης ψυχρανθεί –προσέθεταν– ο Μητροπολίτης Σάμου κ. Ειρηναίος καθώς και ο Μητροπολίτης Φωκίδος, διά προσωπικούς λόγους. Ενδει-

—Καὶ παπᾶς ἔγινες, Κώστα;
—Ἔτσι τὤφερε ἡ κατάρα!...

ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ. — Εἰρήνη ὑμῖν, ρὲ σεῖς!...

Ο Φωκίων Δημητριάδης σχολιάζει με το πενάκι του την κρίση στην Εκκλησία στα τέλη της δεκαετίας του '50.

κτικόν των ανωτέρω διαφωνιών είναι και το γεγονός ότι από τινος χρόνου μερικοί εκ των διαφωνησάντων προς τον Αρχιεπίσκοπον Μητροπολιτών ενήργουν ανεξαρτήτως και άνευ της συγκαταθέσεως της ολομελείας της Ιεράς Συνόδου, υποβάλλοντες διάφορα υπομνήματα εις το υπουργείον Παιδείας και το Πολιτικόν Γραφείον επί εκκλησιαστικών θεμάτων» (από τις εφημερίδες της εποχής).

Οι «επτά» δίνουν τη δική τους εκδοχή με ανακοίνωση, στην οποία υποστηρίζουν ότι: *«Κατά την χθεσινήν συνεδρίασιν της Ιεράς Συνόδου έγινε πρότασις περί πληρώσεως των πλείστων τών χηρευουσών από πολλού χρόνου Μητροπόλεων. Επί τω ακούσματι της προτάσεως ταύτης, ο Αρχιεπίσκοπος ηγέρθη και είπεν ότι δεν είναι προπαρασκευασμένος διά το ζήτημα τούτο, αποχωρήσας της συνεδριάσεως. Η Ιερά Σύνοδος, έχουσα υπ' όψιν ότι αύτη είναι το κυρίαρχον σώμα της εκκλησιαστικής εξουσίας, διά ψήφων επτά –διά πλειοψηφίας δηλαδή– ενέκρινε να προχωρήση εις την εκλογήν νέων Μητροπολιτών διά τας χηρευούσας Μητροπόλεις, αι οποίαι ανέρχονται εις οκτώ. Διά να ματαιώση τας εκλογάς ο Αρχιεπίσκοπος διέταξε να κλεισθούν αι πύλαι του ναού, όπου γίνονται αι κανονικαί ψηφοφορίαι, και εζήτει να αναχωρήσουν και οι γραμματείς της Ιεράς Συνόδου. Ούτως επεδιώχθη να πληγή το συνοδικόν και δημοκρατικόν σύστημα της Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας και να εκτεθή αύτη απέναντι του ορθοδόξου χριστιανικού* πληρώματος και μάλιστα απέναντι των λοιπών Ορθοδόξων Εκκλησιών...».

Ο τότε υπουργός Παιδείας Γιώργος Βογιατζής παρεμβαίνει και υπενθυμίζει πως η κυβέρνηση είναι αντίθετη στην καθιέρωση του «μεταθετού»: *«Πιστεύω ότι θα είχον αποφευχθή τα γεγονότα αυτά, εάν η Εκκλησία είχε θεσπίσει το αμετάθετον των Μητροπολιτών, το οποίον είχομεν υποδείξει και εγκρίνετο υπό όλων των Ιεραρχών ως ορθόν μέτρον. Επίσης, εάν η εκλογή Μητροπολιτών διεξήγετο υπό της Ιεραρχίας»*. Ακολουθούν αλλεπάλληλες συσκέψεις, στις οποίες συμμετέχει ενεργά και η κυβέρνηση. Ο Καραμανλής, ο Βογιατζής και ο Κωνσταντίνος Τσάτσος (σ.σ. τότε υπουργός Προεδρίας) συζητούν με τον αρχιεπίσκοπο και τους μητροπολίτες που τον ακολουθούν. Με τους «επτά» συναντάται ο Βογιατζής.

Ο Καραμανλής απειλεί

Οι δύο πλευρές εμμένουν στις απόψεις τους και ο κίνδυνος ενός εκκλησιαστικού διχασμού προβάλλει άμεσα. Στις 9 Απριλίου, ο πρωθυπουργός παρεμβαίνει με δηλώσεις του και απειλεί με νομοθετικά μέτρα: *«Η Κυβέρνησις, μη επιθυμούσα να αναμιχθή εις τα εσωτερικά της Εκκλησίας, απέφυγε μέχρι σήμερον να λάβη θέσιν επί της αναφυείσης διενέξεως εις τους κόλπους της Ιεράς Συνόδου. Εάν όμως οι αρχιερείς δεν επιτύχουν, ως οφείλουν, να αποκαταστήσουν την γαλήνην και την τάξιν εν τη Ιερά Συνόδω, η Πολιτεία θα ευρεθή εις την ανάγκην να λάβη μέτρα διά να προστατεύση το κύρος της Εκκλησίας».*

Ένα εικοσιτετράωρο μετά, η κυβέρνηση καταθέτει νομοσχέδιο στη Βουλή, για να ψηφιστεί με τη διαδικασία του κατεπείγοντος. Με αυτό δίνεται μια συμβιβαστική λύση στο «καυτό» θέμα του «μεταθετού». Καθιερώνεται μεν το αμετάθετο, εξαιρούνται όμως απ' αυτό οι τρεις μεγάλες μητροπόλεις, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων και Πατρών. Παράλληλα, παρέχεται το δικαίωμα στην κυβέρνηση να αναστέλλει επί ένα δίμηνο τις εργασίες της Ιεράς Συνόδου. Στην ανακοίνωση που συνοδεύει την κατάθεση του νομοσχεδίου αναφέρεται ότι *«...αφού καθ' όλην την εβδομάδα κατεβλήθη πάσα προσπάθεια διά να επανέλθη η γαλήνη εις τους κόλπους της Ιεραρχίας, αφού ο ίδιος ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, διά προσωπικής παρεμβάσεως, επεδίωξε να δώση διέξοδον εις το προκύψαν ζήτημα, διαπιστωθείσης τελικώς της πλήρους αδυναμίας όπως η Εκκλησία μόνη της εξεύρη τρόπον να εξέλθη από το δημιουργηθέν αδιέξοδον, η Κυβέρνησις ηναγκάσθη να αναλάβη την ευθύνην προς επίλυσιν του προκύψαντος ζητήματος, εις τρόπον ώστε να αποκατασταθή οριστικώς η τάξις και η γαλήνη εις τους κόλπους της Εκκλησίας...».*

Παρά την κυβερνητική υποχώρηση στο θέμα του «μεταθετού» η ρύθμιση, που παρέχει το δικαίωμα στον υπουργό Παιδείας να αναστέλλει τις εργασίες της Ιεράς Συνόδου, προκαλεί την έντονη αντίδραση των μητροπολιτών και των δύο παρατάξεων, που τη χαρακτηρίζουν «επαναστατική». Οι δύο μερίδες της Συνόδου «ρίχνουν νερό στο κρασί τους» και αρχίζουν επαφές, για να αντιμετωπίσουν από κοινού την κυβερνητική παρέμβαση. Ο αρχιεπίσκοπος συναντάται στις 10 Απριλίου με τους μητροπολίτες Καβάλας και Λευκάδας. Η κυβερνητική απάντηση στις μητροπολιτικές αντιδράσεις

θυμίζει την τακτική «τού καρότου και του μαστιγίου». Ο υπουργός Παιδείας απειλεί να κάνει χρήση του δικαιώματος για αναστολή των εργασιών της Συνόδου αμέσως μετά την ψήφιση του νέου νόμου. Παράλληλα, όμως, αφήνει ανεπισήμως να εννοηθεί ότι θα προχωρήσει στη λήψη ορισμένων μέτρων «καλής θελήσεως», όπως είναι το συνοδικό επίδομα. (Σ.σ. Πράγματι, ύστερα από λίγους μήνες διπλασιάστηκε το επίδομα αυτό.)

Επεισόδια στους ναούς...

Ο εκκλησιαστικός διχασμός απετράπη. Όμως, απ' αυτή την κρίση ουδείς εξήλθε αλώβητος. Η συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή ήταν θυελλώδης. Παρά τις εκκλήσεις του πρωθυπουργού Κων. Καραμανλή για υπερψήφισή του, ώστε να αποκατασταθεί η ηρεμία στην Εκκλησία, οι βουλευτές του Κέντρου και της Αριστεράς καταδίκασαν τις προσπάθειες της κυβέρνησης να ελέγξει τα εκκλησιαστικά πράγματα μέσω των διαδικασιών εκλογής αρχιεπισκόπου και μητροπολιτών και στηλίτευσαν το ρόλο των ανακτόρων και των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων. Ο Θεόκλητος, βαρύτατα ασθενής, δεν μπόρεσε να ελέγξει τους ισχυρούς μητροπολίτες και οι πιστοί έγιναν μάρτυρες πρωτοφανών για τα εκκλησιαστικά χρονικά επεισοδίων, όπως αυτά που έγιναν στις 15 Μαΐου 1960, κατά την ενθρόνιση των νεοεκλεγέντων μητροπολιτών Φθιώτιδος, Λαρίσης, Τριφυλίας, Γρεβενών, Κασσανδρείας, Παροναξίας, Ιερισσού και Λήμνου.

Τα ρεπορτάζ των εφημερίδων της εποχής είναι χαρακτηριστικά για το κλίμα που επικρατούσε εκείνες τις ημέρες στην Εκκλησία: *«Την 9ην π.μ. και καθ' ην ώραν ηνοίγοντο αι θύραι του καθεδρικού Ναού, διά να εξέλθουν οι Σεβ. Ιεράρχαι, ομάς πολιτών και εργαζομένων νέων, κρατούσα πλακάτ με διάφορα συνθήματα εξυγιάνσεως της Εκκλησίας, ως "Κάτω οι...", "Κάτω οι προστάται των...", "Κάθαρσις", "Ψήφο Κλήρου και λαού", εδημιούργησε ζωηρόν επεισόδιον, ένεκα του οποίου επενέβη η Αστυνομία. Αύτη κατόρθωσε να συλλάβη τέσσερεις εκ των νέων τούτων και ενέκλεισε αυτούς εις τα κρατητήρια, απολύσασα αυτούς το απόγευμα».*

Πρωταγωνιστές των επεισοδίων ήταν νέοι – μέλη οργανώσεων που ήλεγχε ο αρχιμανδρίτης Αυγουστίνος Καντιώτης, ο οποίος απαντώντας στις κατηγορίες για υποκίνηση των αποδοκιμασιών

στις εκκλησίες δήλωσε: *«Φέρω ακεραίαν την ευθύνην δι' όσα γράφω και ενεργώ ο ίδιος. Τα γραφέντα ότι εγώ υπεκίνησα τους νέους ή τας γυναίκας να διαμαρτυρηθούν εις τας χειροτονίας, τα θεωρώ ύβριν διά τον ελληνικόν Λαόν, τον οποίον, διά του τρόπου αυτού, παρουσιάζουν ως αγέλην. Διά τας εναντίον μου απειλάς έχω να σας προσθέσω τούτο: Είμαι έτοιμος να περάσω πρώτος από συνοδικόν δικαστήριον και θα το θεωρήσω τιμή μου αυτό, εφ' όσον αποφασίση η Ιερά Σύνοδος την κάθαρσιν της Εκκλησίας και την τιμωρίαν των ατακτούντων»* («Έθνος», 23.5.60).

Ο μητροπολίτης Χίου Παντελεήμων κατήγγειλε ότι ο αρχιμανδρίτης πάσχει από κληρονική «αισχρά νόσο» και γι' αυτό δεν καταλαβαίνει τι πράττει και τι δηλώνει. Οργισμένος ο Καντιώτης απάντησε κατηγορώντας το μητροπολίτη για «τυμβωρυχία» και αποκαλώντας τον «ύαινα».

Προσωπικές επιθέσεις, ακόμη και για οικονομικές ατασθαλίες, δέχεται από τα έντυπα των θρησκευτικών οργανώσεων και ο αρχιεπίσκοπος: *«Κατ' εξηκριβωμένας πληροφορίας, ο ηγούμενος της Ιεράς Μονής Πεντέλης εξηναγκάσθη προ τινος να καταβάλη εις τον Αρχιεπίσκοπον κ. Θεόκλητον Παναγιωτόπουλον δραχμάς 2.000.000, τας οποίας ο εν λόγω Αρχιεπίσκοπος εδικαιολόγησε δι' επισκευάς του αρχιεπισκοπικού μεγάρου! Αι επισκευαί αύται εγένοντο άνευ δημοπρασίας και προηγουμένης εγκρίσεως της αρμοδίας εποπτευούσης Αρχής, εξετελέσθησαν δε υπό του εργολάβου κ. Μιχοπούλου, συγγενούς του Αρχιεπισκόπου Αθηνών...»* («Εκκλησιαστικά Νέα», Νοέμβριος 1960).

Πρωτοφανείς κατηγορίες με σκληρούς χαρακτηρισμούς απευθύνουν σε μέλη της Ιεραρχίας και γνωστοί μητροπολίτες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η δήλωση του μητροπολίτη Αργολίδος Χρυσόστομου, το Σεπτέμβριο του 1961: *«Διεπίστωσα κακουργίας και απάτας, τας οποίας θα εδυσκολεύοντο να διαπράξουν και αχθοφόροι. Πάσα περιγραφή των συμβαινόντων θα είναι ασθενής και σκιώδης, διά να δώση έστω και πτωχοτάτην εικόνα τών εις βάρος της Εκκλησίας τεκταινομένων (...)δεν έχομεν ποιμένας, αλλά τι να περιμένωμεν από πόρνους και σοδομίτας, μη έχοντας ουδέ την εντροπήν του σκύλου; Εις τον Αρχιεπίσκοπον ετηλεγράφησα σκληρόν τηλεγράφημα. Κατόπιν τούτου, δεν πρόκειται να μετάσχω ούτε*

Ιεραρχίας ούτε Συνόδου. Ο Κύριος να σώση την Εκκλησίαν».

...και γρονθοκοπήματα

Επεισόδια γίνονται ακόμη και μέσα στην αίθουσα συνεδριάσεων της Ιεραρχίας, όπου μητροπολίτες ανταλλάσσουν γρονθοκοπήματα. Στις 9 Οκτωβρίου 1961 (παραμονές εκλογών που κέρδισε η ΕΡΕ, αλλά το αποτέλεσμά της αμφισβητήθηκε έντονα από τα κόμματα της αντιπολίτευσης Ε.Κ. και ΕΔΑ, ως αποτέλεσμα βίας και νοθείας), είχε οριστεί σύνοδος της Ιεραρχίας με κυριότερο θέμα συζήτησης την επαναφορά του «μεταθετού». Η πλειονότητα, όμως, των μητροπολιτών (σε συνεννόηση με παράγοντες της ΕΡΕ) επιδίωκε την αναβολή της, αποβλέποντας σε «επιτυχή» λύση του θέματος από τη νέα κυβέρνηση που θα προερχόταν από τις εκλογές, με τη βεβαιότητα ότι πρώτο κόμμα θα αναδεικνυόταν η ΕΡΕ. Στην αίθουσα συνεδριάσεων προσήλθαν μόνον 23 μητροπολίτες και ο βασιλικός επίτροπος, Καρμίρης. Οι υπόλοιποι ήταν συγκεντρωμένοι στα γραφεία της αρχιεπισκοπής και στα ιερορραφεία και καταστήματα εκκλησιαστικών ειδών της οδού Αγίας Φιλοθέης. Ο Θεόκλητος, που ήταν άρρωστος, δεν πήγε στη συνεδρίαση, στην οποία προήδρευε ο μητροπολίτης Ύδρας Προκόπιος. Ο μητροπολίτης Ελευθερουπόλεως Αμβρόσιος ζήτησε το λόγο. Ο προεδρεύων αρνήθηκε και τα πνεύματα οξύνθηκαν. Τη συνέχεια την περιέγραψαν μέλη της Συνόδου:

«Ανοίγει η πόρτα και εισέρχεται ο μητροπολίτης Φθιώτιδος Δαμασκηνός, ο οποίος απευθύνεται στον προεδρεύοντα:

– Δεν μου λέτε, άγιε προδρεύων, πώς συνεδριάζετε εφ' όσον δεν υπάρχει νόμιμος απαρτία...

Δεν προλαβαίνει να ολοκληρώσει και παρεμβαίνει ο Ελευθερουπόλεως Αμβρόσιος φωνάζοντας:

– Ιδού, ιδού ο πρωτεργάτης του πραξικοπήματος, ο οποίος, ως χωροφύλαξ, μας επιπλήττει διά την αταξίαν μας και επιχειρεί να μας ανακαλέση εις την τάξιν.

Μέσα σε δευτερόλεπτα, οι δύο μητροπολίτες έρχονται στα χέρια! Η παρέμβασις άλλων ιεραρχών θέτει τέρμα στη συμπλοκή, ενώ ο προεδρεύων, μέσα σε απερίγραπτο χάος, σπεύδει άρον άρον να κηρύξη τη λήξη της συνεδρίασης».

1962-1967

ΕΚΛΟΓΗ ΙΑΚΩΒΟΥ - ΟΙ ΔΩΔΕΚΑ ΗΜΕΡΕΣ ΠΟΥ ΣΥΓΚΛΟΝΙΣΑΝ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ - Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗΣ - ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟ - ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Β' - ΟΙ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ - ΤΟ«ΑΓΚΑΘΙ» ΤΟΥ «ΜΕΤΑΘΕΤΟΥ» - ΤΟ «ΠΡΟΒΛΗΜΑ» ΜΑΚΑΡΙΟΣ - Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ '65

Με το θάνατο του Θεόκλητου, στις 8 Ιανουαρίου 1962, η Εκκλησία της Ελλάδος θα γνωρίσει μια νέα μεγάλη κρίση, που θα τραυματίσει βαρύτατα το κύρος της μέσα στο λαό. Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος συγκαλεί εσπευσμένα την Ιεραρχία για την εκλογή νέου αρχιεπισκόπου, στις 13 του ίδιου μήνα. Όσοι γνωρίζουν «από τα μέσα» τα πράγματα, μιλούν για μια προαποφασισμένη διαδικασία, με σκοπό να εκλεγεί ο εκλεκτός των ανακτόρων, μητροπολίτης Αττικής Ιάκωβος. Ο 68χρονος Ιάκωβος, ένας από τους ισχυρότερους ιεράρχες, με ευρύτατη μόρφωση, θα μπορούσε ν' αποτελέσει «μεταβατική λύση» για την τελική ανάδειξη στον αρχιεπισκοπικό θρόνο του πρωθιερέα των ανακτόρων, αρχιμανδρίτη Ιερώνυμου Κοτσώνη. Η προτίμηση στο πρόσωπο του Ιακώβου φάνηκε και από την παρασημοφόρησή του με το Μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Γεωργίου, λίγες μέρες πριν από το θάνατο του Θεόκλητου!

Όμως, τη νύχτα της 11ης Ιανουαρίου, παραμονή της ημέρας της κηδείας του αρχιεπισκόπου, στα γραφεία των εφημερίδων μοιράστηκαν αντίτυπα περιοδικών παραεκκλησιαστικών οργανώσεων με βαρύτατες κατηγορίες κατά του Ιακώβου, τον οποίο «φωτογράφιζαν» χωρίς να τον κατονομάζουν. Τον κατηγορούν ότι δεν έχει την κατά τους εκκλησιαστικούς κανόνες «έξωθεν καλήν μαρτυρίαν», επειδή του αποδίδονται ...«σεξουαλικά ανορθόδοξα ήθη»! *«...Υπάρχει, λέγομεν, κίνδυνος να εκλεγεί Αρχιεπίσκοπος αρχιερεύς (εκ Βορρά ή Νότου), όστις, δυστυχώς, έχει ευρύτατα δυσφημηθή ως πρόσωπον στερούμενον ανδρικής αξιοπρεπείας. (...) Οι έντιμοι Ιεράρχαι ας αισθανθούν τας τρομεράς ευθύνας των. Ας εν-*

Ιανουάριος 1962. Ο μητροπολίτης Αττικής Ιάκωβος, λίγο μετά την εκλογή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, κατευθύνεται στο μέγαρο της οδού Αγίας Φιλοθέης (από το αρχείο Μεγαλοοικονόμου).

θυμηθούν τίνος είναι στρατιώται. Ας δώσουν την μάχην. Παρά το πλευρόν των ίσταται "το μικρόν ποίμνιον του Ιησού", ο μαρτυρικός και ευσεβής λαός και αποστέλλει το σήμα τούτο του κινδύνου: S.O.S. Προβάλλει σαφές το αίτημά του. Ζητεί Αρχιεπίσκοπον ΑΝΔΡΑ...» (κοινή έκδοση των περιοδικών «Τρεις Ιεράρχαι» και «Ενορία»). Την επόμενη μέρα, το πρωί, τα περιοδικά κυκλοφορούν σε χιλιάδες αντίτυπα στην Αθήνα και τον Πειραιά, ενώ την ίδια ώρα ο βασιλιάς, ο διάδοχος και ο πρωθυπουργός παρακολουθούν τη νεκρώσιμη ακολουθία στη μητρόπολη της Αθήνας.

Η τότε κυβέρνηση Καραμανλή (υπουργός Παιδείας ο Γρηγόριος Κασιμάτης), που δέχεται ήδη τα πυρά της αντιπολίτευσης για τις εκλογές του Οκτωβρίου, ανησυχεί, προσπαθεί να κερδίσει χρόνο και ζητάει αναβολή της εκλογής. Τ' ανάκτορα παρεμβαίνουν και η Φρειδερίκη καλεί σε ακρόαση τον Κασιμάτη, για να τον «επιπλήξει».

Στις 13 Ιανουαρίου, συνέρχεται η Ιεραρχία, ενώ το κτίριο της Συνόδου και η μητρόπολη φρουρούνται από ισχυρές αστυνομικές

δυνάμεις και μηχανοκίνητα για την αποτροπή επεισοδίων από οπαδούς παραεκκλησιαστικών οργανώσεων. Ένσταση του μητροπολίτη Ελευθερουπόλεως Αμβρόσιου για αναβολή της συνεδρίασης απορρίπτεται από τον παριστάμενο υπουργό Παιδείας και η Ιεραρχία προχωράει σε εκλογές. Στην πρώτη ψηφοφορία τις τρεις πρώτες θέσεις καταλαμβάνουν οι μητροπολίτες Αττικής Ιάκωβος, Φιλίππων (Καβάλας) Χρυσόστομος και Μαντινείας Γερμανός. Μεταξύ των υπόλοιπων υποψηφίων περιλαμβάνεται για πρώτη φορά και ο αρχιμανδρίτης Κοτσώνης, που πήρε 4 ψήφους. Στη δεύτερη ψηφοφορία εκλέγεται ο Ιάκωβος με 33 ψήφους έναντι 20 του Χρυσόστομου και 4 του Γερμανού. Λίγη ώρα μετά την εκλογή, κατά την τελετή του «μηνύματος», το νέο αρχιεπίσκοπο συνοδεύουν μόνον οι 32 ιεράρχες που τον ψήφισαν, ενώ οι υπόλοιποι 25 απέχουν επιδεικτικά. Ακούγονται οι πρώτες κραυγές «ανάξιος» από φοιτητές της Θεολογικής Σχολής και μέλη παραεκκλησιαστικών οργανώσεων, που συμπλέκονται με κληρικούς, οι οποίοι υποστηρίζουν τον Ιάκωβο. Ακολουθούν και μηνύσεις κατά του νέου αρχιεπισκόπου. Την πρώτη καταθέτει ο αρχιμανδρίτης Δαμασκηνός Γεωργακόπουλος, εφημέριος του ναού τού Αγίου Δημητρίου στους Αμπελόκηπους. Ως μάρτυρες προτείνει το γνωστό βασιλόφρονα, απόστρατο στρατηγό Γ. Κουρούκλη, το ναύαρχο Αλέξ. Σακελλαρίου, το θεολόγο Κ. Κούρκουλα (θα τον συναντήσουμε στα χρόνια της απριλιανής δικτακτορίας ως πανίσχυρο γενικό διευθυντή Θρησκευμάτων του υπουργείου Παιδείας) και δύο διευθυντές παραεκκλησιαστικών περιοδικών. Τη δεύτερη μήνυση κατέθεσε ένας άλλος απόστρατος στρατηγός, ο Π. Μπένη - Ψάλτης.

...Και δάκτυλος ΚΚΕ!

Οι ακολουθούντες τον Ιάκωβο περνούν στην αντεπίθεση αναλύπτοντας ...δάκτυλο του ΚΚΕ και κατηγορούν τον αρχιμανδρίτη Δαμασκηνό Γεωργακόπουλο για «ΕΛΑΣίτικη δράση» στην Κατοχή και κλοπή ιερών σκευών από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Καρύτση, όπου υπηρετούσε το 1941. Δεν λείπουν και τα άρθρα που αναφέρονται στο ρόλο του Ιερώνυμου Κοτσώνη και της «Ζωής»: *«Μεταξύ των υποψηφίων ιεραρχών προεβλήθη και το όνομα ενός κληρικού, του Αρχιμανδρίτου κ. Ιερωνύμου Κοτσώνη, στε-*

λέχους της πολυθρυλήτου πλην αξιοθρηνήτου θρησκευτικής Οργανώσεως "Ζωή", ο οποίος κατά την πρώτην προδικαστικήν ψηφοφορίαν έλαβε 4 αρχιερατικάς ψήφους, ισοπόσους των τεσσάρων "Ζωικών" Αρχιερέων. Επιπροσθέτως δ' όλως, οι λυσσωδώς φωνασκοί κατά του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου κ.κ. Κεραμίδας, Κούρκουλας ώς και ο κ. Μπρατσιώτης -ας μην ομιλήσωμεν διά τον μηνυτήν Αρχιμανδρίτην κ. Δαμασκηνόν Γεωργακόπουλον, περί του οποίου τόσα καταλαλούσιν- είναι οπαδοί φανατικοί της "Ζωής", από μακρού χρόνου κινούμενοι να φέρωσιν εις την επιφάνειαν του Εκκλησιαστικού Αρχιερατικού στίβου τον Αρχιμανδρίτην κ. Ιερώνυμον Κοτσώνην, περί το όνομα του οποίου προ τινος εγένετο πολύς θόρυβος, ως μεταφραστού βιβλίου αντορθοδόξου, περί της Παρθένου, του Προτεστάντου συγγραφέως Φούλτον και ο οποίος μηνυθείς, τη επεμβάσει του τότε αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Θεοκλήτου, ηθωώθη υπό του Επισκοπικού Δικαστηρίου της Αρχιεπισκοπής ...» (περιοδικό «Φωνή της Εκκλησίας»).

Οι πιστοί τα 'χουν χαμένα. Τον κατηγορούμενο για «κομμουνιστική δράση» αρχιμανδρίτη Γεωργακόπουλο υπερασπίζεται ο βασιλόφρων στρατηγός ε.α. Γ. Κουρούκλης, βεβαιώνοντας ότι πρόκειται για *«ακραιφνή Έλληνα και αγνόν αγωνιστή»*. Μητροπολίτες σπεύδουν δημοσίως να κρατήσουν αποστάσεις από τον Ιάκωβο, φροντίζουν όμως να του στείλουν και συγχαρητήρια τηλεγραφήματα. Ο μητροπολίτης Αργολίδος Χρυσόστομος στέλνει επιστολές στις εφημερίδες, διαψεύδοντας ότι δεν συμμετείχε στην εκλογή για λόγους υγείας και βεβαιώνει ότι *«είχεν τόσον άριστα εις την υγείαν του, ώστε την ημέραν της εκλογής μετέβη εις χωρίον της Μητροπόλεώς του προς ποιμαντικήν επίσκεψιν...»* («Βήμα» 18-1-62). Όμως, την επόμενη μέρα, αποκαλύπτεται ότι είχε στείλει τηλεγράφημα στον Ιάκωβο, στο οποίο ανέφερε: *«Ενθέρμως συγχαίροντες, ταπεινώς δεόμεθα του Αρχιποιμένος Χριστού, όπως συμπαρασταθή υμίν και κρατύνη εις το επίμοχθον και αγιώτατον έργον σας, πληθύνοι Κύριος τα έτη της υμετέρας, λίαν αγαπητής μακαριότητος»* («Εθνος», 19-1-62).

Επιθέσεις της αντιπολίτευσης

Τα κόμματα και οι εφημερίδες της αντιπολίτευσης εξαπολύουν σφοδρές επιθέσεις κατά της κυβέρνησης. Είναι χαρακτηριστική η

επερώτηση που κατέθεσαν στη Βουλή οι βουλευτές της Ένωσης Κέντρου Αλλαμανής, Μητσοτάκης και Λούλης, με την οποία κατηγορούν τον πρωθυπουργό, τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης και τον υπουργό Παιδείας «*...διότι, όχι μόνον ηνέχθησαν, αλλά και υπεβοήθησαν την δημιουργηθείσαν εις τους κόλπους της Εκκλησίας της Ελλάδος απαράδεκτον κατάστασιν.(...) Η εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου, αποτέλεσμα της οποίας υπήρξε να εκσπάση το μέγα σκάνδαλον, ηυνοήθη εκ πράξεων και παραλείψεων της Κυβερνήσεως. Ειδικώτερον η Κυβέρνησις: Πρώτον, ανέμενε να πραγματοποιηθή η εκλογή, διά να ενθυμηθή εκ των υστέρων, και ότε το κακόν είχε συντελεσθή, ότι απεδείχθη η ανάγκη της συντάξεως νέου Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Δεύτερον, ηνέχθη την αδικαιολόγητον επίσπευσιν της εκλογής του νέου Αρχιεπισκόπου. Και τρίτον, υπεβοήθησε τον νέον Αρχιεπίσκοπον και εξέφρασε την προς αυτόν εύνοιαν και εκτίμησίν της, εισηγηθείσα, εις τας παραμονάς της αναμενομένης χηρείας του αρχιεπισκοπικού θρόνου, την απονομήν εις αυτόν υπό του Βασιλέως ανωτάτης τιμητικής διακρίσεως....*».

Ο Παύλος Παλαιολόγος γράφει στο «Βήμα» (20-1-62): «*Δράστης του κακού η Κυβέρνησις, για λόγους σκοτεινούς, υποστήριξε με πάθος την υποψηφιότητα του κ. Ιακώβου και έστειλε εκπρόσωπό της στον Μητροπολιτικό ναό τον κ. Κασιμάτη. Και ο κ. υπουργός, στον οποίο δόθηκε η ευκαιρία να πατάξη, να ορθωθή, να εναντιωθή, να φανή παλληκάρι, να προλάβη το ναυάγιο και ν' αφήση εποχή, προσέρχεται στο ναό που μιάνθηκε και, αντί, έστω και την τελευταίαν ώρα, ν' αρπαχτή από την ευκαιρία που του δίνει με την ένστασή του ο Μητροπολίτης Ελευθερουπόλεως, όχι μόνον εκτελεί με προθυμία υπηρεσιακή το πρόσταγμα, αλλά, ξεπερνώντας την εντολή, επικολλά τα χείλη του στα χείλη του νεοεκλεγέντος Αρχιεπισκόπου και στόμα με στόμα – δημοσιεύτηκε η φωτογραφία – ανταλλάσσει ασπασμό...*».

Παρά τις επιθέσεις, ο Ιάκωβος αρνείται να παραιτηθεί και δηλώνει : «*Γνωρίζω ότι κατά τας τελευταίας δεκαετίας άπαντες οι αείμνηστοι προκάτοχοί μου δεν διέφυγον τας κατ' αυτών πολλαχόθεν προελθούσας επιθέσεις. Έμειναν επί την ιεράν έπαλξιν αυτών και απήλθον του ανησύχου τούτου κόσμου, βέβαιοι ότι το έργον αυ-*

τών θα κριθή υπό της ιστορίας της Εκκλησίας και ουχί υπό των συγχρόνων κριτών».

Ανάκτορα κατά κυβέρνησης

Όμως, ο σάλος που έχει δημιουργηθεί, όχι μόνον ανησυχεί τα ανάκτορα και την κυβέρνηση, αλλά δημιουργεί και τις πρώτες τριβές μεταξύ τους. Η κυβέρνηση αρχίζει να κρατάει τις αποστάσεις της. Ο αρμόδιος υπουργός Γρ. Κασιμάτης δεν παρίσταται στην τελετή ενθρόνισης, σε αντίθεση με τον αυλάρχη Λεβίδη, ο οποίος εκπροσωπεί το βασιλιά. Ακόμη, από κυβερνητικές πηγές διοχετεύονται στον Τύπο «πληροφορίες», σύμφωνα με τις οποίες η εκλογή του Ιακώβου έγινε *«υψηλή επινεύσει ή επέμβασει»*. Όλα αυτά προκαλούν την οργή του Παύλου και της Φρειδερίκης. Ο βασιλιάς και ο διάδοχος Κωνσταντίνος σε τηλεφωνική τους επικοινωνία με τον Καραμανλή τού εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους γιατί –όπως έγραψαν οι εφημερίδες της εποχής– *«....η Κυβέρνησις, με την αποχήν της από την τελετήν ενθρονίσεως, άφηνε να διαφανή ότι αυτή μεν ήτο ξένη και ανεύθυνος προς τα συντελεσθέντα, υπεύθυνος δε ήτο ο Βασιλεύς! Παρετηρήθη επίσης ότι δεν είναι νοητόν ο μεν Βασιλεύς, εκπληρών εντίμως τα συνταγματικά του καθήκοντα, να μετέχη αυτοπροσώπως εις την τελετήν της "διαβεβαιώσεως" (σ.σ. του αρχιεπισκόπου) που έγινε εις τα Ανάκτορα, η δε Κυβέρνησις να απουσιάζη από την τελετήν της ενθρονίσεως....».*

Ακόμη, σε δεξίωση της γερμανικής πρεσβείας ο Λεβίδης «τα ψέλνει» για τα καλά στον Κασιμάτη, που δίνει εξηγήσεις, οι οποίες κρίνονται μη ικανοποιητικές από τ' ανάκτορα. Στη συνέχεια, ο βασιλιάς και η Φρειδερίκη προχωρούν σε μια ακόμη συμβολική κίνηση. Κάλεσαν σε ακρόαση, που κράτησε μία ολόκληρη ώρα, το μητροπολίτη Φιλίππων Χρυσόστομο, αντίπαλο του Ιακώβου στην αρχιεπισκοπική εκλογή. Μάλιστα, ο Παύλος επέδωσε ιδιοχείρως στο γηραιό μητροπολίτη το Μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Γεωργίου, το ίδιο παράσημο που σηματοδότησε –πριν από τις εκλογές– τη βασιλική εύνοια στον Ιάκωβο!

Στις 22 Ιανουαρίου, κυβερνητικοί παράγοντες ενημερώνουν «εμπιστευτικώς» τους δημοσιογράφους ότι υπάρχει πρόθεση ακύρωσης των εκλογών. Μία μέρα πριν, έγιναν σοβαρά επεισόδια, με έντονες αποδοκιμασίες κατά του Ιακώβου, σε πολλούς ναούς της

αρχιεπισκοπής, όπου διαβιβάστηκε εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου για το νέο αρχιεπίσκοπο. Σε σύσκεψη υπό την προεδρίαν του κ. Καραμανλή, που έγινε στις 24 Ιανουαρίου, συζητήθηκε το κείμενο νομοσχεδίου για την ακύρωση της εκλογής του Ιακώβου και την κήρυξη του αρχιεπισκοπικού θρόνου σε χηρεία. Και στην ανακοίνωση που εκδόθηκε μετά τη σύσκεψη, η προειδοποίηση προς τους μητροπολίτες ήταν σαφής: Ή ξεκαθαρίζετε την υπόθεση ή χάνετε το προνόμιο να εκλέγετε μόνοι σας τον αρχιεπίσκοπο, αφού στην εκλογή –με νόμο που θα ψηφίσει η Βουλή– θα μπορούν να συμμετέχουν και λαϊκοί. Συγκεκριμένα στο κείμενο της ανακοίνωσης αναφερόταν ότι: «*Η Κυβέρνησις, εφαρμόζουσα με απόλυτον αμεροληψίαν τον ισχύοντα Νόμον, απέφυγεν οιανδήποτε ανάμιξιν εις την εκλογήν του Αρχιεπισκόπου και εις τας μετ' αυτήν εξελίξεις. Ευρεθείσα, δε, ενώπιον του σάλου, ο οποίος επηκολούθησε την εκλογήν, ανέμεινε μέχρι σήμερον διά να αντιμετωπίση η Εκκλησία εξ' ιδίας πρωτοβουλίας το θέμα. Τούτου όμως μη γενομένου, η Κυβέρνησις, διαπιστώνουσα την υφισταμένην εις το χριστεπώνυμον πλήρωμα διχοστασίαν περί το πρόσωπον του Αρχιεπισκόπου και αισθανομένη την υποχρέωσιν να συμβάλη εις την αποκατάστασιν της γαλήνης εις την λαϊκήν συνείδησιν, προτίθεται να καταθέση αμέσως εις την Βουλήν Νομοσχέδιον, διά του οποίου, αφ' ενός μεν θα καθορίζεται διά το μέλλον ότι ο Αρχιεπίσκοπος θα εκλέγεται μεταξύ των εν ενεργεία Μητροπολιτών υπό μικτού Σώματος εκ Κληρικών και Λαϊκών, αφ' ετέρου δε, θα είναι δυνατή η κήρυξις εις χηρείαν του Θρόνου εν περιπτώσει διχοστασίας περί το πρόσωπον του Προκαθημένου της Εκκλησίας. Η απόφασις αύτη θα λαμβάνεται ουχί υπό της Κυβερνήσεως, αλλά υπό του καθιερωμένου μικτού εκλογικού σώματος, εκτάκτως συγκαλουμένου μετ' απόφασιν του Υπουργικού Συμβουλίου*».

Οι τελευταίες ώρες

Τα περιθώρια του Ιακώβου για αντίσταση στενεύουν. Αυτός, όμως, εξακολουθεί να δίνει έναν απελπισμένο αγώνα. Ο πρωθυπουργός επικοινωνεί δύο φορές με το μητροπολίτη Κορινθίας Προκόπιο και μέσω αυτού ζητά από τον Ιάκωβο να παραιτηθεί. Και τις δύο φορές η απάντηση είναι αρνητική. Στο χορό των πιέ-

σεων μπαίνουν και μέλη της Ιεράς Συνόδου, υποστηρικτές του Ιακώβου, οι οποίοι, μπροστά στο σάλο που έχει ξεσηκωθεί, του ζητούν φορτικά να παραιτηθεί. Το πρωί της 25ης Ιανουαρίου, στο περικυκλωμένο από χιλιάδες πιστούς και φρουρούμενο από αστυνομικές δυνάμεις κτίριο της Ιεράς Συνόδου συνέρχονται οι 12 συνοδικοί και άλλοι 13 μητροπολίτες που βρίσκονται στην Αθήνα.

Στην αρχή της συνεδρίασης ο Ιάκωβος δείχνει να κάμπτεται. Έχει προηγηθεί μια νύχτα πιέσεων, που τον έχει εξουθενώσει σωματικά και ψυχικά. Δηλώνει ότι *«θέτει εαυτόν εις την διάθεσιν της Εκκλησίας»*. Τώρα πια, αυτό που προέχει για τους υπόλοιπους αρχιερείς είναι να αποτρέψουν τη σύνδεση της παραίτησης του Ιακώβου με την κυβερνητική παρέμβαση και την κατάθεση του νομοσχεδίου. Το μεσημέρι, η συνεδρίαση διακόπτεται και τριμελής επιτροπή μητροπολιτών πηγαίνει στο υπουργείο Παιδείας, όπου και συναντάται με τον Κασιμάτη. Ο υπουργός τούς διαβεβαιώνει ότι αν παραιτηθεί ο Ιάκωβος, δεν θα κατατεθεί το νομοσχέδιο. Η επιτροπή επιστρέφει στο συνοδικό μέγαρο και επαναλαμβάνεται η συνεδρίαση. Ο μητροπολίτης Μαντινείας Γερμανός, που κάθεται δίπλα στον αρχιεπίσκοπο, του λέει: *«Ιάκωβε, παραιτήσου, έχεις απολέσει την έξωθεν καλήν μαρτυρίαν, δεν ακούς, δεν βλέπεις τον λαόν πώς φωνάζει στο προαύλιον και έχει κλείσει τους δρόμους; Θα ξεχυθούν και θα μας ξεσχίσουν. Παραιτήσου τώρα!»* (Θ.Στράγκα «Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία»).

Ο αρχιεπίσκοπος, κάτωχρος, αποσύρεται στο γραφείο του και αρχίζει να συντάσσει την παραίτησή του. Σε μερικούς φίλους του, που προσπαθούν την τελευταία στιγμή να τον πείσουν να παραμείνει, δηλώνει: *«Αφήστε με. Θέλω να φύγω πια. Δεν αντέχω άλλο»*. Η σύνταξη του κειμένου της παραίτησης καθυστερεί, γεγονός που προκαλεί εκνευρισμό στην κυβέρνηση. Σύμφωνα με αφήγηση του αρχιμανδρίτη Θ.Στράγκα, που τότε υπηρετούσε ως αρχειοφύλακας στη Σύνοδο, τρεις φορές έλαβε εντολή από το μητροπολίτη Μαντινείας να ανεβεί στο αρχιεπισκοπικό γραφείο, με τις εξής φράσεις: *«Πατέρα Θεόκλητε, πήγαινε απ' εκεί και ειπέ ότι: ο υπουργός Θρησκευμάτων σήμερον εορτάζει και περιμένει από το πρωί μέχρι τώρα στο Υπουργείο και παραγγέλλει να τον πληροφορήσει η Ιερά Σύνοδος αν υπεγράφη η παραίτησις, διά να αναφέρη σχετικώς εις τον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως»*.

Τελικά, στις πέντε το απόγευμα, υπάλληλος της Αρχιεπισκοπής διαβάζει στους δημοσιογράφους το κείμενο της παραίτησης: «...*Λεινή και καταθλιπτική κυβερνητική πιέσει, θυσιάζω και σφαγιάζω εμαυτόν και ρίπτομαι ως ο Ιωνάς εις την θάλασσαν, χάριν της κανονικής διοικήσεως και της ζωής τής Εκκλησίας. Και είμαι βέβαιος ότι η Ιστορία θα εκτιμήση την υπέρ της Εκκλησίας αυτοθυσίαν μου και ολοκληρωτικήν προσφοράν μου, με την διάπυρον ευχήν όπως η Πολιτεία μη τολμήση να επέμβη εις τα εσωτερικά της Εκκλησίας*». Μισή ώρα αργότερα, κι ενώ όλοι έχουν σπεύσει να εγκαταλείψουν το συνοδικό μέγαρο, ο Ιάκωβος αναχωρεί για την Κηφισιά συνοδευόμενος μόνον από έναν διάκονο και το γραμματέα του.

Τον Απρίλιο του 1962, το Συνοδικό Δικαστήριο απάλλαξε τον Ιάκωβο από τις κατηγορίες για ανηθικότητα. Και το 1966, με ειδικό νόμο που ψήφισε η κυβέρνηση των «αποστατών», αποκαταστάθηκε στη μητρόπολη Αττικής και Μεγαρίδος με τον τίτλο του «Μακαριωτάτου Προέδρου Αττικής, πρώην Αρχιεπισκόπου Αθηνών». Υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση αυτή ήταν ο Στ. Αλλαμανής, ένας από τους βουλευτές της Ένωσης Κέντρου που είχαν πρωτοστατήσει στις εναντίον του επιθέσεις στη διάρκεια των 12 ημερών που συγκλόνισαν την Ελλάδα και την Εκκλησία...

Εκλογή Χρυσοστόμου Β'

Με την παραίτηση του Ιακώβου ο αρχιεπισκοπικός θρόνος κηρύχτηκε «εν χηρεία» και συνεκλήθη πάλι η Ιεραρχία, για να εκλέξει τον αντικαταστάτη του. Στις 14 Φεβρουαρίου, η Ιεραρχία συνέρχεται και στην πρώτη ψηφοφορία για την κατάρτιση του τριπρόσωπου λαμβάνουν ο μητροπολίτης Φιλίππων Χρυσόστομος 39 ψήφους, ο Κίτρους 19 και ο Αλεξανδρουπόλεως 18. Άλλοι υπο-

Ο αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Β' με τον αυλάρχη του βασιλιά, Λεβίδη, που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στα δραματικά γεγονότα του Ιανουαρίου του 1962 (από το αρχείο Μεγαλοοικονόμου).

ψήφιοι λαμβάνουν λιγότερες ψήφους. Μεταξύ αυτών και ο εκλεκτός της Φρειδερίκης, πρωθιερέας των ανακτόρων, ο οποίος αργά, αλλά σταθερά προωθείται στην κορυφή. Αυτή τη φορά ο Ιερώνυμος έλαβε 14 ψήφους. Είχε προηγηθεί η επίσημη ανακοίνωση της υποψηφιότητάς του με συνέντευξή του, στην οποία τόνιζε πως *«ηναγκάσθη να υποκύψη»* σε παρακλήσεις εκπροσώπων όλων των κοινωνικών στρωμάτων. Στη δεύτερη ψηφοφορία (ψήφισαν 57 ιεράρχες) η επικράτηση του Χρυσόστομου ήταν εύκολη. Έλαβε 54 ψήφους έναντι 2 του Αλεξανδρουπόλεως Ιωακείμ, ενώ βρέθηκαν και 2 λευκά.

Αυτή τη φορά δεν υπήρξαν αμφισβητήσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλα τα μέλη της Ιεραρχίας συνόδευσαν τον Χρυσόστομο στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο, όπου δέχθηκε τις ευχές για την εκλογή του. Οι δυσκολίες, οι διχοστασίες στην Ιεραρχία και οι συγκρούσεις με την Πολιτεία θα εμφανίζονταν αργότερα. Διάκονος στο Μακεδονικό Αγώνα, επίσκοπος Τραλλέων και μετέπειτα μητροπολίτης Φιλαδελφείας στη Μ. Ασία, ο Χρυσόστομος είχε συνδεθεί με τους αγώνες του Χρυσοστόμου Σμύρνης. Το 1948, ήταν υποψήφιος Οικουμενικός Πατριάρχης. Όμως, η υποψηφιότητά του απορρίφθηκε από τους Τούρκους αλλά και από άλλους Ιεράρχες του Οικουμενικού Θρόνου, που θεωρούσαν «συντηρητικές» και «άκαμπτες» τις απόψεις του για τα θεολογικά και εκκλησιαστικά ζητήματα.

Οι θεολόγοι στους δρόμους.

Τις μέρες εκείνες, η αντιπολίτευση, που αμφισβητεί το αποτέλεσμα των εκλογών της 29ης Οκτωβρίου 1961, οργανώνει μεγάλες λαϊκές συγκεντρώσεις και ζητά την παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή. Στο χορό των κινητοποιήσεων μπαίνουν και οι φοιτητές. Στις 31 Μαρτίου 1962, συγκεντρώνονται στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου φοιτητές Φυσικής από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη και διαμαρτύρονται για την απόφαση της διοίκησης του ΟΤΕ να τους αποκλείσει από τις προσλήψεις στον Οργανισμό. Στην προσπάθειά τους να κάνουν πορεία στα γραφεία του ΟΤΕ, έρχονται αντιμέτωποι με τους αστυνομικούς, που προσπαθούν να τους αναχαιτίσουν με τα κλομπ. Στις συγκρούσεις που ακολουθούν, τραυματίζονται δέκα φοιτητές. Ήταν η σπίθα που άναψε τη μεγά-

λη φωτιά των φοιτητικών αγώνων. Σ' αυτό κίνημα προσχώρησαν και οι φοιτητές των Θεολογικών Σχολών της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, με αφορμή την απόφαση που έλαβε στις 14 Φεβρουαρίου 1962 το Ανωτάτο Συμβουλίο Εκπαιδευτικού Προγραμματισμού (ΑΣΕΠ), με την οποία περιοριζόταν σε μία ώρα η διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στα Γυμνάσια.

Η απόφαση πέφτει σαν βόμβα στους φοιτητές των Θεολογικών Σχολών αλλά και τους εκατοντάδες άνεργους θεολόγους. Οι συνελεύσεις των φοιτητών της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης γίνονται μέσα σε εκρηκτική ατμόσφαιρα. Τα Διοικητικά συμβούλια των Συλλόγων τους μπαίνουν de facto «στη γωνία» κι εκλέγονται Επιτροπές Αγώνα, που κηρύσσουν αποχή από τα μαθήματα. Αν και συντηρητικοί πολιτικά, οι περισσότεροι φοιτητές της Θεολογίας δεν διέκειντο ευμενώς απέναντι στην κυβέρνηση της ΕΡΕ. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Μεταλληνός, που συμμετείχε τότε στην Επιτροπή Αγώνα της Αθήνας, αναφέρει για τις διαθέσεις των φοιτητών: *«Φοιτητές, σχετιζόμενοι με μέλη της Ιεραρχίας, γνώριζαν καλά τα παρασκήνια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και ένιωθαν έντονη δυσαρέσκεια απέναντι στην παράταξη της ΕΡΕ. Ο αγώνας έδωσε την ευκαιρία να εκφράσουν την αντίθεσή τους. Εξάλλου, οι θεολόγοι αυτή την περίοδο αισθάνονται και μια μεγάλη ηθική μείωση από την κατηγορία που προκάλεσε την εκθρόνιση του Αθηνών Ιακώβου. Ζούσαν στην κυριολεξία ένα νέο 1897...»* («Θεολογικός Αγώνας»).

Καθοριστικό ρόλο έπαιξαν και τα κηρύγματα του αρχιμανδρίτη Αυγουστίνου Καντιώτη και πολιτικών ομάδων, όπως η «Χριστιανική Δημοκρατία» του Νίκου Ψαρουδάκη. Όμως, εκτός των καθαρά «εκκλησιαστικών» ζητημάτων, οι φοιτητές της Θεολογικής συμμερίζονταν ώς ένα βαθμό τα αιτήματα του φοιτητικού κινήματος των αρχών της δεκαετίας του '60, όπως ήταν η υπεράσπιση των ακαδημαϊκών ελευθεριών και η αναβάθμιση των σπουδών.

Στις 2 Μαρτίου, με ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσής τους, οι φοιτητές της Αθήνας θέτουν τα αιτήματά τους στην κυβέρνηση και τους αρχηγούς των κομμάτων: *«1. Επαναφορά τής επί δίωρον διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών εις τα Πρακτικά και Νυ-*

κτερινά Γυμνάσια. 2. Αύξησις των ωρών διδασκαλίας των Θρησκευτικών, να θεωρήται δε του λοιπού ως πρωτεύον το μάθημα τούτο. 3. Δημιουργία οργανικής θέσεως θεολόγου εις τα Σχολεία επαγγελματικής και τεχνικής εκπαιδεύσεως και δίωρος διδασκαλία του Θρησκευτικού μαθήματος. 4. Εισαγωγή των Πατερικών κειμένων εν τοις Γυμνασίοις. 5. Δημιουργία οργανικής θέσεως θεολόγου εν ταις Ακαδημίαις και δίωρος καθ' εβδομάδα διδασκαλία των θεολογικών μαθημάτων. 6. Διορισμός πτυχιούχων θεολόγων εν τη Μέση Εκπαιδεύσει, προς πλήρωσιν των δημιουργητέων οργανικών θέσεων. 7. Διορισμός αδιορίστων θεολόγων εις τους διαφόρους Εκκλησιαστικούς Οργανισμούς (ΟΔΕΠ - ΤΑΚΕ), ως και εις τας Ιεράς Μητροπόλεις. 8. Επαναφορά τού από του έτους 1926 ισχύοντος ασυμβιβάστου μεταξύ της ιδιότητος του καθηγητού και εφημερίου, το οποίον κατηργήθη διά του άρθου 139 του Νόμου 4149/61. 9. Να μην προσλαμβάνωνται συνταξιούχοι καθηγηταί εις τα Ιδιωτικά Γυμνάσια. 10. Οι πτυχιούχοι της Θεολογικής Σχολής, οι εξ Εκκλησιαστικών Σχολών εν τη Μέση Εκπαιδεύσει προερχόμενοι, να δύνανται να εγγράφωνται εις οιανδήποτε Σχολήν του Πανεπιστημίου. 11. Δημιουργία παρά τη Θεολογική Σχολή ιδρυμάτων Βιβλικών και Πατρολογικών σπουδών. 12. Δημιουργία οργανικών θέσεων βοηθών δι' έκαστον καθηγητήν της Θεολογικής Σχολής. 13. Πρόσληψις θεολόγων εις το Υπουργείον Κοινωνικής Πρόνοιας και εις υπηρεσίας του Βασιλικού Ιδρύματος».

Η στάση της κυβέρνησης είναι αρνητική. Ο τότε υπουργός Παιδείας Γρ. Κασιμάτης, στηριζόμενος σε «πληροφορίες» του Σπουδαστικού της Ασφάλειας, θεωρεί τους κατά κανόνα συντηρητικούς φοιτητές της Θεολογίας «τού χεριού του» και σε συνάντηση που έχει στις 15 Μαρτίου με την Επιτροπή Αγώνα της Αθήνας, ακολουθεί την τακτική του «μαστιγίου και του καρότου». Τις συμβουλές σε πατρικό ύφος διαδέχονται οι εκρήξεις και οι απειλές ότι θα κλείσει τις Θεολογικές Σχολές:

– Τι λέτε ότι κάνετε απεργία; Εμείς οι καθηγητές είμαστε εργάτες στο Πανεπιστήμιο και σεις οι φοιτητές, εργοδότες μας, φωνάζει οργισμένος.

Όμως, οι φοιτητές δεν υποχωρούν:

– Δεν κάνουμε απεργία, κύριε υπουργέ. Κηρύξαμε λοκ άουτ.

Κλείσαμε τις σχολές, ως άχρηστες για το κράτος, του απαντούν.

Στις 22 Μαρτίου, γίνεται η πρώτη «καθιστική» διαμαρτυρία στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου, ενώ η Επιτροπή Αγώνα Αθήνας μηνύει τον υπουργό Παιδείας για εξύβριση της Πίστεως. Εφτά μέρες μετά, ο γηραιός αρχιεπίσκοπος συναντάται με εκπροσώπους των φοιτητών. Ο Χρυσόστομος, με προσεκτικές εκφράσεις, κάνει σαφές στους φοιτητές πως οι κινητοποιήσεις τους απειλούν τις εύθραστες ισορροπίες στις σχέσεις Ιεραρχίας - κυβέρνησης, σε μια στιγμή που εκκρεμούν οι συζητήσεις για τα «καυτά» ζητήματα του μεταθετού και της σύνταξης του νέου Καταστατικού Χάρτη. Τους καλεί ν' αποσύρουν τη μήνυση κατά Κασιμάτη και ως λύση στο πρόβλημα της ανεργίας των θεολόγων προτείνει την είσοδό τους στις τάξεις του κλήρου. Η «αξιοποίηση» των θεολόγων αποτελούσε μόνιμη πηγή τριβών και αντιπαραθέσεων μεταξύ της επίσημης Εκκλησίας και των οργανώσεων. Ο προϊστάμενος της «Ζωής», Σεραφείμ Παπακώστας, είχε δώσει κατευθύνσεις οι νέοι και οι νέες της οργάνωσης να γίνονται δάσκαλοι και καθηγητές. Αντιθέτως, η Ιεραρχία ζητούσε να μπαίνουν οι θεολόγοι στις τάξεις του κλήρου, έτσι ώστε να βελτιωθεί το επίπεδό του.

Οι φοιτητές επιμένουν και στις 3 Απριλίου κλιμακώνουν τις κινητοποιήσεις τους με μια εντυπωσιακή ενέργεια. Χωρίζονται σε ομάδες, παραπλανούν τους επικεφαλής της Αστυνομίας που φρουρούσαν το υπουργείο Παιδείας, πιστεύοντας πως θα έκαναν πορεία εκεί, και εισβάλλουν στον περίβολο της Αρχιεπισκοπής. Οταν η ηγεσία της Αστυνομίας καταλαβαίνει τι συμβαίνει είναι πλέον αργά. Οι φοιτητές έχουν οχυρωθεί στον περίβολο, γεγονός που αποκλείει κάθε ιδέα για *«βιαία επιβολή του νόμου»*, η οποία θα οδηγούσε σε σίγουρη αιματοχυσία, με θύματα αυτή τη φορά, όχι τους γνωστούς διαδηλωτές της Αριστεράς, αλλά νεαρούς κληρικούς, που βρίσκονται στις πρώτες γραμμές της κινητοποίησης. Μέσα στο κτίριο βρίσκονται ο αρχιεπίσκοπος και μέλη της Ιεράς Συνόδου, που διστάζουν να βγουν και να μιλήσουν στους θεολόγους. Τελικά, μπροστά στην επιμονή των διαδηλωτών, ο Χρυσόστομος κατεβαίνει στο προαύλιο, παραλαμβάνει το υπόμνημα που του δίνουν και οι φοιτητές διαλύονται.

Στις 5 Απριλίου, επαναλαμβάνεται η καθιστική διαμαρτυρία στα

Προπύλαια. Ακόμη, αποφασίζεται η πραγματοποίηση μεγάλου συλλαλητηρίου για την Τετάρτη 11 Απριλίου, με τη συμμετοχή και φοιτητών από τη Θεσσαλονίκη. Τη συμπαράστασή τους εκφράζουν τόσο η ΔΕΣΠΑ (Διοικούσα Επιτροπή Σπουδαστικών Συλλόγων Πανεπιστημίου Αθηνών) όσο και οι σύλλογοι των διαφόρων σχολών.

Συγκρούσεις με την Αστυνομία

Το συλλαλητήριο της 11ης Απριλίου καταλήγει σε αιματηρές συγκρούσεις των φοιτητών με την Αστυνομία. Δεκάδες φοιτητές τραυματίες είναι ο απολογισμός, ενώ πολλοί είναι και οι διαδηλωτές που συνελήφθησαν. Ο πρωτοπρεσβύτερος Γ. Μεταλληνός περιγράφει: *«Περισσότεροι από χίλιοι αστυνομικοί είχαν αποκλείσει το χώρο του συλλαλητηρίου, για να εμποδισθή κάθε προσπάθεια πορείας προς το Υπουργείο Παιδείας»*. Κινητοποιήθηκε, εξάλλου, ολόκληρος ο αστυνομικός μηχανισμός της πρωτεύουσας, με πυροσβεστικές αντλίες και μηχανοκίνητα, που παράστεκαν απειλητικά και προειδοποιητικά τη συγκέντρωση. Παρόντες ήσαν ο αρχηγός της Αστυνομίας Πόλεων Ρακιτζής, ο διοικητής της Γενικής Ασφάλειας Καραχάλιος, ο αστυνομικός διευθυντής Αθηνών Καραμπέτσος, ο επικεφαλής της υπηρεσίας διώξεως κομμουνισμού αστυνόμος Παπασπυρόπουλος και ο αντεισαγγελέας Κανίνιας. Κατά τη δήλωση μιας εφημερίδας, με μεγάλη κυκλοφορία τότε («Ελευθερία», 12-4-1962), η κυβέρνηση εξαπέλυσε εναντίον των θεολόγων *«την χειροτέραν αστυνομικήν επιχείρησιν από των πολυνέκρων γεγονότων της διαδηλώσεως διά το Κυπριακόν τον Σεπτέμβριον του 1957»*.

«Το συλλαλητήριο άρχισε στις 10.30 π.μ., με κύριους ομιλητές τους προέδρους των Επιτροπών Αγώνος Αθηνών και Θεσσαλονίκης, Χρ. Βασιλειάδη και Δημ. Βακάρο. Μίλησαν επίσης και άλλα μέλη της Ε.Α. (Επιτροπή Αγώνος), όπως και εκπρόσωπος των Αδιορίστων Θεολόγων.(...) Τον πατριωτικό, αλλά και αγωνιστικό συνάμα, τόνο του συλλαλητηρίου υποδήλωσε και το ψάλσιμο του Θούριου του Ρήγα Φεραίου: "Ως πότε παλληκάρια...", που σκόρπισε βαθειά συγκίνηση στα πλήθη του Λαού, που από μακριά παρακολουθούσαν τα γινόμενα και δυνάμωσε το αγωνιστικό φρόνημα των φοιτητών. Τελευταίος ομιλητής, κατά το πρόγραμμα, ήταν

ο τυφλός φοιτητής της Θεολογικής Σχολής Αθηνών Βασ. Τσούπρας, που έδωσε και το σύνθημα της "εξόδου" από τον κλοιό της Αστυνομίας με τα λόγια "Εμπρός όλοι στο Υπουργείο Παιδείας!". Αυτόματα, χωρίς πολλή σκέψη, όλος ο όγκος των φοιτητών άρχισε να κινείται με τάξη προς την οδό Πανεπιστημίου. Μερικοί φοιτητές μπόρεσαν να φθάσουν εκεί, διασπώντας τον αστυνομικό κλοιό. Τότε, όμως, άρχισαν να λειτουργούν οι αντλίες, με σκοπό να αναχαιτίσουν το ρεύμα. Παράλληλα, ομάδες αστυνομικών, βοηθούμενες και από μέλη της ΕΚΟΦ, με ρόπαλα και κλομπ έπεφταν πάνω στους ανυπεράσπιστους φοιτητές, που περίμεναν μεν αντίδραση, αλλά όχι τόση μανία. Μπορούμε να πούμε ότι κανείς, παρά τα λεγόμενα, δεν περίμενε να φθάσουν τα πράγματα εκεί που έφθασαν. Γι' αυτό και προπορεύονταν κληρικοί και φοιτήτριες, μέχρι να διαλυθεί η πορεία. Οι φοιτητές προσπαθούσαν να αμυνθούν με τους χαρτοφύλακές τους και τα πλακάτ, που η "Καθημερινή" την επομένη θα τα χαρακτηρίσει "ρόπαλα", για να δώσει άλλο χρώμα στην αντίσταση των φοιτητών. Σκηνές βίας και τρόμου, αλλά και αλληλεγγύης και ανθρωπιάς, ξετυλίγονταν επί μία περίπου ώρα. Οι φοιτητές προσπαθούσαν να προστατεύσουν τις φοιτήτριες από τα άγρια κτυπήματα αστυνομικών και ΕΚΟΦιτών, που είχαν συγκεκριμένο στόχο: τα στήθη και τη βουβωνική χώρα. Τους φοιτητές κτυπούσαν επίσης ιδιαίτερα στα γεννητικά όργανα.

Για να εξευμενισθεί η Αστυνομία, ένας μεγάλος αριθμός φοιτητών, που ήσαν ακόμη πίσω, άρχισαν να ψέλνουν τον Εθνικό Ύμνο και μετά το "Τη υπερμάχω", αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Οι αστυνομικοί επιτέθηκαν και σ'αυτούς, τους διέλυσαν με πρωτοφανή βία και στη συνέχεια, παραβιάζοντας το άσυλο του Πανεπιστημίου, πέρασαν τα Προπύλαια και κυνηγούσαν τους αναζητούντες προστασία φοιτητές μέχρι την αίθουσα των τελετών του Ιδρύματος. Μέχρι τις τρεις η ώρα, περίπου, το απόγευμα συνεχιζόταν το άγριο κυνηγητό αστυνομικών - φοιτητών στους κεντρικούς δρόμους της πρωτεύουσας. Φοιτητές και φοιτήτριες έτρεχαν κρατώντας σταυρούς ή τα σχισμένα "πανώ" τους. Η θεολόγος φοιτήτρια Ελένη Εξάρχου, με μια μικρή αναπηρία στο ένα πόδι, έτρεχε επί μία ώρα μαζί με το υπόλοιπο πλήθος των συναδέλφων της, χωρίς

να μπορέσουν να τη φθάσουν οι αστυνομικοί...» («Θεολογικός Αγώνας»).

Η αντιπολίτευση καταγγέλλει

Η βιαιότητα των αστυνομικών ξεσηκώνει σάλο σ' όλη τη χώρα. Τις επιθέσεις κατά των φοιτητών καταδικάζουν, το ίδιο βράδυ, στη Βουλή οι ηγέτες της Ένωσης Κέντρου Γεώργιος Παπανδρέου και της ΕΔΑ Γιάννης Πασσαλίδης και ζητούν να γίνει την επόμενη μέρα διεξοδική συζήτηση. Το προεδρείο αρνείται και το θερμόμετρο μέσα στην αίθουσα ανεβαίνει:

– **Γ. Παπανδρέου:** *Παρεκαλέσαμεν να γίνει δεκτή προ της ημερησίας διατάξεως η συζήτησις διά τα σημερινά δραματικά γεγονότα του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου βάναυσος πράγματι ενέργεια των αστυνομικών εδημιούργησε δεκάδες ευγενών θυμάτων.*

– **Π. Κανελλόπουλος:** *Δεν μπορούμε να λάβουμε θέση επί ζητήματος το οποίον είναι εν εξελίξει. Άλλως, θα κάνουμε συζήτηση σε επίπεδο καφενείου.*

– **Γ. Παπανδρέου:** *Όσα είπον τα γνωρίζω από ανάγνωσιν του Τύπου και από ανακοινώσεις των ιδίων των φοιτητών, εις τους οποίους έχω προσωπικήν εμπιστοσύνην και οι οποίοι με επιβεβαίωσαν ότι οι αστυνομικοί παρεβίασαν το άσυλον του Πανεπιστημίου και εισέβαλον εις την αίθουσαν τελετών, όπου έγιναν επιθέσεις εναντίον των φοιτητών. Γνωρίζω αυτό το γεγονός και μου αρκεί, διά να στιγματίσω την βάρβαρον ενέργειαν της Αστυνομίας.*

– **Π. Κανελλόπουλος:** *Εάν υπήρξε σφάλμα οιονδήποτε, θα διαπιστωθή αντικειμενικώς και όχι βάσει των οιωνδήποτε πληροφοριών, τας οποίας ανευθύνως έλαβεν ο κ. Παπανδρέου. Δεύτερον, ουδέν δικαίωμα έχει ο κ. Παπανδρέου να κατηγορή ανευθύνως και αμελετήτως την Αστυνομίαν επί βαναύσω διαγωγή. Και τρίτον, γνωρίζει, και όμως είπε το αντίθετον, ότι η κυβέρνησις δεν είναι δυνατόν, εάν εσημειώθησαν οιαιδήποτε βάναυσοι ενέργειαι, να έδωσεν εντολήν όπως σημειωθούν αύται.*

– **Ι. Πασσαλίδης:** *Το άσυλον του Πανεπιστημίου καταπατείται και παραβιάζεται. Προ πολλού έπαυσαν να λειτουργούν αι συνταγματικαί ελευθερίαι του ελληνικού λαού...*

Στο σημείο αυτό, όπως έγραψαν οι εφημερίδες της εποχής, στην αίθουσα επικράτησε πανδαιμόνιο. Οι βουλευτές της ΕΡΕ δεν επιτρέπουν στον Πασσαλίδη να συνεχίσει, ο πρόεδρος του αφαιρεί το λόγο, ενώ στο βήμα ανεβαίνει ο τότε υπουργός Εσωτερικών Γεώργιος Ράλλης και απευθύνεται στην Αριστερά με οργισμένο ύφος. Συγχρόνως, βουλευτές της πλειοψηφίας κινούνται με απειλητικές διαθέσεις κατά των συναδέλφων τους της Αριστεράς. Η γενική σύρραξη αποτρέπεται με παρέμβαση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ενώ ο πρόεδρος διακόπτει τη συνεδρίαση για να ηρεμήσουν τα πνεύματα. Δύο μέρες μετά, στη συζήτηση που γίνεται, ο υπουργός Παιδείας επαναλαμβάνει τα (τετριμμένα επιχειρήματα της εποχής) περί «πολιτικής υποκινήσεως» των φοιτητών της Θεολογικής, επιτίθεται στις θρησκευτικές οργανώσεις και δεν αποκλείει ακόμη το ενδεχόμενο *«ότι μπορεί να υπήρξε και κομμουνιστική εκμετάλλευσις ή υποδαύλισις»*.

Ο αρχιεπίσκοπος αποκηρύσσει τους φοιτητές

Η ηγεσία της Εκκλησίας, όχι μόνο δεν έσπευσε να καταδικάσει τις επιθέσεις κατά των θεολόγων, αλλά έφτασε και στο σημείο να υιοθετήσει τις κυβερνητικές θέσεις για «ξένες επιδράσεις». Ιδιαίτερα αποκαλυπτικό είναι το γράμμα του αρχιεπισκόπου στον υπουργό Παιδείας, το οποίο κατέθεσε στη Βουλή ο Κασιμάτης: *«Εγένετο η γνωστή εις τον περίβολον της Ι. Συνόδου διαδήλωσις – την 3η Απριλίου – ην ήθελεν η Αστυνομία να διαλύση βιαίως. Προς αποτροπήν εκτρόπων, κατήλθον εις τον τόπον της διαδηλώσεως και ωμίλησα τα δέοντα προς τους διαδηλωτάς και έπεισα αυτούς και ώρισαν επιτροπή, μεθ' ης συνεζήτησα ησύχως εν τη Αρχιεπισκοπή τα ζητήματά των. Έπεισα αυτούς ότι τα παράπονά των, περί της προστασίας αυτών εκ μέρους της Εκκλησίας και του Υπουργείου, δεν ευσταθούν, διότι η μεν Εκκλησία έχει ανοικτάς τας αγκάλας της και καλεί αυτούς εις τας τάξεις του Ιερού Κλήρου και της Κατηχήσεως κ.λπ., το δε Υπουργείον ομοίως υπεσχέθη να λάβη περί αυτών ενδελεχή πρόνοιαν. Υπεσχέθησαν να υποβάλωσιν μακρόν κατάλογον υποψηφίων προς χειροτονίαν και μελλόντων Κατηχητών και Ιεροκηρύκων και έμειναν ικανοποιημένοι.*

Διά τα κατά του κ. Υπουργού παράπονα επείσθησαν ότι και εν

τούτω επολιτεύθησαν εκ συναρπαγής και απεφασίσθη να παρουσιασθή ενώπιον υμών επιτροπή αυτών και ικανοποιήση ημάς. Είτα, διελύθησαν ησύχως. Τα ανωτέρω δύνανται να βεβαιώσουν οι παρακολουθήσαντες την συζήτησιν ανώτεροι αξιωματικοί της Αστυνομίας και άλλοι παρευρεθέντες. Εθεωρήσαμεν ότι επετελέσαμεν πλήρως το καθήκον μας και αναμένομεν τα ευχάριστα αποτελέσματα. Οι διαδηλωταί κατόπιν, επηρεαζόμενοι τις οίδε πόθεν, δεν ετήρησαν μέχρι σήμερον τας υποσχέσεις των».

Οι κινητοποιήσεις των θεολόγων συνεχίστηκαν ώς το Σεπτέμβριο του 1962, οπότε και έληξαν, χωρίς όμως να λυθούν τα προβλήματά τους.

Αστάθεια στην Εκκλησία...

Ο Χρυσόστομος ανήλθε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο σε μια εποχή που η αστάθεια ήταν το κύριο χαρακτηριστικό, όχι μόνον των εκκλησιαστικών, αλλά και των πολιτικών πραγμάτων. Μεγάλος στην ηλικία (θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ένας «μεταβατικός» αρχιεπίσκοπος, μετά την αναστάτωση που προκάλεσε η εκλογή Ιακώβου) και χωρίς τα ηγετικά προσόντα του Δαμασκηνού ή του Χρύσανθου, βρέθηκε μέσα στη δίνη των συγκρούσεων Εκκλησίας -Πολιτείας, τις οποίες επιδίωξε ν' αντιμετωπίσει καταβάλλοντας αγωνιώδεις προσπάθειες να ισορροπήσει μεταξύ των εκάστοτε κυβερνήσεων και των ομάδων των πανίσχυρων μητροπολιτών. «Κληρονόμησε» από τους προκατόχους του δύο μεγάλες εκκρεμότητες: το

Ανώτερος αξιωματικός της Αστυνομίας κλειδώνει τις πύλες του μητροπολιτικού ναού Αθηνών, μετά την κυβερνητική απόφαση να αποτραπεί η εκλογή νέων μητροπολιτών από τα μέλη της Ιεραρχίας (από το αρχείο Μεγαλοοικονόμου).

ζήτημα της σύνταξης του νέου Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας, που θα αντικαθιστούσε τον κατοχικό νόμο του 1943, και το «μεταθετό».

Το σχέδιο της κληρικολαϊκής επιτροπής για το νέο Χάρτη της Εκκλησίας, η οποία συγκροτήθηκε με το ν.δ. 4243/62, έμεινε στα συρτάρια. Η επιμονή της πολιτικής εξουσίας (κυβερνήσεις: ΕΡΕ, Ένωσης Κέντρου, Νόβα, Τσιριμώκου, Στεφανόπουλου) να ελέγξει τα εσωτερικά πράγματα της Εκκλησίας, αλλά και η «διάσπαση» της Ιεραρχίας δεν επέτρεψαν τη συμφωνία.

Το δεύτερο μεγάλο «αγκάθι», το «μεταθετό», σε συνδυασμό με την ύπαρξη 15 κενών μητροπολιτικών εδρών, έριξε την Εκκλησία σε μια βαθύτατη κρίση που κράτησε έως και τον Απρίλιο του '67. Οι πιέσεις για επαναφορά του άρχισαν αμέσως μετά την εκλογή του νέου αρχιεπισκόπου. Τον Αύγουστο - Σεπτέμβριο του 1963 η κυβέρνηση Παναγιώτη Πιπινέλη (ορκίστηκε μετά την παραίτηση και αναχώρηση στο εξωτερικό του Κ. Καραμανλή), υποχωρώντας σε πιέσεις ιεραρχών που ενδιαφέρονταν να μετατεθούν σε «προνομιούχες» μητροπόλεις, μελετά την επαναφορά του με νόμο ή υπουργική πράξη. Οι παραεκκλησιαστικές οργανώσεις ξεσηκώνονται και απειλούν να κατεβάσουν στο πεζοδρόμιο τους οπαδούς τους.

Τελικά, ο νόμος (4326/63) που ψηφίζεται από τη Βουλή, δεν επαναφέρει το «μεταθετό», προκαλεί όμως την έντονη αντίδραση των ιεραρχών, κάνουν λόγο για ανοιχτή επέμβαση της Πολιτείας και καταγγέλλουν ότι δεν ρωτήθηκαν για το περιεχόμενό του. Ακόμη, αποφασίζουν να μην εφαρμόσουν τον νόμο και δηλώνουν πως δεν πρόκειται να πληρώσουν τις κενές έδρες με βάση τις διατάξεις του, αλλά θα αναμένουν την οριστική σύνταξη του Καταστατικού Χάρτη (Ιεραρχία Οκτωβρίου 1963).

...και πάλι η Παναγία της Τήνου

Το Μάρτιο του 1964, τα ανάκτορα, όπως και 49 χρόνια πριν, το 1915, επιδιώκουν να αξιοποιήσουν το θρησκευτικό συναίσθημα στην αναμέτρησή τους με την κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου του Γεωργίου Παπανδρέου. Η υγεία του βασιλιά Παύλου, ο οποίος ασθενεί από τις αρχές του χρόνου, επιδεινώνεται ραγδαία. Και

όλα δείχνουν ότι το τέλος του βρίσκεται πολύ κοντά. Η Φρειδερίκη και οι αυλικοί δίνουν εντολή να μεταφερθεί στην Αθήνα η εικόνα της Παναγίας της Τήνου.

Στις 5 Μαρτίου 1964 επαναλαμβάνονται στην Αθήνα οι σκηνές του 1915. Διάδοχος του θρόνου, αρχιεπίσκοπος, πρωθυπουργός, υπουργοί περιμένουν την εικόνα που μεταφέρεται με το αντιτορπιλικό «Ιέραξ». Την παραλαμβάνει ο αρχιεπίσκοπος, αυτός με τη σειρά του την παραδίδει στο διάδοχο Κωνσταντίνο και στη συνέχεια σχηματίζεται πομπή που κατευθύνεται στ' ανάκτορα. Όμως, αυτή τη φορά, σε αντίθεση με το 1915, που η μεταφορά της εικόνας έδωσε την αφορμή για μια γιγαντιαία διαδήλωση κατά του Βενιζέλου, η πενιχρή συμμετοχή του κόσμου δεν επιτρέπει να δοθούν πολιτικές προεκτάσεις.

Στα «Πεπραγμένα» του Χρυσόστομου διαβάζουμε για τη μεταφορά της εικόνας: *«Τα δε ευλαβή αισθήματα και η πίστις της Βασιλικής Οικογενείας προς την Θαυματουργόν Μητέρα του Κυρίου ημών ώθησαν την Βασιλικήν Οικογένειαν να εξαιτήσηται την ενταύθα εν μεγαλοπρεπεί τελετή μεταφοράν εκ Τήνου της προσκυνητής αγίας Εικόνος της Μεγαλόχαρης, ήτις εικών και εκομίσθη την νύκτα της 5ης Μαρτίου 1964 δι' Αντιτορπιλλικού εις Πειραιά. Την Αγίαν Εικόνα παρελάβομεν ημείς εκ του πλοίου μετά των Αγίων Συνοδικών και, μετά μακράν λιτάνευσιν, παρεδώσαμεν ταύτην εις τον Διάδοχον, σπεύσαντα ολοταχώς να τοποθετήση ταύτην παρά το προσκεφάλαιον του ασθενούντος Πατρός του. Εκεί, ο πνευματικός των Ανακτόρων, Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Κοτσώνης έψαλλε καθ' όλην την νύκτα και απηύθυνε ευχάς υπέρ αναρρώσεως του Άνακτος...»*.

Τα σχέδια για απομάκρυνση του Μακαρίου

Στα χρόνια της αρχιερατείας του Χρυσόστομου το Κυπριακό αποτελούσε το υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Όλες οι κυβερνήσεις της Αθήνας βρίσκονταν στις Συμπληγάδες των πιέσεων του ξένου παράγοντα (ΗΠΑ και ΝΑΤΟ) από τη μια μεριά, και της ανάγκης για εξεύρεση μιας λύσης που θα κατοχύρωνε την αυτοδιάθεση του νησιού, από την άλλη. Πολλές φορές η θέση των ελληνικών κυβερνήσεων ερχόταν σε

αντίθεση με τη στρατηγική του Μακαρίου, ο οποίος αποτελούσε εμπόδιο στα ΝΑΤΟϊκά σχέδια επίλυσης του προβλήματος.

Παράλληλα, η ηγεσία της Ατλαντικής Συμμαχίας τον θεωρούσε ύποπτο για «ανοχή» και «συνεργασία» με το πανίσχυρο Κομμουνιστικό Κόμμα του νησιού, το ΑΚΕΛ, που θα μπορούσε να οδηγήσει – όπως φοβούνταν στην Ουάσιγκτον και το Λονδίνο – στη μετατροπή του νησιού σε μια «Κούβα της Μεσογείου». Γι' αυτό και στα σχέδια εκείνης της εποχής υπήρχε πάντα ειδικό κεφάλαιο που αναφερόταν στο «πρόβλημα Μακάριος». Η λύση προέβλεπε την απομάκρυνσή του από το νησί (χωρίς ν' αποκλείονται και τα βίαια μέσα), ακόμη και με την προσφορά ενός άλλου εκκλησιαστικού αξιώματος. Είτε με την ανάδειξή του στον πατριαρχικό θρόνο της Αλεξάνδρειας είτε με την εκλογή του στην κορυφή της Εκκλησίας της Ελλάδος! Περισσότερο «ρεαλιστική» για τους εμπνευστές των σχεδίων «μετάθεσης» του Μακαρίου ήταν η λύση της Αλεξάνδρειας, γιατί όλοι καταλάβαιναν πως η ισχυρή προσωπικότητα του αρχιεπισκόπου, και στην απίθανη περίπτωση που θα εδέχετο να έλθει στην Αθήνα, θ' αποτελούσε έναν μεγάλο πονοκέφαλο για τους κυβερνώντες, οι οποίοι προτιμούσαν να συνεργάζονται με πειθαρχικούς υπερήλικους αρχιεπισκόπους.

Το ενδεχόμενο «μετάθεσης» του Μακαρίου στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είχε αποκλειστεί από την αρχή. Για την κυβέρνηση της Άγκυρας ήταν «κόκκινο πανί», ενώ έντονη ήταν και η δυσπιστία προς το πρόσωπό του και η αποδοκιμασία της ανάμιξής του στην πολιτική από τους ιεράρχες του Φαναρίου. Μάλιστα, ο πατριάρχης Αθηναγόρας, όταν τον ρωτούσαν για τον Μακάριο, δεν δίσταξε ν' απαντήσει: «*Δεν μπορώ να καταλάβω αρχιεπίσκοπο που φοράει κουμπούρια και γίνεται αφορμή αφαιρέσεως του πολυτιμότερου αγαθού, της ζωής των ανθρώπων*» («Αθηναγόρας Α», Αθαν. Ι. Δεληκωστόπουλου).

Το άνοιγμα των αρχείων του Φόρεϊν Οφις για το 1965 αποκάλυψε ένα από τα σχέδια για απομάκρυνση του Μακαρίου από το νησί με αντάλλαγμα την προσφορά ανώτερου εκκλησιαστικού αξιώματος. Σύμφωνα με τα έγγραφα της βρετανικής κυβέρνησης, στις αρχές του 1965 οι Αμερικανοί, μετά την απόρριψη από

την Ελλάδα του «σχεδίου Άτσεσον», προωθούσαν ένα νέο σχέδιο, που προέβλεπε την ένωση του νησιού με την Ελλάδα, με παραχώρηση εδαφικών ανταλλαγμάτων στην Τουρκία. Παράλληλα, προβλεπόταν η απομάκρυνση του Μακαρίου ακόμη και με πραξικόπημα.

Στις 29 Ιανουαρίου συναντώνται ο τότε βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Ντιν Ρασκ. Στη διάρκεια της συζήτησης ο Κωνσταντίνος λέει στον Αμερικανό υπουργό πως μία από τις σκέψεις του είναι *«να λάβει ο Μακάριος ένα ανώτερο εκκλησιαστικό αξίωμα και να φύγει από το νησί».*

Ανάλογες συζητήσεις κάνει στην Κύπρο και ο Αμερικανός διπλωμάτης Τζορτζ Μπολ, ο οποίος προσπαθεί να εκμεταλλευτεί τη ρήξη στις σχέσεις Μακαρίου και Γρίβα. Μάλιστα, οι Αμερικανοί βεβαιώνουν πως ο Γρίβας αποδέχθηκε το σχέδιο που περιλάμβανε και την αποθμάκρυνση του αρχιεπισκόπου. Στο Συμβούλιο του Στέμματος, που έγινε στην Αθήνα, ο Μακάριος εξαναγκάζεται να δεχθεί το νέο σχέδιο. Αριστοτέχνης, όμως, των τακτικών ελιγμών, αποφεύγει το σκόπελο προτείνοντας εδαφικά ανταλλάγματα από την Ελλάδα και όχι την Κύπρο.

Η προσπάθεια των ΝΑΤΟϊκών αλλά και των κύκλων της Αθήνας, που συμφωνούσαν με το σχέδιο για απομάκρυνση του Μακαρίου, δεν απέδωσε. Όμως, οι κινήσεις για απομάκρυνσή του συνεχίστηκαν. Μόλις το Μάιο του ίδιου χρόνου, σε συνάντηση που είχαν σε ΝΑΤΟϊκή σύνοδο στην Πορτογαλία οι υπουργοί Εξωτερικών Ελλάδος και Τουρκίας, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, Κωστόπουλος, προσπάθησε – σύμφωνα πάντα με τα βρετανικά έγγραφα – να πείσει τον Τούρκο ομόλογό του, Ισίκ, να δεχθεί το σχέδιο, χρησιμοποιώντας και το επιχείρημα ότι, σε περίπτωση υλοποίησής του, δεν θα κυβερνούσε ο Μακάριος το νησί. Εννοείται πως όλες αυτές οι διαβουλεύσεις γίνονταν ερήμην της ελληνικής εκκλησιαστικής ηγεσίας. Ένα ακόμη δείγμα της στάσης του κράτους απέναντί της.

Πιέσεις στην κυβέρνηση του Κέντρου

Μετά τις εκλογές της 16ης Φεβρουαρίου 1964 και την ορκωμοσία της κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου, οι πιέσεις για

επαναφορά του «μεταθετού» επαναλήφθηκαν. Στις εφημερίδες, μάλιστα, της εποχής δημοσιεύονται πληροφορίες πως η νέα κυβέρνηση μελετά την ψήφιση μεταβατικής διάταξης, που θα επιτρέπει την πλήρωση των κενών μητροπολιτικών εδρών κατ' «έμφρονα κρίσιν Ιεραρχίας». Η φράση υποδηλώνει κυβερνητική υποχώρηση στους οπαδούς του «μεταθετού». Όμως, η αντίδραση των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων και οι πιέσεις κυβερνητικών βουλευτών δεν επιτρέπουν την ψήφισή της. Μετά την εξέλιξη αυτή ξεκινά ένας κύκλος διαβουλεύσεων μεταξύ του αρμόδιου υφυπουργού Παιδείας Λουκή Ακρίτα και της Ιεραρχίας. Και οι δύο πλευρές συμφωνούν ν' ανατεθεί στη «Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή Καταρτισμού Σχεδίου Καταστατικού Χάρτου Εκκλησίας Ελλάδος» η διατύπωση των ρυθμίσεων για το «μεταθετό».

Στις 12 Ιουνίου 1964, παραδίδεται στον αρχιεπίσκοπο το σχέδιο νόμου της επιτροπής. Οι διατάξεις όμως, αν και «άνοιγαν ένα παράθυρο», δεν ικανοποιούσαν την πλειονότητα των ιεραρχών. Η κυβέρνηση αντέδρασε και με επιστολή του προς την Ιερά Σύνοδο, το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ο Λουκής Ακρίτας προειδοποιεί: «...*Θεωρούμεν την επιψήφισιν του υποβληθέντος ημίν Καταστατικού Χάρτου θέμα εξόχως σοβαρόν διά τε την Εκκλησίαν και το Έθνος, δι' ο και θα παρουσιάσωμεν αυτόν προς ψήφισιν ουχί εις την Επιτροπήν Εξουσιοδοτήσεως, αλλ' εις την ολομέλειαν της Εθνικής Αντιπροσωπείας κατά την προσεχή τακτικήν σύνοδόν της. Προς τούτοις γνωρίζομεν τη Υμετέρα Μακαριότητι κα τη Ιερά Συνόδω, ότι, κατ' επιταγήν της προσωπικής ευθύνης και του χρέους ημών έναντι της Ορθοδόξου Εκκλησίας και του ευσεβούς Ελληνικού λαού, θα πράξωμεν το παν, ίνα ο νέος Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας παρουσιασθή όσον το δυνατόν αρτιώτερος και συντελεστικός εις την ουσιαστικήν εξυγίανσιν των εκκλησιαστικών ημών πραγμάτων...*».

Μεσολαβούν τέσσερις μήνες παρασκηνιακών διαβουλεύσεων, στη διάρκεια των οποίων και οι δύο πλευρές μετρούν τις δυνάμεις τους. Εν τω μεταξύ ο Ακρίτας πεθαίνει από ανίατη ασθένεια και στη θέση του ορίζεται ο Γεώργιος Μυλωνάς. Η ασθένεια του Ακρίτα έδωσε την ευκαιρία σε κυβερνητικούς υποστηρικτές του «μεταθετού» να κινήσουν τις διαδικασίες για τη νομοθετική κατοχύρωσή του. Το σχετικό νομοσχέδιο κατατίθεται στη Βουλή στις 16

Μαρτίου, η ψήφισή του όμως δεν προωθείται, γιατί αντιδρούν και πάλι δυναμικά οι παραεκκλησιαστικές οργανώσεις.

Ο Παπανδρέου ανατρέπεται

Το πρωί της 15ης Ιουλίου 1965, ο Μυλωνάς προσέρχεται στη συνεδρίαση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου και βεβαιώνει πως το νομοσχέδιο θα ψηφιστεί μέσα σε δέκα ημέρες. Το ίδιο εκείνο βράδυ, όμως, τ' ανάκτορα με τη συνεργασία βουλευτών του Κέντρου ανατρέπουν την κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου. Νέος πρωθυπουργός ορκίζεται ο Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας.

Η χώρα μπαίνει σε περίοδο κρίσης και η περιπέτειά της αυτή θα καταλήξει στη δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967. Το διάστημα αυτό οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας θυμίζουν ένα απερίγραπτο «γαϊτανάκι» με παρασκηνιακές διαβουλεύσεις και υπαναχωρήσεις. Οι αδύναμες κυβερνήσεις των «αποστατών» άλλοτε δίνουν υποσχέσεις στους μητροπολίτες ότι θα προχωρήσουν σε οριστική λύση του ζητήματος, που όμως δεν πραγματοποιούν, επειδή φοβούνται τις δυναμικές αντιδράσεις των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων και την αντίθεση μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης, και άλλοτε τους απειλούν με συγκρότηση αριστίνδην Συνόδου, με οικονομικό έλεγχο και καθιέρωση ορίου ηλικίας στην αποχώρησή τους. Τους κυβερνητικούς εκβιασμούς καταγγέλλουν και τα κόμματα της αντιπολίτευσης Ε.Κ. και ΕΔΑ, επισημαίνοντας πως πίσω τους βρίσκονται τ' ανάκτορα, που προσπαθούν να επιβάλουν διευθυντήριο, το οποίο θα ελέγχει την Εκκλησία, με επικεφαλής τον πνευματικό της βασιλικής οικογένειας Ιερώνυμο Κοτσώνη. Όμως και η ΕΡΕ, που στηρίζει τις κυβερνήσεις των «αποστατών», φροντίζει να τηρεί αποστάσεις.

«Αυλικοί» ιεράρχες

Στη σύγκρουση υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες. Η Εκκλησία της Ελλάδας αντιδρά έντονα στα «οικουμενικά» σχέδια του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και τις συναντήσεις του πατριάρχη Αθηναγόρα με τον πάπα Πάυλο ΣΤ', γεγονός που προκαλεί εκνευρισμό στην κυβέρνηση και τ' ανάκτορα.

Ειδικά για τη στάση των ανακτόρων ο Σπ. Λιναρδάτος γράφει

πως *«ο Κοτσώνης αλλά και η ίδια η Φρειδερίκη θα κατηγορηθούν ότι επηρεάζονται από το Βατικανό και ότι επιζητούν μια δραστικότερη επέμβαση της Εκκλησίας στον "αγώνα κατά του κομμουνισμού", κατά το πρότυπο των καθολικών»* («Από τον Εμφύλιο στη Χούντα»).

Δεν είναι άσχετη με τα παραπάνω και η ύπαρξη στους κόλπους της Ιεραρχίας ομάδας μητροπολιτών που βρίσκονταν σε μια συνεχή αντιπαράθεση με τον Χρυσόστομο και την πλειοψηφία, ταυτιζόμενοι με τις ανακτορικές θέσεις. Τους μητροπολίτες αυτούς (Ξάνθης Αντώνιο, Πατρών Κωνσταντίνο, Τρίκκης και Σταγών Διονύσιο, Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Δαμασκηνό, Κυθήρων Μελέτιο και Πρεβέζης Στυλιανό) θα τους συναντήσουμε πάλι το Μάιο του 1967 ως μέλη της αριστίνδην Συνόδου που εξέλεξε τον Ιερώνυμο Κοτσώνη!...

Το ΝΑΤΟ και η «Ένωση των Εκκλησιών»

Οι κυβερνήσεις της εποχής δέχονται συνεχείς πιέσεις από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ να στηρίξουν την προσπάθεια για «Ένωση των Εκκλησιών» ως ένα ισχυρότατο όπλο στην αντιπαράθεση με τη Σοβιετική Ένωση, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας και το Κομμουνιστικό Κίνημα. Ο Χρυσόστομος, «συντηρητικός» στα θεολογικά ζητήματα και με έντονη την ιδέα του «κινδύνου των παπικών», την οποία είχε διαμορφώσει κατά τη μακρόχρονη θητεία του (από το 1910) ως επισκόπου, αντιμετώπιζε με καχυποψία τις θέσεις των «οικουμενιστών». Έχοντας ζήσει τη σύμπραξη του Βατικανού με τους κομιτατζήδες στο Μακεδονικό Αγώνα, τη βοήθεια των καθολικών προς τον Κεμάλ Ατατούρκ, καθώς και τη δράση της Ουνίας, δεν μπορούσε να κατανοήσει τη βιασύνη του Οικουμενικού Πατριάρχη Αθηναγόρα και την άνευ όρων συμφωνία του στο «διάλογο της Αγάπης» με τον πάπα Παύλο ΣΤ΄.

Είναι χαρακτηριστική η συζήτηση που είχαν στις 23 Ιουνίου 1966, για τις σχέσεις Φαναρίου-Βατικανού, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Στεφανόπουλου Γ. Νόβας και ο υπουργός Παιδείας Στ. Αλλαμανής με τον αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο και αντιπροσωπεία μητροπολιτών:

– ***Στ. Αλλαμανής:*** *Το δεύτερον ζήτημα, επί του οποίου εφιστώ*

προσωπικώς την προσοχήν σας, είναι η διαφωνία σας προς τον Οικουμενικόν Πατριάρχην. Και επ' αυτού δε του ζητήματος είναι μεγίστη η προσωπική σας ευθύνη. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης είναι η κεφαλή της Ορθοδοξίας ολοκλήρου. Η κυβέρνησις δε, βαρέως φέρει την αντίθεσιν της Εκκλησίας της Ελλάδος προς τον Οικουμενικόν Πατριάρχην και το Πατριαρχείον, διότι η αντίθεσις αύτη ενθαρρύνει τας Σλαυικάς Εκκλησίας εναντίον του Οικουμενικού Πατριαρχείου και δεν πρέπει να δίδεται η αφορμή αύτη από την Εκκλησία της Ελλάδος...

*– **Χρυσόστομος:** Όχι. Δεν είμεθα διατεθειμένοι να εγκαταλείψωμεν την Ορθοδοξίαν μας, η οποία είναι απ' αιώνων συνυφασμένη με την Ιστορίαν του Έθνους. Είμεθα πρόθυμοι να υποστώμεν και θυσίαν χάριν της ορθοδόξου πίστεώς μας. Εις το Βιετνάμ θυσιάζονται εις την πυράν Βουδισταί μοναχοί χάριν της πίστεώς των...*

*– **Γ. Αθανασιάδης-Νόβας:** Μη δίδωμεν όπλα και αφορμάς εις τους Σλαύους διά τα ζητήματα αυτά, διότι αυτοί εποφθαλμιούν το Πατριαρχείον και ημάς ως Έθνος. Σήμερον μάλιστα, πολύ περισσότερον από άλλοτε, κινδυνεύομεν εξ αυτών και ως Έθνος και ως άτομα...*

Ανοιχτή ρήξη με την κυβέρνηση

Τον Νόβα διαδέχθηκαν στην πρωθυπουργία ο Ηλίας Τσιριμώκος (20.8-17.9.1965) και ο Στέφανος Στεφανόπουλος (17.9.1965-22.12.1966). Ο Στεφανόπουλος συναντήθηκε δύο φορές με τον αρχιεπίσκοπο και αντιπροσωπεία μελών της Ιεραρχίας και στις 21 Οκτωβρίου 1965 υπεγράφη πράξη (αρ. 184) που επέτρεπε την πλήρωση των μητροπολιτικών εδρών Πειραιώς και Σερρών διά μεταθέσεως. Έτσι, άνοιξε ο δρόμος για τις εκλογές νέων μητροπολιτών.

Όμως, η πράξη προσεβλήθη στο Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο διέταξε την αναστολή των εκλογών. Ο υπουργός Παιδείας, επικαλούμενος την απόφαση του ΣτΕ, με έγγραφό του κάλεσε την Ιεραρχία να μην προχωρήσει σε εκλογές. Τη θέση αυτή την υιοθέτησαν και τη διατύπωσαν στη συνεδρίαση της Ιεραρχίας, στις 12 Νοεμβρίου, και 13 μητροπολίτες που ήταν αντίθετοι στο «μεταθετό». Η πλειοψηφία όμως της Ιεραρχίας ήταν ανένδο-

τη. Στις 15 Νοεμβρίου, ύστερα από μια οξύτατη συζήτηση, αποχωρούν από τη συνεδρίαση αντιδρώντες στο «μεταθετό» οι μητροπολίτες Λευκάδος, Πατρών, Ναυπακτίας, Ελευθερουπόλεως και Κυθήρων.

Η αντίδρασή τους δεν κατάφερε να κάμψει τους 36 της πλειοψηφίας. Στις 16 Νοεμβρίου, ημέρα που είχε οριστεί για τη διενέργεια των εκλογών, η Αθήνα θυμίζει «μέρες του Ιουλίου» του ίδιου χρόνου, με τις μεγάλες διαδηλώσεις κατά της «αποστασίας». Το κέντρο της πόλης αστυνομοκρατείται και με εντολή του υπουργού Εσωτερικών κλείνει ο μητροπολιτικός ναός. *«Για προστασία των Ιεραρχών»* υποστηρίζει η κυβέρνηση. *«Για να παρεμποδισθούν οι εκλογές»*, απαντούν τα μέλη της πλειοψηφίας της Ιεραρχίας. Έξω από το αρχιεπισκοπικό μέγαρο εκατοντάδες οργισμένοι οπαδοί των θρησκευτικών οργανώσεων αποδοκιμάζουν τους ιεράρχες και απειλούν να εισβάλουν, για να ματαιώσουν τις εκλογές. Στον περίβολο του μεγάρου συνωστίζονται οι υποψήφιοι, φίλοι και συγγενείς τους, που καλούν τους 36 με φωνές να προχωρήσουν αμέσως στην εκλογή.

Ο γηραιός αρχιεπίσκοπος, κατάκοπος, ύστερα από μια νύχτα συνεχών τηλεφωνικών επαφών με τον πρωθυπουργό, σκέφτεται να μην προσέλθει στη συνεδρίαση επικαλούμενος ασθένεια. Υποχρεώνεται όμως να εμφανιστεί, όταν οι ισχυροί μητροπολίτες τού διαμηνύουν πως, αν δεν προσέλθει, θα θέσουν θέμα εκθρόνισής του. Το μεσημέρι καταβάλλεται μια τελευταία συμβιβαστική προσπάθεια και ο αρχιεπίσκοπος με δύο μητροπολίτες πηγαίνουν στο πρωθυπουργικό γραφείο και συναντούν τον πρωθυπουργό Στεφανόπουλο και τον υπουργό Παιδείας Αλλαμανή. Η συζήτηση ήταν άκαρπη και η αντιπροσωπεία επιστρέφει στην Ιεραρχία, όπου αργά το απόγευμα ξεκίνησε η διαδικασία της εκλογής, η οποία συνεχίστηκε και τις επόμενες τρεις μέρες.

Η κυβέρνηση δηλώνει πως δεν πρόκειται να αναγνωρίσει το κύρος των εκλογών και με βασιλικό διάταγμα διατάσσει την αναστολή των εργασιών της Ιεραρχίας. Η πλειοψηφία όμως προχωρεί στη διαδικασία των εκλογών. Μάλιστα, ένας από τους ισχυρούς μητροπολίτες της εποχής έσχισε επιδεικτικά το διάταγμα που είχε θυροκολληθεί στην αίθουσα συνεδριάσεων.

Συνολικά καλύφθηκαν δύο έδρες διά μεταθέσεως (Σερρών και Πειραιώς) και δεκατρείς διά εκλογής (Φιλίππων, Σύρου, Μεσσηνίας, Αιτωλοακαρνανίας, Χίου, Σάμου, Γυθείου, Μαντινείας, Κορινθίας, Δράμας, Ζιχνών, Κεφαλληνίας και Κιλκισίου). Επίσης, καλύφθηκαν και οι μητροπόλεις Μηθύμνης και Αργολίδος, οι οποίες έμειναν κενές μετά τη μετάθεση των αρχιερέων τους στις Σέρρες και τον Πειραιά. Στις εκλογές αυτές υποψήφιος για τη μητρόπολη Σύρου ήταν –για μια ακόμη φορά– ο πρωθιερέας των ανακτόρων Ιερώνυμος Κοτσώνης. Δεν εξελέγη όμως, λόγω της αντίδρασης των ιεραρχών στις ανακτορικές πιέσεις.

Κίνδυνος διχασμού

Κατά τη διάρκεια των χειροτονιών των νέων μητροπολιτών, που έγιναν την Κυριακή 21 Νοεμβρίου, σημειώνονται σοβαρά επεισόδια ανάμεσα σε μέλη θρησκευτικών οργανώσεων και πιστούς στην πλειοψηφία της Ιεραρχίας. Ο υπουργός Παιδείας δηλώνει ότι οι 36 μητροπολίτες είναι *«εκτός νόμου»* και αυτοί απαντούν πως *«δεν είναι αποστάτες, αλλά η πλειοψηφία»*.

Στις 29 Νοεμβρίου, σε συνεδρίαση της Ιεραρχίας, εξαπολύονται και βολές κατά των ανακτόρων. Ο μητροπολίτης Πειραιώς Χρυσόστομος χρησιμοποιεί προσεκτικές εκφράσεις, όμως το μήνυμά του είναι σαφέστατο για το ρόλο του Ιερώνυμου Κοτσώνη ως συμβούλου της Φρειδερίκης: *«Είναι θλιβερόν ότι δεν κατενοήθη υπό της Αυλής ότι καθ' ον τρόπον εις τα πολιτειακά θέματα σύμβουλος του Μεγαλειοτάτου είναι ο εκάστοτε πρωθυπουργός της χώρας, κατά τον αυτόν ακριβώς τρόπον και σύμβουλος του Βασιλέως διά τα εκκλησιαστικά θέματα δέον να είναι ο εκάστοτε Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος και τα σεβάσμια συνοδικά μέλη»*.

Η κυβέρνηση συνεχίζει τις πιέσεις και απειλεί με νομοσχέδιο που θα προβλέπει την ακύρωση των εκλογών και τη συγκρότηση αριστίνδην Συνόδου. Οι «αντάρτες» απαντούν πως θα κηρύξουν των Εκκλησία σε διωγμό και θα κλείσουν τους ναούς. Δημιουργείται εκρηκτική κατάσταση και η αντιπολίτευση (Γ. Παπανδρέου) προειδοποιεί πως η χώρα βρίσκεται στα πρόθυρα ενός θανάσιμου διχασμού. Έτσι, η κυβέρνηση προς στιγμήν υποχωρεί.

Η Ιεραρχία συνέρχεται πάλι το Δεκέμβριο, χωρίς να έχει εκδοθεί το αναγκαίο -σύμφωνα με το νόμο- βασιλικό διάταγμα. Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου απαντά με τη διενέργεια οικονομικού ελέγχου στις μητροπόλεις και τα μοναστήρια και τη δημοσίευση της εισηγητικής έκθεσης στο νομοσχέδιο «περί ρυθμίσεως εκκλησιαστικών ζητημάτων». Στην έκθεση, που συνέταξαν οχτώ καθηγητές Πανεπιστημίου, ανάμεσά τους και ο αρχιμανδρίτης Κοτσώνης, προβλέπεται η ακύρωση των εκλογών, η συγκρότηση αριστίνδην Συνόδου και η καθιέρωση ορίου ηλικίας (τα 80 έτη) για τους μητροπολίτες. Το νομοσχέδιο αυτό, βεβαίως, δεν ψηφίστηκε. Παρέμεινε όμως σαν μια διαρκής απειλή κατά της πλειοψηφίας της Ιεράς συνόδου καθ' όλη τη διάρκεια της σύγκρουσης, που κράτησε έναν ολόκληρο χρόνο.

Ο καθυστερημένος συμβιβασμός

Το καλοκαίρι του 1966 «οι πάγοι λιώνουν» και σε αλλεπάλληλες συσκέψεις του αρχιεπισκόπου και των μητροπολιτών με τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Γ. Νόβα, τους υπουργούς Παιδείας Στ. Αλλαμανή και Συντονισμού Κ. Μητσοτάκη, διαφαίνονται τα πρώτα σημάδια συμβιβασμού. Τελικά, η κυβέρνηση με το νόμο 4589/10.11.66 αναγνώρισε τις μεταθέσεις και τις εκλογές, αλλά καθιέρωσε και διατάξεις που της επέτρεπαν ανά πάσα στιγμή να ελέγχει τις αντιδράσεις των μητροπολιτών (καθιέρωση του 80ού ως ορίου ηλικίας για τους μητροπολίτες, όχι όμως για τον αρχιεπίσκοπο, διατάξεις περί ανικανότητας αρχιερέων, έλεγχος της διαχείρισης των μητροπόλεων κ.λπ).

Μετά την απομάκρυνση των οκτώ υπερήλικων μητροπολιτών, το θάνατο άλλων δύο και τη δημιουργία νέων μητροπόλεων, συγκαλείται νέα Ιεραρχία για την πλήρωση των κενών εδρών. Οι εκλογές αυτές δεν έγιναν ποτέ. Η πτώση της κυβέρνησης Στεφανόπουλου και ο σχηματισμός νέας υπό τον Ιωάννη Παρασκευόπουλο, στην οποία συμμετείχαν ως υπουργός Παιδείας ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος και Προεδρίας ο Ιωάννης Καρμίρης (γνωστοί και οι δύο για τους δεσμούς τους με την Εκκλησία), έδωσαν ελπίδες σε πολλούς μητροπολίτες για ανατροπή των «επαχθών» διατάξεων του τελευταίου νόμου.

Το Μάρτιο του 1967, τον Ι. Παρασκευόπουλο διαδέχθηκε ο αρχηγός της ΕΡΕ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ενώ παράλληλα προκηρύχτηκαν βουλευτικές εκλογές για το Μάιο. Στις 6 Απριλίου, ο υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Κανελλόπουλου, Γρηγ. Κασιμάτης, υπέγραψε τελικά το βασιλικό διάταγμα για τη σύγκληση της Ιεραρχίας στις 11 Μαΐου. Ήταν όμως πολύ αργά. Τους πρόλαβε όλους η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967...

1967-1974

ΟΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΕΣ ΚΑΤΑΛΥΟΥΝ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ – ΠΙΕΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΡΡΩΣΤΟ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟ – ΟΙ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΤΑ «ΕΚΤΑΚΤΑ ΙΕΡΟΔΙΚΕΙΑ» – ΑΘΡΟΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΙΕΡΩΝΥΜΙΚΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ – Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ – Η ΧΟΥΝΤΑ ΚΑΙ Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ – ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΙΩΑΝΝΙΔΗ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΗ ΣΕΡΑΦΕΙΜ

Το πραξικόπημα της χούντας βρήκε την Εκκλησία ουσιαστικά ακέφαλη, καθώς ο υπέργηρος και βαριά άρρωστος αρχιεπίσκοπος αδυνατούσε να ασκήσει τα καθήκοντά του. Στις 21 Απριλίου ορκίζεται το πρώτο κλιμάκιο της κυβέρνησης (Κόλλιας, Παττακός, Παπαδόπουλος, Σπαντιδάκης και Μακαρέζος) από τον αρχιμανδρίτη Ιερώνυμο Κοτσώνη, γνωστό για τις σχέσεις του με τ' ανάκτορα, και όχι από τον ασθενούντα αρχιεπίσκοπο, ο οποίος θα ορκίσει την επομένη τους υπόλοιπους «υπουργούς». Την ίδια μέρα (22.4.67), η Διαρκής Ιερά Σύνοδος με ομόφωνη απόφαση των μελών της (τόσο αυτών της «πλειοψηφίας» όσο και της μειοψηφίας, που διατηρούσαν μόνιμο «κανάλι» επικοινωνίας με τ' ανάκτορα, τις παραεκκλησιαστικές οργανώσεις και το Στρατό) έστειλε επείγον συγχαρητήριο τηλεγράφημα στους δικτάτορες. Όμως, αυτές οι κινήσεις δεν έσωσαν ούτε το γέροντα αρχιεπίσκοπο ούτε βεβαίως και τους μητροπολίτες της πλειοψηφίας. Οι στρατοκράτες ήταν αποφασισμένοι να επιβάλουν άμεσο έλεγχο στο χώρο της Εκκλησίας και τ' ανάκτορα, από τη στιγμή που ο βασιλιάς Κωνσταντίνος συμβιβάστηκε με τους συνταγματάρχες και τους λοχαγούς, δεν έχασαν αυτή την ευκαιρία, για να προωθήσουν τον εκλεκτό τους αρχιμανδρίτη Ιερώνυμο Κοτσώνη.

Πριν περάσει μία εβδομάδα από το πραξικόπημα κι ενώ χιλιάδες στελέχη όλων των πολιτικών κομμάτων έχουν συλληφθεί και κρατούνται, εκδίδεται η πρώτη πράξη της δικτατορίας για θέματα της Εκκλησίας, την οποία υπογράφει ο «υπουργός» Παιδείας αρεοπαγίτης Κ. Καλαμποκιάς. Με την πράξη αυτή αναβάλλεται επ'

αόριστον η έκτακτη σύγκληση της Συνόδου της Ιεραρχίας για την εκλογή νέων μητροπολιτών. Το«χτύπημα» για τον 87χρονο αρχιεπίσκοπο είναι μεγάλο. Και το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής, κατά την περιφορά του Επιταφίου, την ώρα που η πομπή περνούσε μπροστά από το Κοινοβούλιο, παθαίνει εγκεφαλικό και μεταφέρεται στο νοσοκομείο «Ερυθρός Σταυρός». Ήταν η τελευταία δημόσια εμφάνιση του Χρυσόστομου. Και η πρώτη των ηγετών της χούντας.

Ο Χρυσόστομος αρνείται να παραιτηθεί

Ο δρόμος για την αλλαγή στην κορυφή της Εκκλησίας ανοίγει. Το βεβαιώνουν και μέλη της «κυβέρνησης» που πήγαν την επομένη ημέρα, Μεγάλο Σάββατο, στο νοσοκομείο, για να επισκεφθούν τον αρχιεπίσκοπο. Υπάρχει όμως ένα ...εμπόδιο: ο Χρυσόστομος, αν και βαριά άρρωστος στην εντατική, ζει ακόμη.

Εκεί, λοιπόν, στην εντατική τού «Ερυθρού Σταυρού», παίχτηκε ένα απάνθρωπο παιχνίδι σε βάρος ενός ανήμπορου και υπέργηρου κληρικού. Αυλικοί και στελέχη της κυβέρνησης ζητούν φορτικά από τον Χρυσόστομο να υπογράψει την επιστολή παραίτησής του (βλ. Γερ. Κονιδάρη «Ιεραρχία», μητροπολίτου Κορινθίας Παντελεήμονος Καρανικόλα «Κείμενα» και ρεπορτάζ του δημοσιογράφου Κ. Σακελλαρίου στο περιοδικό«Ταχυδρόμος» και την εφημερίδα «Το Βήμα» της περιόδου 1973-74).

Στις 6 Μαΐου ένας αυλικός παραδίδει στον Χρυσόστομο δύο κείμενα παραίτησης. Το πρώτο ήταν απλό και είχε ως εξής: «*Μεγαλειότατε,*

Υπηρετήσας την Εκκλησίαν από της κατωτάτης μέχρι της ανωτάτης βαθμίδος της Ιεραρχίας αυτής και πλήρης ων ημερών, αποβλέπων δε εις το να ανακτήση αύτη την αρχαίαν αυτής αίγλην και το απαιτούμενον κύρος αυτής, ίνα καταστή ικανή να επιτελέση το υψηλόν αυτής έργον και να ανταποκριθή εις τας προσδοκίας του Έθνους, κατά τας κρισίμους στιγμάς τας οποίας διερχόμεθα, επειδή αισθάνομαι τας δυνάμεις μου μειουμένας, παρακαλώ την Υμετέραν Μεγαλειότητα ίνα αποδεχθή την από του αρχιεπισκοπικού θρόνου Αθηνών και πάσης Ελλάδος παραίτησίν μου.

Εν Αθήναις τη 6 Μαΐου 1967»

Το δεύτερο σχέδιο περιείχε και ...υποδείξεις για τους διαδόχους του αρχιεπισκόπου, αφού μετά την παραπάνω παράγραφο αναφέρει: *«Δεν γνωρίζω αν ο αγαθός Θεός θα ευδοκήση να παρατείνη εισέτι τας ημέρας της επιγείου ζωής μου. Εάν όμως συμβή τούτο, θα το θεωρήσω ως εξαιρετικήν ευλογίαν διά να ίδω την Εκκλησίαν ημών επανερχόμενην εις την αρχαίαν αυτής δόξαν. Εκδηλών δε πρώτον την χαράν μου, διότι η Εθνική Κυβέρνησις ανέστειλε την σύγκλησιν της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας, της οποίας η Συνέλευσις είχεν ορισθή διά την 12ην τρ. μ., θα εκφράσω μίαν επιθυμίαν, η οποία ας θεωρηθή και η τελευταία μου. Διά την αναγέννησιν της Εκκλησίας ημών, εις την οποίαν αποβλέπει και η παρούσα, δύο πρόσωπα θεωρώ ως ενδεδειγμένα, τα οποία παρακαλώ να καταβληθή πάσα προσπάθεια όπως προωθηθούν: ο καθηγητής του Πανεπιστημίου και Πρωθιερεύς της Υμετέρας Μεγαλειότητος, αρχιμανδρίτης κ. Ιερώνυμος Κοτσώνης και ο αρχιμανδρίτης κ. Χρυσόστομος Γιαλούρης»*.

Όμως, ο Χρυσόστομος αντέδρασε και αντί για επιστολή παραίτησης, έστειλε στον Κωνσταντίνο γράμμα, με το οποίο του διεμήνυε ότι: « Η ταπεινότης μου, έχουσα υπ' όψιν τους θείους νόμους και δη τα εκ στόματος του Αγίου Πνεύματος εν τη θεία Αποκαλύψει λεχθέντα, "κράτει, ο έχεις, ίνα μηδείς λάβη τον στέφανόν σου" και το "γίνου πιστός άχρι θανάτου και δώσω σοι τον στέφανον της ζωής", αρνούμαι διαρρήδην να γίνω παραβάτης θείων προσταγμάτων, διότι θα είμαι ρίψασπις και προδότης και επίορκος, και υπό τοιαύτας συνθήκας δεν θα θελήσω ποτέ να αμαυρώσω, ταπεινούμενος βεβαίως, αλλ' ούτως ή άλλως τε βέβαιος υπέρ της Εκκλησίας και του Έθνους μου έργον και να καλύψω εξ αισχύνης το πρόσωπόν μου...».

Στην επιστολή του προς τον Κωνσταντίνο ο Χρυσόστομος δεχόταν να παραιτηθεί μόνο σε μία περίπτωση: αν τον διαδεχόταν ο αρχιεπίσκοπος και πρόεδρος της Κύπρου Μακάριος, με την παράλληλη επίλυση του Κυπριακού προβλήματος. Και εξηγούσε ότι *«...αν διά ταύτης θα ευοδωθώσι σταθερώς τα επί της περιμαχήτου Κύπρου δικαιώματα του Έθνους ημών, δηλαδή αν διά της μεταθέσεως εις την αρχιεπισκοπήν Αθηνών του ήδη Αρχιεπισκόπου Κύπρου βεβαιωθή και κατορθωθή η οριστική λύσις του εθνικωτάτου τούτου ζητήματος»*.

Μάιος 1967. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος με τα μέλη της αριστίνδην Συνόδου και τον πρώτο «υπουργό» Παιδείας της Χούντας Κ. Καλαμποκιά μπροστά στα ανάκτορα Τατοΐου, μετά την τελετή διαβεβαιώσεως του νέου αρχιεπισκόπου.

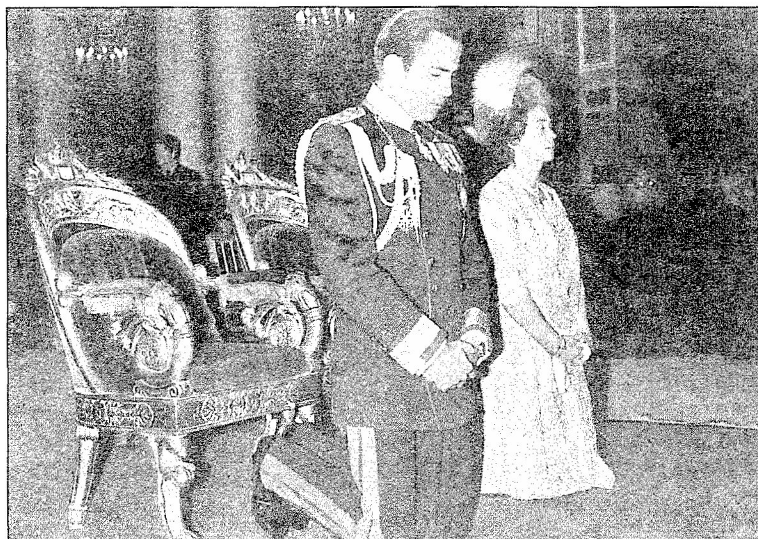
Μάιος 1967. Μετά την ενθρόνισή του ο Ιερώνυμος μεταβαίνει στο μέγαρο της Αρχιεπισκοπής, μαζί με μέλη της αριστίνδην Συνόδου. Τους πλαισιώνουν δεκάδες άνδρες της ασφάλειας, με τα χαρακτηριστικά σκούρα κοστούμια και τα μαύρα γυαλιά.

Η εκλογή του Ιερώνυμου

Για να ξεπεράσει το σκόπελο της άρνησης του Χρυσόστομου, η χούντα κατέφυγε στη λύση του αναγκαστικού νόμου. Το απόγευμα της 9ης Μαΐου, λίγη ώρα μετά τη λήψη της αρνητικής απάντησης του αρχιεπισκόπου, ο «πρωθυπουργός» Κ. Κόλλιας ανακοίνωσε ότι *«δι' αναγκαστικού νόμου, περί ρυθμίσεως εκκλησιαστικών τινων πραγμάτων, η κυβέρνησις ηθέλησε να κραταιώση το κύρος των εκκλησιαστικών ηγετών και να προλάβη ωρισμένα έκτροπα ως τα του παρελθόντος»*. Με τον α.ν. 3/1967 συγκροτήθηκε αριστίνδην Σύνοδος για την εκλογή αρχιεπισκόπου και μητροπολιτών με την επαναφορά του λεγόμενου «τριαδικού» συστήματος. (Σ.σ. Η Σύνοδος εκλέγει τρεις υποψήφιους, από τους οποίους η κυβέρνηση και ο βασιλιάς επιλέγουν τον έναν.) Ακόμη, επεκτάθηκε και στον αρχιεπίσκοπο η διάταξη για το όριο ηλικίας των μητροπολιτών του νόμου 4589/66, που είχε θεσπιστεί επί κυβερνήσεως Στ. Στεφανόπουλου.

Η αριστίνδην Σύνοδος συγκροτείται μέσα σε μία ημέρα. Και την αποτελούν οι μητροπολίτες Πατρών Κωνσταντίνος, Τρίκκης και Σταγών Διονύσιος, Νικοπόλεως και Πρεβέζης Στυλιανός, Ξάνθης Αντώνιος, Κασσανδρείας Συνέσιος, Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Δαμασκηνός, Κυθήρων Μελέτιος και Διδυμοτείχου και Ορεστιάδος Κωνσταντίνος. Όλοι είχαν βολιδοσκοπηθεί και είχαν δεχτεί να συμμετάσχουν στο έργο της «εξυγίανσης» των εκκλησιαστικών πραγμάτων. Οι ίδιοι είχαν πρωτοστατήσει τα προηγούμενα χρόνια στην «αντιπολίτευση» κατά του Χρυσόστομου. Βολιδοσκοπήσεις έγιναν και σε άλλους μητροπολίτες. Φαίνεται όμως πως μόνον οι οχτώ δέχτηκαν να εξυπηρετήσουν το χουντικά σχέδια.

Στις 10 Μαΐου δημοσιεύεται η απόφαση του«υπουργού» Παιδείας, με την οποία κηρύσσεται ο αρχιεπισκοπικός θρόνος σε χηρεία και τρεις μέρες μετά η αριστίνδην Σύνοδος συνέρχεται για την εκλογή του διαδόχου τού Χρυσόστομου. Η διαδικασία είναι τυπική. Προσπάθειες μεσαίων στρατιωτικών να προωθήσουν την υποψηφιότητα του τότε μητροπολίτη Καστορίας (και μετέπειτα Αττικής) Δωρόθεου Γιανναρόπουλου, που είχε υπηρετήσει στο στρατό ως μόνιμος ιεροκήρυκας, δεν απέδωσαν, γιατί τ' ανάκτορα επέμεναν στην εκλογή του Ιερώνυμου. Ανάλογη τύχη είχαν και οι

Μάιος 1967. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και η βασιλομήτωρ Φρειδερίκη, γονυπετείς κατά τη χειροτονία του Ιερώνυμου. Πριν περάσουν τρία χρόνια η Φρειδερίκη θα εγκαταλείψει την Ορθοδοξία και θα ασπαστεί τις βουδιστικές θεωρίες.

προτάσεις ορισμένων πανεπιστημιακών και στελεχών της χούντας για τον ιεροκήρυκα του μητροπολιτικού ναού της Αθήνας, αρχιμανδρίτη Χριστόφορο Παπουτσόπουλο.

Μάλιστα, για να είναι σίγουροι οι χουντικοί πως θα εκλεγεί ο Ιερώνυμος, πήγαν στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο ο Παπαδόπουλος και ο Παττακός. Ο Παπαδόπουλος διέκοψε τη συνεδρίαση και μίλησε σε ιδιαίτερο σαλόνι της Συνόδου με τον πρόεδρό της, μητροπολίτη Πατρών, ενώ ο Παττακός περίμενε στα γραφεία των υπαλλήλων. Λίγο αργότερα, ανέβηκε και ο Παττακός. Όπως βεβαιώνει ο αρχιμανδρίτης Θεόκλητος Στράγκας, που βρισκόταν εκείνη την ημέρα στο μέγαρο της Συνόδου, οι δύο δικτάτορες κατά την αναχώρησή τους δεν παρέλειψαν να θυμίσουν για μία ακόμη φορά στο μητροπολίτη Πατρών: «*Άγιε Πρόεδρε, προχωρήσατε αδιστάκτως εις εκλογήν Ιερωνύμου*».

Τα εκκλησιαστικά «στρατοδικεία»

Το «τριπρόσωπο» αποτέλεσαν ο Ιερώνυμος (8 ψήφοι) και οι

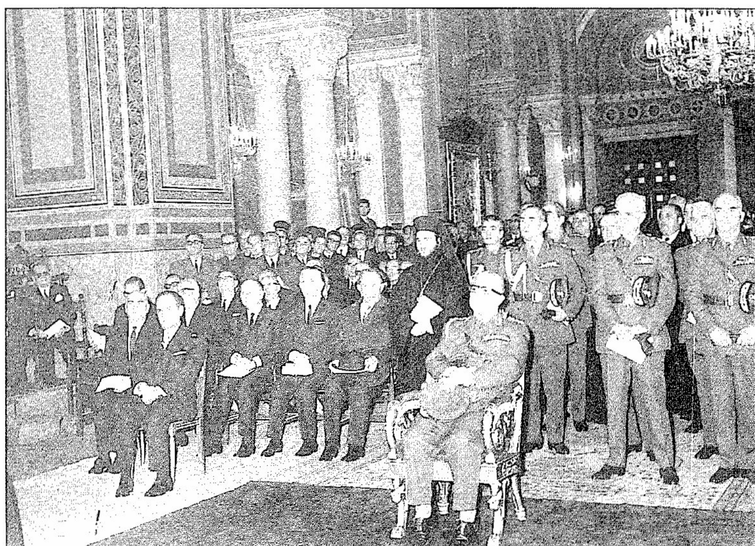
μητροπολίτες Πατρών και Τρίκκης (από 7 ψήφους). Από τους τρεις με βασιλικό διάταγμα επελέγη ο Ιερώνυμος, ο οποίος την επομένη μέρα χειροτονήθηκε σε επίσκοπο και στις 17 Μαΐου έγινε η τελετή ενθρόνισής του.

Από την πρώτη κιόλας ημέρα ο νέος αρχιεπίσκοπος αρχίζει να χτίζει το δικό του «κράτος» σε συνεργασία με τη χούντα. Στις 23 Μαΐου, εκδίδεται η συντακτική πράξη Δ'/1967, με την οποία απαγορεύεται η προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας για τις διοικητικές πράξεις της δικτατορίας. Εκτός από τους δημόσιους υπαλλήλους, δικαστικούς λειτουργούς κ.λπ., η προσφυγή απαγορεύεται και στους «εκκλησιαστικούς λειτουργούς παντός ιερατικού βαθμού». Έτσι, όλοι οι κληρικοί στερούνται της δυνατότητας να αμυνθούν σε οποιαδήποτε παράνομη πράξη.

Ακολουθεί η έκδοση του α.ν. 214/67, που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 12 Δεκεμβρίου 1967, μία μόλις ημέρα πριν από το Κίνημα του Κωνσταντίνου. Με το νόμο αυτό συγκροτήθηκαν δύο εκκλησιαστικά δικαστήρια (ένα για τους αρχιερείς κι ένα για τους υπόλοιπους κληρικούς), που δικαίως αποκλήθηκαν «έκτακτα ιεροδικεία», ενώ καθιερωνόταν κι ένα εκκλησιαστικό «ιδιώνυμο» αδίκημα, η απώλεια τής *«έξωθεν καλής μαρτυρίας και του απαραιτήτου κύρους»*. Ακόμη, ο νόμος όριζε ότι κατά των αποφάσεών του *«ουδέν ένδικον μέσον επιτρέπεται»*.

Ο νόμος αυτός αποτέλεσε το κυριότερο όπλο για την απομάκρυνση των ανεπιθύμητων μητροπολιτών και λοιπών κληρικών. Δύο απ' αυτούς, οι μητροπολίτες Αττικής Ιάκωβος και Θεσσαλονίκης Παντελεήμων, καταδικάστηκαν το Φεβρουάριο του 1968 σε έκπτωση από τους θρόνους τους. Άλλοι αρχιερείς, όπως οι Θεσσαλιώτιδος Κύριλλος, Δημητριάδος Δαμασκηνός, Ελασσόνος Ιάκωβος, Παραμυθίας Τίτος και Λαρίσης Ιάκωβος, υποχρεώθηκαν σε παραίτηση υποκύπτοντας στον εκβιασμό: *«Ή αποχωρείς "οικειοθελώς" ή θα καταδικαστείς για ατιμωτικά παραπτώματα!»*.

Στους εκβιασμούς αυτούς συμμετέχουν άμεσα και στελέχη της χούντας. Ο Γρηγόριος Σπαντιδάκης («αντιπρόεδρος» της «κυβέρνησης») κάλεσε στο Πεντάγωνο το μητροπολίτη Αττικής και του ζήτησε να υποβάλει την παραίτησή του. Και όταν ο Ιάκωβος αρνή-

Μάρτιος 1969. Σε πανηγυρική συνεδρίαση της Ιεραρχίας, στο μητροπολιτικό ναό Αθηνών, ο Γ. Παπαδόπουλος παρέδωσε στον αρχιεπίσκοπο Ιερώνυμο τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος. Την τελετή παρακολουθούν ο «αντιβασιλεύς» Γ. Ζωιτάκης, τα μέλη της χουντικής «κυβέρνησης», οι αρχηγοί των επιτελείων κ.ά. (από το αρχείο Μεγαλοοικονόμου).

θηκε, δόθηκε η εντολή για την παραπομπή του στο «ιεροδικείο». Οι Πατίλης («Β' αντιπρόεδρος» της «κυβέρνησης») και Γκαντώνας («υφυπουργός», διοικητής Κ.Δ. Μακεδονίας) πήγαν στο γραφείο του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και του ζήτησαν εκβιαστικά να παραιτηθεί. Ο μητροπολίτης Λαρίσης Ιάκωβος δέχθηκε την επίσκεψη του διοικητή Στρατιάς, ενώ ο μητροπολίτης Παραμυθίας Τίτος εκλήθη στο γραφείο του αρχιεπισκόπου, μέσα στο οποίο βρισκόταν και ο περίφημος Λαδάς, τότε γενικός γραμματέας του υπουργείου Δημόσιας Τάξης και γνωστός ως ...«καθαρά χέρια» (Τίτου Καράντζαλη «Αι αυθαιρεσίαι του πραξικοπήματος εις την Εκκλησίαν»).

Υμνητές της χούντας

Για την οριστική ανατροπή των συσχετισμών μέσα στην Ιεραρχία και την επιβολή του απόλυτου ελέγχου του Ιερώνυμου

χρησιμοποιήθηκε ένα ακόμη χουντικό νομοθέτημα. Η συντακτική πράξη ΛΣΤ'/28.9.1968, που θέσπιζε την απομάκρυνση των μητροπολιτών που είχαν συμπληρώσει *«τεσσαρακονταετίαν εν τη ιερωσύνη και τριακονταετίαν εν τω βαθμώ του Επισκόπου»* . Με την ίδια πράξη θεσπιζόταν και μία ιδιότυπη «εξορία» για αρχιερείς: Με πρόταση του υπουργού Παιδείας και σύμφωνη γνώμη της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου το υπουργικό συμβούλιο θα μπορούσε να υποχρεώσει τους σχολάζοντες μητροπολίτες, που είχαν απολέσει την «έξωθεν καλή μαρτυρίαν», να εγκλεισθούν σε μοναστήρια!

Με την απομάκρυνση των «ανεπιθύμητων» μητροπολιτών και την επισκοποίηση πιστών στον Ιερώνυμο έγινε δυνατή η απόκτηση του ελέγχου τής πλειοψηφίας της Ιεραρχίας. Όλοι σχεδόν οι νέοι μητροπολίτες είχαν δύο κοινά χαρακτηριστικά : Προέρχονταν από τις οργανώσεις της «Ζωής» και του «Σωτήρος» και στα χρόνια του Εμφυλίου είχαν υπηρετήσει ως στρατιωτικοί ιεροκήρυκες σε μάχιμες μονάδες της Βορείου Ελλάδος. Προσόντα που ανταποκρίνονταν στο σύνθημα της χούντας «Ελλάς, Ελλήνων Χριστιανών».

Όλοι, παλαιοί και νέοι ιερωνυμικοί, έσπευσαν να υμνήσουν και να στηρίξουν τη δικτατορία. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Λεωνίδας διακήρυσσε ότι *«Δύο Δέσποινας έχομεν. Μίαν εις τους ουρανούς, την Παναγίαν, και άλλην εις την γην, την κυρίαν Προέδρου»* (σ.σ. τη Δέσποινα Παπαδοπούλου). Ο μητροπολίτης Κιλκισίου δεν έχανε ευκαιρία για να δηλώνει πως η «Επανάστασις» στην περιφέρειά του ήταν ο νομάρχης, ο στρατιωτικός διοικητής και ο ίδιος. Ο Καστορίας Δωρόθεος, σε μήνυμά του για την επέτειο του θανάτου τού Παύλου Μελά, δεν παρέλειπε να σημειώσει πως *«αι ένοπλοι δυνάμεις του ελληνικού έθνους υπήκουσαν εις την βοήν και εις το αίτημα του κινδυνεύοντος ελληνικού λαού και την λαμπροφόρον εκείνην νύκτα της 21ης Απριλίου 1967 ύψωσαν την σημαίαν της επαναστάσεως και της ελευθερίας και έσωσαν την Ελλάδα και το έθνος ολόκληρον ου μην αλλά και όλον τον δυτικόν κόσμον από τον κομμουνισμόν, τον όλεθρον και τον εξαφανισμόν της φυλής μας»*.

Το Σεπτέμβριο του 1968, ο μητροπολίτης Λαρίσης Θεολόγος ζητούσε από τους ιερείς και τους πιστούς να ψηφίσουν υπέρ του Συντάγματος του Παπαδόπουλου: *«Εντός εβδομάδος θα μας καλέ-*

ση η πατρίς να της δώσωμεν την ελληνικήν χριστιανικήν ψήφον μας, διά του δημοψηφίσματος της 29ης Σεπτεμβρίου. Μας ζητεί τούτο την φοράν αυτήν αυτή η Ελλάς. Εφ' όσον ακούσωμεν εις την φωνήν της και ως καθαρόαιμοι Έλληνες και γνήσιοι Χριστιανοί απαντήσωμεν εις το κάλεσμά της με το ναι μας εις το Σύνταγμα, ημείς θα κάμωμεν στοιχειώδες έναντί της καθήκον, εις αυτήν δε, θα δώσωμεν το δικαίωμα επιβιώσεως και αναδημιουργίας της και σταθεράς πορείας της εις τον θείον προορισμόν και την αποστολήν της. Άλλως ...μη γένοιτο!».

Η Εκκλησία ελέγχεται πλέον απολύτως από τον Ιερώνυμο, ο οποίος ταυτίζεται με τους αξιωματικούς, αφού προηγουμένως εγκατέλειψε το βασιλιά. Το πρωί της 13ης Δεκεμβρίου 1967, στ' ανάκτορα Τατοΐου, ο Κωνσταντίνος ετοιμάζεται να αναχωρήσει για τη Βόρειο Ελλάδα, απ' όπου θα καλέσει τις Ένοπλες Δυνάμεις να ανατρέψουν τους συνταγματάρχες. Μαζί του βρίσκονται ο «πρωθυπουργός» Κ. Κόλλιας, ο αρχηγός της Αεροπορίας κι άλλοι στενοί συνεργάτες του, όχι όμως και ο Ιερώνυμος, ο οποίος αναζητείται στο τηλέφωνο, αλλά δεν βρίσκεται. Και όπως γράφει ο Σόλων Γρηγοριάδης στην «Ιστορία της Δικτατορίας»: *«Ο Βασιλιάς τον καλούσε να ανεβή αμέσως στ' ανάκτορα, όπου θα του απεκάλυπτε αιφνιδιαστικώς το σχέδιό του και θα του ζητούσε να έλθη μαζί του. Αλλ' ο Ιερώνυμος δεν ανευρίσκετο. Πολλοί πιστεύουν ότι κάτι είχε υποπτευθεί. Και φρόντισε να εξαφανισθή, για να αποφύγη την συμμετοχή στην βασιλική περιπέτεια»*.

Δύο χρόνια μετά το πραξικόπημα έγινε δυνατή η σύγκληση της Ιεραρχίας. Είχαν επιτευχθεί ήδη η δημιουργία ιερωνυμικής πλειοψηφίας (36 προσκείμενοι στον αρχιεπίσκοπο, έναντι 33 θεωρουμένων αντι-ιερωνυμικών) καὶ η κατάρτιση ενός νέου Καταστατικού Χάρτη, που έθετε την Εκκλησία υπό τον απόλυτο έλεγχο του κράτους.

Την 1η Μαρτίου 1969, σε πανηγυρική συνεδρίαση της Ιεραρχίας στη μητρόπολη Αθηνών, ο Παπαδόπουλος παραδίδει στον Ιερώνυμο το νέο Καταστατικό Χάρτη μέσα σε κόκκινο δερμάτινο κάλυμμα. Και οχτώ μέρες μετά, ο Ιερώνυμος «επιβεβαιώνει» τη θέση του εκμαιεύοντας «ψήφο εμπιστοσύνης». Ο αρχιεπίσκοπος παρουσιάζει προχρονολογημένη επιστολή παραίτησης από *«της*

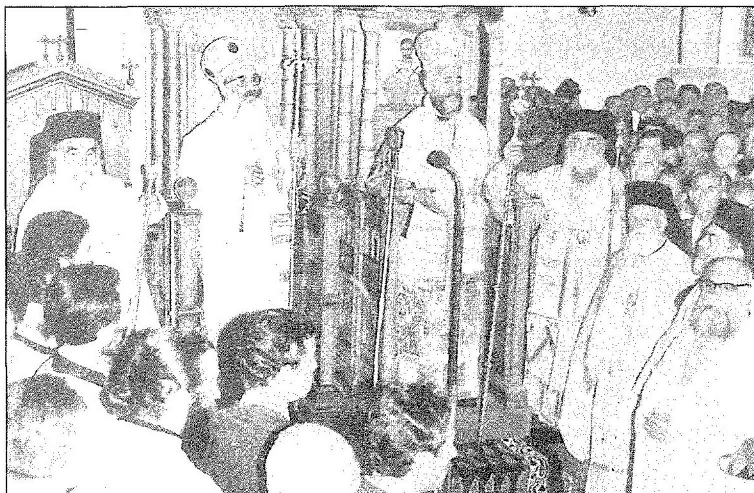
καταλυτικής θέσεως του Προκαθημένου της Εκκλησίας, ήτις απαιτεί ακμαίας σωματικάς δυνάμεις» , και αποχωρεί. Ακολουθεί φανερή ονομαστική ψηφοφορία και επί 66 παρόντων 65 ψηφίζουν υπέρ της μη αποδοχής της παραίτησης, ενώ ένας μητροπολίτης απέχει. Έπειτα από αυτό ο Ιερώνυμος ανακαλεί την παραίτησή του θεωρώντας την ψήφο των μητροπολιτών *«επιστράτευσιν και πάλιν εις την τετιμημένην αυτού Διακονίαν»*.

Όμως, όσο περνάει ο καιρός, οι φωνές κατά του ιερωνυμικού καθεστώτος δυναμώνουν. Στην Ιεραρχία συγκροτείται αργά, αλλά σταθερά ένα «αντιπολιτευτικό μέτωπο» γύρω από ισχυρούς μητροπολίτες (Κορινθίας Παντελεήμων, Πειραιώς Χρυσόστομος, Κίτρους Βαρνάβας κ.ά.), τους οποίους η χούντα και ο αρχιεπίσκοπος δεν τολμούν να χτυπήσουν, φοβούμενοι τις επιπτώσεις τόσο στο εξωτερικό και τις άλλες Εκκλησίες όσο και στο εσωτερικό. Ακόμη και στο εξωτερικό μεγάλες διεθνείς οργανώσεις, όπως το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, καταδικάζουν τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τη χούντα και τη σιωπή της Εκκλησίας της Ελλάδος. Τον Ιούλιο του 1968, συνήλθε στην Ουψάλα της Σουηδίας η Τέταρτη Γενική Συνέλευση του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών. Η Εκκλησία της Ελλάδος δεν έστειλε αντιπροσωπεία. Και όπως εξήγησε ο Ιερώνυμος: *«Η ματαίωσις της συμμετοχής τής Εκκλησίας της Ελλάδος οφείλεται εις την εχθρικήν στάσιν της Σουηδικής Κυβερνήσεως έναντι της Ελληνικής και εις την απαράδεκτον μεταχείρισιν την οποίαν υφίσταται η Εκκλησία της Ελλάδος υπό του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών»*.

Αντιδράσεις υπάρχουν και από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο θεωρεί πως ο Καταστατικός Χάρτης της δικτατορίας έρχεται σε αντίθεση με τον Πατριαρχικό Τόμο του 1850, που καταργούσε τα προβλεπόμενα από την Πατριαρχική Πράξη του 1928 «πρεσβεία» χειροτονίας και ίσου αριθμού μελών από τις «παλαιές» και «νέες» χώρες κατά τη συγκρότηση της Ιεράς Συνόδου.

Εκκλησιαστικό πραξικόπημα στην Κύπρο

Το 1972, η Εκκλησία της Ελλάδος καλείται να τοποθετηθεί απέναντι στην πρωτοφανή ενέργεια τριών Κύπριων μητροπολιτών να καθαιρέσουν τον αρχιεπίσκοπο και πρόεδρο της Κυπριακής Δη-

Ιερώνυμος και Μακάριος σε πανηγυρική λειτουργία στο ναό της Φανερωμένης, στη Λευκωσία, στις 24 Σεπτεμβρίου 1967, όταν ακόμη δεν είχαν δημιουργηθεί προβλήματα στις σχέσεις τους. Όμως, λίγα χρόνια αργότερα, ο Ιερώνυμος θα συμπράξει με τις δυνάμεις που προσπαθούσαν «να βγάλουν από τη μέση» τον Μακάριο, προσφέροντάς του υψηλότερο εκκλησιαστικό αξίωμα, εκτός Κύπρου.

μοκρατίας Μακάριο. Σε μια εποχή που συνεχίζονταν οι ενδοκυπριακές συνομιλίες η χούντα των Αθηνών επιδίωκε την εκλογή ενός διαλλακτικότερου προέδρου στην Κύπρο. Και στις προσπάθειες για απομάκρυνσή του χρησιμοποίησε, σαν όργανα, τους τρεις Κύπριους μητροπολίτες, Πάφου Γεννάδιο, Κιτίου Άνθιμο και Κυρήνειας Κυπριανό. Οι τρεις μητροπολίτες, επικαλούμενοι ιερούς κανόνες που δεν επιτρέπουν την ταυτόχρονη κατοχή εκκλησιαστικού και πολιτικού αξιώματος, προσπάθησαν πραξικοπηματικά να υποχρεώσουν τον Μακάριο σε παραίτηση από την προεδρία της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Το «σύνθημα» για να τεθούν σε εφαρμογή τα σχέδια για απομάκρυνση του Μακαρίου δόθηκε με την αποστολή, στις 11 Φεβρουαρίου 1972, τελεσιγράφου του Παπαδόπουλου προς τον αρχιεπίσκοπο, στο οποίο αναφέρονταν και τα εξής: «*Η ελληνική κυβέρνησις πιστεύει ότι επέστη η ώρα διά την συγκρότησιν μιας κυβερνήσεως εθνικής ενότητος, εξ όλων των παρατάξεων του εθνικόφρονος κυπριακού Ελληνισμού. Μιας κυβερνήσεως, ήτις θα προήρ-*

χετο από την ελευθέραν πρωτοβουλίαν της πολιτικής και εκκλησιαστικής ηγεσίας...».

Το «εθνικό κέντρο» με την αναφορά του στην«εκκλησιαστική ηγεσία» παρείχε τα πιστοποιητικά νομιμότητας για να κινηθούν οι μητροπολίτες. Σε συσκέψεις των «τριών» με τον πρεσβευτή της χούντας Κ. Παναγιωτάκο αποφασίστηκε να τεθεί σε εφαρμογή το σχέδιο *«πειθαναγκασμού του Κυπρίου προέδρου, με απειλή καθαιρέσεως, να περιοριστεί στα ιερατικά του καθήκοντα, σύμφωνα με τους ιερούς κανόνας της Εκκλησίας»* (Κ. Παναγιωτάκου «Στην πρώτη γραμμή αμύνης»).

Σε συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου οι «τρεις» ζητούν από τον Μακάριο να παραιτηθεί από την προεδρία. Μόλις έγινε γνωστή η απαίτηση των μητροπολιτών, σ' όλο το νησί οργανώνονται μεγάλα συλλαλητήρια. Μόνο στη Λευκωσία, στη συγκέντρωση που έγινε έξω από την αρχιεπισκοπή, 150.000 λαού απαιτούν από τον Μακάριο να μην υποκύψει.

Οι λαϊκές αντιδράσεις δεν επηρεάζουν τους «τρεις», που προχωρούν στην εφαρμογή του σχεδίου τους. Σ' αυτό έχουν και τη βοήθεια του Ιερώνυμου, ο οποίος, κινούμενος κατ' εντολήν της χούντας, προτείνει στον Μακάριο να εγκαταλείψει το νησί με αντάλλαγμα τον Οικουμενικό Θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Στο γράμμα του Ιερώνυμου προς τον Μακάριο αναφέρονται και τα εξής: *«...Τα τάλαντά σας, πιστέψατέ με, δεν ανήκουν μόνον εις την Κύπρον ή την Κυπριακήν Εκκλησίαν ειδικώτερον. Ολόκληρος η Ορθοδοξία, και η ελληνική, αλλά και ολόκληρος η Χριστιανοσύνη, έχουν δικαιώματα επ' αυτών. Η Κύπρος έχει ήδη λάβει την μερίδα της εκ των ταλάντων σας. Πρέπει να προσβλέψετε και εις τας άλλας εκείνας περιοχάς, αι οποίαι αναμένουν ίνα επωφεληθούν εξ αυτών. (...)*

Εις την μεγάλην αυτήν ώραν της Οικουμενικής Ορθοδοξίας, κατά την οποίαν η μεγάλη μορφή του Αθηναγόρα αναζητεί εκείνον, εις τον οποίον θα ήτο δυνατόν να παραδώση την σκυτάλην, ως μιαν προσωπικότητα παγκοσμίου ακτινοβολίας, μόνον μία προσωπικότης παρουσιάζεται ισαξία. Διά τούτο, προς Θεού, μη καταδαπανηθήτε εις ενεργείας αι οποίαι, και αν ακόμη υποτεθή ότι δεν θα έβλαπτον την Κύπρον ή την Ελλάδα, δεν θα ήσαν πάντως εποικοδομητικαί διά μίαν γενικωτέραν εν τη Εκκλησία αποστολήν της Μακαριότητός σας».

Ο πρεσβευτής της Κύπρου στην Αθήνα, Νίκος Κρανιδιώτης, με προσωπική εντολή του Μακαρίου, επισκέφθηκε στις 9 Μαρτίου τον Ιερώνυμο και του ζήτησε να αποδοκιμάσει δημόσια την κίνηση των τριών μητροπολιτών. Όμως, ο Ιερώνυμος αρνήθηκε, σε αντίθεση με τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Νικόλαο, ο οποίος βρισκόταν τότε στην Αθήνα και ύστερα από συνάντησή του με τον Κρανιδιώτη καταδίκασε με δριμύτητα τους «τρεις».

Ο Μακάριος ταλαντεύτηκε στην αρχή και δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο να παραιτηθεί, φοβούμενος το σχίσμα στην Εκκλησία της Κύπρου. Όμως, οι λαϊκές κινητοποιήσεις στο νησί και η στήριξη που του παρείχε η πλειονότητα των Ορθόδοξων Εκκλησιών απ' όλο τον κόσμο, τον έπεισαν ότι έπρεπε να αντισταθεί στο εκκλησιαστικό πραξικόπημα. Έτσι, στις 10 Ιουνίου και αφού είχε προηγηθεί νέα απαίτηση των «τριών» για παραίτηση, απάντησε δηλώνοντας: *«Η ελληνική και αρχιερατική ημών συνείδησις, ως και η εθναρχική ημών αποστολή δεν επιτρέπουν την εγκατάλειψιν τού εν μεγίστω κινδύνω ευρισκομένου και προσβλέποντος προς ημάς λαού. Ως προδοσία θα κατελογίζετο ημίν η τοιαύτη του λαού εγκατάλειψις και φυγή. Των λύκων επερχομένων, ο ποιμήν ουκ αφήνει τα πρόβατα και φεύγει».*

Οι «τρεις» προχώρησαν τελικά, στις 8 Μαρτίου 1973, στην «καθαίρεση» του Μακαρίου. Όμως, οι κινητοποιήσεις των Κυπρίων, η αντίσταση του Μακαρίου και η καταδίκη του πραξικοπήματος από τα Ορθόδοξα Πατριαρχεία τούς είχαν οδηγήσει σε σκληρή απομόνωση. Ακόμη και η χούντα τούς εγκατέλειψε, αφού οι έντονες αντιδράσεις, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, την υποχρέωσαν σε αναδίπλωση.

Αλλαγή σημειώνεται και στη στάση της Εκκλησίας της Ελλάδος. Σε ανακοίνωση που εκδίδεται στον Αθήνα, υπογραμμίζεται πως *«αι πλείσται ορθόδοξοι Εκκλησίαι, μεταξύ των οποίων και η Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών και πάσης Ελλάδος, αμφισβητούν την ορθότητα και το κανονικόν της αποφάσεως, την οποίαν έλαβον την 8ην Μαρτίου οι τρεις σεβασμιώτατοι Κύπριοι μητροπολίται. Κατόπιν τούτου θεωρούμεν ότι η κατάστασις παραμένει όσον αφορά εις τον Μακαριώτατον Αρχιεπίσκοπον Κύπρου ως ήτο προ της λήψεως της αποφάσεως ταύτης»*.

Τελικά, τον Ιούλιο του 1973, ο Μακάριος κάλεσε «Μείζονα και Υπερτελή Σύνοδον» με συμμετοχή των πατριαρχών Αλεξανδρείας Νικόλαου, Αντιοχείας Ηλία και ένδεκα μητροπολιτών από τα πατριαρχεία Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας. Την Κυπριακή Εκκλησία εκπροσωπούσαν ο Μακάριος και ο χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας Χρυσόστομος, ο οποίος το 1977 τον διαδέχθηκε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Η Σύνοδος κήρυξε αντικανονική και ανυπόστατη την «καθαίρεση» του Μακαρίου και κάλεσε τους «τρεις» σε μεταμέλεια. Όμως, αυτοί αρνήθηκαν κι έτσι, στις 14 Ιουλίου, καταδικάστηκαν ερήμην σε καθαίρεση. Ακολούθησε η αναδιοργάνωση της Κυπριακής Εκκλησίας με την εκλογή νέων μητροπολιτών.

Η αρχή του τέλους

Η ισχυροποίηση της εκκλησιαστικής αντιπολίτευσης φοβίζει τους δικτάτορες, που αρχίζουν να μελετούν εναλλακτικές λύσεις. Μία απ' αυτές, στις αρχές του 1973, προέβλεπε την απομάκρυνση «οικεία βουλήσει» του αρχιεπισκόπου και την αντικατάστασή του από το μητροπολίτη Αττικής Νικόδημο Γκατζιρούλη. Το σχέδιο όμως αυτό δεν υλοποιήθηκε, γιατί μεσολάβησε μια απόφαση-βόμβα του Συμβουλίου της Επικρατείας, που έκανε δεκτές τις προσφυγές των μητροπολιτών Ελευθερουπόλεως και Φλωρίνης, με τις οποίες ζητούσαν να ακυρωθούν οι πράξεις διορισμού των μελών της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου και των αιρετών μελών των Μόνιμων Συνοδικών Επιτροπών.

Το Μάιο του 1973, για πρώτη φορά από το 1967, η πλειοψηφία των μελών της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου δεν πρόσκειται στον αρχιεπίσκοπο. Ο Ιερώνυμος καταλαβαίνει πως το τέλος της αρχιερατείας του πλησιάζει και αρχίζει να μελετά, σοβαρά πλέον, το ενδεχόμενο να παραιτηθεί. Στις 6 Οκτωβρίου 1973, δύο μέρες πριν από την ορκωμοσία της «κυβέρνησής» του, ο Σπύρος Μαρκεζίνης δέχεται σε εθιμοτυπική επίσκεψη τον Ιερώνυμο, ο οποίος του αποκαλύπτει τα σχέδιά του περί παραίτησης. Ο Μαρκεζίνης είναι ήδη ενήμερος για την κατάσταση στην Εκκλησία, την κρισιμότητα της οποίας αναγνωρίζει και ο Παπαδόπουλος: *«Όταν ανέλαβα την πρωθυπουργίαν εγνώριζα την σοβαρότητα των θεμάτων*

της Εκκλησίας. Είχον ενημερωθή και εξ άλλων πηγών, αλλά και από τον ίδιον τον τότε Αρχιεπίσκοπον, όταν με επεσκέφθη εις την οικίαν μου, ήδη προ της ορκωμοσίας. Αι ανησυχίαι μου ήσαν μεγάλαι, διότι η απειλουμένη κρίσις ήτο σοβαρά. Ετίθετο θέμα εκλογής νέου Αρχιεπισκόπου και θα ήτο εξαιρετικώς δυσάρεστον εάν υπεχρεούμεθα να αντιμετωπίσωμεν τοιαύτην περιπέτειαν, την στιγμήν κατά την οποίαν ευρισκόμεθα υπό την πίεσιν περισσότερον επειγόντων προβλημάτων. Το ίδιον ανήσυχος ήτο και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, αλλά εφαίνετο ως να το είχε πάρει απόφασιν, ότι η κρίσις ήτο αναπόφευκτος. Πράγματι, την 25ην Μαρτίου 1973, έλαβα σύντομον σημείωμα, διά του οποίου μου κατηγγέλλετο ότι η Εκκλησιαστική κατάστασις είχε καταστή έκρυθμος και ότι υπεύθυνος εις τούτο ήτο ο Αρχιεπίσκοπος. Εν συνεχεία υπεδεικνύετο πώς έπρεπε να αντιμετωπισθή η κατάστασις. Επείσθην πλέον ότι η κατάστασις εφέρετο εις αδιέξοδον και εζήτησα να επισκεφθώ τον Αρχιεπίσκοπο εις την Αρχιεπισκοπήν την 31ην Οκτωβρίου1973» (Σπ. Μαρκεζίνη «Αναμνήσεις 1972-1974»).

Στη νέα συνάντηση ο Μαρκεζίνης ζητάει από τον αρχιεπίσκοπο να μην προχωρήσει αμέσως στην παραίτησή του, αλλά να περιμένει τη διενέργεια εκλογών και την ανάδειξη νέας κυβέρνησης, *«η οποία θα ηδύνατο να αντιμετωπίση το πολλαπλώς κρίσιμον εκκλησιαστικόν θέμα εις την Ελλάδαν»*. Ο Ιερώνυμος δέχεται. Όμως, λίγα εικοσιτετράωρα αργότερα, στις 4 Νοεμβρίου, στέλνει στον Μαρκεζίνη επιστολή, με την οποία δηλώνει πως δεν πρόκειται να παραμείνει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο μετά την 31ην Δεκεμβρίου 1973: *«...εβασάνισα μεγάλως την της Υμετέρας προσφιλούς μοι και τετιμημένης Εξοχότητος άποψιν, κατά την οποίαν η αποχώρησίς μου θα έδει να λάβη χώραν όχι κατά την 31ην Δεκεμβρίου, αλλ' αργότερον, και συγκεκριμένως μετά τας ου μακράν απεχούσας βουλευτικάς εκλογάς. Παρ' όλην όμως την αγαθήν διάθεσίν μου, την οποίαν εν προκειμένω επεστράτευσα, ίνα πεισθώ όπως αποδεχθώ την άποψιν ταύτην της Υμετέρας Εξοχότητος, διεπίστωσα μετά λύπης ότι το τέλος του τρέχοντος έτους θα ήτο το τελευταίον όριον αντοχής, επί του οποίου βασιζόμενος θα μοι ήτο δυνατόν να υπολογίζω διά την εκτέλεσιν των καθηκόντων μου»*.

Δικτατορία Ιωαννίδη

Τα γεγονότα όμως τρέχουν πιο γρήγορα απ' αυτούς. Ξεσπάει η εξέγερση του Πολυτεχνείου και λίγες μέρες μετά, στις 25 Νοεμβρίου 1973, ο Ιωαννίδης ανατρέπει τον Παπαδόπουλο. Το νέο «πρόεδρο», στρατηγό Φαίδωνα Γκιζίκη και τον «πρωθυπουργό» Αδαμάντιο Ανδρουτσόπουλο δεν τους ορκίζει ο αρχιεπίσκοπος, αλλά ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σεραφείμ. Η ενέργεια αυτή, όπως γράφει ο Ι. Κονιδάρης, *«αποτελεί και μια σοβαρή ένδειξη για την πρόθεση της νέας τάξεως πραγμάτων να επέμβει στην Εκκλησία και να επιχειρήσει να ρυθμίσει τα εσωτερικά της ζητήματα, εκκινώντας από τον Αρχιεπίσκοπο, τον οποίο προφανώς de facto έθετε σε αμφισβήτηση»* («Η διαπάλη νομιμότητος και κανονικότητος και η θεμελίωση της εναρμονίσεώς τους»).

Την επομένη, σε ανακοίνωση Τύπου της Ιεράς Συνόδου (από τη συνεδρίασή της απουσιάζει ο μητροπολίτης Ιωαννίνων), αναφέρεται ότι ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος *«κατέθεσεν γραπτήν δήλωσιν μετά διαμαρτυρίας διά την υπό του Σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Ιωαννίνων κ. Σεραφείμ αντικανονικήν εισπήδησιν εις την περιφέρειαν της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών»*. Πριν περάσουν όμως 24 ώρες, όλα αλλάζουν. Η Ιερά Σύνοδος, με απόντα αυτή τη φορά τον Ιερώνυμο, αφού άκουσε τις απόψεις του Σεραφείμ, ενέκρινε τις ενέργειές του. Ο Ιερώνυμος υποχρεώνεται σε παραίτηση, η οποία υποβάλλεται στις 15 Δεκεμβρίου και στις 9 Ιανουαρίου 1974 εκδίδεται η συντακτική πράξη 3, συντάκτης της οποίας ήταν ο «υπουργός» Παιδείας της «κυβέρνησης» Ανδρουτσόπουλου, καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης Π. Χρήστου. Με τη συντακτική πράξη χαρακτηρίζεται αντικανονική η εκλογή του Ιερώνυμου και των προσκείμενων σε αυτόν μητροπολιτών και ορίζεται ότι το νέο αρχιεπίσκοπο θα εκλέξει Σύνοδος. Από τη Σύνοδο αυτή αποκλείονταν οι μητροπολίτες που αναδείχθηκαν από Σύνοδο στην οποία προήδρευε ο Ιερώνυμος. Έτσι, το Σάββατο 12 Ιανουαρίου 1974, 28 μητροπολίτες συνέρχονται παρουσία τού «υπουργού» Παιδείας κι εκλέγουν το τριπρόσωπο δελτίο για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, από τους μητροπολίτες Ιωαννίνων Σεραφείμ Τίκκα (20 ψήφοι), Σερβίων και Κοζάνης Διονύσιο Ψαριανό (7 ψήφοι) και Μεσσηνίας Χρυσόστομο Θέμελη (1

ψήφος). Από τους τρεις ο «πρόεδρος» Γκιζίκης προκρίνει το μητροπολίτη Ιωαννίνων, ο οποίος ενθρονίζεται στις 16 Ιανουαρίου, ενώ ο Ιερώνυμος αποσύρεται στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τα Υστέρνια της Τήνου.

1974-1996

Η ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝΥΜΙΚΩΝ - ΤΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗ ΚΑΙ Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΠΡΟΣΦΥΓΗΣ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975 - ΟΙ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΧΩΡΙΣΜΟ - Η ΚΡΙΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ - Ο ΕΞΑΕΤΗΣ «ΠΟΛΕΜΟΣ» ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ

Ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ, βγαλμένος από τη «σχολή» του Δαμασκηνού, είναι ο μακροβιότερος αρχιεπίσκοπος της Εκκλησίας της Ελλάδος. Βουνίσιος και τραχύς, όπως ο Δαμασκηνός, χωρίς να έχει τον «αέρα» του Βυζαντίου, όπως ο Χρύσανθος, ή το «στυλ διανοούμενου» του Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, ο παλιός ανταρτόπαπας του Ζέρβα ήξερε να διαλέγει τη στιγμή της μάχης, αλλά και να υποχωρεί όταν έπρεπε. Στα χρόνια της αρχιερατείας του οι σχέσεις Πολιτείας - Εκκλησίας πέρασαν από διάφορες φάσεις. Όμως αυτός, ακόμη και τις στιγμές των μεγάλων εντάσεων, όπως το 1987, με το ζήτημα της εκκλησιαστικής περιουσίας, κρατήθηκε μακριά από την τριβή των καθημερινών αντεγκλήσεων, διαφοροποιήθηκε από τις θέσεις των «αδιάλλακτων» της Ιεραρχίας, απέφυγε τους «κομματικούς χρωματισμούς» και φρόντισε να κρατάει ανοιχτούς τους διαύλους επικοινωνίας με την κορυφή τής εκάστοτε κυβέρνησης. Έτσι, πετύχαινε πάντα έναν συμβιβασμό, που απέτρεπε την εμφάνιση καταστάσεων όπως αυτές που έζησε η Εκκλησία στη δεκαετία του 1960. Με την πολιτική που ακολούθησε, πέτυχε ένα μοναδικό ρεκόρ: να γίνει ο αρχιεπίσκοπος που όρκισε τους περισσότερους Προέδρους της Δημοκρατίας (έξι, συμπεριλαμβανομένου και εκείνου της ιωαννιδικής δικτατορίας) και πρωθυπουργούς (από το χουντικό Ανδρουτσόπουλο μέχρι και τον Κώστα Σημίτη).

Η «αποϊερωνυμοποίηση» της Ιεραρχίας

Από την πρώτη στιγμή της ανόδου του Σεραφείμ στον αρχιεπισκοπικό θρόνο άρχισε η «αποϊερωνυμοποίηση» της Ιεραρχίας. Με το νομοθετικό διάταγμα 411 της 16ης Μαΐου 1974 ιδρύθηκαν οχτώ

Ιανουάριος 1974. Ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ, λίγο μετά την εκλογή του, με τον «Πρόεδρο της Δημοκρατίας» στρατηγό Φαίδωνα Γκιζίκη, τον «υπουργό» Παιδείας, καθηγητή της Θεολογικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Παναγιώτη Χρήστου και μέλη της Ιεραρχίας (από το αρχείο Μεγαλοοικονόμου).

νέες μητροπόλεις, που αποσπάστηκαν από την Αρχιεπισκοπή Αθηνών και τις μητροπόλεις Αττικής και Θεσσαλονίκης (Νέας Ιωνίας, Περιστερίου, Νέας Σμύρνης, Καισαριανής, Μεσογαίας, Μεγάρων, Καλαμαριάς και Νεαπόλεως). Με το ίδιο διάταγμα ορίστηκε πως είναι δυνατή η πλήρωση «διακεκριμένων» μητροπόλεων (Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Πατρών, Πειραιώς, Αττικής, Περιστερίου και Νέας Ιωνίας) και με μετάθεση.

Έναν μήνα αργότερα, στις 13 Ιουνίου, απομακρύνθηκαν οι πρώτοι ιερωνυμικοί μητροπολίτες. Με εισήγηση του αρχιεπισκόπου η Ιεραρχία αποφάσισε, με μικρή πλειοψηφία (17 ψήφοι υπέρ, 15 κατά), την απομάκρυνση των μητροπολιτών Θεσσαλιώτιδος Κωνσταντίνου και Ζακύνθου Αποστόλου, ως «εξ αρχής αντικανονικώς εκλεγέντων». Στις 25 Ιουνίου, έρχεται και η σειρά του μητροπολίτη Αττικής και παρ' ολίγον διαδόχου του Ιερώνυμου, Νικόδημου. Μεσολαβεί η έκδοση της συντακτικής πράξης 7 της 2ας Ιουλίου 1974, με την οποία διευρύνεται η σύνθεση της Ιεραρχίας με τους 11 μητροπολίτες που εξελέγησαν μετά την έκδοση της συντακτικής πράξης 3, επεκτείνεται η απαγόρευση προσφυγής στο Συμβούλιο της Επικρατείας και για τις πράξεις εκλογών, μεταθέσεων και απομακρύνσεων που θα γίνουν στο μέλλον και καθιερώνεται νέο αδίκημα: της «διατάραξης της ειρήνης και της ενότητος» της Εκκλησίας. Και στις 11 Ιουλίου, απομακρύνονται οι μητροπολίτες Κιλκισίου Χαρίτων, Αλεξανδρουπόλεως Κωνσταντίνος, Θεσσαλονίκης Λεωνίδας, Τρίκκης και Σταγών Σεραφείμ, Δημητριάδος Ηλίας, Παραμυθίας Παύλος, Λαρίσης Θεολόγος, Χαλκίδος Νικόλαος, Διδυμοτείχου Κωνσταντίνος. Οι μητροπολίτες Κιλκισίου και Διδυμοτείχου είχαν εκλεγεί πριν από το 1967 από την κανονική Ιεραρχία, ο πρώτος το 1965 και ο δεύτερος το 1957. Απομακρύνθηκαν με την κατηγορία της σύστασης «παρασυναγωγής» για την ανατροπή του αρχιεπισκόπου.

Από τους δώδεκα ιερωνυμικούς μητροπολίτες που απομακρύνθηκαν, τρεις δέχθηκαν τα τελευταία χρόνια να καταλάβουν προσωποπαγείς μητροπόλεις, έξι πέθαναν, ενώ ο Νικόδημος στην Αττική, ο Θεολόγος στη Λάρισα και ο Κωνσταντίνος στη μητρόπολη Θεσσαλιώτιδος επέμειναν στην επιστροφή στις θέσεις τους, πρωταγωνιστώντας σε μια κρίση που ταλαιπώρησε την Εκκλησία

και έθεσε σε δοκιμασία τις σχέσεις της με την Πολιτεία.

Η απομάκρυνση των ιερωνυμικών και η αλλαγή των συσχετισμών μέσα στην Ιεραρχία συνάντησε την αντίσταση μιας ισχυρής «αντιπολίτευσης», την οποία αποτελούσαν μητροπολίτες οι οποίοι είχαν εκλεγεί στα χρόνια της χούντας και δεν απομακρύνθηκαν, όπως οι Φλωρίνης Αυγουστίνος, Σιδηροκάστρου Ιωάννης, Δρυινουπόλεως Σεβαστιανός κι άλλοι, «μονίμως διαφωνούντες», όπως ο Ελευθερουπόλεως Αμβρόσιος και οι διάφορες παραεκκλησιαστικές οργανώσεις, για τις οποίες ο «εξω-οργανωσιακός» αρχιεπίσκοπος ήταν ο υπ' αριθμόν ένα αντίπαλος.

Η αντιπολίτευση αυτή υποχρέωσε τον Σεραφείμ και τους συνοδικούς που τον ακολουθούσαν, να απευθυνθούν, το Σεπτέμβριο του 1976, στην κυβέρνηση και τους βουλευτές όλων των κομμάτων και να ζητήσουν να μην παίρνουν υπόψη τους τις φωνές της «μειοψηφίας». Στο φυλλάδιο της Ιεράς Συνόδου που εστάλη στους βουλευτές, διατυπωνόταν το αίτημα όπως *«καθορισθή σαφώς διά νόμου ότι το Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων οφείλει να ευρίσκεται εις επικοινωνίαν και επαφήν αποκλειστικώς και μόνον με την Διοίκησιν της Εκκλησίας, την Ιεράν Σύνοδον της Εκκλησίας της Ελλάδος, και ότι δεν θα επιλαμβάνεται οιωνδήποτε εκκλησιαστικών θεμάτων, αν μη ταύτα εισάγωνται υπό της ως είρηται Ιεράς Συνόδου. Η εν τη Εκκλησία ενυπάρχουσα μειοψηφία δεν θα δύναται να απευθύνεται απ' ευθείας προς το Υπουργείον Παιδείας...»*.

Το Σύνταγμα του 1975

Στις 11 Ιουνίου 1976 τέθηκε σε ισχύ το νέο Σύνταγμα, που ψηφίστηκε από τους βουλευτές της Ν.Δ., ενώ τα κόμματα της αντιπολίτευσης -ΕΚΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ, ΚΚΕεσ. και ΕΔΑ- αποχώρησαν και διακήρυξαν ότι θα επιδιώξουν μερική ή ολική αναθεώρησή του.

Σε σχέση με το Σύνταγμα του 1952, το νέο Σύνταγμα χαλάρωσε τους δεσμούς Κράτους και Εκκλησίας, αφήνοντας «παράθυρα» στον κοινό νομοθέτη να τους κάνει ακόμη χαλαρότερους. Δεν απομακρύνεται όμως από το σύστημα της «νόμω κρατούσης Πολιτείας», αφού εξακολουθεί να νομιμοποιεί την κρατική ανάμιξη στην

εκκλησιαστική διοίκηση.

Το άρθρο 3 καθορίζει ότι επικρατούσα θρησκεία είναι η *«Ανατολική Ορθόδοξος Εκκλησία του Χριστού»*, που είναι αυτοκέφαλη και διοικείται από *«...την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται απ' αυτών και συγκροτείται, όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της ΚΘ' 29 Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928»*.

Το άρθρο 13 ορίζει τα της άσκησης της θρησκευτικής λατρείας και της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης. Με το άρθρο αυτό δεν παρεμποδίζεται η άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας όλων όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια. Επίσης, απαγορεύεται ο προσηλυτισμός εις βάρος όλων των θρησκειών, ακόμη και όταν ασκείται από την Ορθόδοξη Εκκλησία.

Στο άρθρο 14 ορίζεται ότι *«κατ' εξαίρεσιν επιτρέπεται η κατάσχεση (εφημερίδων και άλλων εντύπων) με παραγγελία του εισαγγελέα, μετά την κυκλοφορία (...), για προσβολή της χριστιανικής και κάθε άλλης γνωστής θρησκείας»*.

Στο άρθρο 16 ανάμεσα στους σκοπούς της Παιδείας περιλαμβάνεται και *«...η ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης...»*, ενώ στο άρθρο 72 παρέχεται η δυνατότητα στη Βουλή να ρυθμίζει με νόμο όλα τα θέματα που αφορούν μόνο τη διοικητική οργάνωση και λειτουργία της επικρατούσας θρησκείας.

Προβλέπεται ακόμη (άρθρο 33) η ρητή υποχρέωση του Προέδρου της Δημοκρατίας να ορκίζεται στο Ευαγγέλιο *«...στο όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδας...»*. Αντίστοιχος όρκος προβλέπεται και για τους βουλευτές (άρθρο 59). Οι αλλόθρησκοι ή ετερόδοξοι *«δίνουν τον ίδιο όρκο, σύμφωνα με τον τύπο της δικής τους θρησκείας ή του δικού τους δόγματος»*, ενώ οι άθεοι μπορούν να κάνουν σχετική δήλωση, σύμφωνα με τον Κανονισμό της Βουλής.

Με βάση τα παραπάνω υπάρχει ένα πλέγμα νόμων που ρυθμίζει ειδικότερα θέματα, όπως είναι η μισθοδοσία των κληρικών από το δημόσιο προϋπολογισμό, οι ατέλειες εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, η απαλλαγή από τη στράτευση των μοναχών καθώς και των αποφοίτων Θεολογικών Σχολών, οι οποίοι πρόκειται να ιερω-

θούν. Ακόμη, το εορτολόγιο, οι επίσημες τελετές και οι αργίες των δημόσιων υπηρεσιών καθορίζονται σύμφωνα με το τυπικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας και αναγνωρίζεται στα όργανα της κρατούσας Εκκλησίας «περιορισμένη δικαιοδοσία» σε θέματα Ιδιωτικού Δικαίου (π.χ. γάμος, διαζύγιο, πνευματική λύση γάμου κ.λπ.).

Ο χωρισμός Εκκλησίας - Κράτους

Τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης και με νωπές τις μνήμες της ιερωνυμικής περιόδου, το ΠΑΣΟΚ και τα κόμματα της Αριστεράς –ΚΚΕ, ΚΚΕεσ. και ΕΔΑ– έθεσαν το ζήτημα του χωρισμού της Εκκλησίας από το Κράτος. Το θέμα τέθηκε και κατά τη συζήτηση του άρθρου 3 του Συντάγματος του 1975. Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε δηλώσει τότε: «*Πιστεύουμε στον πλήρη διαχωρισμό Εκκλησίας και Πολιτείας. Αυτό είναι το συμφέρον και της Εκκλησίας και της Πολιτείας. Πρέπει η Εκκλησία να πάψει να είναι παράρτημα του Κράτους, χωρίς βέβαια να γίνει Κράτος εν Κράτει*». Θετική «επί της αρχής» ήταν και η θέση της κυβέρνησης Καραμανλή. Όμως, οι εκπρόσωποί της επικαλέστηκαν την παράδοση, για να μην προχωρήσει εκείνη τη στιγμή ο χωρισμός. Ο τότε υπουργός Παιδείας Κωνσταντίνος Ζέππος δικαιολόγησε την κυβερνητική άρνηση να προχωρήσει στο χωρισμό λέγοντας: «*...περί του ότι εις την προηγουμένην συζήτησιν υπεστήριξα σαφώς το σύστημα χωρισμού Εκκλησίας και Πολιτείας, επιθυμώ να υπενθυμίσω ότι πράγματι υπεστήριξα, ως θεωρητικώς ορθότερον, το σύστημα αυτό. Αλλά προσέθεσα ότι υπό τας παρούσας συνθήκας και λόγω της παραδόσεως που υπάρχει, κατά την οποίαν υπάρχει στενή σχέσις μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας, είναι δύσκολον να εκφύγωμεν αυτήν την στιγμήν από το κρατούν σύστημα της νόμω κρατούσης Πολιτείας*» (πρακτικά Βουλής, συνεδρίαση 23 Απριλίου 1975).

Από τότε το ζήτημα επαναφερόταν κάθε φορά που οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας περνούσαν κρίση. Ενδεικτική είναι η φράση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, ο οποίος, απευθυνόμενος το 1978 στο μητροπολίτη Μυτιλήνης, είπε με το χαρακτηριστικό του ύφος: «*Ήλθε ο καιρός να χωρίσουμε τα τσανάκια μας*». Στη δεκαετία του 1980, η κρίση στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας για το θέμα της εκκλησιαστικής περιουσίας το επανέφερε στο προ-

σκήνιο. Μόνον που το ΠΑΣΟΚ, μετά τις «περιπλανήσεις» των πρώτων χρόνων διακυβέρνησης της χώρας, κατέληξε στο συμπέρασμα πως η μετωπική αντιπαράθεση με την Εκκλησία δεν το ωφελεί. Έτσι, «έριξε νερό στο κρασί του» μιλώντας για «χωρισμό» με σύμφωνη γνώμη της Εκκλησίας. Στο ενδεχόμενο ενός χωρισμού «κοινή συναινέσει» έμμεση πλην σαφής μνεία έγινε τόσο από τον Ανδρέα Παπανδρέου όσο και από τον αρχιεπίσκοπο Σεραφείμ, κατά τη συνάντησή τους στο Καστρί, στις 18 Φεβρουαρίου 1988. Μιλώντας στους δημοσιογράφους αμέσως μετά τη συνάντηση, κατά την οποία οριστικοποιήθηκε το περιεχόμενο του προσυμφώνου για την εκκλησιαστική περιουσία, ο αρχιεπίσκοπος είπε: *«Κύριοι, πρέπει να ξέρετε το εξής: Ότι πρόθεση και εμού και του πρωθυπουργού είναι να βρούμε τις αρμοδιότητές μας, η Εκκλησία το χώρο στον οποίο θα κινείται ελεύθερα και η Πολιτεία το χώρο και τα σημεία, τα οποία, τέλος πάντων, δεν μπορούν να αποφευχθούν, της επαφής Εκκλησίας και Πολιτείας. Αυτό έχει σημασία»*.

Και ο Α. Παπανδρέου συμπλήρωσε: *«Ναι. Νομίζω πως είναι και σύμφωνο με τη βασική γραμμή του Κινήματος και της κυβέρνησης. Αυτή η αυτοτέλεια, ο διαχωρισμός Πολιτείας και Εκκλησίας, ο οποίος δημιουργεί καλύτερες και όχι χειρότερες σχέσεις»*.

– *«Προχωράμε, δηλαδή, για χωρισμό, κύριε πρωθυπουργέ;»*, ρώτησαν οι δημοσιογράφοι, για να πάρουν την εξής απάντηση.

– *«Όχι, δεν έχω να κάνω τώρα καμία περαιτέρω δήλωση, γιατί είναι τελείως αδύνατον, εφόσον μελετάται το θέμα από κάθε πλευρά, από τη Μικτή Επιτροπή. Δεν θέλω να προκαταλάβω τα συμπεράσματά τους»*.

Ο Παπανδρέου αναφερόταν στην «Ειδική Επιτροπή για τη μελέτη θεμάτων σχέσεων Πολιτείας-Εκκλησίας», που απαρτιζόταν από τέσσερις κληρικούς, τους μητροπολίτες Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμο, Δημητριάδος Χριστόδουλο, Τρίκκης και Σταγών Αλέξιο και Θηβών Ιερώνυμο, και τέσσερις εκπροσώπους της Πολιτείας, τον επίτιμο εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Κ. Σταμάτη, τον αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου Α. Αδριανό, τον επίτιμο σύμβουλο Επικρατείας Δ. Παΐζη και τον πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών Μ. Σταθόπουλο. Η Επιτροπή συγκροτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου 1987, ύστερα από συμφωνία του πρωθυπουργού με τον αρ-

χιεπίσκοπο, και συνεδρίασε 31 φορές. Στα τέλη του 1988, κατέληξε σε εισήγηση που παρέμενε στο πλαίσιο του παραδοσιακού συστήματος της «νόμω κρατούσης Πολιτείας». Στις προτάσεις της Επιτροπής δεν δόθηκε συνέχεια, αποδεικνύοντας έτσι ότι *«συγκροτήθηκε μάλλον για την εκτόνωση της έκρυθμης τότε καταστάσεως»* (Ι. Κονιδάρης «Η διαπάλη νομιμότητος και κανονικότητος και η θεμελίωση της εναρμονίσεώς τους»).

Στην ανάγκη του χωρισμού είχε αναφερθεί δημόσια και άλλες φορές ο αρχιεπίσκοπος. Όμως, κάτω από τις γραμμές κρυβόταν πάντα ένα «αλλά», που αναιρούσε τη θετική τοποθέτηση απέναντι στο χωρισμό. Σε συνέντευξη που έδωσε στις 11 Ιουλίου 1993 στην εφημερίδα «Το Βήμα» και σε ερώτηση για το αν οι τριβές που υπήρχαν στις σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους θα έπρεπε να οδηγήσουν σε χωρισμό, απάντησε: *«Να σας πω. Προσέξτε. Εγώ προσωπικά είμαι υπέρ του χωρισμού Εκκλησίας και Κράτους. Υπάρχουν όμως και διαφορετικές απόψεις εναντίον του χωρισμού. Δεν είναι βεβαίως θέμα που πρέπει να συζητείται "εν θερμώ". Θέλει μελέτη πολλή. Διότι υπάρχουν τα υπέρ και τα κατά. Αλλά, προκειμένου η Εκκλησία να ταλαιπωρείται με το αγκάλιασμα αυτό της Πολιτείας και τις επεμβάσεις, εκατό φορές να χωριστεί η Εκκλησία από το Κράτος. Η Εκκλησία δεν φοβάται κανέναν. Εχθρούς η Εκκλησία είχε πάντοτε. Δεν θα χαθεί ποτέ η Εκκλησία και αν χωριστεί. Αλλά δεν είναι του παρόντος. Θέλει συζήτηση και μελέτη πολλή»*.

Ανάλογες ήταν και οι θέσεις που εξέφρασε τον ίδιο καιρό στην εφημερίδα «Ελευθεροτυπία»: *«...Εκκλησία και Πολιτεία βάδισαν όλα αυτά τα χρόνια πλάι πλάι. Η Εκκλησία, δεν πρέπει να ξεχνούμε ποτέ, υπήρξε τροφός του γένους. Και σήμερα ο ρόλος που διαδραματίζει είναι σπουδαίος. Είναι ρόλος σωτήριος, πνευματικός, εθνικός, κοινωνικός, πολιτιστικός, φιλάνθρωπος. Τέτοιες αποφάσεις δεν λαμβάνονται εν θερμώ. Γνωρίζετε ότι υπάρχουν και τελείως διαφορετικές απόψεις. Πάντως, προκειμένου να δημιουργούνται ζητήματα όπως το σημερινό, αλλά και παρόμοια, όπως στο παρελθόν, προσωπικά είμαι υπέρ του χωρισμού. Με τη διασφάλιση, βεβαίως, του ρόλου και της σημασίας της Ορθοδοξίας, για την οποία βλέπω σήμερα ότι κόπτονται τόσοι πολλοί και τόσο πολύ...»*.

Το ζήτημα του χωρισμού που τέθηκε εκ νέου, με αφορμή το θέμα των ιερωνυμικών μητροπολιτών, έκανε ορατές και τις πραγματικές διαθέσεις των μεγάλων κομμάτων. Αποδείχθηκε ότι ήταν κατηγορηματικά αντίθετα στη λύση του χωρισμού.

Το ΠΑΣΟΚ δεν θέλησε να αναλάβει το πολιτικό κόστος του χωρισμού με δεδομένη την αντίθεση της Εκκλησίας. Και μια ολοκληρωμένη μελέτη προς την κατεύθυνση του χωρισμού, για την οποία δούλεψαν ειδικοί επιστήμονες στην πρώτη οχταετία του ΠΑΣΟΚ, παραμένει στα συρτάρια του υπουργείου Παιδείας.

Αντίθετη με το χωρισμό ήταν και η Νέα Δημοκρατία, όχι μόνο για λόγους ιστορικούς, αλλά και γιατί δεν το επέτρεπε η εύθραυστη κοινοβουλευτική πλειοψηφία της, την τριετία 1990-1993. Ένας σημαντικός αριθμός βουλευτών χρωστούσαν την εκλογή τους στις παραδοσιακές σχέσεις με τις τοπικές εκκλησίες. Ανάλογη ήταν και η θέση της Πολιτικής Άνοιξης. Μόνον το ΚΚΕ και ο Συνασπισμός επέμεναν στην ιστορικά και ιδεολογικά πάγια θέση της Αριστεράς για χωρισμό.

Η εικόνα δεν άλλαξε και με τις θέσεις των κομμάτων για την αναθεώρηση του Συντάγματος που αποφάσισε η Βουλή, ύστερα από πρόταση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, το Μάρτιο του 1995. Η αναθεώρηση αυτή ματαιώθηκε τελικά, μετά την απόφαση του Κώστα Σημίτη να οδηγήσει τη χώρα στις πρόωρες εκλογές της 22ας Σεπτεμβρίου 1996, όμως, μέσα από τις συζητήσεις που έγιναν, δόθηκε το στίγμα των θέσεων των πολιτικών δυνάμεων για το «καυτό» ζήτημα των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας.

Αντί για έναν σαφέστατο χωρισμό, το ΠΑΣΟΚ πρότεινε μόνο την αναθεώρηση της παραγράφου 1 του άρθρου 3 *«προς την κατεύθυνση της προσθήκης εδαφίου, με το οποίο θα κατοχυρώνεται το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος έναντι του Κράτους, θα αποσαφηνίζεται η διαδικασία ψήφισης και θέσης σε ισχύ του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος και θα επιτυγχάνεται –υπό την έννοια– αυτή ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας»*. Η πρόταση αυτή δεν αμφισβητούσε τη θέση τής «νόμω κρατούσης Πολιτείας», αφού δεν ζητούσε την κατάργηση, αλλά την αναθεώρηση του άρθρου 3, ενώ άφηνε ανέπαφα τα άλλα άρθρα.

Περισσότερο σαφής για τις προθέσεις του ΠΑΣΟΚ ήταν ο κα-

θηγητής Συνταγματικού Δικαίου Ευάγγελος Βενιζέλος, ο οποίος ως υπουργός Τύπου δήλωνε πως το Σύνταγμα και η αναθεώρησή του δεν μπορούν να θίξουν ούτε το θρησκευτικό αίσθημα ούτε την παράδοση, αλλά απλώς να εκλογικεύσουν θεσμικά τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας.

Η Νέα Δημοκρατία τάχθηκε κατά των αλλαγών. Και οι εκπρόσωποί της στην Επιτροπή αναθεώρησης του Συντάγματος δήλωσαν ότι αναμένουν πρώτα να τοποθετηθεί η Εκκλησία, για να τοποθετηθούν ακολούθως κι αυτοί. Κατά των αλλαγών τάχθηκε και η Πολιτική Άνοιξη, ενώ το ΚΚΕ και ο Συνασπισμός υποστήριξαν πάλι τον πλήρη και ουσιαστικό χωρισμό.

Τις θέσεις της Εκκλησίας επεξεργάστηκε επιτροπή που την αποτελούσαν οι μητροπολίτες Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμος, Θηβών και Λεβαδείας Ιερώνυμος, Τρίκκης Αλέξιος και Δημητριάδος Χριστόδουλος και μ' αυτές ζητούσαν να μη γίνει χωρισμός Εκκλησίας και Κράτους και να μην αλλάξουν τα άρθρα 3 και 13 του Συντάγματος.

Τελικά, όλες οι προτάσεις και οι συζητήσεις για μερική, έστω, αναθεώρηση του άρθρου 3 αποδείχθηκαν έπεα πτερόεντα. Το ΠΑΣΟΚ υιοθέτησε τη θέση της Ν.Δ. και αφού η Ιερά Σύνοδος έκρινε πως δεν συντρέχει λόγος γι' αλλαγές, κυβέρνηση και αξιωματική αντιπολίτευση έκλεισαν το σχετικό κεφάλαιο.

Η ανακοίνωση της συμφωνίας έγινε την Πέμπτη 2 Μαΐου στο συνοδικό μέγαρο της Μονής Πετράκη, στη συνάντηση του αρχιεπισκόπου Σεραφείμ και των μελών της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου με τον πρώτο αντιπρόεδρο της Βουλής και πρόεδρο της Επιτροπής για την αναθεώρηση του Συντάγματος Παναγιώτη Κρητικό, τον υπουργό Δικαιοσύνης Ευάγγελο Βενιζέλο και τον αντιπρόεδρο της Ν.Δ. Γιάννη Βαρβιτσιώτη (σ.σ. στην επιτροπή που πήγε στο συνοδικό μέγαρο δεν συμμετείχαν εκπρόσωποι των άλλων δύο κοινοβουλευτικών κομμάτων, της Πολιτικής Άνοιξης και του ΚΚΕ).

Τη συμφωνία επισφράγισαν οι ασπασμοί που αντηλλάγησαν μεταξύ πολιτικών και ιεραρχών και είδαν όλοι οι Έλληνες στα τηλεοπτικά δελτία εκείνης της ημέρας, καθώς και οι διθυραμβικές δηλώσεις εκπροσώπων και των δύο πλευρών. Ο Ευάγγελος Βενιζέλος τόνισε πως *«το συνταγματικό πλαίσιο είναι επαρκές και σα-*

φές και δεν χρειάζεται αναθεώρηση», ενώ οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας στο πανηγυρικό ανακοινωθέν τους επεσήμαιναν την πλήρη συμμόρφωση της πολιτικής ηγεσίας στις θέσεις τους, αναφέροντας ότι οι τρεις πολιτικοί *«συνηγόρησαν εις την εκπεφρασμένην θέσιν της Εκκλησίας διά την διατήρησιν των ισχυουσών σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας, ως ρυθμίζονται διά του άρθρου 3 του Συντάγματος»*.

«Οι ελεγχόμενες κρίσεις»

Μετά την ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη και έως τα τέλη του 1985, που ετέθη και πάλι στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων το ζήτημα της εκκλησιαστικής περιουσίας, οι τριβές στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας δεν οδήγησαν σε μεγάλες συγκρούσεις, καθώς και οι δύο πλευρές προτίμησαν τους συμβιβασμούς, που τις περισσότερες φορές απέβαιναν υπέρ της Εκκλησίας, με εξαίρεση την καθιέρωση διπλωματικών σχέσεων με το Βατικανό το 1979, πράξη στην οποία ήταν υποχρεωμένη να προχωρήσει η κυβέρνηση Καραμανλή εν όψει της ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Οι ηγεσίες των μεγάλων κομμάτων «μέτρησαν» τα παραδείγματα των πολιτικών που κινδύνευσαν να εξαφανιστούν ή και εξαφανίστηκαν από την πολιτική σκηνή, όταν ήρθαν σε αντίθεση είτε με την επίσημη Εκκλησία είτε με τις δεκάδες παραεκκλησιαστικές οργανώσεις. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Γεωργίου Ράλλη, που λίγο έλειψε να μην εκλεγεί βουλευτής το 1977, «πληρώνοντας» την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που έκανε ως υπουργός Παιδείας με την καθιέρωση της δημοτικής.

Στις περισσότερες περιπτώσεις (ιδιαίτερα με τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ), μόλις τα πράγματα έφταναν σε οριακό σημείο, η λύση δινόταν με απευθείας συζητήσεις του πρωθυπουργού με τον αρχιεπίσκοπο. Την κατεύθυνση αυτή είχε δώσει ο Ανδρέας Παπανδρέου, δηλώνοντας στους υπουργούς του: *«Αν υπάρξει πρόβλημα διαφωνίας μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας, τότε υπάρχει ο πρωθυπουργός»*.

Συμβιβαστική λύση δόθηκε και στο πρόβλημα που ανέκυψε με την καθιέρωση του πολιτικού γάμου. Στις αρχές του 1982, η

κυβέρνηση προχώρησε στην υλοποίηση προεκλογικής της δέσμευσης για καθιέρωση πολιτικού γάμου. Η αντίδραση της Ιεραρχίας προκάλεσε τη σκληρή απάντηση του υπουργού Δικαιοσύνης Στάθη Αλεξανδρή, πως *«η Πολιτεία δεν διαπραγματεύεται τη νομοθετική εξουσία»*. Τελικά, όμως, ύστερα από απευθείας επαφές του πρωθυπουργού με τον αρχιεπίσκοπο, ψηφίστηκε νομοσχέδιο που κατοχυρώνει μεν την «ισοδυναμία» του πολιτικού με το θρησκευτικό γάμο, όχι όμως και την υπεροχή (υποχρεωτικότητα) του πολιτικού, όπως συμβαίνει σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες.

Ο Καταστατικός Χάρτης

Τον ισχύοντα Καταστατικό Χάρτη (κατάργησε το Χάρτη του 1943, που είχε επανέλθει σε ισχύ με το ν.δ. 87/1974) τον συνέταξε κληρικολαϊκή επιτροπή, που την αποτελούσαν ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ ως πρόεδρος και οι μητροπολίτες Νέας Ιωνίας Τιμόθεος, Κίτρους Βαρνάβας, Φθιώτιδος Δαμασκηνός, Κορινθίας Παντελεήμων, οι ιερείς Εμμανουήλ Σχοινιωτάκης και Κωνσταντίνος Γερασιμόπουλος και τα λαϊκά μέλη Βλάσιος Φειδάς, καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Αθήνας, Σπύρος Τρωιανός, καθηγητής της Νομικής Σχολής της Αθήνας και Αναστάσιος Μαρίνος, πάρεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Το νομοσχέδιο συζητήθηκε στην Ολομέλεια της Βουλής με τη διαδικασία του επείγοντος σε τρεις συνεδριάσεις και ψηφίστηκε στις 12 Μαΐου 1977. Ο εισηγητής της πλειοψηφίας (Ν.Δ.) Γ. Παπακωνσταντίνου επέμεινε ιδιαίτερα στον τονισμό της σημασίας των διατάξεων για την αποκατάσταση της νομιμότητας της Ιεραρχίας και των κανονικών σχέσεων με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, την κατάργηση των τιτουλάριων επισκόπων και τη ρύθμιση θεμάτων του εφημεριακού κλήρου.

Ο εκπρόσωπος της αξιωματικής αντιπολίτευσης (ΕΔΗΚ) Ευάγγελος Παπανούτσος χαρακτήρισε θετικά στοιχεία την ενίσχυση των εξουσιών της Ιεραρχίας, την αποδυνάμωση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, τον περιορισμό του «μεταθετού» και την κατάργηση των τιτουλάριων επισκόπων. Επισήμανε όμως ότι τα αρνητικά στοιχεία του Χάρτη είναι περισσότερα, χαρακτηρίζοντάς

τον «Χάρτη των επισκόπων και όχι Χάρτη της Εκκλησίας». Άσκησε, επίσης, κριτική στην καθιέρωση του «εκκλήτου» (προσφυγής) στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στις διατάξεις περί προσηλυτισμού.

Ο εκπρόσωπος του ΠΑΣΟΚ, Απόστολος Κακλαμάνης, μίλησε για έναν Καταστατικό Χάρτη *«κομμένο και ραμμένο στα μέτρα της ομάδας του αρχιεπισκόπου Σεραφείμ»*, που δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες του «καθαρμού» και του «εκδημοκρατισμού» της Εκκλησίας. Είναι ένας Χάρτης, είπε, που παρέχει *«ελευθερία μέχρι ασυδοσίας στον αρχιεπίσκοπο και στους αρχιερείς, αλλά ούτε ίχνος ανεξαρτησίας στην ίδια την Εκκλησία»*. Αρνητική ήταν και η τοποθέτηση του εκπροσώπου του ΚΚΕ Κ. Κάππου γιατί, όπως είπε, *«δεν εξασφαλίζει τη δημοκρατική οργάνωση και λειτουργία της Εκκλησίας και την ανεξαρτητοποίηση, στο βαθμό που είναι δυνατή, της Εκκλησίας από το Κράτος»*.

Ο Καταστατικός Χάρτης του 1977 ισχύει μέχρι σήμερα, με μικρές τροποποιήσεις. Σημαντικότερη από αυτές είναι η επαναφορά του θεσμού των βοηθών επισκόπων, που έγινε το Μάιο του 1991 από την κυβέρνηση Κ. Μητσοτάκη, ύστερα από πιέσεις πολλών μητροπολιτών.

Η διαμάχη για την περιουσία

Λίγους μήνες μετά τη δεύτερη εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ, στην αναμέτρηση της 2ας Ιουνίου 1985, ο υπουργός Παιδείας Απόστολος Κακλαμάνης καταθέτει στη Βουλή (14.10.85) νομοσχέδιο για τη «ρύθμιση θεμάτων μοναστηριακής περιουσίας». Οι διατάξεις του νομοσχεδίου συζητήθηκαν στην Ιεραρχία (18,19.20 Νοεμβρίου), η οποία αποφάσισε να στείλει υπόμνημα στον Α. Παπανδρέου, με το οποίο διαμαρτυρόταν *«διά την ενέργειαν της κυβερνήσεως να προσέλθη εν αγνοία αυτής εις την σύνταξιν και κατάθεσιν του εν λόγω νομοσχεδίου, διότι κάτω από την μονομερή αυτήν πράξιν διαβλέπει τον κίνδυνο προστριβών μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας, πράγμα το οποίον απεύχεται, αλλά και αποκρούει»*. Η Ιεραρχία ανέφερε ακόμη ότι είναι έτοιμη για διαπραγματεύσεις και πρόσθετε πως *«δεν εννοεί, εν τούτοις, περιττόν να δηλώση ενταύθα ότι εις το πλαίσιο μιας αμφοτεροβαρούς συμφωνίας θα εδέχετο η*

Ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ με τον πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου στο Καστρί, ύστερα από συνάντησή τους για την εκκλησιαστική περιουσία.

Εκκλησία να μεταβιβάση εις το Κράτος την δασικήν και αγροτικήν μοναστηριακήν περιουσία, λαμβάνουσα όμως ανταλλάγματα άλλης μορφής, ικανά να της εξασφαλίσουν ελευθερίαν και αξιοπρεπή ζωήν και δραστηριότητα».

Στις 13 Ιανουαρίου 1986, ο αρχιεπίσκοπος επισκέπτεται τον πρωθυπουργό στο Καστρί. Συζητούν το θέμα και στις 22 Φεβρουαρίου ο Α. Παπανδρέου παραλαμβάνει υπόμνημα, με το οποίο η Εκκλησία δέχεται να παραχωρήσει τα 4/5 της δασικής και μοναστηριακής περιουσίας που διαχειριζόταν ο ΟΔΕΠ (η λεγόμενη ρευστοποιητέα), καθώς και τα 4/5 των εκτάσεων των μονών που ανήκαν σε αυτές, με ανταλλάγματα την εξασφάλιση της κυριότητας των εκτάσεων που θα παρέμεναν στην Εκκλησία, την κατάργηση της εισφοράς του 35% των ναών κ.λπ. Ειδικότερα, για τις εκτάσεις μεγάλης αξίας της Αττικής προτεινόταν η *«ανάπτυξή τους εν συνεργασία Εκκλησίας και Πολιτείας»*.

Στις θέσεις της Εκκλησίας απαντά εννέα μήνες μετά, τον Αύγουστο του 1986, ο νέος υπουργός Παιδείας Αντώνης Τρίτσης, προτείνοντας δύο εναλλακτικές λύσεις. Με την πρώτη προβλεπόταν η υπογραφή συμφώνου 100 ετών για την ανάπτυξη της εκκλη-

σιαστικής περιουσίας και η αξιοποίησή της από τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, που θα παρέδιδαν το 10% από τις εισπράξεις στην Εκκλησία και το 5% στην Πολιτεία, ενώ για τις αστικές εκτάσεις πρότεινε τη δημιουργία ειδικού φορέα. Με τη δεύτερη λύση η Εκκλησία θα παραχωρούσε στην Πολιτεία τη μη αστική περιουσία της με ορισμένα ανταλλάγματα.

Ακολούθησαν αλλεπάλληλες επαφές τετραμελούς επιτροπής μητροπολιτών (Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμος, Δημητριάδος Χριστόδουλος, Τρίκκης και Σταγών Αλέξιος, Θηβών και Λεβαδείας Ιερώνυμος) με τον υπουργό Παιδείας, οι οποίες, όμως, κατέληξαν σε αδιέξοδο.

Όλο αυτό το διάστημα πρωθυπουργός και αρχιεπίσκοπος φροντίζουν να κρατηθούν μακριά από τις καθημερινές συγκρούσεις. Έτσι, αποφεύγουν τη «φθορά» και παραμένουν ως ένας «Άρειος Πάγος» που θα μπορούσε να δώσει τη λύση σε περίπτωση εμπλοκής.

Το Φεβρουάριο του 1987, γίνεται η τελευταία συνάντηση της επιτροπής μητροπολιτών με τον Αντώνη Τρίτση, ο οποίος δηλώνει πως η Πολιτεία είναι αποφασισμένη να προχωρήσει στη λύση του προβλήματος ακόμη και μονομερώς. Εν τω μεταξύ πολλές οργανώσεις του κυβερνώντος κόμματος και τα κόμματα της Αριστεράς ζητούν να λυθεί παράλληλα και το ζήτημα της συμμετοχής του λαϊκού στοιχείου στη διοίκηση της Εκκλησίας. Έτσι, το νομοσχέδιο που κατατίθεται στη Βουλή στις 12 Μαρτίου, περιλαμβάνει και διατάξεις για τη συμμετοχή λαϊκών στα μητροπολιτικά και εκκλησιαστικά συμβούλια. Ο υπουργός Παιδείας δηλώνει πως αποτελεί *«τομή στις σχέσεις μεταξύ των δύο κορυφαίων θεσμών»* και ότι *«ανοίγεται ένα νέο κεφάλαιο, πιο αρμονικό και πιο δημιουργικό, προς όφελος και των δύο, καθώς επίσης και προς όφελος της εθνικής οικονομίας και των αγροτικών τάξεων»*.

Η αντίδραση της Εκκλησίας είναι έντονη. Το θέμα της περιουσίας περνάει σε δεύτερη μοίρα και τα πυρά των μητροπολιτών δέχονται οι διατάξεις για τα μητροπολιτικά και εκκλησιαστικά συμβούλια. Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος επιστρέφει το νομοσχέδιο *«με την υπόδειξη να επέλθουν ουσιώδεις τροποποιήσεις, επειδή πολλές επίμαχες διατάξεις αντίκεινται στο ισχύον Σύνταγμα και καταλύ-*

ουν κατάφωρα το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος». Οξύτατη είναι και η αντίδραση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Μάλιστα, ο πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας Κ. Μητσοτάκης δηλώνει ότι *«ούτε ο Μωάμεθ ο Πορθητής ή άλλος σουλτάνος στη διάρκεια της μακραίωνης δουλείας του γένους διανοήθηκε ποτέ να υποδουλώσει την Ορθόδοξη Εκκλησία, οικονομικά και διοικητικά, με τον τρόπο που το επιχειρεί η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ».*

Όμως, ο υπουργός Παιδείας εμφανίζεται αμετακίνητος, ενώ ο πρωθυπουργός δεν απαντά στο αίτημα των μητροπολιτών για συνάντηση μαζί του. Η Ιεραρχία αντιδρά, στις 19 Μαρτίου, με εξαγγελία συλλαλητηρίων σε όλη τη χώρα και απευθύνει εκκλήσεις για συμπαράσταση σε όλες τις Ορθόδοξες Εκκλησίες, τον ΟΗΕ, το Βατικανό και το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών. Απέχει επίσης και από τις δοξολογίες και παρελάσεις για την εθνική επέτειο της 25ης Μαρτίου. Παράλληλα, προχωρεί σε μια κίνηση αντιπερισπασμού, διακηρύσσοντας ότι *«διανέμει η ίδια σε αποδεδειγμένως ακτήμονες, απόρους, αγρότες και πολυτέκνους μέρος της μοναστηριακής περιουσίας, εξασφαλιζομένης απλώς της επιβιώσεως των ιερών μονών».* Οι ενδιαφερόμενοι αγρότες, *«που κατοικούν εις περιοχάς όπου υπάρχουν εκτάσεις μοναστηριακές προς καλλιέργειαν, καλούνται να υποβάλουν εις τας ιεράς μονάς, εις τας οποίας ανήκουν οι εκτάσεις αυτές, σχετικήν αίτησιν, η οποία και θα εξετασθή αμέσως. Την απόφασιν παραχωρήσεως θα λάβουν τα αρμόδια ηγουμενοσυμβούλια με την πατρικήν συνηγορίαν των σεβ. μητροπολιτών».*

Στις 22 Μαρτίου γίνονται μικροεπεισόδια σε κάποιους ναούς στη διάρκεια της ανάγνωσης της εγκυκλίου της Ιεραρχίας για το θέμα του νομοσχεδίου. Τρεις ημέρες αργότερα, ένας μόνον ιερέας χοροστατεί στην επίσημη δοξολογία στη μητρόπολη Αθηνών παρουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας και του πρωθυπουργού, ενώ ο αρχιεπίσκοπος και τα μέλη της Ιεραρχίας λειτουργούν στην εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονος Αχαρνών. Και την 1η Απριλίου, γίνεται μεγάλο συλλαλητήριο στην πλατεία Συντάγματος.

Ο «νόμος Τρίτση» (1700/1987) ψηφίστηκε στις 2 Απριλίου από τους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ, του ΚΚΕ και του ΚΚΕεσ., ενώ οι

βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας αποχώρησαν λίγο πριν αρχίσει η ψηφοφορία. Στο νόμο περιελήφθησαν συμβιβαστικές τροπολογίες, τις οποίες κατέθεσε την τελευταία στιγμή ο υπουργός Παιδείας, για τα δικαιώματα των μητροπολιτών στη συγκρότηση των μητροπολιτικών και εκκλησιαστικών συμβουλίων, που χαρακτηρίστηκαν από την Ιεραρχία «προπέτασμα καπνού» και «εμπαιγμός». Οι μητροπολίτες, σκληραίνοντας τη στάση τους, απείλησαν με άρση του αυτοκέφαλου. Ακόμη, δήλωσαν πως δεν πρόκειται να εφαρμόσουν τα διατάγματα που θα εκδοθούν με βάση το νόμο και κάλεσαν την κυβέρνηση σε νέες συνομιλίες από «μηδενική βάση».

Οι πάγοι λιώνουν

Όμως, όσο περνούσε ο καιρός, η ένταση υποχωρούσε. Άρχισαν μάλιστα και οι πρώτες «διακριτικές» επαφές για την εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης. Στις 9 Ιουνίου φτάνει στην Αθήνα ο αρχιεπίσκοπος Αμερικής Ιάκωβος και σε όλες τις συζητήσεις που είχε με τον πρωθυπουργό, τον υπουργό Εξωτερικών Κάρολο Παπούλια και τον πρόεδρο της Νέας Δημοκρατίας Κ. Μητσοτάκη, εξετάζεται και το θέμα της κρίσης στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας. Παρά τις επίσημες διαψεύσεις, ο Ιάκωβος είχε αναλάβει και σ' αυτό το θέμα ρόλο μεσολαβητή.

Οι συζητήσεις προχωρούν, παρά τις φραστικές αντιπαραθέσεις και τις προσφυγές μητροπολιτών στο Συμβούλιο της Επικρατείας, με τις οποίες ζητούσαν να κηρυχτεί αντισυνταγματικός ο νόμος 1700/87 και η απόφαση του υπουργού Παιδείας να διορίσει τα μέλη του νέου Διοικητικού Συμβουλίου του ΟΔΕΠ. Τα πυρά της Ιεραρχίας αρχίζουν σιγά σιγά να επικεντρώνονται στον υπουργό Παιδείας, αφήνοντας στο απυρόβλητο τον πρωθυπουργό, ο οποίος καλείται να δώσει λύση στο πρόβλημα. Ο Αντώνης Τρίτσης αποτελεί και την αιτία για τη μη πραγματοποίηση, μέσα στον Αύγουστο, δύο συναντήσεων του Α. Παπανδρέου με τον αρχιεπίσκοπο Σεραφείμ. Ο προκαθήμενος της Εκκλησίας της Ελλάδας αρνείται να συζητήσει παρουσία τού (αρμόδιου) υπουργού Παιδείας.

Τελικά, η συνάντηση πραγματοποιείται στις 17 Σεπτεμβρίου. Η

συζήτηση των δύο ανδρών γίνεται σε καλό κλίμα και στη συνέχεια καλείται και ο υπουργός Παιδείας. Αποφασίζεται η σύσταση οκταμελούς επιτροπής για τη *«ρύθμιση των θεμάτων του ευρύτερου φάσματος των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας»*.

Η πορεία προς τη «συνδιαλλαγή» δεν παρεμποδίζεται ούτε από την απόφαση της Ιεραρχίας να επιβάλει «επιτίμιο», με το οποίο απαγορεύεται η μετάληψη, στα εφτά μέλη της Διοίκησης του ΟΔΕΠ, που είχαν διοριστεί από τον υπουργό Παιδείας. Το επιτίμιο στον πρόεδρο Γ. Ανωμερίτη, τον αντιπρόεδρο Κ. Σοφούλη και στα μέλη παπα-Γιώργη Πυρουνάκη, Κ. Γεωργουσάκο, Ν. Ζαχαρόπουλο, Φ. Παναγιωτόπουλο και Β. Τσάκωνα ήρθη τελικά λίγο πριν από το Πάσχα του 1988.

Ο υπουργός Παιδείας στο περιθώριο

Οι συζητήσεις καταλήγουν σε μια κατ' αρχάς συμφωνία και στις 3 Νοεμβρίου ο πρωθυπουργός και ο αρχιεπίσκοπος υπογράφουν στο Καστρί το προσχέδιο συμφωνίας για τη μοναστηριακή περιουσία, χωρίς την παρουσία του υπουργού Παιδείας. Ο Αντώνης Τρίτσης και άλλα στελέχη του ΠΑΣΟΚ αντιδρούν στο συμβιβασμό. Μάλιστα, στις 7 Φεβρουαρίου 1988, δημοσιεύεται στο «Βήμα» η ριζοσπαστική πρόταση στελεχών του υπουργείου Παιδείας προς την Επιτροπή για τη ρύθμιση των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας, που αποβλέπει στην «κατάργηση της δεσποτοκρατίας» και την «καθιέρωση δημοκρατικού καθεστώτος» στην Εκκλησία. Την επομένη, ο πρωθυπουργός, ύστερα από συνάντηση με τον αρχιεπίσκοπο, δηλώνει ότι *«η κυβέρνηση δεν υιοθετεί τις προτάσεις, τις οποίες απέστειλε στη μικτή Επιτροπή Εκκλησίας - Πολιτείας μια Επιτροπή του υπουργείου Παιδείας»* και σπεύδει να υπογραμμίσει την αλλαγή του κλίματος, λέγοντας πως *«με τον αρχιεπίσκοπο, που τυχαίνει να είναι και προσωπικός μου φίλος, είχαμε μια συζήτηση πάνω στα θέματα που αφορούν τις σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας, στην οποία διαπιστώσαμε σύμπνοια»*.

Η τύχη του Αντώνη Τρίτση έχει πλέον προδιαγραφεί. Στις 13 Φεβρουαρίου, υπέβαλε την πρώτη παραίτηση. Μαζεύει μάλιστα και τα προσωπικά χαρτιά του από το γραφείο του, αλλά την επομένη την ανακαλεί, ύστερα από συνάντησή του με τον πρωθυπουρ-

γό, και παραμένει στο υπουργείο μέχρι τις 8 Μαΐου, οπότε και υποβάλλει οριστικά την παραίτησή του.

Οι «νικητές» και οι «ηττημένοι»

«Δεν υπάρχουν ούτε νικητές ούτε ηττημένοι» δήλωνε ο μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμος στο Καστρί, μετά τη συνάντηση του πρωθυπουργού με τον αρχιεπίσκοπο, στην οποία οριστικοποιήθηκε το προσύμφωνο για τη μοναστηριακή περιουσία. Από μια άποψη, ο μητροπολίτης, που ήταν ένας από τους αρχιτέκτονες της λύσης που δόθηκε, είχε δίκιο. Η Εκκλησία διατήρησε το μεγαλύτερο μέρος αυτών που (προς στιγμήν) κινδύνευσε να χάσει, ενώ η Πολιτεία κράτησε, έστω και αποδυναμωμένο, το νόμο 1700/87.

Στις 18 Φεβρουαρίου γίνεται νέα συνάντηση του Α. Παπανδρέου με τον Σεραφείμ στο Καστρί. Συμμετέχουν οι νομικοί σύμβουλοι του πρωθυπουργού Γ. Κασιμάτης και του αρχιεπισκόπου Γ. Λιλαίος. Απών, για μία ακόμη φορά, ο υπουργός Παιδείας. Και στις 29 Φεβρουαρίου ο υπουργός Οικονομικών Γ. Πέτσος, ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης, ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ με τους μητροπολίτες Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμο και Κοζάνης Διονύσιο, ως εκπρόσωποι της Εκκλησίας, υπογράφουν στο Καστρί τη συμβολαιογραφική πράξη για την παραχώρηση της περιουσίας.

Η προσεκτική ανάγνωση των δηλώσεων αβροφροσύνης που συνήθως ανταλλάσσονται όταν δύο αντίπαλες πλευρές καταλήγουν σε συμφωνία και κυρίως όσα έγιναν (ή δεν έγιναν) μετά, αποδεικνύει ότι σε αυτή τη μάχη υπήρξαν και «νικητές» και «ηττημμένοι».

Η Πολιτεία υποχρεώθηκε να προχωρήσει στην ψήφιση διατάξεων που ουσιαστικά αναιρούσαν τη δυνατότητα λαϊκής συμμετοχής στα μητροπολιτικά και εκκλησιαστικά συμβούλια. Ακόμη, έμειναν έξω από τις ρυθμίσεις τα ανυπολόγιστης αξίας ακίνητα της Αττικής, που είχαν παραχωρηθεί στην Εκκλησία το 1952. Όσο για τη μοναστηριακή περιουσία, η τύχη της εκκρεμεί ακόμη και σήμερα:

– Για τις 149 μονές που προσχώρησαν στη σύμβαση του 1988, η οποία κυρώθηκε με το νόμο 1811/88, οριζόταν ότι ειδική επιτροπή σε κάθε νομό θα διαχώριζε την περιουσία που θα παραχωρηθεί

στο Δημόσιο από αυτή που θα κρατήσει η μονή. Οι επιτροπές αυτές δεν έχουν οριστεί ακόμη, εννέα χρόνια μετά την υπογραφή της σύμβασης.

– Για τις μονές που δεν προσχώρησαν στη σύμβαση και υπάγονται στον αρχικό νόμο 1700, δεν έχουν εκδοθεί ακόμη τα διατάγματα για την υλοποίησή του.

– Και το κυριότερο: Οχτώ μονές (Άνω Ξενιάς Αλμυρού, Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων, Μεταμορφώσεως Σωτήρος Μετεώρων, Χρυσολεόντισσας Αιγίνης, Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρύτων, Ασωμάτων Πετράκη Αττικής, Οσίου Λουκά Βοιωτίας και Φλαμουρίου Πηλίου) προσέφυγαν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του Συμβουλίου της Ευρώπης, που παρέπεμψε την υπόθεση στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, το οποίο με τη σειρά του τις δικαίωσε με μια πρώτη απόφαση.

Αποτέλεσμα; Το ελληνικό Δημόσιο κινδυνεύει να υποχρεωθεί σε καταβολή εφτά (7) τρισεκατομμυρίων δραχμών ως αποζημίωση!

Η σύγκρουση με τους ιερωνυμικούς

Προβλήματα στις σχέσεις της Εκκλησίας με την Πολιτεία προκάλεσε και το θέμα των λεγόμενων ιερωνυμικών μητροπολιτών. Η στέρηση του δικαιώματος προσφυγής στο Συμβούλιο της Επικρατείας (Σ.Π. 7/2.7.74) επέτρεψε στον αρχιεπίσκοπο και την πλειοψηφία της Ιεράς Συνόδου να κρατήσουν την ενδοεκκλησιαστική κρίση σε «ελεγχόμενα επίπεδα», παρά την ισχυρή πολιτική υποστήριξη που διέθεταν οι απομακρυνθέντες μητροπολίτες.

Όμως, με το νόμο 1816 της 15ης Δεκεμβρίου 1988, που τροποποίησε τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (με υπουργό Δικαιοσύνης τον Αγ. Κουτσόγιωργα) και κυρίως με τροπολογία που ενσωματώθηκε στο νόμο 1877 της 9ης Μαρτίου 1990, δόθηκε η δυνατότητα στους μητροπολίτες που είχαν εκλεγεί επί Ιερώνυμου και απομακρύνθηκαν μόλις ανέβηκε στο θρόνο ο Σεραφείμ, να προσφύγουν στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Πρωτεργάτης στην ψήφιση της δεύτερης διάταξης, ο υπουργός Οικονομικών της οικουμενικής κυβέρνησης Ζολώτα, Ιωάννης Παλαιοκρασσάς, μέλος των μαθητικών οργανώσεων της «Ζωής» στη διάρκεια του Εμφυλίου, οικονομικός υπεύθυνος του ΟΔΕΠ στα

χρόνια του Ιερώνυμου, στέλεχος των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων της Νέας Δημοκρατίας και επίτροπος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η διάταξη εντάχθηκε σε εντελώς άσχετο νομοσχέδιο και ψηφίστηκε στις 21.2.1990 από τους βουλευτές όλων των κομμάτων. Η εξήγηση που δόθηκε, αρχικά, ήταν πως οι βουλευτές δεν είχαν καταλάβει τι ακριβώς σήμαινε η «αθώα» τροπολογία του υπουργού Οικονομικών. Άλλωστε, είναι συνηθισμένη κοινοβουλευτική πρακτική η «επί τροχάδην» ψήφιση τις πρώτες πρωινές ώρες τροπολογιών χωρίς συζήτηση. Νεότερα όμως στοιχεία απέδειξαν ότι τουλάχιστον οι βουλευτές των δύο μεγάλων κομμάτων (ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ.) είχαν ενημερωθεί για το περιεχόμενο αλλά και τη σημασία της διάταξης.

Τον Ιούλιο του 1993, ο βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Στέλιος Παπαθεμελής, μιλώντας στο ραδιοσταθμό «Σκάι», αναφέρθηκε στη διαδικασία ψήφισης της διάταξης αυτής: «*...Αυτό που θυμάμαι χαρακτηριστικά αυτή τη στιγμή, δεν κρατώ πρακτικά, είναι ότι κάποια μέρα ήρθε ο κ. Παλαιοκρασσάς σε μένα και μου ζήτησε να συνυπογράψω αυτήν την τροπολογία. Και, βεβαίως, τον απέπεμψα κυριολεκτικά. Τώρα, από 'κεί και πέρα, η οικουμενική κυβέρνηση, κάποιοι υπουργοί βγάζανε νόμους. Οι νόμοι τώρα πώς περνούσανε είναι μια άλλη ιστορία. Αλλά πρόκειται σαφώς για τροπολογία Παλαιοκρασσά, Κατσαρού και Κούβελα. Αλλά ο Κούβελας δεν είναι στην υπογραφή, διότι ήταν υπουργός*».

Τις ίδιες μέρες του Ιουλίου 1993 ο αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ έδινε τη δική του εκδοχή σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Το Βήμα»: «*Η Πολιτεία διά του Παλαιοκρασσά, υπουργού όντος, εν αγνοία πάντων, και της Εκκλησίας και του πρωθυπουργού ενδεχομένως, του υπουργού Προεδρίας, που ήταν τότε ο Θέμελης –ούτε αυτός έλαβε γνώσιν– πέρασε μια τροπολογία, διά της οποίας εις τους λειτουργούς που δεν είχαν δικαίωμα να προσφύγουν στο Συμβούλιο της Επικρατείας επετράπη η προσφυγή... Φωτογραφική (σ.σ. η ρύθμιση) απολύτως. Διότι ο κ. Παλαιοκρασσάς –και είναι καιρός να το πληροφορηθεί ο κόσμος– ήτο φίλος στενότατος του Ιερωνύμου. Ήσαν πατριώτες, από τις Κυκλάδες. Τον είχε κάνει ο Ιερώνυμος διευθυντή μιας εταιρείας, ΕΠΑ λεγομένης, που είχε σκοπό να αξιοποιήσει την περιουσία της Εκκλησίας. Και ο άνθρωπος δεν*

μπορούσε να ξεχάσει, φαίνεται, τη συγγένειά του με αυτούς τους "οργανωσιακούς", που ανήκαν σε σωματεία θρησκευτικά. Διότι όλοι αυτοί που ανέδειξε ο Ιερώνυμος ανήκαν σε παρόμοια σωματεία: στη "Ζωή", τον "Σωτήρα" και όπου αλλού. Έκανε λοιπόν την τροπολογία αυτή ο κ. Παλαιοκρασσάς χωρίς τη γνώση ή τη γνώμη της Εκκλησίας και κανενός...».

Ο Ι. Παλαιοκρασσάς απάντησε στον αρχιεπίσκοπο με συνέντευξή του στην εφημερίδα «Απογευματινή»: «*...Επί χούντας, δεν ξέρω για ποιους λόγους και δεν θέλω να υπεισέλθω σε αυτά, θεσπίστηκε μια συντακτική πράξη, η οποία απαγόρευσε σε 12 μητροπολίτες, που τους είχε απομακρύνει από τις θέσεις τους ο αρχιεπίσκοπος, να προσφύγουν στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Εγώ θεωρούσα ότι αυτή η συντακτική πράξη, η οποία είναι η μόνη που παρέμεινε εν ισχύι –όλες οι άλλες συντακτικές πράξεις της χούντας καταργήθηκαν–, ήταν σαφώς αντισυνταγματική, διότι κάθε Έλληνας πολίτης πρέπει να έχει το δικαίωμα προσφυγής στο ανώτατο δικαστήριο. Επιπλέον, ήταν κατάλοιπο της χούντας. Επί οικουμενικής κυβερνήσεως, λοιπόν, όταν αντελήφθην το θέμα, υπέβαλα μια τροπολογία και ο τότε υπουργός την έκανε αποδεκτή – και ορθώς. Κατόπιν αυτού υπήρξε προσφυγή των θιγομένων, που δεν ήταν πλέον 12, στο Συμβούλιο της Επικρατείας*».

– Η τροπολογία ήταν αποκλειστικά δική σας πρωτοβουλία;

– *«Ναι, ήταν δική μου. Εγώ την είχα επεξεργαστεί, αφού βέβαια τη συζήτησα με ορισμένους συνεργάτες...».*

Ακολούθησε ένα σίριαλ προσφυγών στο Συμβούλιο της Επικρατείας από τους μητροπολίτες Νικόδημο, Θεολόγο και Κωνσταντίνο. Όμως, η διαμάχη δεν περιορίστηκε στην αίθουσα του Συμβουλίου της Επικρατείας, αλλά επεκτάθηκε και στους δρόμους με τα σοβαρά επεισόδια που έγιναν (και όχι μόνο μία φορά) στη Λάρισα και την Αττική, με πρωταγωνιστές οπαδούς των τριών, που δεν επέτρεπαν την εγκατάσταση των εκλεγμένων από την Ιεραρχία νέων μητροπολιτών.

Την τριετία 1990-1993 η κυβέρνηση Μητσοτάκη και ειδικότερα ο αρμόδιος υπουργός Παιδείας Γ. Σουφλιάς αντιμετώπιζαν θετικά το ενδεχόμενο μιας συμβιβαστικής λύσης, που θα επέτρεπε και

στον αρχιεπίσκοπο και την πλειοψηφία της Ιεραρχίας να κρατήσουν αλώβητο το κύρος τους και στους τρεις μητροπολίτες να επιστρέψουν σε μέρος τουλάχιστον των επαρχιών τους. Όμως, η αντίδραση μιας ισχυρής ομάδας βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας, με επικεφαλής τον πρώτο αντιπρόεδρο της Βουλής Ν. Κατσαρό και το βουλευτή Αχαΐας Ν. Νικολόπουλο, που είχαν την υποστήριξη του υπουργού Προεδρίας Σ. Κούβελα, δεν επέτρεψε την κυβερνητική παρέμβαση. Και μόνον όταν τα πράγματα έφτασαν στο σημείο να ασκήσει τον Ιούλιο του 1993 ο εισαγγελέας δίωξη κατά του αρχιεπισκόπου και των μελών της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, επειδή αρνήθηκαν να εφαρμόσουν απόφαση του ΣτΕ που δικαίωνε τον Θεολόγο, παρενέβη η κυβέρνηση.

Είχαν προηγηθεί έντονες αντιδράσεις όλων των πατριαρχείων και οι επικρίσεις των κομμάτων της αντιπολίτευσης, που κατηγορούσαν την κυβέρνηση ότι προσπαθεί να «ελέγξει» τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, υποχωρώντας σε φιλοδοξίες φίλα προσκείμενων σε αυτήν μητροπολιτών. Έτσι, στις 21 Ιουλίου 1993, ύστερα από μια έντονη συζήτηση στο υπουργικό συμβούλιο, ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης ανακοίνωσε την αναστολή της ποινικής δίωξης και πρόσθεσε: *«Η απόφαση αυτή ελήφθη σε εφαρμογή μιας διατάξεως, η οποία ισχύει από το 1945 και η οποία έχει, τουλάχιστον, είκοσι φορές εφαρμοσθεί σε περιπτώσεις μικρότερης ή μεγαλύτερης σημασίας. Η αιτιολογία είναι ότι δεν θα έπρεπε οι εξελίξεις στην Εκκλησία και ιδιαίτερα η άσκηση ποινικής δίωξης να διαταράξουν τις σχέσεις μας με άλλες ορθόδοξες χώρες και άλλα ορθόδοξα πατριαρχεία ή ορθόδοξες εκκλησίες στο εξωτερικό».*

Η απόφαση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της 10ης Αυγούστου 1993 να επιβάλει στους τρεις μητροπολίτες το «επιτίμιο» της ακοινωνησίας και να τους καθαιρέσει, προκάλεσε ένα νέο γύρο προσφυγών και συζητήσεων στο Συμβούλιο της Επικρατείας, που συνοδεύτηκε πάλι από επεισόδια στις μητροπόλεις της Λάρισας και της Αττικής.

Τελικά, το Φεβρουάριο του 1996, η Ολομέλεια του ΣτΕ απέρριψε (τελεσίδικα αυτή τη φορά) τις προσφυγές των τριών. Όμως και αυτή η απόφαση (όπως και ο θάνατος του Θεολόγου) δεν οδήγησε

σε οριστική λύση του προβλήματος, που παραπέμπεται πια στη μετα-Σεραφείμ εποχή, αφού στη σκληρή μάχη για τη διαδοχή στον αρχιεπισκοπικό θρόνο καθοριστικό ρόλο θα παίξει και η συμπαγής ομάδα των εντός της Ιεραρχίας οργανωσιακών και ιερωνυμικών μητροπολιτών, που με την ψήφο τους θα παίξουν αποφασιστικό ρόλο στην ανάδειξη του νέου αρχιεπισκόπου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1 Η κυβέρνηση, με έγγραφο του τότε υπουργού Αντώνη Παπαδήμου, καλεί την Ιερά Σύνοδο να καταδικάσει ανοιχτά το ΚΚΕ. Μάιος 1947.

«Εν συνεχεία και προς τα υπ' αριθ. εμπ. 4384/28-12-46 και 966/5-4-47 ημέτερα έγγραφα και εξ αφορμής αλλεπαλλήλων δημοσιευμάτων εν τω Τύπω της πρωτευούσης και των επαρχιακών πόλεων, δι' ων απευθύνεται μομφή κατά της Εκκλησίας επί αδρανεία εις τον διεξαγόμενον σήμερον εθνικόν αγώνα ως και ότι ωρισμένοι εκ των Ιεραρχών έχουσιν απομακρυνθή εκ του ποιμνίου των κατά τας κρισίμους ταύτας στιγμάς, έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν Υμάς και αύθις όπως ενεργήσητε ό,τι θα εκρίνετο υφ' Υμών σκόπιμον ίνα και η διοικούσα Εκκλησία λάβη ενεργότερον μέρος εις τον διεξαγόμενον σήμερον υπό του Έθνους υπέρ των πάντων αγώνα μετά τόσα καθ' εκάστην πολυάριθμα αθώα θύματα και συστήσει εις τους κατά τόπους Ιεράρχας να μη απομακρύνωνται άνευ αποχρώντος λόγου εκ του ποιμνίου των, το οποίον τοσαύτην έχει σήμερον αναγκην της παραμυθίας της Εκκλησίας. Η και έναντι των στελεχών αυτής της Εκκλησίας εκδηλωθείσα εσχάτως απάνθρωπος συμπεριφορά των αναρχικών αποδεικνύει ότι δι' αυτούς ουδέν όσιον και ιερόν υπάρχει και ότι το μοναδικόν κίνητρον των πράξεων αυτών είναι μια αφάνταστος εγκληματικότης μη γνωρίζουσα ουδένα ηθικόν φραγμόν. Η Εκκλησία ως θεματοφύλακας του υψίστου ηθικού νόμου έχει αναντιρρήτως το καθήκον να καυτηριάση με πάσαν αυστηρότητα την πρωτοφανή και παντελώς ξένη προς την ελληνοχριστιανικήν παράδοσιν ηθικήν αυτήν παρεκτροπήν και να ενισχύση ηθικώς με όλας της τας δυνάμεις το αγωνιζόμενον σήμερα εναντίον του κακού και υπέρ αυτής ταύτης της υποστάσεώς του ημέτερον Έθνος».

2 Και η απάντηση (30.5.47) του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού που του κοινοποιεί απόφαση της Ιεράς Συνόδου:

«Η Εκκλησία έχει σαφώς καθωρισμένην την θέσιν αυτής έναντι του ανταρτικού κινήματος, το οποίον χαρακτηρίζει ως εθνικώς εγκληματικόν και καθ' εαυτό αλλά και καθ' όσον τούτο κατά τρόπον αναμφισβήτητον τροφοδοτείται και ενισχύεται εκ μέρους των εχθρών της Ελλάδος, διά τους γνωστούς εις πάντας λόγους».

3 «Θρησκευτικαί και εθνικαί οργανώσεις» συγχαίρουν την Ιεραρχία για την αντίδρασή της στην προσέγγιση Φαναρίου - Βατικανού (Ιανουάριος 1963):

«Αι κάτωθι Χριστιανικαί και Εθνικαί Οργανώσεις, συνελθούσαι εις την Ιστορικήν Μονήν Πετράκη την 16ην Ιανουαρίου προς κοινήν προσευχήν και ανταλλαγήν απόψεων, εν τω πλαισίω της Ορθοδόξου Πίστεως, ενέκριναν παμψηφεί το κατωτέρω ψήφισμα, επεφόρτισαν δε τον Καθηγούμενον της Ι. Μ. Πετράκη ίνα υποβάλη τούτο εις τον Μακαρ. Αρχιεπίσκοπον Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Χρυσόστομον, την Ι. Σύνοδον, την Κυβέρνησιν και κοινοποιήση εις τους πολιτικούς παράγοντας και τον Τύπον.

ΨΗΦΙΣΜΑ

1. Συγχαίρουν ολοψύχως τον ακλόνητον στύλον της Ορθοδοξίας, τον γεραρόν Προκαθήμενον της Αυτοκεφάλου Ελληνικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, την Ι. Σύνοδον και τους Έλληνας Ιεράρχας, τους συν Αυτώ προμαχούντας υπέρ της πατρώας Πίστεως και της αποτελεσματικής αντιμετωπίσεως των Παπικών δολοπλοκιών, εις τας οποίας ενεπλάκησαν -κρίμασιν οις οίδε Κύριος- εξωελλαδικοί Εκκλησιαστικοί παράγοντες, ων αναποδράστως αναμένεται η επιστροφή εις την προσκαίρως αγνοηθείσαν ευθείαν οδόν.

2. Αξιούν από την Κυβέρνησιν και τας συντεταγμένας πολιτικάς δυνάμεις της Χώρας όπως ακολουθήσουν νικώς και ανεπιφυλάκτως την ορθοτομούσαν τον λόγον της Αληθείας και ευθυδρομούσαν Ορθόδοξον Εκκλησίαν της Ελλάδος, αποκρούσουν δε πάσαν κατ' αυτής πίεσιν ή απόπειραν επηρεασμού οθενδήποτε προερχομένην. Η πλήρης ελευθερία και ανεξαρτησία της Ελληνικής Ορθοδόξου

Εκκλησίας ταυτίζεται με την ελευθερίαν και την ανεξαρτησίαν αυτού τούτου του Ελληνικού Λαού.

3. Ειδοποιούν ότι ο Ελληνικός Λαός, ο οποίος υπήρξε πάντοτε ιδιαιτέρως εύθικτος εις ό,τι αφορά την θρησκείαν των Πατέρων του, ουδεμίαν πρόκειται να ανεχθή ή επιτρέψη κατ' αυτής οιανδήποτε επιβουλήν, θα αντιδράση διά παντός τρόπου διά την αποσόβησιν προσχεδιασμένων και εν εξελίξει ευρισκομένων αντορθοδόξων ενεργειών.

Αι υπογραφόμεναι Χριστιανικαί και Εθνικαί Οργανώσεις διακηρύσσουν ότι το ψήφισμα τούτο επέχει τόπον τελευταίας ειδοποιήσεως και προς τους κρατούντας και προς τους φιλοδοξούντας να κυβερνήσουν τον τόπον, ίνα λάβουν σαφή και υπεύθυνον θέσιν έναντι του μεγίστου τούτου κινδύνου, διά την αποτροπήν του οποίου στερρώς είναι αποφασισμέναι να προχωρήσωσιν εις τας πλέον δραστικάς ενεργείας.

- *"Τρεις Ιεράρχαι".*
- *Πανελλήνιος Ορθόδοξος Ένωσις.*
- *Αδελφότης Θεολόγων Σωτήρ.*
- *Γενική Συνομοσπονδία Πολυτέκνων.*
- *Γενική Συνομοσπονδία Γονέων και Κηδεμόνων Μαθητών Ελλάδος.*
- *Σύλλογος "Μέγας Βασίλειος".*
- *Ένωσις Εφέδρων Αξιωματικών.*
- *Πανελλήνιος Ένωσις Αγωνιζομένης Νεολαίας.*
- *Ένωσις Αγωνιστών Εθνικής Αντιστάσεως.*
- *Ένωσις Αγωνιστών ΕΔΕΣ Αθηνών και Πειραιώς.*
- *Εκκλησία Γνησίων Ορθοδόξων Χριστιανών Ελλάδος.*
- *Πανελλήνιος Ένωσις Αναπήρων 1914-1922.*
- *Σύλλογος "Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος".*
- *Σύλλογος "Αγίων Ισιδώρων".*
- *Σύλλογος "Αγίων Πατέρων".*
- *Ίδρυμα "Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος".*
- *Φιλική Εταιρία.*
- *Σύνδεσμος Εφέδρων Χωροφυλακής 1942-1945.*
- *Σύνδεσμος Πολεμιστών και Εθνικών Αγωνιστών.*
- *Πανελλήνιος Ένωσις Αρχηγών, Οπλαρχηγών, Μαχητών Ορθοδόξου Εθνικής Αντιστάσεως.*

- *Πανελλήνιος Θρησκευτική και Εθνική Ορθόδοξος Κοινωνία Παλαιοημερολογιτών.*
- *Ένωσις Κυριών - Δεσποινίδων "Παναγία η Οδηγήτρια".*
- *Ένωσις Εφέδρων Αξιωματικών Νοτίου Ελλάδος.*
- *Οργάνωσις Αγωνιστών Εθνικής Αντιστάσεως Θεσσαλίας - Βορείου Ελλάδος.*
- *Πανελλήνιος Ένωσις Προστασίας Νεότητος».*

4 Ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Β' ζητάει από το βασιλιά και τον πρωθυπουργό να απαγορεύσουν συνέδριο των Μαρτύρων του Ιεχωβά (Ιούλιος 1963):

«Εξοχώτατον Κύριον
Πρόεδρον της Κυβερνήσεως Π. Πιπινέλην
Ενταύθα
Μετά καταπλήξεως πληροφορούμεθα ότι ουδεμία μέχρι σήμερον παρά της Κυβερνήσεως εδόθη προσοχή εις τα σοβαρά διαβήματα Ιεράς Συνόδου, ημών ως Αρχιεπισκόπου και φιλοχρίστου Ορθοδόξου Ελληνικού λαού, προς ματαίωσιν του αίσχους του συγκληθησομένου ενταύθα Παγκοσμίου Συνεδρίου των αθέων και αναρχικών Ιεχωβάδων.
Εν οδύνη ψυχής άπαξ έτι διαμαρτυρόμεθα εντόνως και δηλούμεν ότι υποχρεούμεθα να αμυνθώμεν υπέρ ιερών και οσίων, θα τεθώμεν δε επί κεφαλής Κλήρου και λαού εις ιερόν αγώνα.
Αναμένομεν πληροφορήσητε ημάς και αγωνιώντα λαόν ότι ελήφθησαν επειγόντως δέοντα μέτρα.
*Ο Αθηνών **ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ***
Αποδέκται:
1. Πρόεδρον Κυβερνήσεως
2. Υπουργόν Εσωτερικών
3. Υπουργόν Εξωτερικών
4. Υπουργόν Παιδείας
5. Πολιτικόν Γραφείον Πρωθυπουργού
6. Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών
7. Αστυνομικήν Διεύθυνσιν Αθηνών
8. Αρχηγείον Χωροφυλακής

Εν Αθήναις ***22.7.1963»***

* * *

«Προς
Την Α.Μ. τον Βασιλέα των Ελλήνων ΠΑΥΛΟΝ
Βασιλικά Ανάκτορα
Μεγαλειότατε Βασιλεύ,
Ευλαβώς παρακαλώ διατάξατε ματαιωθή μελετώμενον Συνέδριον αθέων και αναρχικών Ιεχωβάδων, προς πρόληψιν απευκταίων γεγονότων.
Αθηνών ***ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ***
22.7.63»

* * *

«Μακαριώτατον Αρχιεπίσκοπον Αθηνών και πάσης Ελλάδος
κ. Χρυσόστομον
Ευχαριστώ διά τηλεγράφημά σας. Κυβέρνησίς μου, ως γνωρίζετε, έλαβε κατάλληλα μέτρα.
ΠΑΥΛΟΣ Β.»

* * *

«Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ
Η εν διακοπαίς διατελούσα και εκπροσωπηθείσα υπό του Προέδρου Αυτής Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Χρυσοστόμου Αγία και Ιερά Σύνοδος, και αυτός ατομικώς ο Αρχιεπίσκοπος, δοξολογούσι τον Κύριον επί τη κατ' ευχήν και το δίκαιον διευθετήσει του ταράξαντος, ως μη ώφειλε, Εκκλησίαν και Έθνος ζητήματος της εν τη πόλει ημών αποπείρας συγκροτήσεως Συνεδρίου των αντιχριστιανών Ιεχωβάδων, εκφράζουσι τας θερμάς αυτών ευχαριστίας προς την ούτω φιλοστόργως προνοήσασαν υπέρ της Ορθοδόξου ημών Εκκλησίας Πολιτείαν,

τας ευαρεσκείας αυτών προς τον ιερόν Κλήρον, προς τας Θρησκευτικάς Οργανώσεις και τον ευσεβή και φιλόχριστον λαόν και εύχεται όπως πάντοτε, Εκκλησία και Έθνος ηνωμένα, υπηρετώσι τα υψηλά ιδανικά της Πίστεως και της Πατρίδος προς δόξαν τού εν Τριάδι Θεού.

Εν Αθήναις τη 25η Ιουλίου 1963

Ο Αρχιεπίσκοπος

Ο Αθηνών ***ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ»***

5 Έκθεση του Μητροπολίτη Καστοριάς Δωροθέου για τη δράση της «Εκκλησίας της Μακεδονίας» (συνεδρίαση Ιεραρχίας 4 Σεπτεμβρίου 1965):

«Ευλαβώς αναφέρω τη Σεπτή Ιεραρχία ότι από τους έτους 1960 και εντεύθεν παρατηρείται μία έντονος προπαγάνδα εκ μέρους των Σέρβων Πρακτόρων εις την Επαρχίαν μου, εις βάρος του Έθνους ημών και της Εκκλησίας μας. Το έτος 1963 εν Συνόδω, ότε ήμην Συνοδικός, ανέφερα το γεγονός αυτό εις μίαν Συνεδρίαν της Δ.Ι. Συνόδου. Το έτος 1964, κατά Απρίλιον, εισήλθεν εκ Σερβίας, από το Περλεπέ, Σέρβος ιερεύς της λεγομένης Ορθοδόξου Εκκλησίας της Μακεδονίας, ης Αρχιεπίσκοπος Δοσίθεός τις αρχιερεύς Σέρβος προΐσταται, όστις ιερεύς εδικαιολογήθη ότι πρόκειται να παραστή εις τους γάμους ανεψιάς του εις Πτολεμαΐδα. Από την Ασφάλειαν όμως εξηκριβώθη ότι προσεπάθησε διά φιλίων προσώπων του, εις Καστορίαν, να διεγείρη ενορίτας χωρίων μου στερουμένων εφημερίων, ίνα ζητήσωσιν ιερείς από την Μακεδονικήν Ορθόδοξον Εκκλησίαν εις Σκόπια της Σερβίας. Το έτος 1963 ομοίως εισέβαλον πράκτορες της Μακεδονικής Εκκλησίας εις Φλώρινα και Καστορίαν και επισκεφθέντες διαφόρους Ναούς των χωρίων μου προσεφέρθησαν να προσφέρουν χρήματα, εκ μέρους του Συλλόγου "Άγιος Ελευθέριος" εν Μοναστηρίω Σερβίας, διά την επισκευήν των Ναών μου, χωρίς ουδέν αντάλλαγμα να ζητούν, πλην να δώσουν τα Εκκλησιαστικά Συμβούλια ένα πρακτικόν ότι δέχονται την δωρεάν εκ μέρους του Αγίου Ελευθερίου Μοναστηρίου και ευχαριστούν. Το έτος 1965, εισήλθεν εις Φλώρινα και Καστορίαν ο Καθηγητής του Πανεπιστημίου Βελιγραδίου ονόματι

Λιούμπεν, όστις επισκεφθείς χωρία της Επαρχίας μου και της Φλωρίνης προσεπάθησε να προπαγανδίση υπέρ της Σερβικής Μακεδονίας και της Μακεδονικής Εκκλησίας, ήτις Εκκλησία έλαβε βοήθημα χρηματικόν πέντε εκατομμυρίων δηναρίων από τον Τίτον με σκοπόν να εντείνη την προπαγάνδαν της εις την Ελληνικήν προς αυτονόμησιν αφ' ενός και υπαγωγήν των εις την Μακεδονικήν Ορθόδοξον Εκκλησίαν αφ' ετέρου. Την 11 Ιουλίου 1965, εορτήν των Ακριτείων εν Καστορία, εισήλθον εις Καστορίαν, από το Περλεπέ της Σερβίας, εις ιερεύς Σέρβος, δύο Σέρβοι λαϊκοί και δύο Έλληνες εκ Φλωρίνης, καταγόμενοι από το Περλεπέ. Ούτοι έμειναν εις Καστορίαν, ο οδηγός εκ Περλεπέ επεσκέφθη το χωρίον Σιδηροχώριον της Επαρχίας μου και διά φιλίων προσώπων του υπέδειξεν εις τους κατοίκους να διαμαρτυρηθούν και να ζητήσουν ιερέα εφημέριον από την Μακεδονικήν Εκκλησίαν Σκοπίων (Σερβίας), διότι κανονικώς εις αυτήν ανήκουν πνευματικώς. Πάντα ταύτα εξηκριβώθησαν από την Ασφάλειαν, την ΚΥΠ Καστορίας και το Α2 της Μεραρχίας Καστορίας. Τον Σεπτέμβριον 1965, εισέβαλον διάφοροι πράκτορες, λαϊκοί, της Εκκλησίας της Μακεδονίας εν Σκοπίοις, οίτινες επεσκέφθησαν όλα τα χωρία της Φλωρίνης (50-54) και 5 εκ των 12 ιδικών μου και προσεπάθησαν να διεγείρουν τους κατοίκους διά των φιλίων προσώπων των, να ζητήσουν ιερείς από την Μακεδονικήν Ορθόδοξον Εκκλησίαν της Μακεδονίας εις τα Σκόπια. Οι συνεδριάσεις ενός κλιμακίου των πρακτόρων έλαβον και λαμβάνουν χώραν εις το χωρίον Καλλιθέα των Πρεσπών της Μητροπόλεως Φλωρίνης. Εκεί, κατά την Ασφάλειαν, κλείονται 4-5 ώρες και συζητούν και εκδίδουν τας αποφάσεις των. Και δυστυχώς, ενώ η Ασφάλεια τα γνωρίζει όλα, ουδέν δύναται να πράξη, διότι υπάρχει η ελευθεροεπικοινωνία μεταξύ των δύο Κρατών Ελλάδος - Σερβίας άνευ διαβατηρίων. Άγιοι αδελφοί και σεπτοί Πατέρες της Σεπτής Ιεραρχίας, το ζήτημα είναι λίαν σοβαρόν και από Εθνικής και από Εκκλησιαστικής πλευράς. Επιβάλλεται να ληφθούν μέτρα δραστικά και επαγρύπνησις συνεχής. Η Μητρόπολις Φλωρίνης έχει 50-54 κενάς εφημεριακάς θέσεις και εγώ ομοίως 12 και άλλαι ακριτικαί Μητροπόλεις ωσαύτως 30-40. Πρέπει να πληρωθούν αι θέσεις με ιερείς με μειωμένα προσόντα, διότι εις Κοινότητας με 60-65 άτομα δεν πηγαίνουν

μορφωμένοι ιερείς, διότι είναι αδύνατον να ζήσουν. Οι Θεολόγοι, οίτινες φωνασκούν μόνον εις Αθήνας, δεν έρχονται, μόνον να φωνάζουν θέλουν. Οι αρμόδιοι του Υπουργείου Παιδείας αγνοούν την κατάστασιν και παρασύρονται από τας εκκλησιαστικάς οργανώσεις, χωρίς να έχουν άμεσον αντίζηλον οι ίδιοι. Πιστεύουν αυτούς και δεν θέλουν από πείσμα ν' ακούσουν τους υπευθύνους Αρχιερείς, αφού τολμούν και γράφουν επισήμως εις τούτους ότι "αι εξωεκκλησιαστικαί οργανώσεις και οι Καθηγηταί Πανεπιστημίου ανθίστανται εις τα μειωμένα προσόντα", ωσάν δηλαδή οι Αρχιερείς να ενεργούν αντεθνικώς και αντιεκκλησιαστικώς. Οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι θέλουν και προσπαθούν να φέρουν το Μακεδονικόν ζήτημα επί διεθνούς επιπέδου και προσπαθούν να έχουν γραπτάς αποδείξεις εις τας χείρας των, ως και διαμαρτυρίας κατοίκων της Ελληνικής Μακεδονίας. Προσπαθούν να αναγνωρίσουν κατ' αρχήν μειονότητας εις την Μακεδονίαν, ίνα αποστείλουν ιερείς των και διδασκάλους, εν συνεχεία, να ζητήσουν την αυτονόμησιν και μετά ταύτα την ενσωμάτωσιν εις την Σερβίαν, δηλαδή κατά τον ίδιον τρόπον καθ' ον εγένετο με την ανατολικήν Ρωμυλίαν το 1870. Λοιπόν, πρώτον και κύριον, συμπλήρωσις των κενών εφημεριακών θέσεων με ιερείς, έστω και με μειωμένα προσόντα. Η καμπάνα να κτυπά και το ράσο να φαίνεται εις το χωρίο. Το ράσο είναι ο φύλαξ των εθνικών και θρησκευτικών παραδόσεων. Το Σχολείον όπως κατήντησε σήμερα, και δη εκεί επάνω, είναι εχθρός του Έθνους. Όταν οι δάσκαλοι διδάσκουν ότι τα της Π. Διαθήκης είναι μύθοι, τι άλλο μπορεί να είναι ο Διδάσκαλος; Ασφαλώς εχθρός του Έθνους και των παραδεδομένων της φυλής μας. Και ασφαλώς δεν πρέπει να κατηγορούμεν όλους τους διδασκάλους, διότι υπάρχουν και γενναίοι Έλληνες, αλλά αυτοί είναι οι ολιγώτεροι σήμερον. Εκείνο το οποίον έχω να παρακαλέσω είναι να μείνη μυστικόν το τι ελέχθη σήμερον εις την Συνεδρίασιν, διότι πρόκειται περί σοβαρού εθνικού ζητήματος και δεν πρέπει να γράψη τίποτε ο Τύπος, ίνα μη δυσχεραίνωμεν και την θέσιν του Υπουργείου Εξωτερικών, το οποίον πολλά γνωρίζει και τα παρακολουθεί, όπως π.χ. το έτος 1963 επί Πιπινέλη επληροφορήθημεν εν Συνόδω τα της Κληρικολαϊκής Συνελεύσεως εις τα Σκόπια της Μακεδονικής Ορθοδόξου Εκκλησίας και όταν μου απέ-

στειλε το Υπουργείον τον Καταστατικόν Χάρτην της Εκκλησίας ταύτης, ίνα ως ακρίτης Μητροπολίτης λάβω γνώσιν και τα μέτρα μου προς αντίδρασιν επί της δράσεως τούτων».

6 Ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Β' προς το βασιλιά Κωνσταντίνο για την κρίση στις σχέσεις Κυβέρνησης - Ιεραρχίας. (Επίσκεψη Επιτροπής Συνοδικών, Φεβρουάριος 1966):

«Μεγαλειότατε Βασιλεύ,
Η υπό την ταπεινήν μου ηγεσίαν Αρχιερατική Επιτροπή Ιεραρχών της αγίας ημών Ορθοδόξου Εκκλησίας παρακαλεί την Υμετέραν θεοφρούρητον Μεγαλειότητα όπως ευαρεστουμένη δεχθή την έκφρασιν της προς Αυτήν ευγνωμοσύνης Αυτής, διότι προθύμως εισήκουσεν Αύτη της παρακλήσεως Αυτής και ευδοκεί ήδη να παράσχη Αυτή την ιστορικήν ταύτην ακρόασιν και δεχθή ευμενώς τας υποβληθησομένας αιτήσεις Αυτής.
Μεγαλειότατε Βασιλεύ,
Η ιστορία της ενδόξου και θεοφιλούς Δυναστείας της Υμετέρας Μεγαλειότητος μαρτυρεί τον ακατάλυτον σύνδεσμον μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας και ότι η Υμετέρα Μεγαλειότης εις τας ιεράς ταύτας παραδόσεις, τας οποίας παρέδωκεν Αυτή ο αείμνηστος και πολύκλαυστος Πατήρ Αυτής, ανέλαβεν επισήμως ενώπιον του Θεού και του Έθνους ημών την κραταιάν προστασίαν της ιεράς ολκάδος του Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού, της Εκκλησίας Αυτού, ην περιεποιήσατο διά του τιμίου Αυτού αίματος. Επί τούτων βασιζομένη ήδη η ιερά της Ορθοδόξου ημών Εκκλησίας ομήγυρις των Ιεραρχών Αυτής, μετά του προσήκοντος σεβασμού υποβάλλει Αυτή και εκθέτει ότι επ' εσχάτων σάλος ισχυρός και κλύδων επικίνδυνος ενέσκηψε, κρίμασιν οις οίδε Κύριος, και απειλείται σοβαρώς η τε ησυχία και η ειρήνη, αλλά, και δος ειπείν, και αυτή η υπόστασις της Εκκλησίας ημών.
Τα διαδραματισθέντα κατ' αυτάς σοβαρά δι' αυτήν γεγονότα, γνωστά πάντως τη Υμετέρα σεπτή Μεγαλειότητι, αναγκάζουσι την αγίαν ημών Εκκλησίαν να εκζητήση την ειρηνευτικήν παρέμβασιν της Υμετέρας Μεγαλειότητος, ως θα εκθέση προς Αυτήν η σεβαστή αύτη αντιπροσωπεία της ιεράς τής Ιεραρχίας Συνόδου και εγγρά-

φως και προφορικώς, ης αι εισηγήσεις παρακαλούμεν να τύχωσιν ευμενούς αποδοχής, καθ' όσον έχει η Υμετέρα Μεγαλειότης και την αρμοδιότητα και την υποχρέωσιν και την δύναμιν, την χορηγουμένην Αυτή παρά Θεού, να διατάξη τα ροχθούντα κύματα να ησυχάσωσι και να επαναφέρη την ηρεμίαν και την γαλήνην και την ειρήνην εις την δοκιμαζομένην Εκκλησίαν ημών.
Με την ελπίδα ταύτην, επικαλούμεθα επί Σε, Μεγαλειότατε, επί την Μεγαλειοτάτην Βασίλισσαν, την Διάδοχον, την Βασίλισσαν Μητέρα και επί τον Βασιλικόν Αυτής Οίκον την θείαν Χάριν και την ευλογίαν».

7 Ευχή του Αρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου Β' στο μνημόσυνο του Μακρυγιάννη (3 Δεκεμβρίου 1966):

«Εν κατανύξει ψυχής και εν γονυκλισία ταπεινώσεως προσερχόμεθα ενώπιόν Σου, Κύριε του ελέους και των οικτιρμών, εν τω ιερώ τούτω χώρω Βασιλεύς ευσεβέστατος, πιστοί του λαού άρχοντες και ηγούμενοι, εκπρόσωποι των Σωμάτων Ασφαλείας και των Πυροσβεστών, των Ενόπλων Δυνάμεων και φιλόχριστον και φιλόπατρι Εκκλησίασμα, ίνα προς Σε τον Κύριον της δόξης υποβάλωμεν ευχάς και δεήσεις υπέρ μακαρίων ψυχών των υπέρ πίστεως και πατρίδος ηρωικώς αγωνισαμένων και ενδόξως πεσόντων Αξιωματικών, Υπαξιωματικών και Οπλιτών, προβαλόντων τα στήθη αυτών, ίνα ημείς ζήσωμεν εν ελευθέρα και ευδαίμονι Πατρίδι εν πάση ευσεβεία και σεμνότητι. Παράλαβε, Κύριε, δεόμεθα τα πνεύματα αυτών εν τη αγήρω Μεγαλειότητί Σου και παραψυχής και ανέσεως αξίωσον αυτά.
Έτι Σου δεόμεθα του εν Τριάδι υμνουμένου Θεού ημών, απόστησον αφ' ημών των ζώντων πάντα εχθρόν και πολέμιον και πάντα τα βάρβαρα έθνη τα τους πολέμους θέλοντα, και την Πατρίδα ημών φρούρησον και δυνάμωσον, ίνα ομοθυμαδόν πάντες δοξάζωμεν εν αγαλλιάσει το υπερύμνητον όνομα Σού του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Αμήν».

8 Τέσσερα νομικά κείμενα της χούντας -δύο αναγκαστικοί νόμοι και δύο συντακτικές πράξεις:

• Ο Α.Ν. 214 της 7ης Δεκεμβρίου 1967

«ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

Προτάσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, απεφασίσαμεν και διατάσσομεν:

***ΑΡΘΡΟΝ 1.** Κατά την διάρκειαν της ισχύος του παρόντος συγκροτείται Εκκλησιαστικόν Συνοδικόν Δικαστήριον εκ του πρώτου τη τάξει συνοδικού Συνέδρου, ως Προέδρου, και των τεσσάρων επομένων αυτώ, κατά τα πρεσβεία της Αρχιερωσύνης, Συνοδικών Συνέδρων, ως τακτικών μελών. Εν κωλύματι, αποκλεισμώ ή εξαιρέσει οιουδήποτε τακτικού μέλους, αναπληρούται τούτο υπό τινος των υπολοίπων τριών Συνοδικών μελών, καλουμένων υπό του Προέδρου, κατά τα πρεσβεία της Αρχιερωσύνης.*

***ΑΡΘΡΟΝ 2.** Ωσαύτως κατά την διάρκειαν της ισχύος του παρόντος συγκροτείται Εκκλησιαστικόν Συνοδικόν διά τους Αρχιερείς Δικαστήριον εκ του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος, ως Προέδρου, εξ απάντων των μελών της Ιεράς Συνόδου και τεσσάρων Αρχιερέων, επιλεγομένων, μετά ετέρων τεσσάρων αναπληρωματικών τοιούτων υπό της Ιεράς Συνόδου μεταξύ των εχόντων ηλικίαν τουλάχιστον πεντήκοντα ετών και ανά δύο εκ των εν Παλαιά και Νέα Ελλάδι εν ενεργεία Αρχιερέων. Τον Αρχιεπίσκοπον απόντα ή κωλυόμενον αναπληροί ο εκ των μελών του Δικαστηρίου έχων τα Πρεσβεία της Αρχιερωσύνης.*

***ΑΡΘΡΟΝ 3. 1.** Καθήκοντα γραμματέων των εν άρθρ. 1 και 2 του παρόντος Δικαστηρίου ανατίθενται δι' αποφάσεως της Ιεράς Συνόδου εις αγάμους κληρικούς εκ των υπηρετούντων παρά τη Ιερά Συνόδω ή τη Αρχιεπισκοπή Αθηνών.*

2. Τα ως άνω Δικαστήρια συνεδριάζουσιν εις τα Γραφεία της Ιεράς Συνόδου.

***ΑΡΘΡΟΝ 4. 1.** Εις την αρμοδιότητα του μεν ως άνω Εκκλησιαστικού Συνοδικού Δικαστηρίου (άρθρον 1) υπάγονται εις πρώτον και τελευταίον βαθμόν τα οπουδήποτε διαπραχθέντα εκκλησιαστικά παραπτώματα των πρεσβυτέρων, διακόνων και μοναχών, του δε ως άνω Εκκλησιαστικού Συνοδικού Δικαστηρίου διά τους Αρχιερείς τα παραπτώματα των Αρχιερέων και των Συνοδικών.*

2. Αι εκκρεμείς υποθέσεις, αι ενώπιον μεν των κατά Νόμον 5383/1932 Επισκοπικών και Πρωτοβαθμίων Συνοδικών Δικαστη-

ρίων μεταβιβάζονται εις τα Εκκλησιαστικά Συνοδικά Δικαστήρια, αι ενώπιον δε του κατά τον αυτόν Νόμον Πρωτοβαθμίου διά τους Αρχιερείς Δικαστηρίου, ως και αι διά τους Συνοδικούς τοιούτου μεταβιβάζονται εις το κατά τα άνω συντιθέμενον Εκκλησιαστικόν Συνοδικόν διά τους Αρχιερείς Δικαστήριον.

3. Το Εκκλησιαστικόν Συνοδικόν Δικαστήριον δύναται, δι' αποφάσεώς του, να παραπέμψη υποθέσεις κατά πρεσβυτέρων, διακόνων και μοναχών εις τα κατά τα άρθρα 2-9 του Νόμου 5383/1932 κατά τόπους Επισκοπικά Δικαστήρια, άτινα καθίστανται αρμόδια διά την εκδίκασιν.

ΑΡΘΡΟΝ 5. Αρχιερείς, αρνούμενοι άνευ λόγου ανωτέρας βίας, ή αποχρώντος δεδικαιολογημένου ανυπερβλήτου κωλύματος, την εκτέλεσιν των διά του παρόντος ανατιθεμένων αυτοίς καθηκόντων, τιμωρούνται ποινικώς μεν επί παραβάσει καθήκοντος, πειθαρχικώς δε, δι' αποφάσεως της Ιεράς Συνόδου, δι' αργίας μέχρι τριών μηνών, μετά ή άνευ στερήσεως των αποδοχών των.

ΑΡΘΡΟΝ 6. 1. Η Ιερά Σύνοδος, λαβούσα καθ' οιονδήποτε τρόπον είδησιν περί εκκλησιαστικού τινός παραπτώματος, διαπραχθέντος υπό κληρικού ή μοναχού, υποχρεούται όπως προβή, άνευ αναβολής, εις την πειθαρχικήν δίωξιν, παραγγέλλουσα ανάκρισιν, διενεργουμένην υπό τινος των Αρχιερέων ή πρεσβυτέρων και εισάγουσα την υπόθεσιν εις το αρμόδιον Δικαστήριον, εφ' όσον ήθελεν αύτη κρίνει ότι συντρέχει λόγος προς κατηγορίαν.

2. Έκαστος Αρχιερεύς, λαμβάνων γνώσιν παραπτώματος κληρικού τινος ή μοναχού, υποχρεούται, όπως αμελλητί αναγγείλη τούτο εις την Ιεράν Σύνοδον.

ΑΡΘΡΟΝ 7. 1. Διά την ενώπιον των Εκκλησιαστικών Συνοδικών Δικαστηρίων συζήτησιν τηρείται κατ' αναλογίαν η ενώπιον των επισκοπικών δικαστηρίων διαδικασία των άρθρων 118-124 του Ν. 5383/1932.

2. Άπασαι αι αποφάσεις των κατά τον παρόντα νόμον Δικαστηρίων λαμβάνονται διά φανεράς και ητιολογημένης ψηφοφορίας. Εν ισοψηφία υπερισχύει η ψήφος του Προέδρου.

3. Κατά των αποφάσεων των διά του παρόντος ιδρυομένων Δικαστηρίων ουδέν ένδικον μέσον επιτρέπεται, τα δε βάσει του Ν. 5383/1932 ασκηθέντα άχρι τούδε καταργούνται, των καθ' ων ησκή-

θησαν αποφάσεων καθισταμένων τελεσιδίκων.

ΑΡΘΡΟΝ 8. Κληρικοί, αποδεδειγμένως απολέσαντες την έξωθεν καλήν μαρτυρίαν και το απαραίτητον κύρος, κηρύσσονται έκπτωτοι από της θέσεως αυτών δι' αποφάσεως του αρμοδίου Εκκλησιαστικού Συνοδικού Δικαστηρίου, εις το οποίον παραπέμπει την υπόθεσιν η Ιερά Σύνοδος, κατόπιν αποφάσεως αυτής, λαμβανομένης διά φανεράς και ητιολογημένης ψηφοφορίας του αρμοδίου Εκκλησιαστικού Συνοδικού Δικαστηρίου κατά τον αυτού τρόπου εκδίδοντος την απόφασιν αυτού.

ΑΡΘΡΟΝ 9. 1. Κατά τα λοιπά εφαρμόζονται αι διατάξεις του Νόμου 5383/1932, εφ' όσον αύται δεν τροποποιούνται υπό του παρόντος.

2. Κατά τον χρόνον της ισχύος του παρόντος νόμου αναστέλλεται η λειτουργία των κατ' άρθρον 1 Ν. 5383/1932 Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων, πλην των Επισκοπικών κατά την εν άρθρω παρ. 1 του παρόντος περίπτωσιν.

3. Η ισχύς του παρόντος άρχεται από της δημοσιεύσεώς του εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και παύει μετά πάροδον δύο ετών, εξαιρουμένων των διατάξεων του άρθρου 8 του παρόντος.

Εν Αθήναις τη 7η Δεκεμβρίου 1967».

• Ο Α.Ν. 3 της 10ης Μαΐου 1967

«ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. Προτάσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, απεφασίσαμεν και διατάσσομεν:

ΑΡΘΡΟΝ 1. 1. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος συγκροτείται καθ' εκάστην συνοδικήν περίοδον και σύγκειται εκ του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος, ως Προέδρου, και οκτώ συνέδρων Μητροπολιτών. Εκ τούτων εκάστοτε οι τέσσαρες (4) λαμβάνονται εκ των εχόντων Μητροπόλεις της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος, κατά την σειράν των πρεσβειών της Αρχιερωσύνης, και οι έτεροι τέσσαρες (4) κατά τον αυτόν τρόπον εκ των εχόντων εν Ελλάδι Μητροπόλεις του Οικουμενικού Θρόνου των αναφερομένων εν τω Νόμω 3615/1928.

2. Η θητεία της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της κατά την δημοσίευσιν

του παρόντος 112ης συνοδικής περιόδου (1966-1967) λήγει άμα τη δημοσιεύσει του παρόντος, αντ' αυτής δε συγκροτείται, κατά παρέκκλισιν των εν τη προηγουμένη παραγράφω οριζομένων, Ιερά Σύνοδος αριστίνδην, ης η θητεία λήγει την 30ήν/9/1967. Διά Β. Διατάγματος, εκδιδομένου τη προτάσει τού επί της Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Υπουργού, η θητεία αυτής δύναται να παραταθή διά μίαν εισέτι συνοδικήν περίοδον. Τα μέλη της αριστίνδην Συνόδου ορισθήσονται διά Β. Διατάγματος, εκδιδομένου ωσαύτως τη προτάσει τού επί της Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Υπουργού.

3. Κωλυομένου οπωσδήποτε του Προέδρου της Ιεράς Συνόδου προεδρεύει αυτής ο Αντιπρόεδρος και, τούτου κωλυομένου, ο εκ των παρόντων έχων τα πρεσβεία της Αρχιερωσύνης. Εν περιπτώσει μη αποδοχής, κωλύματος ή παραιτήσεως Αρχιερέως τινός εκ των κληθέντων προς συγκρότησιν της αριστίνδην Συνόδου, καλείται κατά τα εν τη παραγράφω 2 του παρόντος οριζόμενα έτερος Αρχιερεύς.

***ΑΡΘΡΟΝ 2. 1.** Η κατά τα άρθρα 15-17 του υπ' αριθμ. 671/1943 Α. Νόμου, ως ταύτα ετροποποιήθησαν μεταγενεστέρως, αρμοδιότης της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, περί εκλογής Αρχιεπισκόπου Αθηνών και των Μητροπολιτών της Εκκλησίας της Ελλάδος, περιέρχεται εφεξής εις την Διαρκή Ιεράν Σύνοδον. Η εκλογή διενεργείται κατά τα εν εδαφίω 1 του άρθρου 1 του Α. Νόμου 39/1936, εν συνδυασμώ προς τα εν ταις παραγράφοις 9-14 του άρθρου 2 του Α. Νόμου 1493/1938 οριζόμενα. Εκλόγιμοι κατά την συνοδικήν περίοδον της αριστίνδην Συνόδου είναι πάντες οι Έλληνες το γένος κληρικοί της Ορθοδόξου Εκκλησίας, οι έχοντες τα υπό των Ιερών κανόνων απαιτούμενα προσόντα.*

2. Προταθέντες υπό της Ιεράς Συνόδου θεωρούνται οι τρεις πρώτοι λαβόντες μεγαλύτερον ή οι λοιποί αριθμόν ψήφων.

3. Η εν τη παραγράφω 14 του άρθρου 2 του Α. Νόμου 1493/1938 μνημονευομένη διαβεβαίωσις ενώπιον της Α.Μ. του Βασιλέως αντικαθίσταται διά της εν τω άρθρω 1 του Α. Νόμου 326/1945 διαλαμβανομένης.

***ΑΡΘΡΟΝ 3. 1.** Η διάταξις της παραγράφου 2 του άρθρου 4 του Νομοθετικού Διατάγματος 4589/1966 καταργείται, εφαρμόζονται δε*

και επί του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου Αθηνών τα περί των Μητροπολιτών και Βοηθών Επισκόπων εν τω αυτώ άρθρω και Νόμω οριζόμενα.
2. Άμα τη εκδόσει του εν τω ως άνω άρθρω και Νόμω προβλεπομένου Β. Διατάγματος, η Αρχιεπισκοπή Αθηνών ευρίσκεται εν χηρεία, καθήκοντα δε Τοποτηρητού της Αρχιεπισκοπής Αθηνών και την Προεδρίαν της Ιεράς Συνόδου αναλαμβάνει ο εκ των μελών αυτής έχων τα πρεσβεία της Αρχιερωσύνης.
***ΑΡΘΡΟΝ 4.** Η θέσις τού κατά το άρθρον 11 του Α. Νόμου 671/1943, ως τούτο ετροποποιήθη υπό του άρθρου 1 του Α. Νόμου 1963/1944 και του άρθρου 9 του από 16/17 Δεκεμβρίου 1959 Β. Διατάγματος, Κυβερνητικού παρά τη Ιερά Συνόδω Επιτρόπου καταργείται, τα καθήκοντα δε αυτού ανατίθενται εις τον εκάστοτε Γενικόν Διευθυντήν Θρησκευμάτων του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ή τον νόμιμον αναπληρωτήν αυτού. Διευθυντής Θρησκευμάτων εν τω Υπουργείω Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας από της δημοσιεύσεως του παρόντος διορίζεται πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών ή Θεσσαλονίκης ή άλλης ομοταγούς ανεγνωρισμένης Σχολής κεκτημένος διδακτορικόν δίπλωμα Θεολογίας, προτιμωμένων των εχόντων και διετείς σπουδάς εν τη Εσπερία.*
***ΑΡΘΡΟΝ 5.** Πάσα προγενεστέρα διάταξις αντιτιθεμένη εις τα εν τω παρόντι Νόμω οριζόμενα καταργείται. Η ισχύς του παρόντος άρχεται από της δημοσιεύσεως αυτού εις την Εφημερίδαν της Κυβερνήσεως.*
Εν Αθήναις τη 10η Μαΐου 1967».

- Η συντακτική πράξη 3 της 9ης Ιανουαρίου 1974

«ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΙΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 3
Περί εκλογής Προκαθημένου εν τη Εκκλησία της Ελλάδος και αποκαταστάσεως εν γένει της εν αυτή Κανονικής Τάξεως.
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
Έχοντες υπ' όψιν:
Το γεγονός ότι από εξαετίας εδημιουργήθη εν τη Εκκλησία της

Ελλάδος κατάστασις μη συνάδουσα προς τους διέποντας αυτήν Ιερούς Κανόνας, λόγω της κατά την εκλογήν τού παραιτηθέντος ήδη Προκαθημένου εμφιλοχωρησάσης παραβιάσεως αυτών τε και του Συντάγματος και της εν συνεχεία εκλογής νέων επισκόπων υπό Ιεράς Συνόδου αντικανονικώς προεδρευομένης υπό του εν λόγω Προκαθημένου.

Την ανάγκην αποκαταστάσεως της κανονικής τάξεως εν τη Εκκλησία της Ελλάδος διά της εκλογής νέου Προκαθημένου συμφώνως προς τους Ιερούς Κανόνας, ήτοι δι' εκλογής πραγματοποιουμένης υπό πάντων των μελών της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας, αποκλειομένων των μελών αυτής, άτινα είτε συνέπραξαν εις την αντικανονικήν εκλογήν του παραιτηθέντος ήδη Προκαθημένου είτε εξελέγησαν υπό Συνόδου προεδρευομένης κατά παράβασιν των Ιερών Κανόνων υπ' αυτού και διά της λήψεως υπό της ως άνω Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας παντός άλλου υπό των Ιερών Κανόνων επιβαλλομένου μέτρου, προτάσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, απεφασίσαμεν και διατάσσομεν:

***ΑΡΘΡΟΝ 1. 1.** Συγκαλείται η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος διά την εκλογήν Προκαθημένου κατά την διαδικασίαν του τριπροσώπου δελτίου. Η προς τον σκοπόν τούτον συνεδρίασις ορίζεται διά την 12ην Ιανουαρίου 1974, ημέραν Σάββατον και ώραν 9ην, τόπος δε αυτής ορίζεται η αίθουσα συνεδριών της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου.*

2. Εις την ούτω συγκαλουμένην Ιεράν Σύνοδον της Ιεραρχίας δεν μετέχουν οι Μητροπολίται οι συμπράξαντες εις την κατά το έτος 1967 αντικανονικήν εκλογήν Προκαθημένου και οι εν συνεχεία εκλεγέντες υπό Συνόδου αντικανονικώς προεδρευομένης υπό του εν λόγω Προκαθημένου, ως και πάντες οι τιτουλάριοι επίσκοποι ή τιτουλάριοι μητροπολίται.

3. Εκλόγιμοι διά τον Αρχιεπισκοπικόν Θρόνον είναι πάντες οι επίσκοποι της Εκκλησίας της Ελλάδος οι κανονικώς εκλεγέντες και χειροτονηθέντες.

***ΑΡΘΡΟ 2.** Έργον της εν τω προηγουμένω άρθρω Συνόδου είναι προσέτι και η λήψις παντός μέτρου αποβλέποντος εις την συμφώνως προς τους Ιερούς Κανόνας αποκατάστασιν της εκ της αντικανονικής εκλογής του τέως Προκαθημένου διασαλευθείσης εκκλη-*

σιαστικής τάξεως καθ' όσον αφορά εις την πλήρωσιν μητροπολιτικών εδρών ή την εκλογήν τιτουλαρίων μητροπολιτών ή τιτουλαρίων επισκόπων.

ΑΡΘΡΟΝ 3. 1. *Το κατά το άρθρον 2 έργον αυτής υποχρεούται να ολοκληρώση η ως άνω Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας το βραδύτερον εντός εξ μηνών από της δημοσιεύσεως της παρούσης διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως.*

2. Από της δημοσιεύσεως της παρούσης διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως λήγει η θητεία της υφισταμένης Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, αι δε κατά τας διατάξεις του Ν.Δ. 126/1969 αρμοδιότητες αυτής τε και της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας ασκούνται κατά την εν παραγράφω 1 χρονικήν περίοδον, υπό της κατά το άρθρον 1 παρ. 2 της παρούσης συγκροτουμένης Συνόδου.

3. Μετά την πάροδον της ως άνω προθεσμίας η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας και η Διαρκής Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος συγκροτούνται και λειτουργούν κατά τας εκάστοτε ισχύουσας περί αυτών διατάξεις.

ΑΡΘΡΟΝ 4. *Τα της λειτουργίας τής διά της παρούσης συγκροτουμένης Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας, τα του τρόπου εκλογής του Προκαθημένου των νέων Επισκόπων, ως και πάσα λεπτομέρεια διά την εφαρμογήν της παρούσης, καθορίζονται διά Νομοθετικού Διατάγματος, εκδιδομένου άνευ τηρήσεως του υπό της παραγράφου 5 του άρθρου 1 του Συντάγματος οριζομένου τύπου.*

ΑΡΘΡΟΝ 5. *Πράξεις εκδιδόμεναι κατ' εφαρμογήν των διατάξεων της παρούσης ή του κατ' άρθρον 4 αυτής εκδοθησομένου Νομοθετικού Διατάγματος δεν υπόκεινται εις αίτησιν ακυρώσεως ή προσφυγήν ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας και εάν έτι προβάλλεται λόγος ακυρώσεως αναφερόμενος εις τους υπό της παρούσης ή του ως άνω Νομοθετικού Διατάγματος τιθεμένους όρους και προϋποθέσεις.*

ΑΡΘΡΟΝ 6. *Η ισχύς της παρούσης άρχεται από της δημοσιεύσεώς της διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως.*

Εν Αθήναις τη 9 Ιανουαρίου 1974

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΦΑΙΔΩΝ ΓΚΙΖΙΚΗΣ

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΤΑ ΜΕΛΗ
ΚΩΝ. ΡΑΛΛΗΣ, ΣΠ. ΤΕΤΕΝΕΣ, ΕΥΣΤ. ΛΑΤΣΟΥΛΗΣ, ΒΑΣ. ΤΣΟΥΜΠΑΣ, ΣΤ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, ΓΕΩΡΓ. ΤΣΟΥΜΑΝΗΣ, ΔΗΜ. ΤΣΑΚΩΝΑΣ, ΠΑΝ. ΧΡΗΣΤΟΥ, ΤΖΩΡ. ΤΖΩΡΤΖΑΚΗΣ, ΚΩΝ. ΚΥΠΡΑΙΟΣ, ΧΑΡ. ΓΕΩΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΤΡΥΦ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑΚΟΣ, ΑΛΕΞ. ΤΖΑΒΕΛΛΑΣ, ΚΩΝ. ΣΚΙΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΗΛ. ΜΠΑΛΟΠΟΥΛΟΣ.
Εθεωρήθη και ετέθη η μεγάλη του Κράτους σφραγίς
Εν Αθήναις τη 9 Ιανουαρίου 1974
Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ»

- Η συντακτική πράξη 7 της 2ας Ιουλίου 1974

«ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΙΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 7
Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως της υπ' αριθμ. 3/1974 Συντακτικής Πράξεως "περί εκλογής Προκαθημένου εν τη Εκκλησία της Ελλάδος και αποκαταστάσεως εν γένει της εν αυτή Κανονικής Τάξεως".
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
Προτάσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου απεφασίσαμεν και διατάσσομεν:
***ΑΡΘΡΟΝ 1. 1.** Αι υπό της υπ' αριθμ. 3/1974 Σ.Π. προβλεπόμεναι προθεσμίαι παρατείνονται επί τετράμηνον από της λήξεως αυτών.*
2. Της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος μετέχουν οι υπό του Ν.Δ. 274/1974 προβλεπόμενοι Αρχιερείς, και αν μετέπειτα μετετέθησαν, ως και οι έκτοτε εκλεγέντες ή εκλεγησόμενοι Αρχιερείς.
3. Η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, η υπό της υπ' αριθμ. 3/1974 Σ.Π., ως αύτη διά της παρούσης συμπληρούται, προβλεπόμενη, ασκεί, πέραν των υπό της Σ. ταύτης

Π. προβλεπομένων αρμοδιοτήτων, και απάσας τας κατά την κειμένην εκάστοτε νομοθεσίαν αρμοδιότητας της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος και της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου.

ΑΡΘΡΟΝ 2. *Αρχιερείς, οίτινες δι' ενεργειών και εκδηλώσεών των διαταράσσουν την ειρήνην και ενότητα της Εκκλησίας, δύνανται να κηρύσσωνται έκπτωτοι του Αρχιερατικού Θρόνου αυτών δι' αποφάσεως της κατά τας διατάξεις τής υπ' αριθμ. 3/1974 Σ.Π., ως αύτη συμπληρούται διά της παρούσης Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, λαμβανομένης διά πλειονοψηφίας των 2/3 των παρόντων μελών αυτής. Η απόφασις αύτη εκτελείται άμα τη δημοσιεύσει της διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, μη υποκειμένη εις ένδικον μέσον ή προσφυγήν ενώπιον πάσης εκκλησιαστικής ή πολιτειακής αρχής ή δικαστηρίου.*

ΑΡΘΡΟΝ 3. *Η υπό του άρθρου 1 παρ. 2 της παρούσης προβλεπομένη Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος δύναται όπως ανακαλή, τη προτάσει του Προέδρου αυτής, αποφάσεις ληφθείσας κατ' εφαρμογήν τής υπ' αριθμ. 3/ 1974 Σ.Π. Ανακλητικαί αποφάσεις της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, ληφθείσαι κατά τον χρόνον ισχύος της υπ' αριθμ. 3/1974 Σ.Π., θεωρούνται ως νομίμως ληφθείσαι και ισχύουν από της εκδόσεώς των.*

ΑΡΘΡΟΝ 4. *Το άρθρον 5 της υπ' αριθμ. 3/1974 Σ.Π. έχει εφαρμογήν και επί πράξεων εκδιδομένων κατ' εφαρμογήν της παρούσης, ως και επί πράξεων εκδοθεισών ή εκδοθησομένων κατ' εφαρμογήν του Ν.Δ. 411/1974.*

ΑΡΘΡΟΝ 5. *Η ισχύς της παρούσης δημοσιευομένης διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως ανατρέχει εις τον χρόνον ισχύος της υπ' αριθμ. 3/1974 Σ.Π.*

Εν Αθήναις τη 2 Ιουλίου 1974

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΦΑΙΔΩΝ ΓΚΙΖΙΚΗΣ

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΑ ΜΕΛΗ

ΚΩΝ. ΡΑΛΛΗΣ, ΗΛ. ΜΠΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΠΥΡ. ΤΕΤΕΝΕΣ, ΕΥΣ. ΛΑΤΣΟΥΛΗΣ, ΒΑΣ. ΤΣΟΥΜΠΑΣ, ΣΤΥΛ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, ΓΕΩΡΓ. ΤΣΟΥΜΑΝΗΣ, ΔΗΜ. ΤΣΑΚΩΝΑΣ, ΠΑΝ. ΧΡΗΣΤΟΥ, ΤΖΩΡ. ΤΖΩΡΤΖΑΚΗΣ, ΚΩΝ. ΚΥΠΡΑΙΟΣ, ΓΕΩΡΓ. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝ. ΠΑΠΑΡΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΧΑΡ. ΓΕΩΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΤΡΥΦ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑΚΟΣ, ΑΛΕΞ. ΤΖΑΒΕΛΛΑΣ, ΚΩΝ. ΣΚΙΑΔΟΠΟΥΛΟΣ.

Εθεωρήθη και ετέθη η μεγάλη του Κράτους σφραγίς

Εν Αθήναις τη 2 Ιουλίου 1974

Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ»

9 Αύγουστος 1969. Ο Αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος αρχίζει να κρατάει αποστάσεις από τους δικτάτορες. Τις διαφωνίες του εκθέτει με γράμμα του στον Γ. Παπαδόπουλο.

«6 Αυγούστου 1969

Αγαπητέ μου κ. Πρόεδρε,

Προχθές, ανειδοποίητος, πέρασα από το Γραφείο σας, μήπως και σας συναντήσω, πλην όμως επειδή είσθε απησχολημένος, και όπως έμαθα με το σπουδαιότατο θέμα της Παιδείας, έφυγα αναμένων ειδοποίησίν σας, εφ' όσον δε μέχρι της στιγμής δεν την έλαβα, σας γράφω την παρούσαν. Ίσως μάλιστα έτσι να είναι και καλύτερα, διότι και εγώ θα είναι δυνατόν να σας γράψω ηρεμώτερον και σεις να έχετε ενώπιόν σας ένα κείμενον. Ελπίζω μόνον η παρούσα μου να εισακουσθή και να μη έχη την τύχην της πρώτης μου επιστολής, εις την οποίαν εγώ μεν δεν εισηκούσθην, οι φόβοι μου όμως επηλήθευσαν.

Αφορμήν εις το να σας γράψω την παρούσαν μου έδωσαν δύο περιστατικά που θα σας αναφέρω, πλην δεν πρόκειται διά τα μεμονωμένα αυτά περιστατικά, αλλά διά το πνεύμα και την κατεύθυνσιν που τα προκαλούν. Είναι το πνεύμα και η γραμμή της Επαναστάσεως της 21ης Απριλίου;

Όταν έγινεν η Επανάστασις της 21ης Απριλίου αντεποκρίνετο εις ένα λαϊκόν αίσθημα. Ο περισσότερος κόσμος εξέβαλεν στεναγμόν

ανακουφίσεως. Ησθάνετο ότι απέφευγεν ένα κίνδυνον, τον κίνδυνον του να επιβληθή το καθεστώς της βίας και της καταπιέσεως και να χάση την εθνικήν του ανεξαρτησίαν, υποδουλούμενον βαθμιαίως εις τας κομμουνιστικάς Χώρας. Σήμερον, διατηρείται το αίσθημα αυτό της απολυτρώσεως; Ή πλησιάζομεν να έχη η Επανάστασις λάβει την θέσιν του καταπιέζοντος και του δυνάστου;
Εις αυτό το ερώτημα με ωδήγησαν τα περιστατικά που θα σας αναφέρω και τα οποία είναι μόνον όσα εξηκριβωμένως περιέπεσαν την προχθεσινήν ημέραν εις την ιδικήν μου αντίληψιν. Ατυχώς, δεν είναι τα μόνα και δι' αυτό εγένετο το διάβημά μου και σας γράφω και την παρούσαν. Αλλ' ας έλθω εις τα περιστατικά.
Το πρώτον μού το ανέφερεν η κόρη του επιτίμου Συμβούλου του Συμβουλίου Επικρατείας κ. Αντ. Ραγκούση, κ. Τζαννετάκη. Την παρελθούσαν εβδομάδα, ενώ αυτή ευρίσκετο εις Κηφισιάν συνέλαβαν τον άνδρα της, πλωτάρχην του Β. Ναυτικού, κ. Τζαννήμπεην Τζαννετάκην. Τον επήραν "για μια ώρα", "για κάποια ανάκρισι", έκτοτε δε έχουν χάσει τα ίχνη του. Η κ. Τζαννετάκη, που φαίνεται πολύ ισορροπημένος άνθρωπος, με διαβεβαιοί ότι ο άνδρας της δεν είναι δυνατόν να έχη καμμίαν συνωμοτικήν δράσιν, πιθανώς δε να είναι και έτσι. Δεν πρόκειται όμως περί αυτού. Πρόκειται περί του ότι η οικογένεια ολόκληρη είναι ανάστατη από της ώρας που συνέλαβαν τον κ. Τζαννετάκην, διότι δεν είναι εις θέσιν ουδείς να την πληροφορήση πού ευρίσκεται ο άνθρωπός της. Μα, για το όνομα του Θεού, είναι ανάγκη να ταλαιπωρήται και ολόκληρος η οικογένεια; Εγώ προς στιγμήν δέχομαι ότι ο συλληφθείς είναι ο χειρότερος συνωμότης, ότι είναι ο μεγαλύτερος εχθρός της Επαναστάσεως. Εις τι εξυπηρετείται η υπόθεσις με το να κρατήται η οικογένειά του εις αγωνία επί τόσας ημέρας; Και αν ακόμη υποτεθή ότι είναι απαραίτητος η απόλυτος απομόνωσίς του, είναι τόσον δύσκολον να επιτευχθή αυτή, ενώ συγχρόνως η οικογένειά του θα γνωρίζη ότι ο άνθρωπός της ευρίσκεται εις το τάδε μέρος και ότι είναι καλά;
Το δεύτερον δεν είναι απλώς περιστατικόν. Είναι μία κατάστασις. Μου την ανέφερεν ο Σεβασμιώτατος Ύδρας. Πρόκειται διά την περιλάλακτον υπόθεσιν του Σεβ. Μητροπολίτου Γρεβενών. Ο Σεβ. Ύδρας μου ανέφερεν ότι ως ανακριτής διεπίστωσεν, επικρατού-

σαν σαν τοιαύτην τρομοκράτησιν, παρά τας υπό του κ. Α' Αντιπροέδρου εκδοθείσας εντολάς, ώστε το μαύρο θα εμφανισθή άσπρο και το άσπρο μαύρο. Χαρακτηριστικώς μου ανέφερε ότι ευλαβή θεολόγον, του οποίου ο πατήρ εσφαγιάσθη υπό των κομμουνιστών, τον έχουν χαρακτηρίσει αι Αρχαί ως κομμουνιστήν, επειδή προσήλθεν ως μάρτυς κατηγορίας κατά του Μητροπολίτου Γρεβενών. Και ο Σεβ. Ύδρας κατέληξε: "Εκεί κατάλαβα τι θα πη χωροφύλακας, Κράτος του Χωροφύλακα".

Αυτά, όπως σας γράφω παραπάνω, είναι όσα επληροφορήθην προχθές. Δυστυχώς, δεν είναι τα μόνα. Πληροφορούμαι ότι συλλαμβανόμενοι αξιωματικοί δέρονται ανηλεώς, εις τας Επαρχίας ο στρατιωτικός και ο χωροφύλακας είναι το φόβητρον. Και διερωτώμαι: Δι' αυτό έγινεν η Επανάστασις της 21ης Απριλίου; Διά να εγκατασταθή το Κράτος του χωροφύλακος; Αυτό είχε ποθήσει ο Ελληνικός Λαός; Αυτό το Κράτος θα αντικαταστήση το Κράτος της συναλλαγής και της φαυλότητος; Κατ' αυτόν τον τρόπον θα διαπαιδαγωγηθή ο Λαός ίνα μεταβώμεν εις την αληθή Δημοκρατίαν;

Αγαπητέ μου κ. Πρόεδρε,

Η ωμή βία και το Κράτος του Χωροφύλακος οδηγούν όχι εις την Δημοκρατίαν, αλλ' είτε εις την δουλείαν είτε εις την ανατροπήν. Ενόσω είναι ακόμη καιρός προλάβετέ την. Διότι και τα δύο οδηγούν εις τον όλεθρον της Ελλάδος. Διότι εάν μεν επιτύχητε την υποδούλωσιν του Λαού, δηλαδή ο Ελληνικός Λαός να αποκτήση φρόνημα δούλων, πράγμα αδύνατον, "του Έλληνος ο τράχηλος ζυγόν δεν υποφέρει", θα έχετε αποτύχη εις τον σκοπόν σας ως Επανάστασις, διότι ήλθατε να μας σώσετε από το καθεστώς της δουλείας, αλλά και θα οδηγήτε την Ελλάδα εις τον όλεθρον. Διότι η Ελλάς, περιβαλλομένη από τόσους κινδύνους, έχει ανάγκην όχι απλώς αγωνιστών, αλλά εμψυχωμένων αγωνιστών. Και, ως γνωστόν, οι δούλοι δεν πολεμούν. Εάν δε δεν κατορθώσετε να υποδουλώσετε τον Λαόν, κάποια στιγμήν θα εκσπάση το ηφαίστειον, το οποίον όμως δεν θα ανατρέψη μόνον την Επανάστασιν της 21ης Απριλίου, αλλά θα καταστρέψη και θα καταβαραθρώση ολόκληρον την Ελλάδα.

Αγαπητέ μου κ. Πρόεδρε,
Εν όσω υπάρχει ακόμη η δυνατότης, σώσατε την Επανάστασιν. Υπήρξατε ο αρχιτέκτων της, ως πιστεύεται, γίνετε τώρα και ο σωτήρ της. Μην την αφίσετε να εδραιωθή και να εκφυλισθή εις τρομοκρατικόν καθεστώς, στηριζόμενον επί των λογχών. Μη αποξενώσετε τον Λαόν από αυτήν. Η Ελλάς και ο Λαός της την χρειάζονται ακόμη, όχι όμως ως δυνάστην, αλλά ως φωτεινόν οδηγόν, ως εμψυχωτήν. Πρέπει, όπως λέγομεν, να κερδίσωμεν την νεολαίαν μας, αλλά πώς; Κραδαίνοντες το ξίφος; Η νεολαία όμως, εις όλας τας εποχάς και πολύ περισσότερον εις την ιδικήν μας, κερδίζεται διά των ιδανικών. Ιδανικά όμως και ωμή βία ουδέποτε συνεφιλιώθησαν.
Γνωρίζω πόσον κουράζεσθε. Γνωρίζω με πόσα και πόσον μεγάλα προβλήματα της Ελλάδος απασχολείσθε. Παρά ταύτα θα τολμήσω να σας είπω: αφίσατέ τα προς καιρόν κατά μέρος και επί τι διάστημα αφιερώσατε τα πολλά και μεγάλα σας τάλαντα, με τα οποία σας επροίκισεν ο Θεός, εις το να σώσετε την Επανάστασιν της 21ης Απριλίου. Διότι η Επανάστασις έχει να αντιμετωπίση τον πλέον επικίνδυνον εχθρόν της, δηλαδή τον ίδιον τον εαυτόν της, ή μάλλον τον χωροφύλακα, ο οποίος εμφανίζεται ως εκπρόσωπός της. Εάν η Επανάστασις δεν σωθή από τον εχθρόν αυτόν, θα χάση τον Λαόν, οπότε αργά ή γρήγορα... Αλλά, μη γένοιτο!
Εύχομαι να επιτύχητε και εις αυτό και είμαι βέβαιος πως ο Θεός και εις αυτό θα σας ευλογήση. Φθάνει να το αποφασίσατε και Εκείνος θα έλθη εις βοήθειάν σας, όπως και κάθε Έλλην, ο οποίος θα κληθή προς τούτο.
Με όλην την αγάπην και κάθε διάπυρον ευχήν
*Ο ΑΘΗΝΩΝ **ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ**»*

10 Πέντε ακόμη έγγραφα που συμπληρώνουν το ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ αυτό: μια επιστολή, ένα τηλεγράφημα, ένα δελτίο Τύπου, μια απόφαση καθαίρεσης και η επιστολή του Αρχιεπισκόπου Σεραφείμ στον Παναγιώτη Κρητικό, πρόεδρο της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος:

- Επιστολή Αρχιεπισκόπου στον πρωθυπουργό για την εκκλη-

σιαστική περιουσία (Μάρτιος 1987)

«Προσωπική - Επείγουσα
Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΣΕΡΑΦΕΙΜ
Αθήναι 1η Μαρτίου 1987
Κύριε Πρωθυπουργέ,
Γνωρίζετε ότι, παρά τις πολλές δυσκολίες, κατέβαλα κάθε δυνατή προσπάθεια για να διατηρηθούν επί της Πρωθυπουργίας Σας θετικές οι σχέσεις της Εκκλησίας με την Πολιτεία.
Αναγνωρίζω την έντονη προσωπική συμβολή Σας στην κοινή προσπάθεια και υπερεκτιμώ τα όσα είπατε στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 16.9.1982, τα οποία σηματοδότησαν νέο Κεφάλαιο στην ιστορία των σχέσεων της Εκκλησίας με την Πολιτεία.
Σας έχει γνωστοποιηθεί ότι η Ιεραρχία της Εκκλησίας της Ελλάδος, στην έκτακτη Σύνοδο της 24.10.1986, απεφάσισε την παραχώρηση, με σύμβαση στο Κράτος, έναντι ανταλλαγμάτων, τα οποία βασικά έχουν γίνει αποδεκτά -και εγγράφως- από τον αρμόδιο Υπουργό, της Μοναστηριακής αγροτικής και δασικής περιουσίας, που έχει απομείνει ύστερα από απαλλοτριώσεις, δωρεές και τη σύμβαση του 1952.
Ύστερα από την ανωτέρω απόφαση, ας μου επιτραπεί να διερωτηθώ: Ποία η ανάγκη να αγνοηθεί η συναινετική παραχώρηση της Μοναστηριακής περιουσίας και να προωθηθεί προς ψήφιση στη Βουλή νομοσχέδιο, αμφισβητουμένης μάλιστα συνταγματικότητος, το οποίο μπορεί να εδικαιολογείτο προ της αποφάσεως της Ιεραρχίας και το οποίο, μετά την παραχωρητική απόφαση της Ιεραρχίας, ελέγχεται ως στερούμενο σκοπιμότητος.
Προφορικά έχω κατ' επανάληψη επισημειώσει τις δυσκολίες υπό τις οποίες, χάρις και στην επιδειχθείσα Υμετέρα κατανόηση, κατορθώθηκε να διατηρηθούν θετικές οι σχέσεις μεταξύ της Εκκλησίας και της Πολιτείας.
Παρακαλώ να επιδειχθεί και, την υστάτη αυτή στιγμή, η Υμετέρα κατανόηση, ώστε να αποτραπεί ο άμεσος υπαρκτός κίνδυνος συ-

γκρούσεως της Εκκλησίας με την Πολιτεία.
Δεν επιδιώκω παρέλκυση του ζητήματος της Μοναστηριακής περιουσίας και προσφέρομαι σε κάθε από μέρους μου συμβολή, ώστε, εξαγγελλομένης της συμφωνίας, να αποφευχθεί η κρίσις, την οποία πολλοί θα εκμεταλλευθούν.
Μετ' ευχών διαπύρων
Ο Αθηνών ***ΣΕΡΑΦΕΙΜ»***

• Τηλεγράφημα συμπαράστασης του Οικουμενικού Πατριάρχη στη διαμάχη της Εκκλησίας με την Πολιτεία για το περιουσιακό (Μάρτιος 1987).

«Μακαριώτατον
Αρχιεπίσκοπον Αθηνών κ. Σεραφείμ
Αθήνας
Εις στιγμήν καθ' ην αδελφή αγιωτάτη Εκκλησία της Ελλάδος αντιμετωπίζει γνωστόν διττόν οξύ πρόβλημα συγκλονίζον ευσεβή λαόν, ως και η Υμετέρα Μακαριότης εν τω από 27ης Μαρτίου 1987 τηλεγραφήματι Αυτής αναφέρει τη Μητρί Εκκλησία, Αύτη υπό το φως των και συνταγματικώς κατοχυρωμένων Ιερών Κανόνων και των ισχύν νόμου εχόντων Τόμου του 1850 και Πράξεως του 1928 συμπάσχουσα διαδηλοί, Συνοδική αποφάσει, ολόθυμον συμπαράστασιν Αυτής προς δοκιμαζομένην θυγατέρα Εκκλησίαν. Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον θεωρεί ότι ο υπό συζήτησιν και ψήφισιν νόμος αλλοιώνει κατ' αντικανονικόν τρόπον Αποστολοπαράδοτον σύστημα διοικήσεως Εκκλησίας υπεισάγων κοσμικόν εξωεκκλησιαστικόν παράγοντα εις τα της Εκκλησίας. Τούτο μέλλει έχειν ολεθρίας επιπτώσεις επί πνευματικής, θρησκευτικής και κοινωνικής αποστολής Εκκλησίας και απροβλέπτους αρνητικάς συνεπείας εις αντιστοίχους περιπτώσεις άλλων αδελφών Ορθοδόξων Εκκλησιών. Ευχόμεθα όπως πρυτανεύση πνεύμα συνέσεως επί αναγνωρίσει πολυτίμου ιστορικής προσφοράς Εκκλησίας και αποφευχθή παντί τρόπω καταπάτησις των απ' αιώνων σεβαστών γενομένων θεμελιωδών διοικητικών και πνευματικών δικαιωμάτων Αυτής αείποτε φιλοστόργως συμπαρισταμένης προς ευσεβή λαόν Αυτής ΣΤΟΠ. Δεόμεθα του Κυρίου εκτενώς όπως διαφυλάτ-

τη αλώβητον αυτόθι αγιωτάτην Εκκλησίαν.
Μετ' αγάπης εν Κυρίω
*Οικουμενικός Πατριάρχης **ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ**».*

• Δελτίο Τύπου της Ιεράς Συνόδου για το συλλαλητήριο της 1ης Απριλίου 1987

«Η Εκκλησία διαμαρτύρεται και λυπείται εντονότατα για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται από τα κρατικά μέσα μαζικής ενημερώσεως και άλλες κρατικές υπηρεσίες ο Αγώνας Της για την διατήρηση του Αυτοδιοικήτου και της Ανεξαρτησίας Της.
Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος με τον οποίο τα δύο τηλεοπτικά δίκτυα παρουσίασαν το μεγαλειώδες συλλαλητήριο που παρά τις αντίξοες καιρικές συνθήκες πραγματοποιήθηκε το απόγευμα της Τετάρτης 1 Απριλίου στο Σύνταγμα και τους πέριξ χώρους, με ένα-δύο στατικά πλάνα μερικών όψεων, σαν να επρόκειτο για μια συγκέντρωση κλειστού χώρου. Ακόμη πιο σοβαρό ατόπημα διέπραξε η ΕΡΤ2 αναφέροντας ότι χαιρετισμό απηύθυνε προς τους συγκεντρωμένους ο Πρόεδρος του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας. Πρόκειται για θλιβερό κρούσμα παραπληροφόρησης, που εκθέτει την Ελλάδα στον διεθνή δημοσιογραφικό χώρο, από τον οποίο υπήρχαν δεκάδες διαπιστευμένοι εκπρόσωποι, που οι ίδιοι ήταν παρόντες και είδαν και άκουσαν όλους όσοι απηύθυναν χαιρετισμούς ή μίλησαν. Η Εκκλησία απέφυγε να μεταδώσει οιοδήποτε μήνυμα συμπαραστάσεως έλαβε από κόμμα.
Αλλά συνέβησαν και άλλα θλιβερά γεγονότα, που πρέπει να γνωρίζει ο Ελληνικός Λαός και η διεθνής κοινή γνώμη. Ενώ η ΔΕΗ είχε ανάψει τα φώτα τού γύρω από το Κοινοβούλιο χώρου, κρατούσε σβηστά ώς η ώρα 8.15, που είχε βραδιάσει, τα φώτα της υπόλοιπης πλατείας Συντάγματος και βέβαια τα μπρος στο μπαλκόνι των ομιλητών, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται το έργο των διεθνών τηλεοπτικών πρακτορείων που κάλυπταν το συλλαλητήριο. Τα φώτα άναψαν μόνο μετά την καταγγελία που έγινε από τα μεγάφωνα.
Στην οδό Πειραιώς, προ του ΙΚΑ, εμποδίσθηκαν λεωφορεία με ενορίτες από την Αμφιάλη, όπως και στην Ιερά Οδό, με αποτέλε-

σμα να οδοιπορήσουν οι πιστοί ώς το χώρο του συλλαλητηρίου. Έδρασαν και πάλι ομάδες εγκαθέτων, ιδίως στο χώρο προ του Πανεπιστημίου Αθηνών, υβρίζοντας, προπηλακίζοντας και δημιουργώντας επεισόδια με άλλα στοιχεία ξένα προς τον πιστό Λαό. Καταγγέλλεται ακόμη η πρωινή εκπομπή του Ραδιοφώνου της ΕΡΤ1 για τους αγρότες, που εμφανίζει "Τσιφλικάδες Μοναχούς" να αρνούνται να δώσουν την αγροτική περιουσία στους ακτήμονες γεωργούς. Υπενθυμίζεται ότι η ίδια η Εκκλησία αποφάσισε να την παραχωρήσει κατευθείαν στους ακτήμονες, απόρους και πολυτέκνους και όχι μέσω των συνεταιρισμών, που οι ίδιοι μπορούν να συμπήξουν ως ιδιοκτήτες πλέον, γιατί διαφορετικά -όπως η κυβέρνηση επιδιώκει- θα έχουν μόνο τη χρήση της γης, δηλαδή θα μεταβληθούν σε εργάτες γης χωρίς προσωπική τους ιδιοκτησία.
Απαράδεκτη υπήρξε η προβολή των δηλώσεων του κ. Κακλαμάνη, που θέλησε να ταυτίσει την Εκκλησία με ένα κόμμα. Ομολογουμένως προκάλεσε κατάπληξη το νέο πρόσωπο του άλλοτε σεμνού Υπουργού Παιδείας, που λόγω της ιδιότητός του ως κοινοβουλευτικού εκπροσώπου του κόμματός του κατολίσθησε σ' αυτό το επίπεδο».

• Η απόφαση για καθαίρεση των τριών "ιερωνυμικών" Μητροπολιτών (Αύγουστος 1993)

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ 14 (115 21)
ΑΘΗΝΗΣΙ 10η Αυγούστου 1993
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ
"Η Διαρκής Ιερά Σύνοδος διαπιστώσασα διά μίαν εισέτι φοράν ότι οι Σεβ. Μητροπολίται κ.κ. Νικόδημος, Θεολόγος και Κωνσταντίνος υπέπεσον αμετανοήτως εις σωρείαν αντικανονικών παραπτωμάτων, δημιουργούντων εν τοις πράγμασι σχίσμα εντός των κόλπων της Εκκλησίας της Ελλάδος, επιβάλλει εις αυτούς το επιτίμιον της αποκοπής εκ της εκκλησιαστικής κοινωνίας, ήτοι το

επιτίμιον της ακοινωνησίας. Κατά την περίοδον ταύτην ο διά του επιτιμίου τούτου τιμωρηθείς δεν δύναται να τελή την Θείαν Λειτουργίαν, πας δε μετ' αυτού λειτουργών υπόκειται εις την αυτήν ποινήν, κατά την θεμελιώδη κανονικήν αρχήν "ο ακοινωνήτω κοινωνών ακοινώνητος".

Προς δε τούτοις η ΔΙΣ κρίνει τους ως άνω Αρχιερείς καθαιρετέους και απογυμνωτέους πάσης ιερατικής τιμής και αξίας διά τα κατά συρροήν αντικανονικά των παραπτώματα και την δογματικήν και εκκλησιολογικήν των παρέκκλισιν εκ της Ορθοδόξου πίστεως και παραδόσεως, εις δε τους λαϊκούς, οι οποίοι προεπηλάκισαν Αρχιερείς και εδημιούργησαν εις βάρος αυτών επεισόδια, επιβάλλονται τα υπό του Γ' Κανόνος της εν Αγία Σοφία Συνόδου προβλεπόμενα επιτίμια.

Ωσαύτως, απεφασίσθη υπό της ΔΙΣ ότι πας κληρικός, οιουδήποτε βαθμού, προσφυγών και προσφεύγων κατά αποφάσεων των εκκλησιαστικών αρχών εις τα πολιτικά δικαστήρια, θα καθίσταται εκκλησιαστικώς υπόδικος επισύρων εις βάρος αυτού τα υπό του Λ' Αποστολικού Κανόνος προβλεπόμενα».

● Απρίλιος 1996. Οι θέσεις της Ιεράς Συνόδου για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Τα κύρια σημεία επιστολής του αρχιεπισκόπου Σεραφείμ στον πρόεδρο της κοινοβουλευτικής επιτροπής αναθεώρησης του Συντάγματος, Παναγιώτη Κρητικό.

«1. Πολλαπλώς επιζήμιος ο χωρισμός Εκκλησίας και Πολιτείας.

Η Ιερά Σύνοδος θεωρεί τον χωρισμόν της Εκκλησίας και της Πολιτείας πολλαπλώς επιζήμιον, ήτοι ολέθριον διά το μέλλον αμφοτέρων των θεσμών, αδιανόητον διά τα ελληνορθόδοξα δεδομένα, αντίθετον προς την δεδοκιμασμένην παρ' ημίν πνευματικήν και πολιτιστικήν παράδοσιν και εθνικώς επιζήμιον διά την υπόστασιν του Ελληνικού Έθνους. Εις εποχήν καθ' ην έχομεν ιδιαιτέραν ανάγκην της διασφαλίσεως της ενότητος του Ελληνισμού, ο χωρισμός Εκκλησίας και Πολιτείας, όστις υπό ελαχίστων υποστηρίζεται, θεωρητικώς δε υπάρχων διά τους πλείστους αδιανόητος, θα αποδειχθή και εν τη πράξει άκρως καταστροφικός. Ο χωρισμός ούτος θα οδηγήση εις την χαλάρωσιν της πνευματικής

συνοχής του λαού μας, εις την διάσπασιν της εκκλησιαστικής ενότητος και της πειθαρχίας, με συνέπειαν τον πολυκερματισμόν της εκκλησιαστικής διοικήσεως και ως εκ τούτου την διαίρεσιν του Μητροπολιτικού Ελληνισμού και την διάλυσιν του Αποδήμου Ελληνισμού. Κατά ταύτα η Ιερά Σύνοδος πιστεύει ότι η Ορθόδοξος Εκκλησία της Ελλάδος και η Ελληνική Πολιτεία δέον όπως διατηρήσουν τας σχέσεις αυτών ως έχουν σήμερον διαμορφωθή, επιδιώκουσαι την τήρησιν των αρχών του αμοιβαίου σεβασμού, επί πνευματική, κοινωνική και εθνική ωφελεία του ελληνικού λαού.

Σαφής έκφρασις της κοινής αυτής πορείας θα είναι και η από της πλευράς της Βουλής των Ελλήνων διατήρησις της προμετωπίδος του Συντάγματος: "Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος", επίκλησις η οποία αναγράφεται εις τα Συντάγματα και άλλων Κρατών της Ευρωπαϊκής Ενώσεως.

2. Νόμος του Κράτους ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας.

Αι σχέσεις της Εκκλησίας και της Πολιτείας, κατά την τρέχουσαν περίοδον, καθορίζονται υπό του Νόμου 590/1977 περί του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος, ενός νόμου ηυξημένης και ειδικής ισχύος, στηριζομένου εις τας διατάξεις του άρθρου 3 του ισχύοντος Συντάγματος. Παρά τας εκφρασθείσας ποικίλας απόψεις περί του τρόπου ψηφίσεως εν τω μέλλοντι του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας, επί τω σκοπώ της διασφαλίσεως του αυτοδιοικήτου της Εκκλησίας, όπερ τελικώς δεν φαίνεται να επιτυγχάνεται ούτως, η Ιερά Σύνοδος κατέληξεν εις το ακόλουθον συμπέρασμα: Ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος να συντάσσεται και να ψηφίζεται υπό τας προϋποθέσεις υφ' ας συνετάγη και εψηφίσθη ο ισχύων Καταστατικός, παραμένων ούτω Νόμος του Κράτους.

3. Να παραμείνη ως έχει το άρθρον 3 του Ισχύοντος Συντάγματος.

Συμφώνως προς τα συνοπτικώς εκτεθέντα εις τας ως άνω υπ' αριθμόν 1 και 2 παραγράφους του παρόντος, η Ιερά Σύνοδος κρίνει απαραίτητον και προτείνει όπως το άρθρον 3 του Ισχύοντος

Συντάγματος, αφορών εις την Εκκλησίαν της Ελλάδος, μη περιληφθή εις τας αναθεωρητέας διατάξεις και επομένως παραμείνη τούτο επακριβώς ως έχει. Το ειρημένον άρθρον απεδείχθη εν τη πράξει επαρκές, ως πλαίσιον προσδιορισμού των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας και διαρθρώσεως της εκκλησιαστικής διοικήσεως, ως αύτη λεπτομερώς καθορίζεται εις τον βάσει αυτού ψηφισθέντα Καταστατικόν Χάρτην της Εκκλησίας, και βεβαίως συμφώνως προς τους Ιερούς Κανόνας.

4. Να παραμείνη ως έχει το άρθρον 13 του Ισχύοντος Συντάγματος.

Η Ιερά Σύνοδος θεωρεί αναγκαίον να δηλώση άπαξ έτι ότι η Εκκλησία της Ελλάδος έχουσα κεφαλήν τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν, τον αρχηγόν της αγάπης και της ειρήνης, προσβλέπει πάντοτε μετ' αισθημάτων φιλαλληλίας και αγαθών διαθέσεων προς εκείνους εκ των Ελλήνων πολιτών οίτινες ανήκουν εις άλλα χριστιανικά δόγματα ή εις άλλα Θρησκεύματα. Τα δικαιώματα της ελευθερίας, της θρησκευτικής συνειδήσεως και της ελευθέρας ασκήσεως των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων όλων των Ελλήνων πολιτών, ανεξαρτήτως των θρησκευτικών πεποιθήσεων εκάστου, διασφαλίζονται υπό του άρθρου 13 του ισχύοντος Συντάγματος. Διά του αυτού άρθρου απαγορεύεται ο προσηλυτισμός. Η Ιερά Σύνοδος προτείνει όπως και το άρθρον 13 μη περιληφθή εις τας αναθεωρητέας διατάξεις και παραμείνη ως έχει».

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ 1900 - 1996

Αρχιεπίσκοποι

Θεόκλητος Μηνόπουλος

Νοέμβριος 1901 - Φεβρουάριος 1918

Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1848. Το 1892 έγινε Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Λακεδαίμονος. Μετά την οριστική απομάκρυνσή του από τη Μητρόπολη Αθηνών, το 1923 αποσύρθηκε στη Μονή Πετράκη όπου και πέθανε το Δεκέμβριο του 1931.

Πρωθυπουργοί

Γεώργιος Θεοτόκης 2.4.1899 - 12.11.1901
Αλέξανδρος Ζαΐμης 12.11.1901 - 24.11.1902
Θεόδωρος Δεληγιάννης 24.11.1902 - 14.6.1903
Γεώργιος Θεοτόκης 14.6 - 28.6.1903
Δημήτριος Ράλλης 28.6 - 6.12.1903
Γεώργιος Θεοτόκης 6.12.1903 - 16.12.1904
Θεόδωρος Δηλιγιάννης 16.12.1904 - 1.6.1905
Δημήτριος Ράλλης 1.6 - 8.12.1905
Γεώργιος Θεοτόκης 8.12.1905 - 7.7.1909
Δημήτριος Ράλλης 7.7 - 15.8.1909
Κυριακούλης Μαυρομιχάλης 15.8.1909 - 18.1.1910
Στέφανος Δραγούμης 18.1 - 6.10.1910
Ελευθέριος Βενιζέλος 6.10.1910 - 25.2.1915
Δημήτριος Γούναρης 25.2 - 10.8.1915
Ελευθέριος Βενιζέλος 10.8 - 25.9.1915
Αλέξανδρος Ζαΐμης 25.9 -

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ 1900 - 1996

Πολιτική ζωή

Νοέμβριος 1901 : «Ευαγγελιακά». Συγκρούσεις Στρατού με πολίτες και φοιτητές.

Φουντώνει ο Μακεδονικός Αγώνας

10.12.1904: Θάνατος Παύλου Μελά

Μάρτιος 1905: Η Επαναστατική Συνέλευση του Θερίσου της Κρήτης κηρύσσει την Ένωση με την Ελλάδα.

31 Μαΐου 1905: Δολοφονία του πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη.

Ιούλιος 1908: Κίνημα των Νεοτούρκων στη Θεσσαλονίκη.

15 Αυγούστου 1909: Κίνημα του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» στο Γουδί.

Δεκέμβριος 1909: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος καλείται στην Αθήνα και αναλαμβάνει σύμβουλος του «Στρατιωτικού Συνδέσμου».

6 Μαρτίου 1910: Αγροτική εξέγερση στο Κιλελέρ.

1911: Αναθεώρηση Συντάγματος.

Οκτώβριος 1912: Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος. Ελλάδα,

Εκκλησία

1907: Στο προσκήνιο το θέμα των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας με αφορμή το ζήτημα του διορισμού ψαλτών και νεωκόρων.

1910: Ψηφίζονται οι πρώτοι νόμοι για τις ενορίες, τις περιουσίες τους, τα προσόντα των εφημερίων, τη μισθοδοσία τους κλπ.

1911: Το Σύνταγμα (άρθρο 2) απαγορεύει τη μετάφραση της Αγίας Γραφής χωρίς προηγούμενη έγκριση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Νοέμβριος 1912: Αγήματα του Πολεμικού Ναυτικού καταλαμβάνουν το Άγιον Όρος.

1913: Ιδρύεται το πρώτο Κατηχητικό Σχολείο.

Οκτώβριος 1923: Η Διπλή Ενιαύσιος Σύναξις του Αγίου Όρους συντάσσει ψήφισμα με το οποίο κηρύσσεται αναπόσπαστο τμήμα της Ελληνικής Επικράτειας.

1916: Τα δύο Κράτη Αθηνών και Θεσσαλονίκης συλλαμβάνουν και διώκουν τους αντιφρονούντες κληρικούς.

Δεκέμβριος 1916: Ανάθεμα του Βενιζέλου.

Αρχιεπίσκοποι	**Πρωθυπουργοί**
Θεόκλητος Μηνόπουλος	25.10.1915 Στέφανος Σκουλούδης 25.10.1915 - 9.6.1916 Αλέξανδρος Ζαΐμης 9.6 - 3.9.1916 Νικόλαος Καλογερόπουλος 3.9 - 27.9.1916 Σπυρίδων Λάμπρου 27.9.1916 - 21.4.1917 Αλέξανδρος Ζαΐμης 21.4 - 14.6.1917 Ελευθέριος Βενιζέλος 14.6.1917 - 14.11.1920

Πολιτική ζωή

Σερβία, Βουλγαρία και Μαυροβούνιο επιτίθενται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Μάρτιος 1913: Δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη ο Βασιλιάς Γεώργιος Α'. Τον διαδέχεται ο Κωνσταντίνος Α'.

Ιούνιος - Ιούλιος 1913: Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος. Ελλάδα και Σερβία αποκρούουν τη βουλγαρική επίθεση.

Αύγουστος 1913: Συνθήκη Βουκουρεστίου.

Δεκέμβριος 1913: Προσάρτηση της Κρήτης από την Ελλάδα.

Φεβρουάριος 1914: Ανακήρυξη Αυτονομίας Βορείου Ηπείρου.

28 Ιουνίου 1914: Ο αρχιδούκας της Αυστρίας Φερδινάνδος δολοφονείται στο Σεράγεβο. Έναρξη Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Νοέμβριος 1914: Η μεγάλη Βρετανία προχωρεί στην προσάρτηση της Κύπρου.

21 Φεβρουαρίου 1915: Εξαναγκασμός σε παραίτηση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η αρχή του διχασμού.

Σεπτέμβριος 1916: Επαναστατικο Κίνημα στη Θεσσαλονίκη. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος

Εκκλησία

Μάιος 1917: Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης συγκροτεί το «Εκκλησιαστικόν Αρχιερατικόν Συμβούλιον» από ιεράρχες των «Νέων Χωρών».

Ιούλιος 1917: Η κυβέρνηση Βενιζέλου συγκροτεί «Ανώτατον Εκκλησιαστικόν Δικαστήριον» για να δικάσει τον Θεόκλητο και άλλους βασιλόφρονες αρχιερείς.

Αρχιεπίσκοποι

Θεόκλητος Μηνόπουλος

Μελέτιος Μεταξάκης

26.2.1918 - 17.11.1920

Γεννήθηκε το 1871 στον Παρσά Λασιθίου Κρήτης. Το 1910 εξελέγη Μητροπολίτης Κιτίου της Εκκλησίας της Κύπρου. Μετά την απομάκρυνσή του από την Εκκλησία της Ελλάδος πήγε στην Αμερική. Το Νοέμβριο του 1921 εξελέγη Οικουμενικός Πατριάρχης. Δύο χρόνια μετά, τον Ιούλιο του 1923 η κεμαλική κυβέρνηση τον υποχρέωσε να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη. Το 1926 εξελέγη Πατριάρχης Αλεξανδρείας, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι το θάνατό του, το 1935.

Πρωθυπουργοί

Ελευθέριος Βενιζέλος

Δημήτριος Ράλλης

14.11.1920 - 24.1.1921

Πολιτική ζωή

εγκαθιδρύει προσωρινή κυβέρνηση.

Δεκέμβριος 1916: Αγγλογαλλική απόβαση στον Πειραιά και την Αθήνα. Αποκλεισμός της Παλαιάς Ελλάδας από Βρετανούς και Γάλλους.

Ιούνιος 1917: Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος υποχρεώνεται να εγκαταλείψει την Ελλάδα. Τον διαδέχεται ο δευτερότοκος γιός του Αλέξανδρος.

1918: Η Ελλάδα συμμετέχει στις μάχες των συμμαχικών δυνάμεων στο Μακεδονικό Μέτωπο. Νικηφόρες μάχες στο Σκρα και Λαχανά. Τμήματα του Ελληνικού Στρατού συμμετέχουν στις συμμαχικές δυνάμεις που μπαίνουν στη Κωνσταντινούπολη.

Νοέμβριος 1918: Ιδρύεται το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (ΣΕΚΕ).

Ιανουάριος-Απρίλιος 1919: Ελληνικό Εκστρατευτικό Σώμα στη Μεσημβρινή Ρωσία. Παίρνει μέρος στις μάχες των συμμαχικών δυνάμεων εναντίον των επαναστατημένων μπολσεβίκων.

2 Μαΐου 1919: Ελληνικά

Εκκλησία

17.11.1920: Με απλό έγγραφο απολύεται ο αρχιεπίσκοπος Μελέτιος και επιστρέφει στο θρόνο ο Θεόκλητος.

Αρχιεπίσκοποι	**Πρωθυπουργοί**
Μελέτιος Μεταξάκης	Δημήτριος Ράλλης
Θεόκλητος Μηνόπουλος 17.11.1920 - Φεβρουάριος 1923	Νικόλαος Καλογερόπουλος 24.1 - 1.6.1921 Δημήτριος Γούναρης 26.3.1921 - 3.5.1922 Νικόλαος Στράτος 3.5 - 9.5.1922 Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης 9.5 - 28.8.1922 Νικόλαος Τριανταφυλλάκος 28.8 -16.9.1922 Αναστάσιος Χαραλάμπης 16.9 - 17.9.1922 Σωτήριος Κροκιδάς 17.9 - 14.11.1922 Στυλιανός Γονατάς 14.11.1922 - 11.1.1924

Πολιτική ζωή

στρατεύματα αποβιβάζονται στη Σμύρνη.

28 Ιουλίου 1920: Υπογράφεται η Συνθήκη των Σεβρών, με την οποία δημιουργείται η Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών.

30 Ιουλίου 1920: Απόπειρα δολοφονίας του Ελευθερίου Βενιζέλου στο σιδηροδρομικό σταθμό της Λιόν

31 Ιουλίου 1920: «Ιουλιανά». Αντίποινα βενιζελικών κατά βασιλοφρόνων. Δολοφονείται ο Ίων Δραγούμης.

12 Αυγούστου 1920: Πεθαίνει ο βασιλιάς Αλέξανδρος.

Ιούνιος-Ιούλιος 1921: Μεγάλη επίθεση των Ελληνικών δυνάμεων στο μέτωπο της Μικράς Ασίας. Ο Κεμάλ κατορθώνει να ανακόψει την προέλαση των Ελλήνων.

13 Αυγούστου 1922: Διασπάται το Ελληνικό μέτωπο στη Μικρά Ασία.

27 Αυγούστου 1922: Κατάληψη της Σμύρνης από τον τούρκικο στρατό.

11 Σεπτεμβρίου 1922: Επαναστατούν ο στρατιωτικές δυνάμεις στη Χίο και Μυτιλήνη.

Εκκλησία

1921: Διαμαρτυρίες της Ιεράς Συνόδου για την απαλλοτρίωση εκκλησιαστικών κτημάτων.

1922: Η κυβέρνηση διαλύει τη Σύνοδο της Ιεραρχίας που επρόκειτο να συζητήσει το θέμα της εκκλησιαστικής περιουσίας.

12.12.1922: Σύσκεψη των ηγετών της Επανάστασης του 1922 με το προεδρείο της «Πανκληρικής Ενώσεως» για το εκκλησιαστικό ζήτημα.

Αρχιεπίσκοποι

Θεόκλητος Μηνόπουλος

Χρυσόστομος Παπαδόπουλος

25.2.1923 - 22.10.1938

Γεννήθηκε το 1868 στη Μάδυτο της Θράκης. Καθηγητής της Εκκλησιαστικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Σ.Σ. Με το νόμο 2891 της 29ης Ιουλίου 1923 δόθηκε σ' όλους τους επισκόπους της Εκκλησίας ο τίτλος του Μητροπολίτη. Και ο Μητροπολίτης Αθηνών πήρε τον τίτλο του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος. Μέχρι το 1923 οι αρχιερείς τιτλοφορούνταν Επίσκοποι και μόνο ο Αθηνών είχε τον τίτλο του Μητροπολίτη.

Πρωθυπουργοί

Στυλιανός Γονατάς

Ελευθέριος Βενιζέλος 11.1 - 6.2.1924

Γεώργιος Καφαντάρης 6.2 - 12.3.1924

Αλέξανδρος Παπαναστασίου 12.3 - 25.7.1924

Θεμιστοκλής Σοφούλης 25.7 - 7.10.1924

Ανδρέας Μιχαλακόπουλος 7.10.1924 - 26.6.1925

Θεόδωρος Πάγκαλος 26.6.1925 - 19.7.1926

Αθανάσιος Ευταξίας 19.7 - 22.8.1926

Γεώργιος Κονδύλης 26.8 - 4.12.1926

Αλέξανδρος Ζαΐμης 4.12.1926 - 4.7.1928

Πολιτική ζωή

Επικεφαλής οι Ν. Πλαστήρας, Στ. Γονατάς και Δ. Φωκάς. Ο Πλαστήρας ορίζεται αρχηγός της Επαναστάσεως με πολιτικό σύμβουλό του τον Γ. Παπανδρέου.

15 Νοεμβρίου 1922: Οι «έξι» (Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Ι. Μπαλτατζής, Ν. Θεοτόκης, Π. Πρωτοπαπαδάκης και Γ. Χατζηανέστης) εκτελούνται στο Γουδί.

29 Δεκεμβρίου 1922: Πεθαίνει στο Παλέρμο Σικελίας ο έκπτωτος βασιλιάς Κωνσταντίνος.

24 Ιουλίου 1923: Υπογράφεται η Συνθήκη της Λωζάννης, με την οποία ανατρέπονται τα οφέλη υπέρ της Ελλάδας που προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών.

18 Δεκεμβρίου 1923: Ο Γεώργιος Β' εγκαταλείπει τη χώρα.

25 Μαρτίου 1924: Ανακήρυξη αβασίλευτης δημοκρατίας.

13 Απριλίου 1924: Δημοψήφισμα επικυρώνει την ανακήρυξη της δημοκρατίας. Πρόεδρος εκλέγεται ο ναύαρχος Π. Κουντουριώτης.

Εκκλησία

25.2.1923: Η μείζων Αριστίνδην Σύνοδος εκλέγει νέο Αρχιεπίσκοπο τον Χρυσόστομο Παπαδόπουλο.

31.12.1923: Νέος Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας.

Μάρτιος 1924: Αλλαγή του Εκκλησιαστικού Ημερολογίου.

1925-1926: Απαλλοτριώσεις εκκλησιαστικών κτημάτων για την αποκατάσταση ακτημόνων και προσφύγων.

1926: Νομοθετικό Διάταγμα του δικτάτορα Θ. Πάγκαλου επιβάλλει τον έλεγχο της Εκκλησίας από όργανα της Πο-

Αρχιεπίσκοποι

Χρυσόστομος Παπαδόπουλος

Δαμασκηνός Παπανδρέου
5.11 - 16.11.1938

Γεννήθηκε το 1890 στο χωριό Δορβιτσά Ναυπακτίας και το 1922 εξελέγη Μητροπολίτης Κορινθίας. Ισχυρή προσωπικότητα έβαλε τη σφραγίδα του στα πολιτικά πράγματα της χώρας τη δεκαετία 1940 - '50. Πέθανε στις 20 Μαΐου 1949.

Πρωθυπουργοί

Ελευθέριος Βενιζέλος 4.7.1928 - 26.5.1932
Αλέξανδρος Παπαναστασίου 26.5 - 5.6.1932
Ελευθέριος Βενιζέλος 5.6 - 4.11.1932
Παναγής Τσαλδάρης 4.11.1932 - 16.11.1933
Ελευθέριος Βενιζέλος 16.1 - 6.3.1933
Αλέξανδρος Οθωναίος 6.3 - 10.3.1933
Παναγής Τσαλδάρης 10.3.1933 - 10.10.1935
Γεώργιος Κονδύλης 10.10 - 30.11.1935
Κωνσταντίνος Δεμερτζής 30.11.1935 - 13.4.1936

Ιωάννης Μεταξάς 13.4.1936 - 29.1.1941

Πολιτική ζωή

25 Ιουνίου 1925: Πραξικόπημα του στρατηγού Θ. Πάγκαλου. Μία μέρα μετά, η νόμιμη κυβέρνηση παραιτείται.

29 Αυγούστου 1925: Ο Θ. Πάγκαλος διαλύει την Εθνοσυνέλευση.

Οκτώβριος 1925: Συνοριακή διαμάχη Ελλάδας - Βουλγαρίας.

22 Αυγούστου 1926: Ο Γεώργιος Κονδύλης ανατρέπει τον Πάγκαλο.

25 Ιουλίου 1929: Ψηφίζεται το «ιδιώνυμο» κατά των κομμουνιστών.

6 Μαρτίου 1923 Αποτυχημένο κίνημα του Ν. Πλαστήρα.

6 Ιουνίου 1933: Δολοφονική απόπειρα κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου στη λεωφόρο Κηφισίας.

1 Μαρτίου 1935: Αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα.

31 Νοεμβρίου 1935: Δημοψήφισμα για την επαναφορά της βασιλείας.

18 Μαρτίου 1936: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πεθαίνει εξόριστος στη Γαλλία.

4 Αυγούστου 1936: Δικτατορία 4ης Αυγούστου. Ο Βασιλιάς και ο Μεταξάς κηρύσσουν στρατιωτικό νόμο σ' όλη τη χώρα.

Εκκλησία

λιτείας.

1928: Πατριαρχική Πράξη, με την οποία ανατίθεται στην Εκκλησία της Ελλάδας η «επιτροπική» διοίκηση των Μητροπόλεων των «Νέων Χωρών».

1930: Αποφασίζεται η ρευστοποίηση Εκκλησιαστικής Περιουσίας και η δημιουργία του ΟΔΕΠ (Οργανισμός Διοικήσεως Εκκλησιαστικής Περιουσίας).

1932: Εκκλησία και Πολιτεία καταλήγουν σε συμφωνία για τον Καταστατικό Χάρτη (νόμοι 5187/31 και 5438/32).

1933: Ιδρύεται η Αποστολική Διακονία.

1935: Απόσχιση τριών μητροπολιτών και προσχώρησή τους στο Παλαιό Ημερολόγιο.

1938: Ο Αναγκαστικός Νόμος 1369 της δικτατορίας καταργεί τη συμμετοχή λαϊκών στη διοίκηση των ενοριών.

Οκτώβριος 1938: Θάνατος Χρυσοστόμου. Ο Δαμασκηνός Αρχιεπίσκοπος. Η εκλογή του ακυρώνεται και στο θρόνο ανεβαίνει ο Χρύσανθος.

Αρχιεπίσκοποι

Δαμασκηνός Παπανδρέου

Χρύσανθος Φιλιππίδης

Δεκέμβριος 1938 - 2.7.1941

Γεννήθηκε το 1881 στην Κομοτηνή. Μητροπολίτης Τραπεζούντος, από το 1913 έως το 1923 συνδέθηκε με τον Ίωνα Δραγούμη. Συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις για την τύχη του Πόντου. Το 1926 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα ως αποκρισιάριος του Πατριαρχείου. Στο μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας '40 εκπροσωπούσε τον εξόριστο βασιλιά. Πέθανε στις 28 Σεπτεμβρίου 1949.

Δαμασκηνός Παπανδρέου

6.7.1941 - 20.5.1949

Πρωθυπουργοί

Ιωάννης Μεταξάς

Αλέξανδρος Κορυζής 29.1 - 18.4.1941

Εμμανουήλ Τσουδερός 21.4.1941 - 14.4.1944

Σοφοκλής Βενιζέλος 14.4 - 26.4.1944

Γεώργιος Παπανδρέου 26.4.1944 - 3.1.1945

Πολιτική ζωή

29 Ιουλίου 1938: Αντιδικτατορική εξέγερση στην Κρήτη.

7 Απριλίου 1939: Οι Ιταλοί αποβιβάζονται στην Αλβανία.

Σεπτέμβριος 1939: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος.

15 Αυγούστου 1940: Τορπιλισμός αντιτορπιλικού «Έλλη» στην Τήνο.

28 Οκτωβρίου 1940: Η Ιταλία κηρύσσει τον πόλεμο στην Ελλάδα.

29 Ιανουαρίου 1941: Θάνατος Μεταξά. Πρωθυπουργός ο τραπεζίτης Αλ. Κορυζής.

6 Απριλίου 1941: Τα χιτλερικά στρατεύματα εισβάλλουν στην Ελλάδα.

27 Απριλίου 1941: Οι Γερμανοί καταλαμβάνουν την Αθήνα. Ο στρατηγός Τσολάκογλου, που υπέγραψε τη συνθηκολόγηση του Ελληνικού Στρατού, σχηματίζει την πρώτη κυβέρνηση των συνεργατών τών κατακτητών.

27 Σεπτεμβρίου 1941: Ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ).

Εκκλησία

29.4.41: Ο Χρύσανθος αρνείται να ορκίσει την «κυβέρνηση» Τσολάκογλου.

18.6.41: Νομοθετικό Διάταγμα για τη συγκρότηση «Μείζονος Συνόδου», που ακυρώνει την εκλογή του Χρύσανθου.

5.12.1941: Ιδρύεται Εθνικός Οργανισμός Χριστιανικής Αλληλεγγύης (ΕΟΧΑ).

Αρχιεπίσκοποι	**Πρωθυπουργοί**
Δαμασκηνός Παπανδρέου	Νικόλαος Πλαστήρας 3.1 - 18.4.1945
	Πέτρος Βούλγαρης 18.4 - 17.10.1945
	Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός 17.10 - 1.11.1945
	Παναγιώτης Κανελλόπουλος 1.11 - 22.11.1945
	Θεμιστοκλής Σοφούλης 22.11.1945 - 4.4.1946
	Παναγιώτης Πουλίτσας 4.4 - 18.4.1946
	Κωνσταντίνος Τσαλδάρης 18.4.1946 - 24.1.1947
	Δημήτριος Μάξιμος 24.1 - 29.8.1947
	Κωνσταντίνος Τσαλδάρης 29.8 - 7.9.1947

Πολιτική ζωή

25 Νοεμβρίου 1942: Συνεργαζόμενα τμήματα του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ μαζί με Άγγλους σαμποτέρ ανατινάζουν τη γέφυρα του Γοργοποτάμου.

24 Φεβρουαρίου 1943: Μεγάλη διαδήλωση στην Αθήνα κατά της πολιτικής επιστράτευσης.

22 Ιουλίου 1943: Χιλιάδες Αθηναίοι διαδηλώνουν κατά της επέκτασης της βουλγαρικής κατοχής σε περιοχές της Μακεδονίας.

8 Σεπτεμβρίου 1943: Συνθηκολόγηση της Ιταλίας.

10 Μαρτίου 1944: Ιδρύεται η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ).

Απρίλιος 1944: Ανταρσία στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις στη Μέση Ανατολή.

12 Οκτωβρίου 1944: Απελευθέρωση Αθήνας.

Δεκέμβριος 1944: Συγκρούσεις στην Αθήνα. Ο Δαμασκηνός διορίζεται αντιβασιλιάς.

Φεβρουάριος 1946: Συμφωνία της Βάρκιζας.

30 Μαρτίου 1946: Επίθεση ανταρτών στο Σταθμό Χωροφυλακής του Λιτόχωρου. Έναρξη εμφύλιου πολέμου, που κράτησε τρία χρόνια

Εκκλησία

1943: Κατοχικός Καταστατικός Χάρτης που διατηρήθηκε σε ισχύ έως το 1969.

Μάιος-Αύγουστος 1944: Οι Γερμανοί θέτουν σε κατ' οίκον περιορισμό τον Δαμασκηνό.

Ιούλιος 1946: Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα στην Ιεραρχία, η οποία επιβεβαιώνει την υποστήριξή της στον Δαμασκηνό.

Δεκέμβριος 1946: Οι Μητροπολίτες Ρόδου και Λέρου, που υπάγονται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, εξορίζονται από τα Δωδεκάνησα και κλείνονται στη Μονή Βλατάδων Θεσσαλονίκης, κατηγορούμενοι για δωσιλογισμό (συνεργασία με τους Ιταλούς κατακτητές).

Νοέμβριος 1948: Ο αρχιεπίσκοπος Αμερικής Αθηναγόρας εκλέγεται Οικουμενικός Πατριάρχης.

20.5.1949: Θάνατος Δαμασκηνού.

Αρχιεπίσκοποι	Πρωθυπουργοί
Δαμασκηνός Παπανδρέου	Κωνσταντίνος Τσαλδάρης
Σπυρίδων Βλάχος Μάιος 1949 - 21.3.1956 Γεννήθηκε το 1873 στη Βιθυνία. Από το 1906 έως το 1916 διατέλεσε Μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης και συμμετείχε στον αγώνα για την αυτονομία της Βορείου Ηπείρου. Το 1916 έγινε Μητροπολίτης Ιωαννίνων. Από τη θέση αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο στη συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς.	Θεμιστοκλής Σοφούλης 7.9.1947 - 24.6.1949 Αλέξανδρος Διομήδης 30.6.1949 - 6.1.1950 Ιωάννης Θεοτόκης 6.1 - 23.3.1950 Σοφοκλής Βενιζέλος 23.3 - 15.4.1950 Νικόλαος Πλαστήρας 15.4 - 21.8.1950 Σοφοκλής Βενιζέλος 21.8.1950 - 27.10.1951 Νικόλαος Πλαστήρας 27.10.1951 - 11.10.1952 Δημήτριος Κιουσόπουλος 11.10.1952 - 19.11.1952 Αλέξανδρος Παπάγος 19.11.1952 - 6.10.1955
Δωρόθεος Κοτταράς 29.3.1956 - 26.7.1957 Γεννήθηκε στην Ύδρα το 1888. Μητροπολίτης Κυθήρων	Κωνσταντίνος Καραμανλής 6.10.1955 - 5.3.1958

Πολιτική ζωή

(1946-1949).

28 Σεπτεμβρίου 1946: Ο Γεώργιος Β' επιστρέφει στην Αθήνα.

29 Αυγούστου 1949: Τελευταίες μάχες του εμφύλιου πολέμου. Οι δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού περνούν στην Αλβανία.

15 Ιανουαρίου 1950: Στην Κύπρο διεξάγεται δημοψήφισμα για την Ένωση με την Ελλάδα.

15 Αυγούστου 1950: Ο Πλαστήρας μιλάει στην Τήνο για την ανάγκη ειρήνευσης.

30 Μαΐου 1951: Κίνημα αξιωματικών του ΙΔΕΑ.

21 Δεκεμβρίου 1951: Ψηφίζεται το νέο Σύνταγμα.

30 Μαρτίου 1952: Εκτέλεση του Ν. Μπελογιάννη και των τεσσάρων συντρόφων του.

6 Σεπτεμβρίου 1955: Επίθεση κατά των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη.

9 Μαρτίου 1956: Οι βρετανικές αρχές εκτοπίζουν τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο στις Σεϋχέλες.

Εκκλησία

20.10.1951: Ο Μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος Κύπρου.

1952: Ένταση στις σχέσεις Ιεραρχίας - Πολιτείας για την εκκλησιαστική περιουσία.

21.3.1956: Θάνατος Σπυρίδωνος.

26.7.1957: Θάνατος Δωροθέου.

Αρχιεπίσκοποι	Πρωθυπουργοί
(1922-1935) και Λαρίσης (1935-1956).	
Θεόκλητος Παναγιωτόπουλος 11.5.1957 - 8.1.1962 Γεννήθηκε το 1890 στη Δημητσάνα. Χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Καλαβρύτων το 1931. Το 1944 μετατέθηκε στη Μητρόπολη Πατρών.	Κωνσταντίνος Γεωργακόπουλος 5.3 -17.5.1958 Κωνσταντίνος Καραμανλής 17.5.1958 - 20.9.1961 Κωνσταντίνος Δόβας 20.9 - 4.11.1961
Ιάκωβος Βαβανάτσος 13.1 - 25.1.1962 Γεννήθηκε το 1895 στο Γαλαξίδι. Το 1936 εξελέγη Μητροπολίτης Αττικής.	Κωνσταντίνος Καραμανλής 4.11.1961 - 19.6.1963
Χρυσόστομος Χατζησταύρου 14.2.1962 - 10.5.1967 Γεννήθηκε το 1880 στο Αϊδίνι της Μικράς Ασίας. Σπούδασε Θεολογία στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και Παιδαγωγικά στο Πανεπιστήμιο της Λωζάννης. Διατέλεσε Μητρο-	Παναγιώτης Πιπινέλης 19.6 - 28.9.63 Στυλιανός Μαυρομιχάλης 28.9 - 8.11.1963 Γεώργιος Παπανδρέου 8.11 - 31.12.1963 Ιωάννης Παρασκευόπουλος 31.12.1963 - 19.2.1964 Γεώργιος Παπανδρέου

Πολιτική ζωή

9 Μαρτίου 1956: Τέσσερις νεκροί σε συλλαλητήριο για την Κύπρο στην Αθήνα.

Αύγουστος 1960: Η Κύπρος γίνεται ανεξάρτητο κράτος.

31.3.1962: Χιλιάδες φοιτητές συγκρούονται με την Αστυνομία στο κέντρο της Αθήνας. Η αρχή των μεγάλων φοιτητικών κινητοποιήσεων.

20.4.62: Μεγάλη συγκέντρωση της Ενώσεως Κέντρου, που είχε απαγορευτεί από την κυβέρνηση. Αιματηρά επεισό-

Εκκλησία

Νοέμβριος 1958: Η Ιεραρχία απαγορεύει την ψήφο στους κληρικούς.

Απρίλιος 1959: Κίνηση των εφτά αρχιερέων κατά Αρχιεπισκόπου. Κυβερνητική παρέμβαση

8.1.1962 Θάνατος Θεόκλητου.

13-25.1.1962: Πρωτοφανή επεισόδια στην Ιεραρχία και τους ναούς. Ο Αρχιεπίσκοπος εξαναγκάζεται σε παραίτηση κατόπιν κυβερνητικής παρέμβασης.

3.4.1962: Φοιτητές της Θεολογικής καταλαμβάνουν τον περίβολο της Αρχιεπισκοπής.

11.4.1962: Αιματηρές συγκρούσεις φοιτητών της Θεολογικής με την Αστυνομία.

Οκτώβριος 1963: Η Ιεραρχία αρνείται να προχωρήσει σε πλήρωση των κενών εδρών και

Αρχιεπίσκοποι

πολίτης Φιλαδελφείας, Εφέσσου (του Οικουμενικού Πατριαρχείου) και Φιλίππων από το 1924 έως το 1962. Πέθανε στις 9.6.1968.

Πρωθυπουργοί

19.2.1964 - 15.7.1965
Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας 15.7 - 20.8.1965
Ηλίας Τσιριμώκος 20.8 - 17.9.1965
Στέφανος Στεφανόπουλος 17.9.1965 - 22.12.1966
Ιωάννης Παρασκευόπουλος 22.2.1996 - 3.4.1967
Παναγιώτης Κανελλόπουλος 3.4 - 21.4.1967

Πολιτική ζωή

δια με την Αστυνομία.

13.5.62: Γάμος της πριγκίπισσας Ειρήνης με τον Χουάν Κάρλος στην Ισπανία.

8.9.62: Ένας καπνοπαραγωγός σκοτώνεται σε συγκρούσεις με την Αστυνομία στο μεγάλο συλλαλητήριο αγροτών του Ξηρομέρου Αιτωλοακαρνανίας.

1.11.62: Τίθεται σε ισχύ η συμφωνία σύνδεσης Ελλάδας - ΕΟΚ.

19.1.63: Αρχίζει η μεγάλη απεργία των εκπαιδευτικών, η οποία κράτησε 20 ημέρες.

22.5.63: Ο Γρηγόρης Λαμπράκης δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη.

11.6.63: Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής παραιτείται.

9-12.7.63: Επεισόδια κατά την επίσκεψη του Παύλου και της Φρειδερίκης στο Λονδίνο.

9.12.63: Ο Καραμανλής δηλώνει ότι αποχωρεί από την πολιτική και εγκαταλείπει τη χώρα.

25.12.63: Συγκρούσεις στην Κύπρο μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, οι οποίες θα οδηγήσουν στο χωρισμό της Λευκωσίας σε δύο τομείς και στη χάραξη της «πράσινης

Εκκλησία

κατηγορεί την πολιτική ηγεσία ότι νομοθετεί ερήμην της.

16.11.1965: Η πλειοψηφία της Ιεραρχίας προχωρεί σε εκλογή για την πλήρωση κενών μητροπολιτικών εδρών, παρά την αντίδραση της κυβέρνησης. Διαδηλώσεις μελών εκκλησιαστικών οργανώσεων στους δρόμους της Αθήνας.

21.11.1965: Σοβαρά επεισόδια σε εκκλησίες κατά τις χειροτονίες νέων Μητροπολιτών.

Δεκέμβριος 1965: Η κυβέρνηση διατάσσει οικονομικό έλεγχο στις Μητροπόλεις.

10.11.1966: Η κυβέρνηση με το νόμο 4589 αναγνωρίζει τις μεταθέσεις και εκλογές Μητροπολιτών.

Αρχιεπίσκοποι

Χρυσόστομος Χατζησταύρου

Πρωθυπουργοί

Πολιτική ζωή	Εκκλησία

γραμμής».

4.1.64: Αντιδράσεις στην Αθήνα για τη συνάντηση του Οικουμενικού Πατριάρχη Αθηναγόρα με τον Πάπα Παύλο τον 6ο στα Ιεροσόλυμα.

15.1.64: Αρχίζει η πενταμερής διάσκεψη για το Κυπριακό στο Λονδίνο. Στις 10 Φεβρουαρίου θα διαλυθεί.

17.4.64: Ελληνικά στρατεύματα μεταφέρονται μυστικά στην Κύπρο.

4.6.64: Οι Τούρκοι απειλούν, πάλι, με επέμβαση στην Κύπρο.

23-25.6.64: Ο Γ. Παπανδρέου συναντάται στην Ουάσιγκτον με τον Αμερικανό πρόεδρο Τζόνσον και, παρά τις πιέσεις, αρνείται να συναντήσει τον Τούρκο πρωθυπουργό Ινονού.

6.8.64: Μάχες στην Κύπρο. Βομβαρδισμοί του νησιού από την τουρκική αεροπορία.

Οκτώβριος 1964: Τίθεται σε εφαρμογή ο νόμος για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, παρά τις αντιδράσεις της συντηρητικής αντιπολίτευσης, της Ιεράς Συνόδου και καθηγητών του Πανεπιστημίου.

5.6.65: Η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ

Αρχιεπίσκοποι **Πρωθυπουργοί**

Χρυσόστομος Χατζησταύρου

Πολιτική ζωή

παραπέμπεται στο Στρατοδικείο.

15.7.64: Παραίτηση Γεωργίου Παπανδρέου.

21.7.65: Σε συγκρούσεις στην Αθήνα σκοτώνεται ο φοιτητής της Ανωτάτης Εμπορικής Σωτήρης Πέτρουλας.

20.8.65: Τη νύχτα της ορκωμοσίας της κυβέρνησης Τσιριμώκου γίνονται αιματηρές συγκρούσεις χιλιάδων διαδηλωτών με αστυνομικούς στο κέντρο της Αθήνας.

1.1.66: Ο βασιλιάς χαρακτηρίζει «μίασμα» τον κομμουνισμό.

2.10.66: Πρώτη μέρα, στη Θεσσαλονίκη, της δίκης για τη δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη. Η απόφαση θα εκδοθεί στις 29 Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου.

18.12.66: Ο βασιλιάς, ο Γ. Παπανδρέου και ο Π. Κανελλόπουλος καταλήγουν σε μυστική συμφωνία για το σχηματισμό νέας κυβέρνησης και τη διενέργεια εκλογών. Τέσσερις μέρες μετά, ορκίζεται η κυβέρνηση Ι. Παρασκευόπουλου.

16.3.67: Το στρατοδικείο καταδικάζει 21 αξιωματικούς για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ.

Εκκλησία

Αρχιεπίσκοποι

Χρυσόστομος Χατζησταύρου

Ιερώνυμος Κοτσώνης

13.5.1967 - 19.12.1973

Γεννήθηκε στα Υστέρνια της Τήνου το 1905. Σπούδασε στη Θεολογική Σχολή Αθηνών, τη Γερμανία και τη Μεγάλη Βρετανία. Πρωθιερέας των ανακτόρων, διατέλεσε καθηγητής Κανονικού Δικαίου και Ποιμαντικής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης από το 1959. Μετά τη απομάκρυνσή του από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, αποσύρθηκε στα Υστέρνια όπου και πέθανε στις 11 Νοεμβρίου 1988.

Πρωθυπουργοί

Παναγιώτης Κανελλόπουλος

Κωνσταντίνος Κόλλιας 21.4 - 13.12.1967

Γεώργιος Παπαδόπουλος 13.12.1967 - 8.10.1973

Σπύρος Μαρκεζίνης 8.10 - 25.11.1973

Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος 25.11.1973 - 24.7.1974

Πολιτική ζωή

14.4.67: Διάλυση της Βουλής - προκήρυξη εκλογών.

21.4.67: Τα τανκς βγαίνουν στους δρόμους. Η χούντα επικρατεί.

9.9.67: Συνάντηση Κόλλια με τον Τούρκο πρωθυπουργό Ντεμιρέλ, στον Έβρο. Οι Τούρκοι αρνούνται να δεχθούν τις προτάσεις της χούντας για «διπλή» Ένωση.

15.11.67: Συγκρούσεις στην Κύπρο.

1.12.67: Μπροστά στην απειλή της Άγκυρας για κήρυξη πολέμου, η χούντα υποχρεώνεται ν' αποσύρει την ελληνική μεραρχία από την Κύπρο.

13.12.67: Αποτυχημένο κίνημα του βασιλιά. Αντιβασιλέας ο Γ. Ζωιτάκης και πρωθυπουργός ο Γ. Παπαδόπουλος.

13.8.68: Απόπειρα δολοφονίας του Γ. Παπανδρέου από τον Αλέξανδρο Παναγούλη, ο οποίος θα καταδικασθεί δις εις θάνατον από έκτακτο Στρατοδικείο.

3.11.68: Η κηδεία του Γ. Παπανδρέου μετατρέπεται σε μεγάλο συλλαλητήριο κατά της χούντας.

Εκκλησία

10.5.1967: Με αναγκαστικό νόμο της Χούντας συγκροτείται αριστίνδην Σύνοδος.

13.5.1967: Εκλογή Ιερώνυμου.

12.12.1967: Συγκροτούνται «Έκτακτα Ιεροδικεία» με τον Αναγκαστικό Νόμο 214.

Ιούλιος 1968: Η Εκκλησία της Ελλάδος αρνείται να συμμετάσχει στη Γ.Σ του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών που καταδίκασε τη χούντα.

28.9.1968: Η χουντική «εξυγίανση» στην εκκλησία ολοκληρώνεται με την Σ.Π. 1ΣΤ'.

Μάρτιος 1969: Σε συνεδρίαση της Ιεραρχίας ο δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος παραδίδει στον Ιερώνυμο το νέο Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας (Ν. 128/1969).

Μάιος 1973: Για πρώτη φορά από την επικράτηση της δικτατορίας ο Ιερώνυμος χάνει την πλειοψηφία στη Διαρκή Ιερά Σύνοδο.

Αρχιεπίσκοποι | **Πρωθυπουργοί**

Ιερώνυμος Κατσώνης

Πολιτική ζωή

7.3.70: Δολοφονική απόπειρα κατά του Μακαρίου. Μία μέρα αργότερα, αποκαλύπτεται η ύπαρξη του «σχεδίου Ερμής» της Εθνοφρουράς για την ανατροπή του Κύπριου Προέδρου.

21.2.73: Φοιτητές καταλαμβάνουν τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

23.5.73: Κίνημα του Ναυτικού κατά της δικτατορίας.

1.6.73: Ο Γ. Παπαδόπουλος με διάγγελμά του ανακοινώνει την κατάργηση της Βασιλείας.

29.7.73: Δημοψήφισμα για την εγκαθίδρυση προεδρικής δημοκρατίας.

20.8.73: Ο Γ. Παπαδόπουλος ορκίζεται «Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας».

8.10.73: Ορκίζεται η κυβέρνηση Μαρκεζίνη.

14.11.73: Αρχίζει η κατάληψη του Πολυτεχνείου.

17.11.73: Αιματηρή καταστολή της φοιτητικής εξέγερσης.

25.11.73: Ο Ιωαννίδης ανατρέπει τον Γ. Παπαδόπουλο. «Πρόεδρος της Δημοκρατίας» ο στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης και «πρωθυπουργός» ο Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος.

Εκκλησία

25.11.1973: Ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων Σεραφείμ ορκίζει την κυβέρνηση του δικτάτορα Ιωαννίδη.

15.12.1973: Παραίτηση Ιερώνυμου.

Αρχιεπίσκοποι

Σεραφείμ Τίκκας

Γεννήθηκε το 1913 στο Αρτεσιανό Καρδίτσας. Σπούδασε στις Ιερατικές Σχολές Άρτας και Κορίνθου και το 1936 γράφτηκε, ύστερα από εξετάσεις, στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία αποφοίτησε το 1940. Το Μάιο του 1938 εκάρη μοναχός στη Μονή Πεντέλης και χειροτονήθηκε διάκονος (1940) και πρεσβύτερος (1942) από το Μητροπολίτη Κορινθίας και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό. Το 1943 εντάχθηκε στην αντιστασιακή οργάνωση ΕΔΕΣ και έξι χρόνια μετά, το 1949, εξελέγη Μητροπολίτης Άρτης. Το 1958 μετετέθη στη Μητρόπολη Ιωαννίνων.

Πρωθυπουργοί

Κωνσταντίνος Καραμανλής 24.7.1974 - 10.5.1980
Γεώργιος Ράλλης 10.5.1980 - 21.10.1981
Ανδρέας Παπανδρέου 21.10.1981 - 2.7.1989
Τζαννής Τζαννετάκης 3.7.1989 - 12.10.1989
Ιωάννης Γρίβας 12.10.1989 - 23.11.1989
Ξενοφών Ζολώτας 23.11.1989 - 11.4.1990
Κωνσταντίνος Μητσοτάκης 11.4.1990 - 13.10.1993
Ανδρέας Παπανδρέου 13.10.1993 - 15.1.1996
Κώστας Σημίτης 18.1.1996

Πολιτική ζωή

15.7.74: Η χούντα ανατρέπει τον πρόεδρο Μακάριο.

20.7.74: Τουρκική εισβολή στην Κύπρο.

23-24.7.74: Πτώση της χούντας.

17.11.74: Πρώτες εκλογές. Η Νέα Δημοκρατία του Κ. Καραμανλή πρώτο κόμμα με μεγάλη πλειοψηφία.

Δεκέμβριος 1974: Καταργείται η μοναρχία, με δημοψήφισμα.

Ιούνιος 1975: Νέο Σύνταγμα. Ενισχύονται οι εξουσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας.

20.11.77: Εκλογές. Το ΠΑΣΟΚ αξιωματική αντιπολίτευση.

Μάιος 1980: Ο Κ. Καραμανλής εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

Ιανουάριος 1981: Η Ελλάδα γίνεται το δέκατο μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

18.10.1981: Νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές και σχηματισμός κυβέρνησης.

Μάρτιος 1985: Το ΠΑΣΟΚ αποφασίζει, αιφνιδιαστικά, να υποστηρίξει τον Χρήστο Σαρτζετάκη για την Προεδρία της

Εκκλησία

9.1.1974: Με τη Συντακτική Πράξη 3/1974 συγκροτείται Σύνοδος από 32 Μητροπολίτες για την εκλογή νέου Αρχιεπισκόπου.

12.1.1974: Εκλογή Σεραφείμ.

16 Μαίου 1974: Με το Νομοθετικό Διάταγμα 411/74 ιδρύονται οχτώ νέες μητροπόλεις. Πλήρωση διά μεταθέσεως ορισμένων σημαντικών Μητροπόλεων.

2.7.1974: Συντακτική Πράξη 7/74. Αρχιερείς που «διαταράσσουν την ειρήνη και ενότητα της Εκκλησίας» τιμωρούνται με έκπτωση.

11.7.74: Απομακρύνονται εννέα ιερωνυμικοί Μητροπολίτες. Είχε προηγηθεί τον Ιούνιο η απομάκρυνση τριών άλλων.

Μάιος 1977: Η Βουλή ψηφίζει το νέο Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας.

Οκτώβριος 1978: Η Εκκλησία αντιδρά στο νομοσχέδιο για τις αμβλώσεις.

Ιούλιος 1979: Η πρόθεση της κυβέρνησης Καραμανλή να συνάψει διπλωματικές σχέσεις με το Βατικανό προκαλεί την αντίδραση της Εκκλησίας.

Αρχιεπίσκοποι

Σεραφείμ Τίκκας

Πρωθυπουργοί

Ανδρέας Παπανδρέου

Πολιτική ζωή

Δημοκρατίας.

2 Ιουνίου 1985: Εκλογές και δεύτερη νίκη του ΠΑΣΟΚ.

Μάρτιος 1987: Ελλάδα και Τουρκία στα πρόθυρα του πολέμου.

Ιανουάριος 1988: Συμφωνία του Νταβός (Παπανδρέου-Οζάλ) για επίλυση των διαφορών Ελλάδας-Τουρκίας.

18.6.1989: Οι εκλογές δεν βγάζουν αυτοδύναμη κυβέρνηση. Συνεργασία Ν.Δ. και Συνασπισμού οδηγεί στο σχηματισμό της κυβέρνησης Τζαννή Τζαννετάκη.

5.11.1989: Σχηματισμός της οικουμενικής κυβέρνησης υπό τον Ξενοφώντα Ζολώτα.

8.4.1990: Η Ν.Δ. εξασφαλίζει 150 έδρες και με την προσχώρηση του μοναδικού βουλευτή της ΔΗ.ΑΝΑ. σχηματίζεται κυβέρνηση υπό τον Κ. Μητσοτάκη.

18.10.1993: Νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές.

17.1.1996: Παραίτηση του Ανδρέα Παπανδρέου από το πρωθυπουργικό αξίωμα.

Εκκλησία

Μάρτιος 1982: Τριβές στις σχέσεις Εκκλησίας - Πολιτείας για το νόμο που καθιερώνει τον πολιτικό γάμο.

Οκτώβριος 1985: Το νομοσχέδιο για τις αμβλώσεις συναντά την αντίδραση της Ιεράς Συνόδου, που τις θεωρεί «εν ψυχρώ φόνο».

12.3.1987: Ο υπουργός Παιδείας Α. Τρίτσης καταθέτει στη Βουλή νομοσχέδιο για την εκκλησιαστική περιουσία. Αρχίζει ο δωδεκάμηνος «πόλεμος» Εκκλησίας - Πολιτείας.

22.3.1987: Επεισόδια σε εκκλησίες κατά τη διάρκεια κηρύγματος, στο οποίο γίνεται επίθεση εναντίον της κυβέρνησης για το νομοσχέδιο.

25.3.1987: Για πρώτη φορά στη σύγχρονη Ιστορία ο Αρχιεπίσκοπος δεν παρίσταται στην επίσημη δοξολογία για τη επέτειο της Επανάστασης του 1821.

1.4.1987: Η Εκκλησία οργανώνει συλλαλητήριο στην πλατεία Συντάγματος.

7.4.1987: Οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας απειλούν με άρση του Αυτοκέφαλου.

7.2.1988: Ο Αρχιεπίσκοπος Σεραφείμ και ο πρωθυπουργός

Αρχιεπίσκοποι

Σεραφείμ Τίκκας

Πρωθυπουργοί

Πολιτική ζωή | **Εκκλησία**

Α. Παπανδρέου καταλήγουν σε συμφωνία για την περιουσία. Ύστερα από λίγες μέρες, παραιτείται ο υπουργός Παιδείας.

21.2.1990: Ψηφίζεται η «τροπολογία Παλαιοκρασσά», η οποία επιτρέπει στους ιερωνυμικούς μητροπολίτες να προσφύγουν στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Οκτώβριος 1991: Ο Βαρθολομαίος Α' διαδέχεται στον Οικουμενικό Θρόνο τον Δημήτριο.

Ιούλιος 1993: Το Συμβούλιο της Επικρατείας δικαιώνει τους ιερωνυμικούς ιεράρχες. Ο Αρχιεπίσκοπος αρνείται να εφαρμόσει την απόφαση και ο εισαγγελέας τον διώκει για «απείθεια».

Φεβρουάριος 1996: Η Ολομέλεια του ΣτΕ απορρίπτει τις προσφυγές που κατέθεσαν οι ιερωνυμικοί Μητροπολίτες κατά των αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου.

...Εκατόν εξήντα χρόνια από την ανακήρυξη του Αυτοκέφαλου, το 1833, Εκκλησία και Κράτος συνυπήρξαν, πορεύτηκαν μαζί και αλληλοϋποστηρίχθηκαν δαμορφώνοντας ένα πλαίσιο σχέσεων το οποίο χαρακτηρίζουν κυρίως οι επεμβάσεις της Πολιτείας στην Εκκλησία – και σπανίως το αντίστροφο.

Οι επεμβάσεις αυτές είχαν αποτέλεσμα τη μεταφορά στον εκκλησιαστικό χώρο των αντιπαραθέσεων της πολιτικής. Ανατροπές, κινήματα, πραξικοπήματα, μεταπολιτεύσεις συνοδεύτηκαν πάντα από αλλαγές στην Εκκλησία της Ελλάδος...

Αυτές οι αλλαγές αποδεικνύουν ότι η Εκκλησία της Ελλάδος, παρά την τεράστια πνευματική δύναμη που διαθέτει, παραμένει ουσιαστικά υποταγμένη στο Κράτος αρκούμενη – ως αντάλλαγμα – στη μη αμφισβήτηση της δράσης της και τη διατήρηση ορισμένων «κοσμικών» εξουσιών, κυρίως από τους επισκόπους της...